

MATEI BASARAB

www.dacoromanica.ro

Matei Basarab a fost „om fericit peste toate domniile acei țări, nemîndru, blînd, drept, om de țară, harnic la războaie, așa neînfrînt și nespăimat cît poți să-l asemeni cu mari oșteni ai lumii“.

Miron Costin

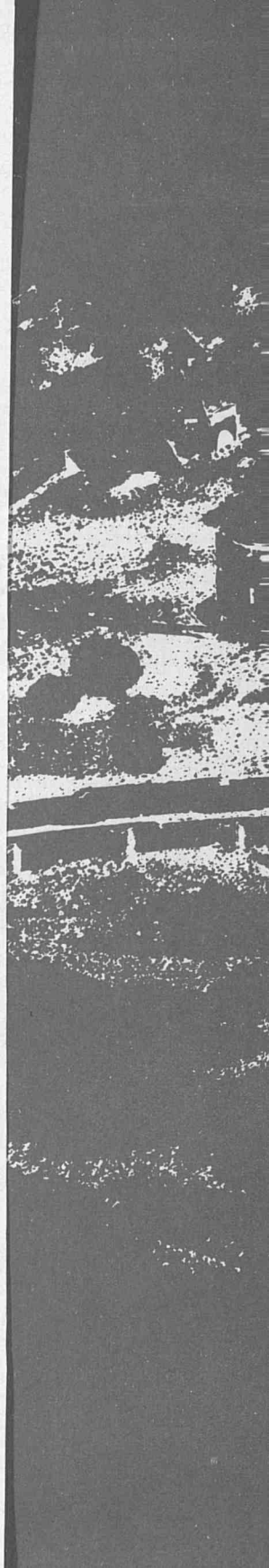
„Acest Matei bei a știut să mîne supușii cu cea mai bună cîrmuire [. . .]. Era îndrăzneț în războaie, fericit, mîndru și oricare dușman care purta război cu el se întorcea biruit și nimicît.

Avea un nume foarte bun, era temut de toată lumea. Faima lui era pretu-dindenî răspîndită“.

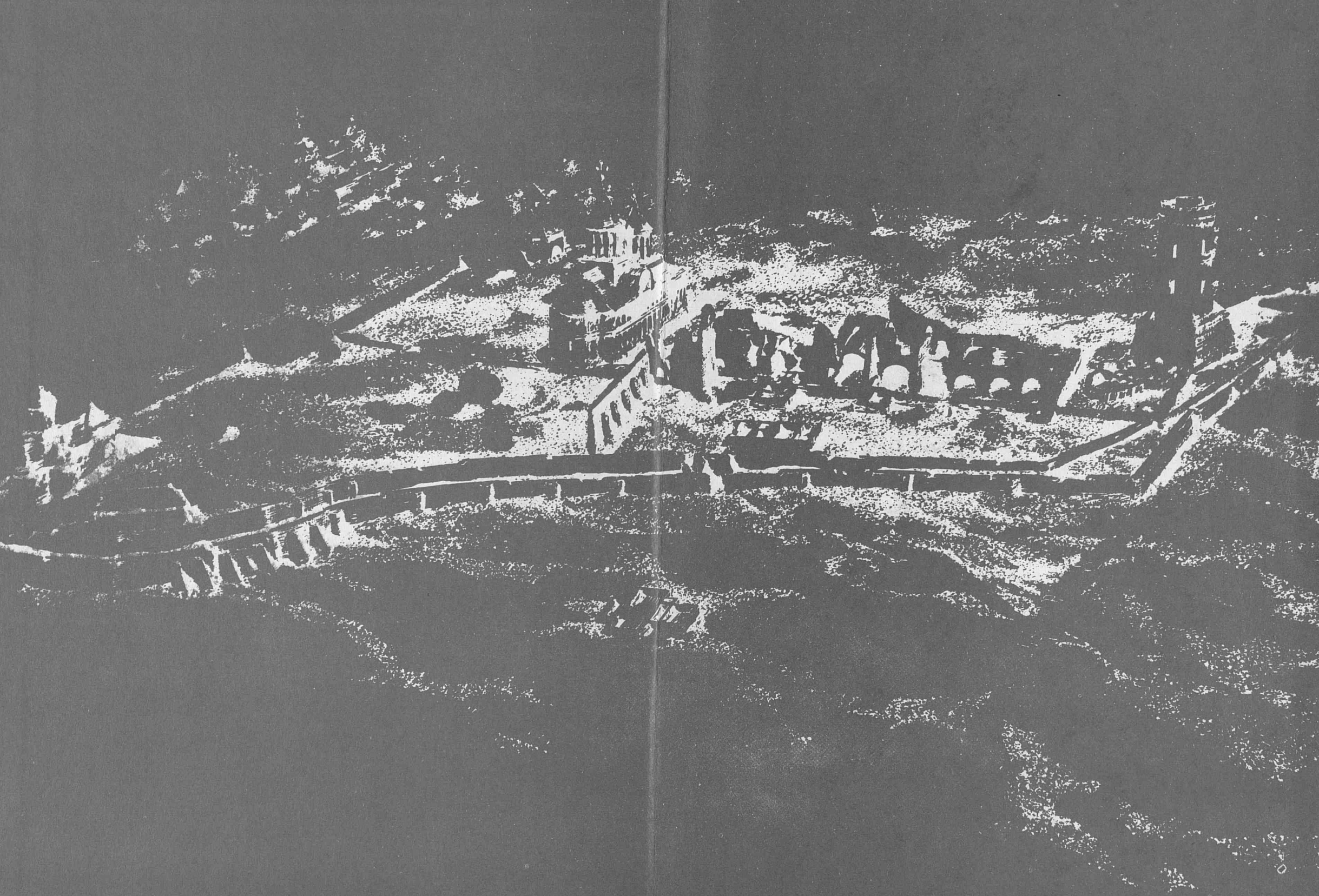
Macarie al Antiohiei

„Bărbat drept, îndurător și milostiv [. . .], niciodată biruit, ci biruitor și a multe învingeri învingător preaslăvit, înfricoșător dușmanilor, prietenilor de folos, îmbogățitor al țării sale“.

Piatra de mormînt
a lui Matei Basarab de la Arnota

MATEI BASARAB

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA“

NICOLAE STOICESCU

MATEI BASARAB

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

București, 1988

Sumar

<i>Prefață</i>	7
Abrevierile folosite	9
Partea I	
<i>Cum a devenit Matei aga din Brîncoveni domn al Țării Românești</i>	1
Partea a II-a	
<i>Situația internă a Țării Românești în timpul domniei lui Matei Basarab</i>	36
Capitolul I	
Dezvoltarea economică	37
Capitolul II	
Relațiile sociale	46
Capitolul III	
Organizarea statului. Consolidarea puterii centrale.....	53
Organizarea fiscală	61
Organizarea armatei	70
Organizarea justiției	77
Partea a III-a	
<i>Dezvoltarea culturii și a artei. Relațiile cultural-artistice ale Țării Românești cu Moldova și Transilvania</i>	81
Capitolul I	
Dezvoltarea culturii	81
Capitolul II	
Matei Basarab, cel mai mare ctitor al poporului român în epoca medievală	94
Partea a IV-a	
<i>Politica externă a Țării Românești în timpul domniei lui Matei Basarab</i>	126

Capitolul I	
Coordonatele politicii externe a lui Matei Basarab.....	126
Capitolul II	
Asigurarea alianței cu Transilvania	138
Capitolul III	
Încercările lui Vasile Lupu de a ocupa tronul Țării Românești	145
Capitolul IV	
Împăcarea lui Matei Basarab cu Vasile Lupu. Aderarea domnului Țării Românești la proiectele de cruciadă din 1645—1647	173
Capitolul V	
Sfârșitul conflictului dintre Matei Basarab și Vasile Lupu. Lupta de la Finta (1653)	182
Partea a V-a	
<i>Sfârșitul domniei lui Matei Basarab. Personalitatea domnului</i>	206
Capitolul I	
Răscoala slujitorilor. Moartea lui Matei vodă	206
Capitolul II	
Matei Basarab în amintirea posterității.....	214
Contents	219
Sommaire	221

Prefață

Se știe că, deși a avut o domnie lungă de aproape 22 de ani, cu realizări însemnate în toate domeniile (economic, politic, militar, cultural și artistic), domnia lui Matei Basarab nu a constituit încă obiectul unei monografii științifice în limba română. Singura monografie, scrisă în limba germană de I. Sirbu cu 8 decenii în urmă, tratează numai politica externă a domniei lui Matei Basarab.

În paginile ce urmează autorul și-a propus să evoce această epocă însemnată din istoria Țării Românești, utilizând în acest scop toate izvoarele publicate cunoscute, toate documentele interne nepublicate încă, aflate în transcriere (cele chirilice) și traducere (cele slavone) la Institutul de istorie „N. Iorga”, bogata literatură istorică rămasă de la predecesorii noștri, precum și o micromonografie a aceluiași autor, apărută în 1982 cu prilejul împlinirii a 350 de ani de la urcarea pe tron a lui Matei vodă.

Lucrarea încearcă să-l prezinte pe domn în adevărata sa lumină, subliniindu-i meritele de bun gospodar și organizator, de dîrz apărător al independenței Țării Românești, motiv pentru care era considerat de turci ca al doilea Mihai Viteazul, precum și de adevărat Mecena pentru dezvoltarea artei și culturii românești. Nu s-au neglijat nici aspectele mai puțin luminoase ale domniei sale, în primul rînd exploatarea fiscală și feudală, deosebit de intense, care au fost prezentate și ele pe larg.

S-au subliniat, de asemenea, strînsele legături ce au existat între țările române în această epocă în care conștiința unității de neam cunoștea o puternică dezvoltare, reflectată atît în operele oamenilor de cultură ai vremii (Varlaam, Grigore Ureche, Simion Ștefan, Udriște Năsturel) sau în proiectul de alianță propus de Matei Basarab lui Vasile Lupu la 1638, în care cei doi domni trebuiau să se considere „ca niște frați din aceeași mamă”.

Nu am neglijat nici neînțelegerile ce s-au ivit între domnul Țării Românești și contemporanul său din Moldova, neînțelegeri alimentate de Poarta otomană, care căuta astfel să dezbine țările române pentru a le putea domina mai ușor. În lucrare se dovedește că aceste neînțelegeri nu au afectat dezvoltarea firească a poporului român, strînsele legături existente între cele trei țări române, precum nu au impietat nici asupra conștiinței unității de neam, care s-a dovedit mai puternică decît aceste conflicte trecătoare, specifice epocii feudale în toată Europa.

Astfel concepută, cartea constituie o contribuție la o mai bună cunoaștere a politicii interne și externe a Țării Românești în această

epocă deosebit de agitată, ca și a realizărilor de seamă din domeniul artei și culturii.

Autorul își face o plăcută datorie de a mulțumi colegilor săi Paul Cernovodeanu și Iolanda Țighiliu, pentru referatele lor competente, lui Emil Lazea și Kinga Tüdös, pentru ajutorul dat la traducerea unor documente din limba maghiară. Mulțumiri se cuvin, de asemenea, Editurii Academiei pentru înțelegerea acordată — ca în atâtea numeroase alte rînduri — autorului acestei monografii.

Abrevierile folosite

Periodice

AARMSI = Analele Academiei Române. Memoriile Secției istorice.

AIIAI = Anuarul Institutului de istorie și arheologie Iași.

AIIC = Anuarul Institutului de istorie Cluj-Napoca.

AO = Arhivele Olteniei.

BCMI = Buletinul Comisiei monumentelor istorice.

BMI = Buletinul Monumentelor istorice.

BOR = Biserica ortodoxă română.

CI = Cercetări istorice.

GB = Glasul Bisericii.

MI = Magazin istoric.

MO = Mitropolia Olteniei.

RA = Revista arhivelor.

RESEE = Revue des études sud-est européennes.

RI = Revista istorică.

RIAF = Revista pentru istorie, arheologie și filologie.

RIR = Revista istorică română.

R. Ist. = Revista de istorie.

SCIA = Studii și cercetări de istoria artei.

SMIM = Studii și materiale de istorie medie.

T.T. = Történelmi Tár.

Lucrări diverse

BRV = *Bibliografia românească veche. 1508—1830.*

Călători străini = *Călători străini despre țările române*, vol. IV—VI, Buc., 1973, 1976.

Cronici turcești = *Cronici turcești privind țările române. Extrase*, vol. I—III, Buc., 1966, 1974, 1980.

DRH = *Documenta Romaniae Historica*, B, vol. XXII—XXIV, Buc., 1969, 1973, 1974.

ETA = *Erdélyi Történelmi Adatok*, IV, Cluj, 1862.

IIudiță, *Recueil* = I. Hudiță, *Recueil de documents concernant l'histoire des Pays Roumains tirés des archives de France, XVIe et XVIIe siècles*, Iași, 1929.

Hurmuzaki, *Fragmente* = Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, vol. III, Buc., 1900.

- Istoria Țării Românești* = *Istoria Țării Românești, 1290—1690, Letopisețul cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și Dan Simonescu, Buc., 1960.
- Levelek és Okiratok* = *I. Rákóczy György és a Porta. Levelek és Okiratok* [G.R.I. și Poarta. Scrisori și documente], ed. Beke Antal și Barabás Samu, Budapesta, 1888.
- MCRT = *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, vol. IX—X, Budapesta, 1883—1884.
- MHHD = *Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria*, vol. XXIII, Budapesta, 1874 (*Okmánytár II. Rákóczy György Diplomáciai összeköttetéseihez*) și XXIV, Budapesta, 1875 (*A két Rákóczy György családi levelezése*), ed. Szilágyi Sándor.
- Ricaut, *Histoire* = Ricaut, *Histoire des trois derniers empereurs des Turcs depuis 1623 jusqu'à 1677*, vol. I—II, Paris, 1672.
- Sacerdoțeanu, *Predosloviile* = A. Sacerdoțeanu, *Predosloviile cărților românești*, I, 1508—1647, Buc., 1938.
- Szilágyi, *Levelek* = Szilágyi Sándor, *Levelek és okiratok I. Rákóczi György keleti összeköttetései történetéhez* [Scrisori și documente referitoare la istoria legăturilor răsăritene ale lui G.R.I.], Budapesta, 1883.
- Șincai, *Cronica* = Gheorghe Șincai, *Cronica românilor*, vol. III, ed. Florea Fugariu, Buc., 1978.
- TMAO = *Török — Magyarkori Allam-Okmánytár*, vol. III, Budapesta, 1870.
- TME = *Török-Magyarkori Történelmi Emlekek*, vol. IV, Budapesta, 1970.
- Veress, *Documente* = A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IX—X, Buc., 1937, 1938.

Partea I

Cum a devenit Matei aga din Brîncoveni domn al Țării Românești

Deceniile al doilea și al treilea ale secolului al XVII-lea au reprezentat o epocă de mari frământări în istoria Țării Românești; ca urmare a intensificării exploatării fiscale, în vremea unor domni supuși Porții, ca Radu Mihnea, Alexandru Iliș, Alexandru Cuconul sau Leon vodă Tomșa, au avut loc o serie de mișcări și răscoale la care au participat atît țărănimea — care suporta greutatea dărilor —, cit și slujitorii (dorobanții și călărașii) și parte din boierime ¹.

Istoricii mai vechi (A.D. Xenopol, I. Lupaș, N. Iorga etc.) au accentuat caracterul antigrecesc al acestor mișcări; în această epocă, domnii amintiți mai sus au favorizat pătrunderea elementelor grecești sau grecizate în țară, unii dintre ei înconjurîndu-se și fiind influențați de dregători de origine străină.

Boierii și negustorii greci, veniți la nordul Dunării, s-au dovedit mai pricepuți decît boierii pămînteni în exploatarea maselor, pe care le-au asuprit fără milă ². Văzîndu-se îndepărtați sau amenințați cu îndepărtarea din dregătoriile care le asigurau monopolul exploatării, boierii pămînteni au reacționat cu violență, unii dintre ei — ca Lupu Mehedințeanu — punîndu-se în fruntea mișcărilor împotriva „grecilor“.

După cum au remarcat unii cercetători, termenul de „greci“ nu cuprindea numai elemente de acest neam, ci în genere elemente sud-dunărene sau chiar români aflați în anturajul și în favoarea domnilor din această vreme ³. Mișcărilor amintite nu au avut deci un caracter „național“ — cum susțineau istoricii mai vechi — ci unul mai complex, în care lupta contra „grecilor“ (despre care se pomenește adesea în cronicile vremii) se împletea cu lupta împotriva exploatării feudale și fiscale în general ⁴.

¹ Vezi îndeosebi C. Rezachevici, *Fenomene de criză social-politică în Țara Românească în veacul al XVII-lea* (SMIM, IX, 1978, p. 73—77), unde se expun și opiniile istoriografiei mai vechi. Despre caracterul acestor mișcări vezi și *Istoria României*, III, p. 142 și 144.

² Fapt recunoscut și de cronicarul sas Simon Massa care susține că dregătorii greci erau urîți îndeosebi de oamenii săraci pe care îi jefuiau „prin asupriri nesfîrșite“ (*Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, V, Brașov, 1909, p. 371).

³ Între aceștia, amintim pe Papa Greceanu (din Greci), boier român devenit partizan al lui Leon vodă și Radu Iliș; Dumitru Buzinca, mare comis al lui Leon vodă; Dumitru Dudescu, mare sluger al aceluiași; Nedelco Boteanu, mare armaș și mare stolnic al aceluiași domn etc.

⁴ C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 72. Autorul citează pe Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, p. 84—85, care afirmă că Radu Mihnea adusese mulți greci „și-i cinstise și-i miluea; ci boiarii rumâni, acestea văzînd, nu le-au fost pe voie, precum de multe ori, la mulți domni, s-au făcut răzmiriță pentru răutatea grecilor“.

Una din cele mai puternice mișcări de acest fel a izbucnit în toamna anului 1630, în Oltenia, și ea va avea ca urmare urcarea pe tronul Țării Românești a lui Matei aga din Brincoveni, devenit ca domn Matei Basarab ⁶.

Motivul principal al nemulțumirii boierimii oltene a fost exploatarea fiscală la care Leon vodă supunea pe locuitori ⁶, exploatare care se răsfrângea și asupra boierilor ce răspundeau de stringerea dărilor din județe. După cum se spune în cronica țării: „pentru multe biruri grele ce au fost asupra săracilor, neputînd să mai biruiască, spartu-s-au toate județele de preste Olt, fugind care încătro au putut. Iar boierii carii țineau județele (de bir) pătea mare nevoie de la domnie, că-i puneau să plătească județele cu sila. Și ce avură deteră tot și să îndatoriră pre la turci și pre la balgii (= negustori de miere). Că aprozii nu mai înceta de la casele lor, tot pentru bani; și le lua trepede ⁷ cite 30—40 de galbeni numai deodată” ⁸.

Văzînd boierii „că merge spre rău”, au hotărît „să să dea în lături denaintea răotății” și să pribegescă în Transilvania; astfel, un număr mare de boieri au trecut la 18 octombrie 1630 prin pasul Vilcanului în Hațeg ⁹.

Trecerea pribegilor în Transilvania este povestită de un martor ocular care a încercat împreună cu un căpitan (nenumit) să le oprească fuga „în gura plaiului” Vilcanului. Fugarii au ajuns acolo în ziua de 18 octombrie 1630; ei erau foarte numeroși „și tot de folos”: Aslan mare ban cu fiul său, apoi Gorgan spătarul, aga Matei din Brincoveni, Barbu Brădescu și fratele său, Mihai clucerul, Barbu din Poiană, Dumitru slugerul, Mitrea vistierul, fiii lui Iscru, Barbu din Fratoștița și feciorul său, Malcoci, „și alții mulți de la Olt și de la Romanai și de la Jiul de Jos (= Dolj) și de la Mehedinți”; era vorba deci de un adevărat exod al boierilor olteni ¹⁰.

Personajul cel mai important dintre boierii pribegi era Aslan, grec de origine, fiul lui Gheorghe cămărașul și al Alexandrei, fiica lui Petru Șchiopul, fiind deci nepot de domn. Înainte de 1630, a ocupat dregătoria însemnate atît în Moldova, cit și în Țara Românească, unde a fost mare logofăt și mare

⁶ Principalul izvor pentru cunoașterea acestor împrejurări este *Istoria Țării Românești*, unde se povestesc pe larg pribegia boierilor, revenirea lor și luptele purtate pînă la urcarea pe tron a lui Matei Basarab, cu precizări de date luate foarte probabil după însemnările unui apropiat al viitorului domn. Vezi, de asemenea, N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, IV, Buc., 1902, p. CLXII—CLXIX și vol. IX, Buc., 1905, p. 4—15 și Șincai, *Cronica*, III, p. 68—71.

⁶ Străbătînd Țara Românească, în oct. 1629, Gheorghe Apaffy constata că „țara se pustiește foarte tare din pricina dării celei mari” (*Călători străini*, V, p. 42).

⁷ Treapădul era o taxă de deplasare plătită slujbașilor domnești trimiși în țară de cei care făceau necesară această trimitere; ea era direct proporțională cu distanța parcursă de slujbași. De pildă, la 9 febr. 1639, Matei Basarab cheamă la judecată cîțiva locuitori din jud. Argeș, amenințîndu-i că, dacă nu vor veni, va trimite să le ia treapăd cite 10 ughi (= galbeni) de om (Arh. St. Buc., m-rea Cîmpulung, LX/12). Vezi și N. Stoicescu, *Treapădul și ciubotele în secolele XVI—XVIII* („Studii”, 1969, nr. 2, p. 281—288).

⁸ În varianta *Letopiseșului cantacuzinesc* se afirmă că boierii, „văzînd atîta greutate”, s-ar fi prezentat la Leon vodă și i-ar fi spus: „Doamne, mai slăbește-ne!” (MO, 1961, p. 533).

⁹ *Istoria Țării Românești*, p. 96.

Înainte de grupul mare de boieri, în primăvara aceluiași an 1630, fugiseră în Transilvania alți doi boieri olteni: Dumitru Filișanu și Mihai Coțofeanu, și ei apropiați ai lui Matei aga (Veress, *Documente*, IX, p. 314). După varianta *Letopiseșului cantacuzinesc*, cei doi boieri le-au ieșit înainte pribegilor și i-au condus în țara Hațegului (MO, 1961, p. 533). Este posibil deci să fi existat o înțelegere între ei.

¹⁰ N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. 19—20 și DRH, B, vol. XXIII, p. 283—284.

ban ¹¹. În septembrie 1630, el era încă mare ban; la acea dată italianul Locadello arăta că primise informații despre oștirea Țării Românești de la Aslan „care ocupă de mai multă vreme principalele dregătorii pe lângă principii acelei țări și acum deține bănia, dregătoria cea mai importantă” ¹². Nu cunoaștem motivele care l-au determinat să părăsească: bănuim că — în calitate sa de conducător al administrației Olteniei — s-a solidarizat cu boierimea olteană datorită fugii locuitorilor din cauza birurilor greu de plătit. Fiul său — pribeag și el la 1630 — va deveni mai târziu soțul Elinei, fiica lui Preda slugerul și a Floricăi, fiica lui Mihai Viteazul, după revenirea în țară a Elinei.

Cel de-al doilea boier, Gorgan mare spătar, ocupase și el dregătorii importante atât în Moldova, cât și în Țara Românească, unde a fost mare paharnic, mare stolnic și mare spătar, până în 1628, când a fost închis de Alexandru vodă Iliș. El era rudă cu Matei aga din Brincoveni, fiind căsătorit cu Stana din Brincoveni, nepoata lui Matei ¹³.

Printre boieri se găsea și aga Matei din Brincoveni, cel care avea să joace mai târziu rolul de conducător al boierilor pribegi nemulțumiți. El ținuse județul Romanai de bir și plătitese dările locuitorilor fugiți. Matei era fiul lui Danciu, mare vornic din Brincoveni, care, la rindul său, a fost fiul lui Vilsan din Caracal și al Mariei, fiica Calei din Brincoveni. Danciu și fratele său, Radu postelnicul, erau nepoții de fiu ai jupanitei Marga cea bătrână, fiica lui Pirvu Craiovescu și sora lui Neagoe Basarab și a lui Preda Craiovescu, mare ban ¹⁴. Din acest motiv Matei își va spune nepotul lui Neagoe Basarab, considerându-se descendentul acestuia; descendența din boierii Craiovești și înrudirea cu Neagoe Basarab îndreptăteau pe aga din Brincoveni să aspire la domnia țării ¹⁵.

Nu știm prea multe lucruri despre viața lui Matei înainte de anul 1630, când a intrat în istorie prin acțiunea sa temerară. După unele informații,

¹¹ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, Buc., 1971, p. 107—108. La 30 iun. 1629 — într-o perioadă în care nu exista mare ban în sfatul domnesc — Aslan fost mare vornic era „ispravnic al scaunului Craiovei” (DRH, B, vol. XXII, p. 606).

¹² Hurmuzaki, IV/2, p. 450. Următorul mare ban, Miho Racotă, e citat în nov. 1630, după pribegirea lui Aslan în Transilvania.

¹³ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 187—188. Gorgan și Matei stăpîneau împreună unele proprietăți, precum satul Odohești — Dîmbovița (DRH, B, vol. XXII, p. 92—93).

¹⁴ Vezi Ilie Chiriță, *Matei Basarab* (AO, XIV, 1935, p. 47—57); N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 208—209 și documentul din 17 mai 1589 (DIR, B, veac. XVI, vol. V, p. 404).

Despre averea destul de modestă a lui Matei aga din Brincoveni vezi Bogdan Teodorescu, *Politica internă a domniei în vremea lui Matei Basarab*, rezumatul tezei de doctorat, Buc., 1984, p. 13, care arată că nu averea sau poziția socială, „ci descendența sa [...] din Craiovești și Neagoe Basarab, precum și excepționalele sale calități de militar și om politic” au determinat alegerea agăi Matei ca domn.

¹⁵ După urcarea pe tron a lui Matei Basarab, strămoșul și modelul său, Neagoe Basarab, va fi evocat de numeroase ori cu diverse ocazii, îndeosebi în predosloviile cărților tipărite. De pildă, în prima predoslovie redactată de Udriște Năsturel se spune: „care din domnii de mai înainte ai țării — afară de cel din al cărui neam și familie preavestită, prealuminația voastră preanobilă prin urmași se trage, adică preabunul Basarab Neagoe de odinioară — s-a arătat așa de binefăcător țării” (Dan Horia Mazilu, *Udriște Năsturel*, Buc., 1974, p. 125—127).

În alte predoslovii se aduceau osanale „marelui neam bășărăbesc”, din care făcea parte Matei Basarab (Sacerdoțeanu, *Predosloviile*, p. 102), iar în cronică țării se afirmă că aga Matei „să trăgea din neamul bășărăbesc” (*Istoria Țării Românești*, p. 95).

După ocuparea tronului, Matei Basarab declara el însuși că Dumnezeu îi dăruise „domnia la moșia moșilor domnii mele”, considerînd țara drept „moșia” strămoșilor săi, care i-o lăsaseră moștenire lui (DRH, B, vol. XXIV, p. 145).

s-ar fi născut în 1588 (în 1653 avea 65 de ani)¹⁶, probabil după revenirea tatălui său din pribegia din Transilvania. Nu a deținut nici o dregătorie în vremea domniei lui Mihai Viteazul (așa cum au afirmat unii istorici)¹⁷, deoarece era prea mic; titlul de postelnic cu care apare în documente între 1598 și 1605 nu înseamnă că ocupa o dregătorie, deoarece toți copiii de boier căpătau acest titlu onorific¹⁸.

La o dată greu de stabilit (oricum, înainte de 1630), tânărul Matei din Brincoveni s-a căsătorit cu Elina, fiica lui Radu Năsturel postelnicul din Herăști și a „doamnei de bun neam“ Despina ce făcea parte „din casa“ lui Mihai Viteazul, în vremea domniei căruia Năsturel s-a bucurat de multă trecere¹⁹. Elina a fost sora lui Udriște, învățatul logofăt care va ilustra mai târziu domnia cumnatului său în domeniul culturii. Beneficiind de o educație aleasă, Elina a fost una din puținele doamne înzestrată cu o deosebită cultură; ca doamnă, ea l-a secondat pe Matei cu mult tact, încurajând activitatea culturală a epocii în calitate de „patroană literară“, cum îi spune N. Iorga.

Prima acțiune cunoscută a tânărului Matei datează din timpul domniei lui Simion Movilă (1601—1602), cînd, împreună cu fratele său, Barbu postelnic, s-a judecat la domnie pentru satul Băilești, pe care tatăl său, Danciu vornic, îi dăduse lui Iane mare ban pentru a-i „scoate“ dregătorie de la Ștefan vodă Surdul²⁰.

Vreme de aproape 20 de ani (1608—1627), cu titlul de paharnic, Matei este amintit foarte des în documentele relative la Oltenia, unde trăia ca boier de țară la moșia sa din Brincoveni. Singura dregătorie pe care a deținut-o a fost aceea de mare agă, în 1628, după care apare în documente ca fost agă pînă în 1630²¹. Deși era boier dintr-o veche familie, nu a ajuns mare dregător, într-o epocă în care dregătoriile erau încredințate de predilecție unor favoriți domnești aduși de peste Dunăre.

¹⁶ G. Kraus, *Cronica Transilvaniei*, Buc., 1965, p. 159.

¹⁷ Recent, în prefața la vol. *Matei Basarab și Bucureștii*, Buc., 1983, p. 6, istoricul Panait I. Panait afirmă că Matei a fost ostașul lui Mihai Viteazul și că a luptat pe Dunăre și pe Neajlov, lucru imposibil de realizat la vîrsta de 7—8 ani! Un alt autor, încă și mai plin de imaginație, susține chiar că oastea lui Mihai Viteazul care a intrat în Transilvania pe valea Buzăului era condusă de „tînărul Matei din Brincoveni“! (Aurel Golimas, *Un domnitor, o epocă*, Buc., 1980, p. 164), deși, după cum se știe, corpul respectiv de oaste avea în frunte chiar pe viteazul domn.

¹⁸ N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători în Țara Românească și Moldova, sec. XV—XVII*, Buc., 1968, p. 203.

¹⁹ *Inscripțiile medievale ale României. Orașul București*, Buc., 1965, p. 525 și DIR, B, veac. XVII, vol. I, p. 49—50. Despre familia Năsturel-Herăscu vezi P. V. Năsturel, *Originea boierilor Năstureli. Studiu istoric-genealogic* (RIAF, X, 1909, p. 1—25); idem, *Genealogia Năsturelilor* (*ibidem*, XI, 1910, partea I, p. 37—71 și partea a II-a, p. 282—330).

Este posibil ca aga Matei să fi cunoscut faptele lui Mihai Viteazul — unul din modelele sale — și prin intermediul familiei Năsturel, înrudită cu voievodul. Așa se poate explica și dorința lui Matei, devenit domn, de a lăsa tronul nepotului de fiu al lui Mihai, pe a cărui mamă o considera ca pe o soră (Hurmuzaki, IV/2, p. 650).

Vezi și Ștefan Andreescu, *Moștenirea lui Mihai Viteazul la mijlocul veacului XVII* (AIIAI, XXII/2, 1985, p. 421—422), care susține că „există o sumedenie de indicii despre prestigiul de care se bucura imaginea lui Mihai Viteazul în mintea lui vodă Matei“.

²⁰ DIR, B, veac. XVII, vol. I, p. 94.

²¹ Domnul însuși declara la 13 mart. 1635 că, la leatul 7137 (1628—1629), „însumi am fost domnia mea boier, mare agă“. („Romanoslavica“, XI, 1965, p. 353). Matei apare ca martor în calitate de mare agă în mart. — iun. 1628 (DRH, B, vol. XXII, p. 142, 188) și începînd de la 1 oct. 1628 ca fost mare agă, calitate în care semnează adeseori ca fost (biv) agă sau simplu agă (*ibidem*, p. 326, 349, 359, 367, 373 *passim*).

Pe lângă nemulțumirea generală creată de plata forțată a dărilor, aga Matei mai avea și un motiv personal care-l determina să plece în pribegie. Așa cum declara el însuși la 26 februarie 1634, deci după ce ocupase tronul: „în zilele lui Leon voievod [. . .], Necula vistier a nimicit casa domniei mele și a cumpărat multe sate (de) preste Olt; și acele sate au fost cumpărate tot pe banii domniei mele și cu averi din casa domniei mele, cum știe toată boierimea, mari și mici, și toată țara. Și multă nevoie și jefuire am avut domnia mea de la Necula vistier pentru zavistie, încit în alt chip nu am avut cum să fac, ci am pribegit domnia mea în Țara Ungurească (= Transilvania); și am ieșit domnia mea și afară din țară pentru răutatea lui Necula vistier și am lăsat domnia mea casele și satele și dedinele și toate averile, de s-au pierdut”²². Aici deci motivul pribegiei lui Matei este și unul de ordin personal, și anume persecuția nedreaptă la care a fost supus de Necula vistier, grec de origine, care din „zavistie” i-a luat averile.

Lucrurile se lămuresc într-un document din 1639, în care Matei Basarab mărturisește că — pe cind era boier și ținea județul Romanați de bir — „i-a zis Necula vistier să-i scoată satele lui de peste Olt de bir și nici o scădere n-a făcut de la domnie”; de frica lui Necula, Matei a plătit toate satele acestuia la vistieria domnească, iar Necula a cumpărat alte sate cu banii din birurile plătite de Matei²³.

După aceste precizări necesare privitoare la boierii pribegi și la motivele pribegiei lor, să revenim la relatarea evenimentelor petrecute în toamna anului 1630 în nordul Olteniei.

Fugarii au căutat să-i determine pe slujitorii care încercau să-i oprească să li se „îchine”, dar — văzind că aceștia refuză — au tras în ei și i-au risipit „de au fugit cine încâtro au putut”, după care pribegii au trecut munții în Transilvania.

Din aceeași interesantă scrisoare rezultă că boierii fugari ceruseră locuitorilor să vină după ei și să refuze plata dărilor, „că le vine alt domn [. . .] peste puține zile”. În nordul Olteniei domnea o stare de mare neliniște, locuitorii manifestându-și violent nemulțumirea împotriva boierilor: „ruminii nu vor să dea nemic, ci bat feciorii (care încasau birurile — N.S.) și le iau banii și trăsurile (= amenzile) [. . .]; și ciți birari au găsit, pe toți i-au luat de i-au legat, de le-au luat banii și catastișele și i-au despuiat de i-au lăsat cu pielea”. Autorul scrisorii mărturisea că nu a văzut de cind este „mai rea răutate” decit aceea ce se întâmpla birarilor și declara: „acum noi ne-am îngrozit, de nu știm ce vom să facem, că ne e frică că ne vor ucide”²⁴.

²² Ibidem, vol. XXIV, p. 283—284.

²³ Arh. St. Buc., fișele general P. V. Năsturel (rezumat în *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului*, IV, 1633—1639, p. 672—673, nr. 1 546).

Într-adevăr, Necula vistier avea numeroase sate în fostul jud. Romanați, pe care „l-a ținut” aga Matei de bir: Căcalești, Comanca, Deveselul, Polovine, Scărișoara, Siliștioara, Studina de Jos, Vlădila etc., cumpărate în anii 1628—1629; la vânzarea unora dintre ele este citat ca martor și aga Matei care era proprietar în apropiere, la Brîncoveni (DRH, B, vol. XXII, p. 358, 366, 371—372, 375—377, 379—381, 408—409, 445—447, 491—492, 517—518, 577—578, 606—607). Două din aceste sate (Căcalești și Siliștioara) au fost dăruite de Matei Basarab rudei sale Dragomir din Plăviceni mare armaș, care a fost și el scos din țară „cu mare năpastă și urgie” de către Necula (documentul citat din 1639). Locuitorii satului Vlădila au fost eliberați din ruminie de Matei Basarab, pe motiv că Necula îi aservise „în silnicie” (DRH, B, vol. XXIV, p. 282—285).

²⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 19—20.

Scrisoarea constituie o mărturie spontană și sinceră asupra stării de spirit existente în Oltenia în toamna anului 1630, confirmând spusele cronicii țării (după care trecerea pribegilor în Transilvania s-ar fi făcut la 17 octombrie)²⁵.

Boierii pribegi s-au stabilit în Hațeg, într-un mediu românesc, „avind mare cinste și socotință” de la Gheorghe Rákóczi I, principele Transilvaniei, de la David Zolyomy²⁶ și „de la toți nemeșii”²⁷.

După plecarea lor, la 1 noiembrie 1630, tilmaciul Zulfykar efendi — aflat la București — pretindea că fugarii luaseră cu ei „tributul țării” (strins probabil din regiunea Olteniei) și cerea lui Ștefan Bethlen să-i prindă și să restituie banii luați²⁸.

Îngrijorat de trecerea de care se bucurau pribegii în Transilvania, știind că Poarta nu privea cu ochi buni tulburările din țară și temindu-se că își va pierde tronul, Leon vodă a încercat în patru rânduri, prin solii speciale, să-i convingă pe pribegi să se întoarcă în țară, „iar ei n-au vrut”.

Solia a treia a fost alcătuită din două personaje importante: Hrizea din Bălteni, mare vornic, și episcopul Eftimie (mai 1631); aceștia aduceau „cărți cu mare jurământ ca să vie pribegii la casele lor și tot n-au vrut și n-au crezut”²⁹. După o variantă a *Letopiseșului cantacuzinesc*, la venirea lui Hrizea, s-au strins mai mult de 1 000 de locuitori din Țara Românească „care au fost fugit de dări grele și de nevoi” din țară și s-au pîrit „înaintea craiului” cu Hrizea, fiind de față și un agă turc³⁰, ceea ce a contribuit la compromiterea lui Leon vodă la Poartă.

După cum spunea N. Iorga, „pribegia supușilor putea să deie jos un domn, ale cărui dezvinovățiri se ascultau mai puțin decît glasul de plingere al celor siliți să-și părăsească țara [. . .], Leon știa acest lucru și de aceea el trimise după « boierii săi » solie după solie, chemîndu-i cu « cărți de jurământ » și stăruind pe lîngă Rákóczi pentru ca el să îi dea înapoi”³¹.

Nu știm prea multe despre modul cum au trăit boierii pribegi în Transilvania³², unde au trebuit să facă unele promisiuni lui Gheorghe Rákóczi I pentru ca acesta să-i ajute; mai mult încă, ei au participat alături de oștile principelui la unele lupte purtate de acesta cu imperialii (lupta de la Rakamaz, pe Tisa, 1631)³³.

²⁵ Idem, *Socotelile Brașovului și scrisori românești către sfat în sec. XVII*, Buc., 1899, p. 16.

²⁶ Acest nobil maghiar era fratele soției lui Gavrilăș Movilă, fostul domn al Țării Românești, ceea ce poate explica în parte atitudinea sa filoromână (Veress, *Documente*, IX, p. 248—250). Deși ginere al lui Ștefan Bethlen, el se bucura de multă trecere pe lîngă Gheorghe Rákóczi I.

²⁷ *Istoria Țării Românești* p. 96.

²⁸ Veress, *op. cit.*, IX, p. 313—314.

²⁹ *Istoria Țării Românești* p. 96.

³⁰ MO, 1961, p. 533.

³¹ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CLXIII.

³² După ce a ajuns domn, în documentele prin care răsplătea pe credincioșii slujitori care l-au urmat în pribegie, Matei Basarab mărturisea că a locuit un timp în Hațeg, la Rîu Bărbat, în tovărășia unor nobili de origine română, ca: Bărbat Miclăuș, Bălaș, Dumitru Cioca etc. Unii din aceștia îl vor însoți în expediția din 1631. Vezi documentele din 20 mai 1634, 3 febr. 1635 (DRH, B, vol. XXIV, p. 371 și Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., LX/24). Împreună cu Matei se aflau: Gorgan spătarul, Mihai Coșofeanu, Dumitru Filișanu, și Mihart din Șitoaia.

Menționăm că la Rîu Bărbat a fost sediul unui vechi cnezat de vale care grupa satele românești din zona sud-estică a Țării Hațegului. Vezi Radu Popa, *Cnezatul Rîu Bărbat*, în vol. *Stat, societate, națiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1982, p. 51—65. După opinia lui G. Kraus, *op. cit.*, p. 87, Matei ar fi locuit și la Sebeșu Săsesc.

³³ I. Sirbu, *Matei-Vodă Băsarabás auswärtige Beziehungen, 1632—1654*, Leipzig, 1899, p. 11; T. T., 1892, p. 453.

Șederea lui Matei aga în Transilvania vreme de aproape doi ani i-a înlesnit acestuia să cunoască modul cum era organizată economia provinciei românești de peste munți; este foarte probabil că unele din măsurile pe care le va lua mai târziu, ca domn, în domeniul economic al Țării Românești au fost influențate de cele văzute în timpul pribegiei în Transilvania (îndeosebi înființarea manufacturilor).

Aflați în Transilvania, în 1631, boierii fugari din Țara Românească promiteau „jupinului Cristeș” (Paul Keresztessy) o răsplată de 2 000 de galbeni pentru că acesta le făgăduise „să ne facă cale (adică să le înlesnească trecerea — N.S.) în țara noastră”; banii urmau să fie dați — spun boierii — după ce „va fi pre voia noastră să ne luăm țara și să scoatem grecii și dușmanii care au spart casele noastre”³⁴. Acesta era deci programul politic al boierilor pribegi: *să scoată „grecii” din țară și să pună alt domn pe tron*.

Este demn de reținut faptul că, și în 1631, aga Matei figurează al treilea în lista boierilor pribegi, după Aslan vornicul și Gorgan spătarul, care ocupaseră dregătorii mai importante înainte de pribegie.

Încercînd să calmeze nemulțumirile existente în țară și să atragă pe răsculați, la 15 și 23 iulie 1631, Leon vodă a emis două hrisoave sau „așezăminte” împotriva boierilor, negustorilor și cămătarilor greci. În aceste documente — considerate de unii istorici ca alcătuind o adevărată „cartă de libertăți”³⁵ — domnul arată că, stringînd „toată țara, boiari mari și mici, și roșii și mazilii și toți slujitorii” și „văzînd toți atîta sărăcie și pustiire Țării”, au căutat să afle „de unde cad acele nevoi pe țară”³⁶.

Așa cum s-a observat, hrisovul din 15 iulie expune pricinile răului mai amănunțit decît *Letopisețul cantacuzinesc* — favorabil boierimii pămîntene — și o face într-un stil necruțător, incisiv și colorat: „Aflatu-se-au și se-au adevărat — se spune mai departe — cum toate nevoile și sărăcia Țării se începe de la grecii străini, carii amestecă domniile și vind țara fără milă și o precupescu pre camete asuprite (dobinzi mari — N.S.). Și dacă vin aici în țară, ei nu socotescu să umble după obiceiul Țării, ci strică toate lucrurile bune și adaugă legi rele și asuprite [...]. Și încă alte multe streinări au arătat spre oamenii Țării, nesocotindu pre nici un om de țară, înstreinîndu oamenii Țării de cătră domnia mea cu pisme și cu năpăști și asuprind săracii fără milă”.

Domnul recunoaștea astfel că se petrecuseră multe abuzuri, că „săracii” fuseseră asupriți și că, din cauza acestor abuzuri, se produsese „multe streinări”; pentru a scăpa el însuși de acuzațiile ce-i aduceau pribegii și a-și salva domnia, Leon vodă dă vina pe grecii din anturajul său, promițînd sub jurămint, „cu tot sfatul Țării”, că va cîlca „acele obicei rele” și le va pune „toate jos”. El arată mai departe: „am scos acei greci streini den țară afară ca pre

³⁴ N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. 103; „Columna lui Traian”, 1876, p. 230—231. Pecetea lui Matei reprezenta un om șezînd pe tron cu o sabie (sau toiaș?) în mînă; pe virful tronului o cruce, iar deasupra scris „Mateiu”. După opinia editorului documentului, desenul de pe pecete vădea încă de atunci aspirația lui Matei aga la tronul Țării Românești. Vezi N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 31. După altă opinie — pe care o considerăm mai întemeiată — este vorba doar despre un sigiliu de dregător. Vezi Emil Vîrtosu, *Mari dregători din Țara Românească și Moldova în sigiliile secolelor XVII—XVIII* („Studii și cercetări de istorie medie”, I, 1950, p. 178—180). Ultimul care a cercetat sigiliul, I. Mănescu, consideră că el înfățișează un judecător stînd pe scaun și că este moștenit de Matei de la tatăl său, Danciu mare vornic (*Stema lui Matei Basarab*, comunicare la Institutul de istorie „N. Iorga”, 1982).

³⁵ Valentin Al. Georgescu, *Hrisovul din 15 iulie al lui Leon vodă Tomșa în Țara Românească și problema „cărților de libertăți”* (R. Ist., 29, 1976, nr. 7, p. 1 013—1 029); publicat și în limba franceză în *Album Elemer Malyusz*, Bruxelles, 1976, p. 335—357.

³⁶ DRH, B, vol. XXIII, p. 406—408 și 412—413.

niște neprieteni țării fiind³⁷. Și am tocmit domnia mea și alte lucruri bune care să fie de folos țării“.

Între „lucrurile bune“, domnul enumeră: scutirea boierilor și roșilor (= curtenilor) de principalele dări: dijmă, oierit, gorștină din porci și vină-rici, scoaterea călugărilor greci din mănăstiri, scutirea preoților de bir; judecările trebuiau să nu se mai facă „pre mită sau pre fătărie sau pre voia a boiari, ce să se facă cu dreptate, după pravila creștinească“.

În hrisovul din 15 iulie se spune: „grecii ce vor avea moșii în țară și dobitoac și-i va fi femeia și casa în altă țară, de se va scrie în cetele țării și va trage nevoie cu țara, ei să lăcuiască aici în țară, iar care nu se vor scrie, ei să fie lipsiți de țară și să li se ia moșiile și bucatele pre seama domnească. Așisderea și călugării greci carii au cumpărat mănăstirile de le-au făcut metoașe (adică le-au „închinat“ la mănăstiri străine — N.S.), ca să le ia venitul și să-l scoată din țară și arginturile și moșiile, aceia să iasă din mănăstire afară, să fie numai călugări rumâni, cum a fost de veac, și să li se ia seama de tot ce au fost al mănăstirilor, nimic să nu lipsească [...]. Mitropolia, episcopiile, egumeniile să nu se schimbe pre mită, ci să fie pre săbor (adică prin alegerea soborului — N.S.); și să nu fie volnic patriarhul (de la Constantinopol) a trimite aici în țară nici vlădică, nici episcop, nici egumen, ci pre cine va alege țara și sfatul vlădică sau episcop, acela să fie, numai să trimită la patriarhul să dea blagoslovenie, cum a fost din veac“³⁸.

Am reproduș acest text pentru a înțelege spiritul profund antigrecesc ce sta la baza hrisovului. Unele idei din aceste hrisoave (privind închinarea mănăstirilor) vor fi reluate în 1639 chiar de Matei Basarab. Deși Leon vodă recunoștea că „săracii“ fuseseră asupriți, hrisovul nu prevedea nici o măsură în favoarea acestora, ci doar în aceea a categoriilor privilegiate care luaseră parte la sfatul lărgit.

După opinia lui A.D. Xenopol, hrisovul din 15 iulie dovedea o deosebită abilitate tactică: smulgerea atuurilor din mina adversarilor, prin legiferarea spontană a revendicărilor lor³⁹; pentru N. Iorga, actul solemn dat de Leon vodă este un „politisches Meisterwerk“ (o capodoperă politică)⁴⁰. Oricum, prin acest hrisov solemn, domnul recunoștea că se comiseseră multe abuzuri și că, deci, pribegia boierilor era motivată⁴¹.

Așezămîntul a avut darul să liniștească spiritele indeosebi ale roșilor sau curtenilor, astfel încît domnul putea să privească ceva mai încrezător

³⁷ Nu există dovezi că domnul a îndeplinit această prevedere. Înainte de emiterea hrisovului din 15 iul. 1631 s-au produs unele modificări în sfatul domnesc, dintre care amintim: înlocuirea grecului Pavlachi mare spătar cu Miho Racotă fost mare ban, a lui Vasilie mare paharnic cu Nedelco din Bucu și a lui Iovcea mare postelnic cu Dumitrașco; în schimb, grecul Gheorghe Caridi din Popești a rămas în continuare mare stolnic (*ibidem*, p. 408—409).

³⁸ *Ibidem*, p. 412.

³⁹ A.D. Xenopol, *Istoria românilor*, ed. a III-a, VI, Buc., 1925, p. 45.

⁴⁰ N. Iorga, *Geschichte des rumänische Volkes*, II, Gotha, 1905, p. 54. O opinie asemănătoare la A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în sec. XVI—XVIII*, Buc., 1983, p. 112, după care este vorba de „un procedeu clasic de diversiune“ și că „denunțarea grecilor era numai un pretext pentru a reface în ultimul moment alianța dintre boieri și domn“.

⁴¹ Exploatarea crincenă la care erau supuse cele două țări române extracarpatice era cunoscută și în mediile diplomatice apusene de la Istanbul, unde se spunea: „acești miniștri și unii fruntași dintre greci, care se hrănesc și caută a se îmbogăți cu punerea și scoaterea acestor domni, nu se vor opri înainte ca amindouă provinciile, Moldova și Țara Românească, să fie golite de locuitori, la care s-a și ajuns aproape [...]. E de mirare că locuitorii au putut să îndure așa de mult și n-au fugit dintr-o dată, cum se aude că fac acum“ (N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 196).

lupta cu boierii pribegi, a căror sosire o aștepta. „În loc să răspundă prin supunere — ca unii ce nu doriseră alt ceva decît « să scoată grecii și dușmanii lor carii au spart casele lor » (ceea ce Leon vodă se arăta dispus să facă), pribegii năvăliră în țară“, tocmai cînd o nouă solie (a patra) se îndrepta spre ei ca să le ceară să se impace cu Leon vodă, după ce acesta se declarase și el dușman al „grecilor“⁴².

Cînd solii au ajuns la Tirgu Jiu, s-au întîlnit cu straja pribegilor, condusă de Barbu Brădescu și Mihai Coțofeanu. În spatele străzii înainta restul oștirii, comandată de aga Matei și alcătuită din boierii pribegi, din ostași recrutați din regiunea Hațegului, precum și „mulți roșii de preste Olt“⁴³ (aceștia trecuseră de partea pribegilor după intrarea lor în Oltenia).

Leon vodă a trimis împotriva oștirii ce venea asupra-i pe Miho Racotă spătarul, cu oastea domnească; la Ungurei însă, acesta a fost învins de pribegi și de-abia scăpă cu fuga⁴⁴.

Dîndu-și seama că pribegii sînt mai puternici decît credea, domnul și-a trimis soția la adăpost în cetatea Giurgiu, iar el a înaintat cu oastea în întîmpinarea lui Matei, pînă la riul Argeș, la satul Prisiceni; aici domnul a făcut „sfat mare“ cu boierii credincioși și, întrucît „nu i-au dat îndămână să să bată acolo“, a stabilit să aștepte pe pribegi la București „lingă drumul Giurgiovului“ (= Giurguiului), pe locul unde se află biserica Slobozia, în regiunea unde se găsea mănăstirea Sf. Ecaterina, numită și mănăstirea lui Pană vistierul⁴⁵.

Asigurîndu-și fidelitatea slujitorilor și dorobanților cu lefuri „din destul“, Leon vodă s-a luptat „tare“ cu pribegii, care au fost învinși la 23 august⁴⁶ 1631. Nu cunoaștem amănunte despre desfășurarea acestei bătălii; știm doar că pe locul luptei au căzut mulți boieri, printre care se găseau: Preda Floricoiul din Greci, ginerele lui Mihai Viteazul⁴⁷, Adam banul și alții. Cei mai mulți dintre boierii pribegi au reușit să scape, printre ei fiind și aga Matei⁴⁸. Peste trupurile celor uciși în luptă „au făcut Leon vodă movilă mare, lingă drum“.

⁴² *Ibidem*, p. CLXV.

⁴³ *Istoria Țării Românești*, p. 97.

⁴⁴ *Ibidem* și N. Iorga, *op. cit.*, IX, p. 8. În timpul trecerii pribegilor prin sudul Olteniei s-au produs unele excese. Dintr-un document emis de Leon vodă, la 13 sept. 1631, rezultă că, „pe vremea cînd au venit pribegii de peste munți cu oaste și cu luptă asupra domniei“, Pătru vistier, ginerele lui Preda Floricoiul slugerul, a prins la Caracal pe Iovan Lătinul — care stăpînea satul Pleașov al socrului său pentru o datorie de 600 galbeni — și l-a tăiat, luîndu-i hrisoavele de stăpînire (DRH, B, vol. XXIII, p. 441).

⁴⁵ Vezi Paul Cernovodeanu, *Complexul istoric de la Slobozia. „Crucea lui Leon vodă“* (GB, 1970, nr. 7—8, p. 773—776). Un plan al acestei lupte, întocmit de Traian Mutașcu, în *Istoria orasului București*, I, Buc., 1959, p. 112 (Nu știm însă de unde sînt scoase datele luptei, deoarece nu există informații scrise).

⁴⁶ În varianta *Letopiseșului* este 25 aug. (MO, 1961, p. 534). Data bună e 23, aflată și în textul de pe crucea lui Leon vodă. Vezi mai jos.

⁴⁷ Preda slugerul din Greci avea — ca și Matei — motive personale de nemulțumire, deoarece, împreună cu fiul său, Mihai postelnic, fusese „închis în temniță pentru datorii“ de trei negustori greci: State, Dima și Zota, care i-au vîndut apoi satul Putineiu (moștenire de la Mihai Viteazul) lui Necula vistierul, dușmanul lui aga Matei (DRH, B, vol. XXIII, p. 419—422).

⁴⁸ *Istoria Țării Românești*, p. 97—98. În cronică și în varianta citată a *Letopiseșului* se afirmă că Preda Brîncoveanu a fost prins în timpul luptei, fiind silit să-și răscumpere viața (MO, 1961, p. 534). Și alți boieri prinși în luptă au trebuit să plătească sume mari pentru a se răscumpăra; astfel, dintr-un document din 5 nov. 1635, aflăm că Iane paharnicul, prins de Leon vodă „la război“, a trebuit să achite 140 de galbeni „de ș-au scos capul“ (Șt. Berechet, *Documente de drept public*, p. 251).

Este foarte probabil că aga Matei va fi jucat un rol de seamă în alcătuirea planului bătăliei, ca și în organizarea forțelor de care dispunea în luptă; să nu uităm că la 1630, el era cunoscut de reprezentanții Apusului ca fiind „*capo di tutta la militia*”⁴⁹, adică comandantul întregii armate (pe-destre) a țării. Este, de asemenea, probabil că victoria lui Leon vodă a fost hotărâtă de superioritatea numerică a forțelor de care dispunea domnul țării.

Este posibil ca Matei — în calitatea sa de fost agă (comandant al dorobanților) — să fi sperat că aceștia vor trece de partea sa, ceea ce nu s-a întâmplat. După cum spunea N. Iorga, fugarii își dădeau seama că mișcarea le fusese pripită; aceasta era și impresia produsă în Polonia, unde Miron Barnovschi era sfătuit să nu procedeze la fel: „nu trebuie căutat prea departe: nenorocirea de deunăzi din Țara Românească e încă proaspătă. Măria sa voievodul poate ști foarte bine cum a fost plătit cel ce s-a încrezut în astfel de făgăduieli (ale țării). Căci, dacă s-a aruncat repede în luptă (Matei), tot așa de repede a și căzut, s-a acoperit însuși de rușine și și-a înșelat prietenii, trimițând multă lume la măcel”⁵⁰.

La scurtă vreme după luptă, la 5 septembrie 1631, domnul învingător confiscă averile boierului „hiclean” (= trădător), motivînd: „cînd a fost acum, în zilele (domniei mele), iar Matei aga, el s-a ridicat asupra domniei mele în chip de domn, cu oaste din Țara Ungurească (= Transilvania) și cu război. Și a venit de s-a bătut cu domnia mea în șesul viilor orașului București, ca să calce schiptrul cînstitutului împărat și să piardă țara domniei mele cu răutăți [...]; ci a dat Dumnezeu de a fost după voia cînstitutului împărat și după voia noastră și a adus Dumnezeu pe vrăjmașii domniei mele cu plecarea capului sub sabia domniei mele”. Ca urmare a acestei acțiuni — spune domnul mai departe — „au căzut toate satele și averile lui Matei aga să fie pe seama domniei mele”; domnul considera că satele au fost pierdute de Matei „cu rea hiclenie, ca fiind un dușman al cînstitutului împărat și al țării”⁵¹. Ca reprezentant al „cînstitutului împărat” de la Istanbul, Leon vodă considera că pribegii nu s-au ridicat numai împotriva sa, ci și a Porții.

Lupta este evocată și într-un document din 1 septembrie 1631, unde domnul aprecia că pribegii se luptaseră cu oastea sa „foarte tare”; alături de domn — după cum recunoștea acesta — se găseau și beșlii otomani⁵².

La 20 februarie 1632, peste trupurile celor morți în luptă, Leon vodă a ridicat, după obicei, o cruce — numită apoi „crucea lui Leon vodă” — care avea săpată o inscripție comemorativă a luptei. Iată textul: „Adecă eu, robul lui Dumnezeu, Io Leon vodă, feciorul lui Ștefan voievod, rădicat-am această cînstită cruce în numele lui Sfeti Gheorghie, pentru (ca) să se pome-nească de războiul ce am avut în acest loc cu pribegii, cînd au venit de peste munte asupra domniei mele în an 7139 (1631), în luna lui avg. 23, marți. Și milostivul Dumnezeu, cu rugăciunea lui Sfeti Gheorghie, supusu-i-au

⁴⁹ Hurmuzaki, IV/2, p. 450.

⁵⁰ N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 33.

⁵¹ DRH, B, vol. XXIII, p. 435–436.

⁵² *Ibidem*, p. 433. Documentul este important și pentru faptul că din el aflăm ce boieri se aflau „în tabără” lângă Leon vodă: Necula vistierul, Hrizea mare vornic, Papa Greceanu mare logofăt, Miho mare spătar și Buzinca mare comis, toți adversari ai lui Matei Basarab. Hrizea se bucura de o deosebită trecere la domn, de îndată ce Radu Buzescu îi dăduse două sate pentru a face să se schimbe, în favoarea sa, o hotărîre judecătorească („Studii”, 1955, nr. 4, p. 107).

suptu sabia domniei mele și i-am biruit; și cîți au căzut în război zac sub această movilă”⁵³.

În martie 1632 — cînd capitala Țării Românești a fost vizitată de solul suedez Paul Strassburg — domnul i-a povestit cu mindrie cum a obținut victoria „într-o bătălie în toată legea” (*iusto praelio*) și i-a arătat acestuia locul bătăliei (pe atunci lângă București), precum și „mormintele celor uciși și crucea ridicată în semn de biruință”. Domnul se plîngea solului că Matei aga este „începătorul acelor tulburări” (*motuum illorum autor*) și-l acuza pe boierul fugar că ar fi cumpărat sprijinul lui Gheorghe Rákóczi „cu mulți bani”⁵⁴, ceea ce este foarte probabil, ținînd seama de nevoia permanentă de bani a principelui.

După înfrîngerea de la București, o bună parte dintre boieri, în frunte cu aga Matei, au scăpat fugind prin Oltenia spre Transilvania; urmăriți de oștile lui Leon vodă, conduse de Boul mare ban și Nedelco Boteanu, pribegii „au fugit și s-au închis la mănăstirea din Tismana și au șazut acolo 10 zile”; oștile domnești „s-au bătut cu ei trei zile și nimic nu le-au putut strica”. Scăpat la adăpostul zidurilor ca de cetate ale mănăstirii Tismana, aga Matei a trecut apoi în Transilvania, iar oștile care-l urmăreau au prădat regiunea „cum au fost mai rău”⁵⁵.

În amintirea salvării sale la Tismana, după luarea domniei, „primul lucru către care și-a îndreptat grija (Matei) a fost neîntîrziata reclădire a acestei mănăstiri, străduindu-se să-i sporească întăriturile cit mai mult, deoarece datorită ei scăpase (din mîinile dușmanilor) și el făcuse jurămintă în acest sens”, după cum va relata mai tîrziu Paul de Alep⁵⁶.

De la Tismana, după sfaturile bătrînului Stoica din Izvarna, aga Matei s-a retras peste munte, trecînd „la Caravan Sebeș” (= Caransebeș). Leon vodă a trimis a doua oară oaste după Matei, dar „nimica nu i-au putut strica”.

De necaz și ca să pedepsească pe locuitorii care se arătaseră partizani ai agăi Matei, „oștile iar au jefuit și au prădat țara de preste Olt foarte rău”⁵⁷. Se înțelege că aceste două acțiuni prădalnice au îndepărtat și mai mult pe locuitorii Olteniei de domnia lui Leon vodă, ceea ce explică atitudinea lor de mai tîrziu.

După victoria asupra pribegilor, Leon vodă s-a plîns „mereu” la Poartă⁵⁸, unde a trimis 31 de captivi luați în luptă, între care se aflau și „oameni nobili din comitatul Hunedoarei”, aceasta spre a dovedi ajutorul dat de Gheorghe Rákóczi. La 29 octombrie 1631, Ștefan Szalanczi — capuchehaia principelui, căruia îi trimitea aceste știri — îl ruga pe acesta „să scrie despre cru-

⁵³ *Inscripțiile medievale ale României. Orașul București*, p. 406.

⁵⁴ *Călători străini*, V, p. 66—67; vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, IX, p. 8, nota 4.

⁵⁵ *Istoria Țării Românești*, p. 98; MO, 1964, p. 534.

⁵⁶ *Călători străini*, VI, p. 198.

⁵⁷ *Istoria Țării Românești*, p. 98. Comandantul oștirii trimise să-l prindă pe aga Matei a fost Ghiorma căpitanul, care, mai tîrziu, a devenit unul din marii dregători ai lui Matei Basarab: mare pitar, mare sluger și mare ban (1641—1654), ceea ce arată că domnul nu s-a răzburat pe foștii săi adversari.

⁵⁸ Faptul este confirmat de Paul Strassburg, care — vizitînd capitala Țării Românești în martie 1632 — fusese informat de Leon vodă că refuzul lui Rákóczi de a-i restitui pe fugarii din Transilvania a provocat „multe certuri între ei la Poartă” (*Călători străini*, V, p. 66).

zimea voievodului (Leon vodă) asupra țării lui, să scrie milostiv Măria sa despre pustiirea țării“, ceea ce va provoca sigur mazilirea domnului ⁵⁹.

Este deci foarte probabil ca la mazilirea lui Leon vodă (în iulie 1632) ⁶⁰ să fi contribuit în mod deosebit intervențiile lui Gheorghe Rákóczi I la Poartă, unde trebuia să justifice ajutorul dat pribegilor împotriva domnului numit de sultan.

Așa cum preciza N. Iorga, după înfringerea din 1631, principele Transilvaniei — preocupat el însuși de conflictul cu imperialii, care susțineau împotriva lui pe nobilul Répotsvary — „se mulțămii să stăruie la Poartă ⁶¹, pentru bani și promisiuni de tribut [...] fără ca prin acest ajutor să-i fi fost hotărâtă domnia“ (lui Matei) ⁶².

Aflat în Banat, Matei aștepta un moment favorabil pentru a se putea întoarce în țară. Pierzînd încrederea în posibilitatea succesului și atrași de promisiunile lui Leon vodă, o parte din boierii pribegi (Dumitru Filișanu, Mihai Coțofeanu, Barbu Brădescu, Petre sluger, Barbu din Poiana, Ionașco din Gaia) ⁶³ s-au întors în țară; printre ei se afla și Aslan, care a devenit din nou mare ban în divanul lui Leon vodă ⁶⁴.

După cum remarcă N. Iorga, plecarea lui Aslan însemna un câștig pentru aga Matei, pe care fostul mare ban — neam de domn și avînd multă trecere — „l-ar fi împiedicat în lupta pentru atingerea domniei“ ⁶⁵.

Între timp, aga Matei a intrat în legătură cu puternicul Abaza pașa, „cel mai viteaz și mai vestit din pașii Europei“ (*in Europa omnium ducum fortissimus et celeberrimus*) ⁶⁶, considerat „ispravnic pre marginea Dunării“,

⁵⁹ A. Veress, *Documente*, IX, p. 315—316.

⁶⁰ Ultimul document emis de cancelaria lui Leon vodă datează din 12 iul. 1632 (DRH, B, vol. XXIII, p. 604). După *Istoria Țării Românești*, p. 99, mazilirea lui Leon vodă ar fi avut loc la 24 iul., astfel încît data de 21 iun. a mazilirii din varianta cronicii țării (MO, 1961, p. 535) este greșită. Cronica precizează că domnul „au ieșit din scaunul lui noaptea, mesia (= luna) iunie, 23 dni, de s-au dus la Țarigrad“.

În ultimele luni ale domniei, Leon vodă căuta cu disperare bani pentru a-și salva tronul. Într-un document din 15 aug. 1632 — după ce Leon plecase din București — se arată că fostul domn își amintise că fostul mare logofăt Teodosie Rudeanu ar fi ramas dator lui Petru Cercel (cu 50 de ani în urmă!) cu suma de 6 000 de galbeni, pentru care sumă „apucase“ pe fiii acestuia, Vlad și Staico Rudeanu, să i-o restituie lui; ca să-și „scoată capul din nevoie“, cei doi frați au trebuit să-i plătească această însemnată sumă (DRH, B, vol. XXIII, p. 610).

⁶¹ Încă din primăvara lui 1632, Gheorghe Rákóczi — care era lacom de bani — a intervenit la Poartă cerînd să fie numit domn Matei Basarab. Pentru a nu scăpa prilejul să cîștige bani și de la ceilalți pretendenți, a trimis solilor săi la Poartă cărți de recomandare pentru toți candidații cu șanse la tron, cu precizarea ca, în momentul numirii noului domn, să fie scoasă la iveală cea întocmită pe numele acestuia! (CI, 1940, p. 457).

⁶² N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. CLXXVII.

⁶³ Unii din acești boieri au trecut din nou de partea lui Matei după ce acesta s-a instalat pe tron: Mihai Coțofeanu a condus străjile trimise spre Buzău în octombrie 1632, iar Barbu Brădescu a comandat pe curteni în lupta de la Plumbuita cu trupele lui Radu Iliș.

⁶⁴ *Istoria Țării Românești*, p. 99; DRH, B, vol. XXIII, p. 435—436. După ce — în mai 1632 — Leon vodă promisese lui Gheorghe Rákóczi I suma de 5 000 de florini pe an, atitudinea principelui față de boierii pribegi s-a schimbat, ceea ce explică plecarea unora dintre tovarășii de luptă ai lui Matei Basarab (N. Iorga, *op. cit.*, IX, p. 11). Întrucît Leon vodă nu reușise să plătească suma promisă, fiind mazilit, G. Rákóczi a cerut solilor săi la Poartă să pretindă plata sumei de la noul domn, Radu Iliș, numit de sultan.

⁶⁵ N. Iorga, *op. cit.*, p. CLXVI. Faptul că Aslan a părăsit cauza pribegilor l-a îndepărtat desigur pe Matei de familia acestuia. Așa se explică faptul că fiul lui Aslan, Petru, nu a ajuns în timpul domniei sale decît sluger al doilea; în această calitate, silit de nevoi, la 22 iulie 1638, vindea satul Ostra-Olt cu 700 de galbeni (Arh. St. Buc., Doc. istorice, CXCI/67).

⁶⁶ N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. CLXXV.

pe care l-a convins că singura cale pentru a liniști „săraca de țară“, pe care au „spart-o domnii streini cu grecii țarigrădeni“, era să-l susțină pe el la domnie. În acest scop, el a scris pașei „cărți cu făgăduiele multe“, folosind ca intermediar pe popa Ignatie Sirbul, care avea „voe vegheată“ la Abaza⁶⁷.

La ciștigarea lui Abaza pașa de partea pribegilor contribuisese, fără îndoială, și scrisoarea adresată acestuia, la 15 august 1632, de principele Transilvaniei, care primise o solie de la pașa cu rugămintea să silească „pe boieri și poporul de rînd bejenit din acea țară ca să plece de aici“; el arăta că îndemname în repetate rînduri pe boierii fugari să se întoarcă în Țara Românească, unde noul domn (Radu Iliaș) nu le va face nici un rău; pribegii refuzau să se întoarcă de teama negustorilor greci, care umblau cu piri mincinoase la domn împotriva boierilor pămînteni, ca să poată prăda țara. „Le-am arătat — spunea principele — că puternicul împărat și-a întins mila și asupra țării lor, schimbînd pe voievodul de care s-au temut (Leon vodă) și punînd în locul său alt domn, de la care nu vor mai avea nici o supărare“. La îndemnul principelui, „nefericiții boieri“ au răspuns că „nu au curajul să se întoarcă, cită vreme se află acolo cruzii negustori greci“⁶⁸, care s-au grămădit pe capul lor [...]. Bucuroși s-ar întoarce ei acasă, căci amară e pribegia printre străini, dar spun că nu cutează cită vreme acei străini greci sînt lingă voievod“. Rákóczi îl ruga în încheiere pe Abaza să ajute pe „bieții boieri împotriva nesățioșilor greci jefuitori“⁶⁹.

Intrucît textul acestei scrisori este foarte asemănător cu acela al hrisovului emis de Leon vodă în iulie 1631, unii istorici, ca I. Lupaș (care l-a publicat), consideră că cele două documente ar emana dintr-o sursă comună; este mult mai probabil că ele reflectă aceleași realități și același spirit anti-grecesc.

Intențiile boierilor pribegi de a trece cu oștile în Țara Românească erau cunoscute la curtea domnească. La 11 august 1632⁷⁰, „toți boierii țării mari și mici“, aflați la București, întrebau cu teamă pe Cristofor Hirschel la Brașov dacă erau adevărate veștile aduse de oamenii lor „den sus“ (adică de la hotarul Țării Românești) că pribegii urmau să coboare prin trei locuri:

⁶⁷ După opinia cronicarului, Abaza pașa l-ar fi trimis pe Ignatie la Făgăraș, unde a discutat cu Matei condițiile colaborării (MO, 1961, p. 535). Radu Popescu consideră că, văzînd că prin „puterea armelor (pribegii) nu vor putea strica lui Leon vodă, au socotit cu prădă la turci că vor folosi ceva“ și în felul acesta au apelat la Ignatie să stea „la mijloc“ între ei și puternicul Abaza pașa (*Istoriile domnilor Țării Românești*, p. 94—95).

Prezența lui Ignatie la Nicopole în timpul tratativilor cu Abaza pașa este confirmată de Matei Basarab într-un document din 1633, unde declară că „pentru voia“ acestuia eliberase niște rumîni din starea de servitute (DRH, B, vol. XXIV, p. 215). Matei l-a răsplătit mai apoi pe Ignatie cu scaunul de episcop de Rîmnic și mitropolit al Ungrovlahiei. Vezi A. Sacerdoțeanu <Șerban Răzeșul>, *Iarăși despre mitropolitul Ignatie Sirbul* (BOR, 1964, nr. 11—12, p. 1 085—1 097).

⁶⁸ Într-adevăr, documentele vremii menționează — înseosebi la București — numeroși negustori greci, dintre care unii dădeau bani cu camătă boierilor: Isar al lui Dona, Ghinea Mustachi, Proca, Ghinea Coți, Iane Psaltis, Manea al lui Hristu, Ilie Ruceri, Eustatie Ruceri, Sfranți Limidari, Isar Ghiorma, Eustatie Costa, Stati, Zota, Dima, Nicolachi etc. (DRH, B, vol. XXII, p. 47, 96, 107, 141, 146, 278, 379).

⁶⁹ I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I, Cluj, 1940, p. 185—187; vezi și CI, 1940, p. 458—459 și TMAO, II, p. 176—178. Principele afirma că și boierii pribegi scriseseră lui Abaza pașa, expunîndu-și „durerea lor“.

⁷⁰ Deși scrisoarea e datată 7139 (decî 1631) aug. 11, după cum a arătat N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. CLXVII, data e greșită, fiind vorba de evenimentele petrecute în vara lui 1632, după maziirea lui Leon vodă; numai așa se explică prezența lui schimni-aga la București, unde venise să „prîndă“ scaunul domnesc pînă la sosirea noului domn, numit de sultan. Scrisoarea a fost publicată și de B. P. Hasdeu, în „Columna lui Traian“, 1876, p. 231—232.

Teodosie Corbeanu spătarul „pre la Târgul Jiului“, aga Matei „pre la Rucăr cu oaste“, iar Gorgan spătarul „pre Teleajen, cu alte oști“. Ei mai spuneau că schimni aga — care venise la București să „prindă“ scaunul după mazitarea lui Leon vodă — auzind aceste știri, anunțase deja pe vizir și pe hanul tătarilor că „să-i pornească asupra lor“ și deplungeau răul ce avea să urmeze pentru această „blăstămată de țară“.

Informațiile boierilor despre intențiile pribegilor de a coborî în țară erau exacte, numai că aceștia nu veneau prin punctele de trecere de care este vorba în scrisoare, ci prin altă parte.

Alexandru Iliș, domnul Moldovei, tatăl noului domn numit de Poartă, Radu Iliș, a încercat să împace pe pribegi cu făgăduieli mincinoase; la 18 august 1632, le-a scris să treacă pe la el prin Moldova, unde vor avea „milă și socotință“. Dindu-i crezare, Gorgan spătarul a trecut prin Moldova, unde a fost ucis⁷¹. La data amintită, pribegii se aflau deja în drum spre Țara Românească.

Matei Basarab a știut foarte bine să profite de interregnul ivit după mazitarea lui Leon vodă și să ocupe tronul Țării Românești fără luptă, înainte de venirea noului domn, Radu Iliș, fiul fostului domn Alexandru Iliș, care lăsase o impresie nefavorabilă în țară.

La 2/12 august, după mazitarea lui Leon vodă, chemat de boierii din țară prin Drăgușin, „sluga“ lui Matei, „să-și vie la casa lui cu bună pace“, viitorul domn al Țării Românești pleca din Caransebeș, fără ajutor de la Gheorghe Rákóczi I; oastea sa era formată din români bănățeni, conduși de Vaida Bona (sau Bunea voievodul)⁷².

După opinia cronicarului Țării Românești, „Matei aga încă și-a luat ziua bună de la craiul Racoti și de la toți domnii și nemeșii și au purces să vie aici în țară. Iar craiul, pentru multă slujbă dreaptă ce i-au făcut cînd au venit nemții asupra lui la Tocaia (= Tokaj), n-au vrut să-l lase să fie făr-de oameni, ci au ales pre Vaida Bun căpitanul cu o seamă de oști și au petrecut pe Matei aga cu mare cinste, purcînd de la Caravan-Sebeș, avgust 2 dni“⁷³.

Problema ajutorului primit de Matei Basarab din Banat a fost studiată atent în monografia lui I. Șirbu — el însuși originar de pe aceste meleaguri — care a arătat că oștile bănățene „nu erau trupe auxiliare, puse la dispoziție de Rákóczi, ci mercenari angajați de emigranți cu banii lor proprii“ din regiunea Caransebeșului și Mehadiiei, unde se găseau oșteni foarte pricepuți⁷⁴.

Gheorghe Rákóczi I nu-i putea pune la dispoziție lui Matei ostași din această regiune, deoarece — prin hotărîrea dietei Transilvaniei din 5—10 mai 1632 — populația districtelor Orșova, Mehadia și Caransebeș fusese scutită de serviciul militar; în plus, după cum susținea mai departe I. Șirbu, G. Rákóczi — aflat în conflict cu imperialii în această vreme — nu avea disponibilități de oaste pentru a le oferi lui Matei Basarab. Ceea ce a

⁷¹ N. Iorga *op. cit.*, p. 105 și „Columna lui Traian“, 1876, p. 232—233. După cronică, Gorgan ar fi plecat în Moldova cu 5 zile înainte de Matei să afle vestea mazitării lui Leon vodă (MO, 1961, p. 535).

⁷² I. D. Suci, *Unitatea poporului român. Contribuții istorice bănățene*, Timșoara, 1980, p. 48—50.

⁷³ *Istoria Țării Românești*, p. 100. După opinia lui N. Iorga, *op. cit.*, p. CLXVI, aga Matei trecuse prin Banat „pentru a nu-și compromite găzduitorul“, pe G. Rákóczi. Este mult mai de crezut însă că el a preferat acest drum pentru ajutorul militar obținut de la bănățeni și, foarte probabil, pentru că trecerile din nordul Olteniei (îndeosebi pe Valea Jiului) erau pázite.

⁷⁴ Vezi *Călători străini*, II, p. 338.

putut face principele Transilvaniei în aceste condiții a fost să-l sprijine pe aga Matei pe cale diplomatică ⁷⁵.

După cum sublinia I. D. Suci, „pentru restabilirea adevărului istoric, e necesar să precizăm că Matei Basarab s-a instalat cu ajutorul trupelor române din Banatul de Lugoj — Caransebeș, conduse de Vaida Bona, iar nu cu ajutorul militar al principelui Gheorghe Rákóczi“. De altfel, bănățenii au rămas în serviciul lui Matei Basarab și după suirea acestuia pe tron; la 1637, el mai avea în solda sa 500 de oșteni bănățeni din regiunea Mehadiiei, considerați de Ioan Kemeny drept cei mai credincioși slujitori (*welche seine treusten Diener waren*) ⁷⁶. Reținem deci că *Matei a fost susținut în lupta pentru ocuparea tronului de românii din Banat*.

Agă Matei a înaintat spre Țara Românească fără a întâmpina vreo împotrivire. Itinerarul urmat de oștirea lui Matei este ușor de reconstituit după cronică țării, „răzimată pe însemnări din acest timp chiar“, cum spune N. Iorga ⁷⁷: pribegii au trecut prin plaiul Drinovului, după care „au tăbărit în seliștea Preștnii“, îndreptându-se apoi spre sudul Olteniei ⁷⁸.

Singurul izvor care vorbește de o luptă în Oltenia este pisania tîrzie a mănăstirii Sadova — construită de Matei Basarab — unde se spune că ctitoria a fost ridicată „după ce (Matei) a biruit pe turci la Schela Ciobanului, unde, avînd mare strîmtoare de către dinșii în două rînduri și, scăpînd cu oastea întru acest sfînt locaș [...], după săvîrșirea războiului au zidit această [...] mănăstire, la anul de la zidirea lumii 7141“ (1633) ⁷⁹.

Comentînd această ciudată pisanie, C. C. Giurescu credea că este vorba, într-adevăr, de o biruință a agăi Matei asupra otomanilor la Schela Ciobanului sau Bechet, în timpul venirii lui din Banat ⁸⁰. Celelalte izvoare nu amintesc însă o astfel de luptă, deoarece pașalele din regiunea de margine a Imperiului otoman fuseseră cîștigate de partea lui Matei; dacă ar fi avut loc o astfel de luptă, domnul ar fi amintit-o, fără îndoială, în documentele prin care și-a înzestrat ctitoria de la Sadova ⁸¹.

Alegerea ca domn a agăi Matei a avut loc în Oltenia, la scurtă vreme după ce acesta trecuse munții ce separă Banatul de Oltenia. Auzind de venirea lui Matei, „boiarii și roșii și toată țara cîți era preste Olt, ei toți să strinseră și

⁷⁵ I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 21—23.

⁷⁶ I. D. Suci, *op. cit.*, p. 48—50.

⁷⁷ N. Iorga, *op. cit.*, IX, p. 13.

⁷⁸ *Istoria Țării Românești*, p. 100 (este vorba de satul Prejna din județul Mehedinți).

⁷⁹ D. Bălașa, *Mănăstirea Sadova* (MO, 1971, nr. 11—12, p. 854).

⁸⁰ C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III/1, ed. II-a, Buc., 1944, p. 64. În schimb, I. Lupaș crede că lupta ar fi avut loc mai tîrziu, în toamna lui 1632, cu trupele turcești venite în sprijinul lui Radu Iliș (*Politica lui Matei Basarab*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, I, Buc., 1928, p. 143).

Despre împrejurările în care agă Matei a ocupat tronul în toamna lui 1632 a se vedea I. Lupaș, *Începutul domniei lui Matei Basarab și relațiile lui cu Transilvania*, Buc., 1933 (extras din AARMSI, s. II, t. XIII, 1933, p. 347—370) (text asemănător cu cel precedent).

Problema a fost reluată recent de Paul Cernovodeanu într-o comunicare ținută la Tirgoviște, în sesiunea din 15 febr. 1983, purtînd titlul *Campania de înscăunare a lui Matei Basarab (august-septembrie 1632)*, publicată în AIIAI, XXIV/1, 1987, p. 311—317. După opinia sa, ar putea fi vorba cel mult de o ciocnire cu bande răzlețe de turci, scăpați de sub autoritatea lui Abaza pașa.

⁸¹ În aceste documente se spune doar că mănăstirea — veche ctitorie a Craioveștilor — era „bătrînă și de lemn stricat“, motiv pentru care Matei a refăcut-o (N. Stoițescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din Țara Românească*, II, Buc. 1970, p. 611, nota 8).

meraseră de să întimpinară cu Matei aga și făcură mare sfat, socotind cum iaste țara perită și mîncată de streini și mai virtos de greci și cum nu vor mai putea aștepta pre Radul vodă (Iliaș, cel numit de Poartă — N.S.) cu atita datorie de multă, ca să-i mai mănince și să-i prade, ca și mai nainte”⁸². Pe de o parte deci, nemulțumirile trecutului, pe de alta, teama că noul domn, numit de otomani, va proceda ca și Leon vodă, „prădînd” țara, i-au determinat pe boierii și pe roșii din Oltenia — care-l cunoșteau bine pe aga Matei, ca și dorința sa de a fi domn — să-l ia „cu sila”⁸³ și înainte ca acesta să ajungă „la casa lui” de la Brincoveni — spune cronică — să-l ducă la Abaza pașa la Nicopole (cu care Matei Basarab era înțeles dinainte).

Pașa — văzînd alaiul ce-l aducea pe Matei⁸⁴, pe care-l cunoștea — „numaidecît l-au îmbrăcat cu caftan. Și de acolo i s-au înălțat numele de domnie”⁸⁵. Depășindu-și atribuțiile (căci numirea domnului se făcea numai cu

Matei Basarab, stampă contemporană.

⁸² *Istoria Țării Românești*, p. 100; MO, 1961, p. 535—536.

⁸³ Se înțelege că afirmația cronicii că Matei a fost ales domn „cu sila” nu trebuie luată ad litteram cum se face în vol. *Matei Basarab și Bucureștii*, p. 36. Este sigur că la data respectivă Matei dorea să fie domn.

⁸⁴ La 18 oct. 1632 se știa la Poartă că aga Matei a fost investit domn de Abaza pașa „a petitioni di quei populi”, deci la cererea locuitorilor țării (Hurmuzaki, IV/2, p. 460). Mai târziu, în 1640, într-o însemnare pe o *Evangelie* dăruită patriarhiei de Alexandria, Matei Basarab va porunci să se scrie că „a fost ales domn al țării Ungrovlahiei de tot norodul, clerici și laici, de arhonți și de strategii, la anul 1632” (MI, 1968, nr. 7—8, p. 167).

⁸⁵ *Istoria Țării Românești*, p. 101.

asentimentul sultanului și al marelui vizir), Abaza pașa i-a dat lui Matei surlari „ca unui domn și turci și beșlii ajutor“⁸⁶.

Doamna Elina, soția lui Matei Basarab, după un manuscris contemporan.

⁸⁶ Într-un document din 17 nov. 1632, Matei Basarab evoca vremea „cînd am venit domnia mea întîi în domnie de la cinstitul Mehmet Abaza pașa de la Nicopole“ (DRH, B, vol. XXIV, p. 215). Încă din această vreme Matei își recruta dorobanți și călărași pentru oastea cu care a intrat în țară.

Informația lui G. Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p. 88—89, după care Abaza pașa numise mai înainte ca domn pe un tăbăcar, Stănimir, pe care l-ar fi slujit apoi Matei Basarab, stîrnind minia puternicului Abaza, pare greu de crezut, ținînd seama de bunele relații dintre cei doi; în plus, informația nu e confirmată de nici o altă știre contemporană. Remarcăm că pentru această perioadă informațiile cronicarului transilvan nu sînt prea sigure; de pildă, el afirmă că Matei Basarab ar fi fost așezat pe tron de G. Rákóczi după moartea lui Leon vodă, în martie 1633 (*ibidem*, p. 87).

După trei zile de la această ceremonie, la 20/30 septembrie, noul domn și făcea intrarea în București, fără să întâmpine nici o rezistență⁸⁷.

În aceeași zi, 20 septembrie, pleca din Istanbul Radu Iliș, domnul numit de sultan, care aștepta aici de aproape două luni⁸⁸ (fusesse numit la 7 august). El era susținut la Poartă de unii boieri, care se plingeau împotriva lui Abaza pașă, după ce acesta investise cu de la sine putere domn pe Matei Basarab, care ocupase deja tronul Țării Românești⁸⁹.

Lipsit de trupe și aflind cele petrecute în Țara Românească, unde Matei vodă se instalase pe tronul ce-i fusese încredințat lui de sultan, tinărul Radu s-a îndreptat spre Moldova, unde domnea tatăl său, pe sprijinul căruia conta, și unde se refugiaseră numeroși mari boieri munteni, adversari ai lui Matei Basarab, în primul rând Necula Catargi⁹⁰, Necula vistierul, Hrizea vornicul, Papa din Greci mare logofăt, Dumitru Dudescu și alții. Aici a recrutat și un număr de tătari din Bugeac, conduși de Orac Mirza.

Aflind de venirea oștilor lui Radu Iliș, Matei s-a pregătit cum se cuvine pentru a-i opune rezistență și a-și consolida tronul pe care de-abia îl ocupase⁹¹; „țara“, sătulă de asuprirea fiscală din timpul domniei lui Leon vodă, se afla alături de domnul ales.

Înainte de luptă, Matei a trimis la Poartă o delegație de boieri ca să explice că Radu e prea tinăr, lipsit de experiență și nedestoinic de domnie; în plus, că locuitorii țării își aminteau destul de bine de stăpînirea tiranică a tatălui său, Alexandru Iliș, și își manifestau teama că fiul va pași pe urmele tatălui. Solia lui Matei propunea dublarea tributului „dacă li se îngăduie a-și alege singuri domnii“⁹².

⁸⁷ *Istoria Țării Românești*, p. 101. Primul document emis de Matei Basarab poartă data 6 oct. 1632 (DRH, B, vol. XXII, p. 618).

⁸⁸ Veress, *Documente*, IX, p. 320—321. Înainte de plecare, domnul numit de sultan promisese reprezentantului principelui Transilvaniei la Poartă „să-i fie slugă și să-i caute voia“ lui Rákóczi „în toate“, sperînd astfel să-i cîștige bunăvoința.

⁸⁹ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 115; N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. CLXVII.

⁹⁰ Într-un interesant document, emis de cancelaria lui Matei Basarab, se spune: „în cursul anilor 7145 (1636—1637), cînd am stat domnia mea, cu vrerea lui Dumnezeu, domn și stăpîn pe scaunul moșilor și strămoșilor domniei mele, aici în Țara Românească întîi, în orașul București, Catargiești, ei au venit împotriva domniei mele cu sabie și cu oaste din țara Moldovei și cu tătari și cu atîtea răutăți aici în țară, ca niște oameni răi și stricători de țară. Apoi au dat domnul Dumnezeu de au căzut sub picioarele domniei mele, și i-au scos domnia mea din țară, cu rea rușine“.

Referindu-se la acest document, C. Rezachevici susține că el evocă luptele din 1637 și că numele lui Vasile Lupu „nu e nici măcar pomenit“ deoarece Catargieștii ar fi avut rolul principal în aceste evenimente (SMIM, 1978, p. 78). În realitate, actul nu se referă la luptele din 1637, ci la cele din toamna anului 1632, cînd, într-adevăr, boierii Catargi au venit în țară din Moldova, însoțiți și de tătari. De altfel, Matei Basarab precizează în document că lupta s-a petrecut cînd a venit „întîi“ la domnie (adică înainte de confirmarea sultanului, după care a venit a doua oară la scaunul domnesc). Este exact aceeași formulare din documentul din 17 nov. 1633 — citat mai sus — unde se spune: „cînd am venit domnia mea întîi în domnie“.

Dacă ar fi fost vorba de conflictul din 1637, domnul ar fi amintit, fără îndoială, pe Vasile Lupu, cel care a condus trupele, nu pe Catargiești. Să nu uităm, de altfel, că Ianachi Catargi a fost socrul lui Alexandru Iliș, ceea ce explică sprijinul dat de familia sa fiului domnului în lupta din 1632.

⁹¹ N. Iorga, *op. cit.*, IX, p. 14—15.

⁹² Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 116; N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. 194; I. Lupaș, *Politica lui Matei Basarab*, p. 143.

Printre membrii soliei s-au aflat Drăghici logofătul și Ianu postelnic din Pleșoi, cărora — la 24 oct. 1632 — domnul le dăruiește un sat „pentru direaptă și credincioasă slujbă ce au slujit domnii mele și țării la împărăție, în Țarigrad“ (DRH, B, vol. XXII, p. 623).

Explicațiile nu au convins; la 17 octombrie, Poarta a cerut recunoașterea lui Radu; în același timp, a poruncit lui Gheorghe Rákóczi I să-l prindă viu sau mort pe Matei dacă acesta va fugi în Transilvania. Cel însărcinat cu împlinirea poruncii imperiale a fost tocmai Abaza pașa, favorabil lui Matei Basarab ⁹³.

Cînd a aflat că Matei a rămas mai departe în țară, pentru a nu crea un precedent periculos, sultanul a trimis al doilea imbrohor la Abaza, poruncindu-i să-l scoată din domnie pentru că numai el, puternicul padișah, are dreptul să numească domn în Țara Românească; sultanul nu se declara dispus să accepte ca domn „pe acela care s-a stabilit singur” ⁹⁴.

Mediile diplomatice apusene de la Poartă știau că Matei Basarab și-a cîștigat tronul „mai mult prin valoarea și sabia sa, decît prin alte mijloace” (*durch sein Valor und Degen mehrers als durch andere Mittel das Fürstentumb an sich gebracht*) ⁹⁵.

Cu cîteva zile înaintea luptei cu oștile ce sprijineau pe Radu Iliaș, la 17 octombrie 1632, Matei Basarab adresa o foarte frumoasă scrisoare lui Gheorghe Rákóczi, în care își exprima toată recunoștința pentru ajutorul pe care acesta i-l dăduse în vremuri grele. Asigurîndu-l că-i este „fecior cu trup și suflet” și că toată viața îi va fi devotată, Matei Basarab comunica principelui că lucrurile mergeau bine: „dăspre împărăție n-avem nici o zmin-teală”, „toată boiarimea țării” se afla lingă noul domn, astfel încît acesta aștepta cu încredere ciocnirea cu „neprietenii” săi care făceau „atîta spaimă sîracilor”.

Asigurîndu-l „cu cridintă dumnezeiască” că, după Dumnezeu, numai în principe are încredere, Matei îl ruga: „să nu fiu uitat de către Măriia ta ce să nevoiești cu scrisori și dăspre împărăție și dăspre Abaza pașa și de în toate părțile, că eu sîntu al Măriei tale”. El își exprima, de asemenea, încrederea că „va pune jos” pe neprietenii săi, împotriva cărora avea și sprijinul lui Abaza pașa ⁹⁶. Speranța lui Matei s-a dovedit îndreptățită, căci, peste cîteva zile, el a reușit să infrîngă oastea ce sprijinea pe tinărul voievod numit de Poartă.

Lupta s-a dat la marginea de răsărit a orașului București, lingă riul Colentina, în apropiere de mănăstirea Plumbuita, care va fi refăcută, după luptă, de Matei Basarab ⁹⁷.

Radu Iliaș venea „cu oaste grea, moldoveni” ⁹⁸, seimeni, cu steag împărătesc, cu schimni ceauș” și cu numeroși tătari. În tabăra sa se găseau și boierii dușmani ai lui Matei: Necula vistierul — cel care îl ruinase pe Matei

⁹³ N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. 194—195; Hurmuzaki, *Documente*, IV/2, p. 460; idem, *Fragmente*, III, p. 116—117.

După cum ne informează cronicarul Mustafa Naima, Abaza pașa ar fi raportat la Poartă că locuitorii Țării Românești se plîngeau de „beiul” lor (Radu Iliaș), pentru a ușura astfel acceptarea ca domn a lui Matei Basarab (*Cronici turcești*, III, p. 74).

⁹⁴ N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. CLXVIII; CI, 1940, p. 460.

⁹⁵ Hurmuzaki, IV/1, p. 671—672. Vezi și I. Lupaș, *op. cit.*, p. 147—148.

⁹⁶ N. Iorga, *O scrisoare a lui Matei Basarab către Gheorghe Rákóczy I, principele Ardealului, cu lămuriri asupra venirii la domnie a lui Matei*, în *Studii și documente*, IX, p. 15—17.

⁹⁷ Pentru amănunte privind data și localizarea luptei vezi Paul Cernovodeanu, *Noi precizări privitoare la bătălia cîștigată de Matei Basarab în împrejurimile Bucureștilor (octombrie 1632)* (AIIAI, XXII/2, 1985, p. 623—629).

⁹⁸ Nu trebuie să ne închipuim că tinărul domn a fost adus de o oaste numeroasă din Moldova. După cum arată Miron Costin, Alexandru Iliaș și-a trimis fiul „cu cităva gloată de aicea den țară” sau „cu sprejeneala unor ce s-au ales pe lingă dînsul den moldoveni” (*Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1958, p. 97).

Basarab la 1630 —, Papa Greceanu logofătul și alții⁹⁹. Încercarea lui Radu Iliăș și a boierilor săi de a atrage de partea lor pe slujitorii din regiunea Buzău nu a avut succes, aceștia rămânând credincioși lui Matei vodă¹⁰⁰.

Dacă Radu Iliăș nu găsisese sprijin în țară (în afară de boierii fugari)¹⁰¹, Matei Basarab avea alături de el pe roșii (curteni), dorobanți și călărași, adică armata regulată a țării, condusă de boieri ce vor ocupa dregătoria importantă în vremea domniei lui Matei: Ivașco Băleanu, Gheorghe din Măgureni, Teodosie Corbeanu, Barbu Brădescu, Oprea aga, Lupu căpitanul etc.¹⁰².

Oștile lui Radu Iliăș și-au așezat tabăra „la podul Obileștilor, la Colentina, din jos de mănăstirea lui Dan dvornec“ (= Mărcuța), iar Matei Basarab „puse tabăra pre marginea orașului, dăspre Dudești“¹⁰³.

Luptele au început la 20 octombrie¹⁰⁴, cind „lovitu-s-au străjile din jos de mănăstirea Plumbuței și (partizanii lui Radu Iliăș) fură foarte rău infrinți“.

Lupta hotărîtoare, cînd s-au infruntat „toți de față“, a avut loc a doua zi, 21 octombrie. „Fost-au război mare — spune cronica țării — de dimineața pînă seara. Făcut-au tătarii năvală în multe rinduri, intii din sus la podul Hrizii dvornec, apoi din jos despre Budești, cit să amesteca unii cu alții, bătîndu-se tot cu săbiile goale; și nimic nu putură folosi. Iar cînd fu în deseară [...], au fost izbînda lui Matei vodă, iar Radul vodă au dat dosul, fugînd prin pădurea Obileștilor cu mare spaimă și cu capul gol. Și multe trupuri au căzut jos de sabie“¹⁰⁵.

După cronicarul Radu Popescu, lupta a avut și spectatori, căci „bucureștenii cu copiii să suea pe garduri de să uita cum se bate războiul“¹⁰⁶.

⁹⁹ *Istoria Țării Românești*, p. 101—102.

¹⁰⁰ Unii din acești slujitori au fost răsplătiți, după luptă, cu averile boierilor uciși pe cîmpul de bătălie; de pildă, într-un document din 1634, domnul arată că, „după război“ și după moartea lui Papa Greceanu logofătul, „iar domnia mea am dat și am miluit pe niște iuzbași de călărași den tirgu de în Buzău cu acești rumâni den Cioceni“ (N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. CLXVIII și DRH, B, vol. XXIV, p. 277—278).

¹⁰¹ Înainte de luptă, Matei Basarab a trimis pe Calotă clucer din Popești și pe Andrei vornicul — prinși de oștenii săi în regiunea Buzău unde încercau să recruteze slujitori — „cu cărți la boiari (pribegi) ca să se lase de ce s-au apucat și să vie cine la casa lui cu pace“; pribegii au refuzat însă, cerînd ajutorul tătarilor (MO, 1961, p. 536 și *Istoria Țării Românești*, p. 102).

¹⁰² Ivașco Băleanu a fost mare vornic începînd de la 4 sept. 1632, întreținînd relații foarte bune cu Matei Basarab, care cunună pe fiul său, Petru paharnic; a murit în slujba domnului în 1638. Teodosie Corbeanu va fi făcut după luptă mare spătar (20 nov. 1632), ocupînd apoi dregătoriile de mare logofăt și mare ban (pînă în 1641). Barbu Brădescu a fost și el înălțat la rangul de mare paharnic la scurtă vreme după biruință (20 nov. 1632); la aceeași dată, Gheorghe din Măgureni ocupa dregătoria de mare logofăt. Vezi N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, s.v.

¹⁰³ MO, 1961, p. 536 și *Istoria Țării Românești*, p. 102. Radu Popescu, *Istoriile*, p. 95, afirmă că tabăra lui Matei se afla „între Dudești și între mănăstirea Mărcuții“, unde ar fi avut loc prima luptă.

¹⁰⁴ După cum a arătat Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, datele de 25 și 26 oct., indicate de cronică, sînt greșite, deoarece simbăta și duminica nu au căzut la aceste date. În realitate, lupta s-a dat între 17 oct. — cînd Matei scria lui Rákóczi că își așteaptă dușmanii — și 23 oct. cînd domnul răsplătea pe unii participanți la luptă, mai precis simbătă 20 și duminică 21 oct.; intrucît domnul nu putea greși data documentului cu care răsplătea pe cei care se distinseră în bătălie, trebuie să admitem că aceasta a avut loc înainte de 23 oct.

¹⁰⁵ *Istoria Țării Românești*, p. 102—103 și MO, 1961, p. 536—537. Datele despre această luptă din vol. *Matei Basarab și Bucureștii*, p. 37 sînt în mare parte greșite.

¹⁰⁶ Radu Popescu, *Istoriile*, p. 95.

În luptă au pierit Necula vistier și Papa logofătul din Greci: alți boieri (Necula Catargi, Hrizea vornicul, Miho Racotă spătarul, Vasilache Paindur agă, Dumitru Dudesco) au fugit în Moldova.

Cei uciși în bătălie au fost îngropați — după obicei — sub o movilă, situată „dăspre Dudești“, deasupra căreia a fost înălțat un monument a cărui inscripție descria victoria lui Matei Basarab și vorbea de numărul celor uciși în luptă. Monumentul — de dimensiuni mari — a fost remarcat la 1640 de misionarul catolic Baksić, care nota: „cînd intri în oraș, venind dinspre Dunăre, se vede o movilă și deasupra ei o cruce de piatră albă, acoperită în întregime cu inscripții în buchii sirbești (= chirilice). Această movilă a fost ridicată pe trupurile morților, cînd acest domn Matei a cîștigat o luptă pentru stăpînire împotriva moldovenilor și tătarilor; în amintirea acelei biruințe, (domnul) a poruncit să se strîngă toți morții la un loc și i-a acoperit cu pămînt și a pus deasupra crucea pe care a scris povestirea biruinței lui și numele morților care sînt îngropați sub cruce“¹⁰⁷.

După victoria din octombrie 1632, a fost rîndul lui Matei Basarab să-i considere „hicleni“ pe boierii pribegi care se ridicaseră împotriva sa, susținînd ca domn pe Radu Iliaș, deși acesta fusese numit de Poartă. Într-un document eliberat la scurtă vreme după luptă, domnul acuză pe Necula vistierul — vechiul său dușman — că „s-au sculat asupra domniei mele și a țării cu oaste și cu tătari și cu moldoveni, de au venit cu jaf și cu robire, fiind ca un dușman al domniei mele și al țării“; pentru „rea hitlenie“, domnul a confiscat averea vistierului, mort în bătălie¹⁰⁸.

După luptă, la 23 și 24 octombrie, Matei Vodă a răsplătit pe unii din partizanii săi, care slujiseră domniei și țării „cîndu au venit vrăjmașii domniei mele asupra țerii și a domniei mele aicea la scaun în București, cu oaste și cu mare războiu“¹⁰⁹. După cum spunea N. Iorga, „vitejia și credința oltenilor dădură acestui oltean scaunul străbunilor viteji“¹¹⁰ (deși printre luptătorii din tabăra lui Matei nu au fost numai olteni: Mareș căpitan era din Ploiești, Iancu căpitan era din Gherghița, două orașe unde existau garnizoane ale călărașilor etc.).

¹⁰⁷ *Călători străini*, V, p. 217—218. Crucea a fost remarcată la 1636 și de călătorul polon Krasinski, care afirmă că existau două movile: una unde fuseseră înhumați cei uciși în lupta din 1631 și o alta — situată „de cealaltă parte a orașului, așezată între riuri“ — care era „semnul unei victorii“ a lui Matei vodă, obținută — după Krasinski — în 1635 (în loc de 1632) (*ibidem*, p. 120).

Crucea lui Matei vodă este amintită într-un document din 2 mai 1752 (N. Iorga, *op. cit.*, V, p. 499) cu prilejul hotărîniciei moșiei Obilești.

După cum a arătat Paul Cernovodeanu în articolul citat, în 1925 s-a descoperit pe malul lacului Fundeni o groapă ce conținea osemintele a cîteva mii (!) de oameni. Considerîndu-se că aceștia ar fi fost cei uciși în luptele din toamna lui 1632, s-a ridicat pe locul respectiv o nouă cruce care a fost însă doborâtă și scufundată în 1952 în lacul Fundeni.

¹⁰⁸ DRH, B, vol. XXIV, p. 6; *vezi* și p. 160.

¹⁰⁹ *ibidem*, p. 72, 380; printre cei răsplătiți au fost și diverși comandanți militari: căpitani, iuzbași etc. (*ibidem*, p. 6, 160 și G. Potra și N. Simach, *Istoricul orașelor Ploiești și Tîrșor (1632—1957)*, Buc., *l.d.*, p. 139. În ultimul document, prin care domnul răsplătește pe Mareș, căpitanul din Ploiești, cu un sat, fost al lui Necula vistierul, se spune că acesta „cu o seamă din boierii cei mari ai țării s-au rădicat spre domnia mea cu oaste și cu războiu“. *Vezi* și G. Potra, *Mulțămîta domnească pentru vitejie și credință* (MI, 1970, nr. 7, p. 44—46) și articolul aceluiași autor din vol. *Matei Basarab și Bucureștii*, p. 38—39. Afirmările autorului că Mareș „a înfipt adînc și mortal sabia în Necula vistierul“, care „ar fi avut intenția să omoare chiar pe Matei“, sînt de domeniul fanteziei; ele ne aduc aminte de modul cum scria G. Asachi în secolul trecut, dar cum nu se mai poate scrie istoria în vremea noastră.

¹¹⁰ N. Iorga, *op. cit.*, IX, p. 15.

Între oștenii lui Matei s-au aflat și țărani aserviți, care — după izbândă — doreau să se înscrie la dorobanți și călărași; domnul refuză însă primirea lor între slujitori, arătându-le că „de-ați statut împotriva vrăjmașilor, pentru casele voastre ați statut, ca să nu vă robească tătarii feciorii”¹¹¹, ceea ce dovedește că domnul îi considera ca principali adversari pe tătarii care-l susținuseră pe Radu Iliș, nu pe moldoveni.

Victoria lui Matei împotriva lui Radu Iliș, domnul numit de Poartă, constituia un important pas spre domnie, dar nu cel din urmă¹¹².

După cum spune cronicarul, Matei Basarab — povățuit de Abaza pașa — a trimis armagazaruri către Poartă din partea țării, „jeluindu-se că i-au mincat domnii striini cu grecii”, rugînd să aprobe urcarea lui Matei pe tron, deoarece acesta, „fiind de țară”, putea „să le caute de dreptate”; pe de altă parte, Abaza pașa scria și el la Poartă că țara îl alesese domn pe Matei „și-i dregăa lucrul după cum să făgăduise”¹¹³.

În prima jumătate a lui decembrie, o nouă solie munteană arăta sultanului că mișcarea a fost pricinuită de excesele grecilor și cerea confirmarea domnului ales, oferind în schimb mărirea haraciului la 100 000 de taleri¹¹⁴.

Ca răspuns la această ofertă, marele vizir asigura pe Matei că va primi confirmarea dacă va veni personal la Poartă; peste citeva zile, la 15/25 decembrie, un capugi-bașa aduse porunca în care se spunea că steagul de domnie, încredințat de Poartă nevolnicului Radu Iliș, să fie înminat biruitorului acestuia¹¹⁵. Semnul de grație imperială l-a determinat pe Matei să facă pasul cerut de marele vizir, deși acest pas implica mari primejdii.

Înainte de a pleca, „îngrijat fiind” de intențiile Porții, Matei vodă „au dat știre lui Abaza pașa, cerșindu-i sfat ce să facă; pașa i-a scris să meargă fără nici o grijă, că va scrie el la Poartă pentru dînsul și nu va avea nici o nevoie; precum au și făcut”¹¹⁶.

Pe lingă sprijinul puternicului pașă, Matei a obținut și pe acela al lui Gheorghe Rákóczi I care a cerut marelui vizir să recunoască domn pe Matei Basarab, „vechi și adevărat pămîntean de baștină”, care „nu este stricător țării, ci dorește din toate puterile să o reclădească, dacă preaputernicul împărat i-ar da încuviințare”; totodată, principele avertiza că, „dacă se va pune domn grec în țară, nu mai este speranță să se poată ridica din ruina în care a căzut”¹¹⁷.

Înarmat cu bani și cu aceste promisiuni de sprijin, însoțit de o impunătoare suită de boieri mari și mici, prelați, egumeni, căpitani, iuzbași,

¹¹¹ DRH, B, vol. XXIII, p. 633.

¹¹² N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. CLXVIII.

¹¹³ Radu Popescu, *Istoriile*, p. 96.

¹¹⁴ CI, 1940, p. 461.

¹¹⁵ N. Iorga, *op. cit.*, p. CLXVIII; CI, 1940, p. 461. După cum remarcă ambasadorul olandez la Poartă, „turcii au mazilit pe cel învins și s-au prefăcut că sînt binevoitori față de învingător, dar nu se știe care va fi sfîrșitul, căci e un lucru cu consecințe grele, care va fi urmat și de moldoveni” (*ibidem*). După opinia cronicarului, capugiul i-ar fi adus steagul de domnie lui Matei la 15 nov. (MO, 1961, p. 537). În acea zi, Matei vodă a fost chemat de Abaza pașa „de ș-au tocmnit lucrurile lui și ale țării” (*Istoria Țării Românești*, p. 103).

¹¹⁶ *Istoria Țării Românești*, p. 103. Fapt confirmat și de doamna Elina într-o scrisoare din 3 ian. 1633, în care se spune că „în tot ceasul mării sa pașa nevoaște cu domnul meu, cu Matei voevod, și despre cinstita Poartă și den toate părțile, ca și cînd ne-ar hi un părinte al nostru”. Numai că această slujbă a fost răsplătită cu mulți bani! (N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. CCXXVI—CCXXVIII).

¹¹⁷ CI, 1940, p. 462—463

roșii, călărași (circa 600 de persoane), „un neobișnuit și măreț alai și o strălucitoare dovadă de dreptate și iubire“, domnul a plecat din București la 16 decembrie ¹¹⁸; trecînd pe la Abaza pașa, care i-a dat scrisori către dregătorii Porții, el a ajuns la Istanbul la 5 ianuarie 1633 ¹¹⁹.

După 20 de zile de grea așteptare, a avut loc, în fața vizirului, o largă dezbatere asupra pirilor grecilor și boierilor alungați din țară. „Stătut-au Matei vodă cu dinșii de față și multă piră și gilceavă s-au făcut între ei“ ¹²⁰ (aceasta se întîmpla la 27 ianuarie); a doua zi, „mers-au boierii lui Matei vodă la divanul împărațesc și au făcut jalbă mare pentru greci, cum au spart grădina împăratului cu jahurile și cu toate răutățile, că iau tot ce găsesc, pînă ce s-au pustiit țara“. Văzînd că au pierdut partida, grecii și boierii pribegi ședeau „tot ascunși prin găuri“ ¹²¹.

Reprezentanții Țării Românești au cerut confirmarea domnului ales de ei, avertizînd cu glas ferm că, *dacă Poarta va mai numi un grec pe scaunul țării, nu numai boierii, dar toți locuitorii vor părăsi în masă țara și se vor așeza în alte părți, argument care a convins Poarta să-l accepte ca domn pe Matei* ¹²².

La 30 ianuarie, vizirul l-a confirmat ca domn pe Matei Basarab, care a fost primit de sultan în audiența de investitură la 3/13 februarie. „Și au eșit foarte cu oaste mare. Și l-au petrecut cu alai pîn-la saraiu, cum nu s-au petrecut nici un domn. Atuncia toți boierii pribegi s-au închinat la el“ ¹²³. *Era o mare cinste pentru noul domn și o mare biruință asupra dușmanilor săi.*

Sultanul a știut însă să profite de faptul că Matei fusese ales fără consimțămîntul său și a impus țării și noului domn, ca preț al recunoașterii, *mărirea haraciului de trei ori*. Faptul acesta rezultă dintr-o plîngere din 1639 a locuitorilor țării, unde aceștia — evocînd împrejurările din 1633, cînd l-au cerut

¹¹⁸ N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. CLXIX și 198. Într-un document din 13 dec. 1632, înainte de a pleca la Poartă, Matei Basarab își exprima speranța că-l va ajuta Dumnezeu să se întoarcă sănătos „de la împărăție“ (DRH, B, vol. XXIII, p. 652).

¹¹⁹ Ni s-au păstrat două scrisori ale doamnei Elina adresate lui G. Rákóczi I la 3 și 23 ian. 1633 (stil vechi) pentru a-l informa despre mersul lucrurilor la Poartă; în cea de-a doua spune că Matei era „sănătos și veasel“ și că lucrurile mergeau „pre voia dumisale“, ceea ce arăta că, încă de la sfîrșitul lui ianuarie, Matei Basarab cîștigase partida (N. Iorga, *op. cit.*, p. CCXXVI—CCXXVIII). Vezi și Szilagyi, *Levelek*, p. 70, 80, 81.

¹²⁰ Curt Celebi — sororul lui Alexandru Iliș și capuchehaia Moldovei, care va fi ucis apoi la cererea lui Matei Basarab — a adus la vizir greci, grecoaiice și turcoaiice care suferiseră din pricina pribegilor întorși în țară și care trebuiau să vorbească împotriva conducătorului acestora; în același timp, a sosit din Moldova o delegație a boierilor munteni pribegi, care s-a plîns sultanului împotriva lui Matei Basarab (CI, 1940, p. 462). Printre aceștia, se găseau „trei slugi ale Hrizii vornicul“ (N. Iorga, *Socotlile Brașovului*, p. 89). Vezi și MO, 1961, p. 537—538.

După opinia cronicarului Radu Popescu, hotărîtor în cîștigarea bătăliei la Poartă a fost sprijinul puternicului Abaza: Matei „puțin de n-au pierdut domnia, numai ajutorul lui Abaza pașa fiind, s-au întors lucrurile iar spre binele și folosul lui Matei vodă, de i-au dat domnia“ (*Istoriile*, p. 97).

Nu trebuie să omitem nici opinia lui Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 101, după care se poate ca, prin acceptarea lui Matei ca domn, Poarta să fi întins o cursă lui Miron Barnovski — ales și el domn de moldoveni — care s-a dus și el pentru investitură la Istanbul, unde a avut o soartă tragică; cronicarul consideră însă că domnul Moldovei ar fi fost mai vinovat decît aga Matei, deoarece „au ieșit într-altă țară“ (Polonia). De altfel, cronicarul turc Mustafa Naima considera că, după confirmarea ca domn a lui Matei vodă, Barnovski venise la Poartă „bizuindu-se pe voievodul Țării Românești“ (*Cronici turcești*, III, p. 75).

¹²¹ *Istoria Țării Românești*, p. 104—105. Despre răsplătirea unor boieri care l-au însoțit pe domn la Țarigrad vezi DRH, B, vol. XXIV, p. 72, 294 etc.

¹²² Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 118.

¹²³ MO, 1961, p. 538; N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 198.

„cu toții laolaltă“ ca domn pe Matei Basarab — declarau că sultanul, „cînd a acordat [...] numirea pomenitului voievod, a mărit în schimb haraciul nostru de trei ori“¹²⁴. Același lucru îl spuneau și solii trimiși de Matei la Gheorghe Rákóczi I, la 10 mai 1640: „pentru că să ne mîntuim de străini și să poată domni între noi măriia sa domnului nostru, am înmulțit darea de la una la trei“¹²⁵.

*Recunoașterea alegerii lui Matei Basarab ca domn a costat deci țara creșterea haraciului de la 45 000 la 130 000 de taleri anual*¹²⁶, ceea ce va reprezenta o sarcină financiară deosebit de grea.

Pe lângă mărirea haraciului, Matei Basarab a trebuit să facă numeroase daruri și să plătească datoriile contractate de Radu Iliaș; după cum scria reprezentantul Venetiei la Poartă, la 8 martie 1633, Matei plecase cu o mare suită dar cu puțini bani, „havendo convenuto lasciar qui piu di sessanta borse¹²⁷ di reali per la summa di 30 mille oltre molti altri donativi e spese fatti per la detta investitura che ascende a centenaia di migliara, essendo anche stato astretto di pagar altri 62 mille reali per debiti che Radulo gia esposito di quà [...] contrasse con alcuni mercanti di mieli“¹²⁸.

Amintirea acestor mari cheltuieli cauzate de confirmarea lui Matei la tron se mai păstra încă la sfîrșitul secolului al XVII-lea, cînd cronicarul Radu Popescu nota: „așa zicea bătrînii noștri că în șase ani în vistieria lui (Matei Basarab — N.S.) grămadă de bani n-au strins, pînă ce au plătit datoriile și cheltuielile ce le făcuse pînă ș-au așezat domniea“¹²⁹.

La 11/21 februarie 1633, ambasadorul olandez la Poartă scria: „după o lungă deliberare și după multe certuri între viziri, muftiu, capudan-pașa și alți sfetnici, în sfîrșit Matei — care se făcuse pe sine domn muntean cu ajutorul lui Abaza pașa și al țării sale — a fost primit de sultan și întărit, spre mirarea tuturor, care nu se așteptau ca autoritatea lui Abaza pașa să fie așa de puternică, față de împotrivirea înverșunată a celor mai mari din împărăție“. În luarea deciziei se ținuse seamă de „odihna și aducerea în bună stare a țării, ai căror locuitori erau aduși în cea mai mare deznădejde“, ca și de faptul că marele vizir dorise să-și respecte cuvîntul dat lui Matei că va fi confirmat în domnie dacă se va prezenta la Poartă¹³⁰.

Victorios asupra dușmanilor săi, „fără să se fi așteptat nimeni, Matei s-a întors viu din peștera leului“, după cum spune un raport contemporan¹³¹; la 18 februarie, noul domn pleca de la Istanbul spre țară; după trei săptă-

¹²⁴ A. Decei, *Relațiile lui Vasile Lupu și Matei Basarab cu Poarta în lumina unor documente turcești inedite* (AIIC, XV, 1972, p. 66).

¹²⁵ A. Veress, *Documente*, X, p. 74—75; A. Decei, *op. cit.*, p. 57.

¹²⁶ Această sumă este confirmată de mai multe izvoare contemporane. Vezi Hurmuzaki, IV/1, p. 672 și VIII, p. 470; M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în secolele XV—XVII* (SMIM, II, 1957, p. 38—39); Tahsin Gemil, *Date noi privind haraciul țărilor române în secolul al XVII-lea* (R. Ist., 1977, nr. 8, p. 1 444). Suma de 130 000 de taleri a rămas neschimbată pînă în vremea domniei lui C. Brîncoveanu.

¹²⁷ Punga era echivalentă cu suma de 500 de taleri (în cazul de față, 60 de pungi fac 30 000 de reali). În pungi se socoteau sumele mai mari; într-un document emis de cancelaria lui Matei Basarab la 2 nov. 1636, se spune astfel că mai mulți boieri „au dus haraciul la împărăție, 242 pungi de bani“ (Arh. St. Buc., m-reă Stavropoleos, XXX/3).

¹²⁸ Hurmuzaki, IV/2, p. 464. După opinia lui Ricaut, *Histoire*, I, p. 178, așa Matei ar fi plătit de două ori mai mult decît sumele obișnuite la investitura domnului.

¹²⁹ Radu Popescu, *Istoriile*, p. 98. În schimb, *Letopiseșul cantacuzinesc* — favorabil domnului — nu amintește despre mărirea haraciului. Vezi și Szilagyi, *Levelek*, p. 88, 93.

¹³⁰ N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. 199; Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 118; CI, 1940, p. 463—464. După opinia lui Ricaut, *Histoire*, II, p. 178, Poarta avusese în vedere și campania proiectată în Polonia, despre care vom vorbi în partea a IV-a.

¹³¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 201.

mini, la 10 martie, intra cu alai în București, ai căror locuitori îl primeau cu „mare bucurie și veselie” și cu multe speranțe, deoarece „i-au izbăvit de vrăjmași și (de) greci”¹³².

În același timp, „după exemplul dat de munteni”, în aprilie 1633, era izgonit de supușii săi și domnul Moldovei, lacomul Alexandru Iliaș¹³³.

Împrejurările în care a ocupat tronul Matei Basarab vor fi evocate de el însuși la 1639, când a emis hrisovul de scoatere a călugărilor greci din mănăstiri. Domnul declară că a fost chemat la tron de „țară” pentru a o salva de străinii care „pusese jos obiceiurile cele bune, bătrâne ale țării”; „spre gonirea din țară a streinilor și spre adunarea moșnenilor țării, adusu-și-au aminte de noi [...], Io Matei Basarab, și ne-au adus din țări străine, de unde eram gonți de străini și pribegi de răul lor și ne aleseră la domnia țării și ne ridică la scaunul moșilor noștri. Deci, când ne așezăm [...] a fi biruitori țării și țiitori de steagul împărătesc, atunci adunatu-s-au tot soborul țării înaintea noastră, și duhovnicesc și mirenesc, care, plecând genunchele lor toți înaintea noastră, cu lăcrămoasă strigare au jăluir și s-au plins înaintea noastră de strimbătatea ce au răbdat de la streini”. El declară că a venit la tron cu intenția de a reinstaura obiceiurile și tradiția veche din vremea când țara era condusă de „neamul nostru bășărăbesc [...], acei domni moșneni țării”¹³⁴.

Fără îndoială că „țara” își pusese mari speranțe în aga Matei din Brincoveni, care ocupase tronul cu asentimentul reprezentanților ei; dar Matei vodă nu și-a putut îndeplini decît în parte promisiunile făcute la ocuparea tronului, din motive pe care le vom prezenta în capitolele următoare.

Evocînd împrejurările în care a fost ales ca domn al Țării Românești Matei Basarab, trebuie să subliniem faptul că *acceptarea sa de către sultan reprezintă o mare biruință pentru țară, a cărei autonomie și drept de a-și alege domnul erau recunoscute după cîteva decenii de nesocotire a lor, prin numirea de către sultan a domnilor direct de la Istanbul*. Încăunarea lui Matei Basarab poate fi privită astfel ca o revenire la domniile „pămîntene”¹³⁵, după o perioadă în care la tronul țării s-au succedat domni grecizați ca Radu Mihnea, Alexandru Iliaș sau Leon Tomșa.

¹³² *Istoria Țării Românești*, p. 105 și MO, 1961, p. 538. În timpul lipsei sale din capitală, domnul fusese înlocuit de soția sa, doamna Elina, care a trebuit să facă față pretențiilor bănești ale lui Abaza pașa și G. Rákóczi, susținătorii lui Matei.

¹³³ Hurmuzaki, *op. cit.*, III, p. 119 și N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. CLXIX.

¹³⁴ *Hrisovul lui Mateiu voievod Basarab pentru desrobirea sfintelor monastiri inchinate...*, Buc., 1860. Vezi și documentul din 27 nov. 1640 (Arh. St. Buc., Peceți nr. 54).

¹³⁵ Aceasta nu înseamnă însă că noul domn este reprezentantul unui „partid național” sau al unui curent de „renaștere națională” sau chiar „național-democratic”, cum susținea I. Lupaș, *Politica lui Matei Basarab*, p. 145 și 146.

Partea a II-a

Situația internă a Țării Românești în timpul domniei lui Matei Basarab

Adus pe tron de boierimea autohtonă, nemulțumită profund de prezența tot mai supărătoare a elementelor levantine ce tindeau să monopolizeze dregătoriile țării, elemente susținute de unii domni grecizați, ca Radu Mihnea, Alexandru Iliaș sau Leon Tomșa, *Matei Basarab a încercat să promoveze o politică de echilibru pe plan intern, revenind la tradițiile vechi ale țării*, tradiții încălcate de elementele grecești sau grecizate venite în Țara Românească în anturajul unor domni ca cei amintiți. Înțelegem astfel de ce, la 1639, boierii munteni soli la Gheorghe Rákóczi I declarau: „de la Șerban vodă pînă la Leon vodă ne-am pierdut toate libertățile, de nu s-a ales nimic din ele, iar Măria sa (= Matei Basarab) ni le-a dat îndărăt, întocmindu-le toate după rinduială. Birul împăratului l-am aranjat, fiecare ne-am știut avutul și ce preț are, fiecare a știut cit are de plătit într-un an. Deci noi ne-am ridicat pentru libertatea noastră și mai bine să murim decît să se întoarcă răul de mai înainte”¹. Boierii se declarau mulțumiți deci de domnia lui Matei Basarab, care le redase „libertățile”.

După cum spunea N. Iorga, Matei „nu venea în scaun numai pentru a se trufi cu purtarea semnelor domnești, pentru a strînge bani și a lăsa un nume răsunător în amintirea urmașilor; coborîtor al domnilor de demult, coborîtor român al domnilor români, viteaz din singele vitejilor, el avea scopurile sale scrise pe steagul pe care-l desfășurase, chemînd țara în jurul lui; el voia să aducă înapoi trecutul, trecutul de bogăție, de cinste, de putere, de mîndrie și de învățătură”².

Este posibil ca domnul să fi avut asemenea idealuri la venirea sa pe tron; împrejurările nu i-au îngăduit însă să le realizeze decît în mică măsură: el a fost obligat să întrețină o armată puternică, să plătească Porții un haraci mult mărit, iar dregătorilor de la Istanbul daruri mari, pentru a se menține pe tron³. Toate acestea l-au silit pe Matei vodă să instituie o exploatare fiscală asemănătoare aceleia de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, ceea ce a creat mari nemulțumiri în țara ce-și pusese atîtea speranțe în domnul venit la tron cu voia ei.

¹ CI, 1940, p. 499.

² N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. CXXX.

³ Vezi mai jos p. 69.

Dezvoltarea economică

Domnia lui Matei Basarab constituie o epocă de deosebită dezvoltare a economiei Țării Românești atât în agricultură, cât și în domeniile mai bine cunoscute ale meșteșugurilor și comerțului.

Deși nu știm prea multe lucruri despre *dezvoltarea agriculturii* în această epocă, vom remarca *bogăția în grîne și animale* despre care vorbesc toți străinii care au vizitat țara. De pildă, la 1640, un misionar catolic remarcă: „Țara este mănoasă și îmbelșugată. E foarte bogată în grîne de tot felul. Românii nu ară de două sau de trei ori, ci numai o dată, [...], însă nu se indeletnicesc prea mult cu agricultura; ei seamănă doar atât cât să le ajungă pe un an. Țara e bogată în miere și animale de tot felul [...]. Această țară are belșug de toate [...]. Regiunile din vecinătatea munților produc cantități așa de mari de tot felul de grîne și de pere și de prune că este de mirare. În multe locuri se găsesc adevărate păduri și crânguri de pomi roditori, pe care nu-i păzește nimeni“.

Cît privește cîmpia Dunării, unde era situată capitala țării, aceasta era „un ținut foarte bogat în grîne și îmbelșugat în vite de tot felul, în vin și mulțime de fructe“. Datorită lacurilor existente și apropierii Dunării, „are pește din belșug“⁴.

Un alt călător, care a trecut prin Țara Românească în 1632, declara: „pot spune că în toată lumea creștină nu este pămînt mai roditor decît al acestei țări. Căci pășunile, pretutindeni îmbelșugate și bogate, hrănesc numeroase turme și cirezi. În păduri și codri e mare mulțime de fiare sălbatice și de păsări. Lînă, în, piei pentru locuitori se află cu prisosință [...]. Dunărea și celelalte rîuri dau pește în mai mare cantitate decît în oricare țară din Europa. Albinele dau de la sine mierea [...]. Viile se lucrează ușor și pămîntul se ară cu un mănunchi de spini“⁵ (aici e o confuzie cu grapa! — N.S.).

Alți călători din această epocă susțineau că, „prin așezarea ei și prin dărnicia naturii, *Țara Românească este una din țările cele mai binecuvîntate din Europa*. Pămîntul ei este atât de roditor, încît locuitorii n-au nevoie să-și dea prea multă osteneală pentru a-l cultiva. Este de ajuns ca bobul de griu să fie acoperit de pămînt pentru a da un rod îmbelșugat [...]. În lungul Dunării sînt pășuni grase; este pește îndeajuns, se găsește vin, miere, ceară și sare din belșug [...]. Din pămînt izvorăște țîței și țara este bogată

⁴ *Călători străini*, V, p. 204, 216.

⁵ *Ibidem*, p. 67.

în vinat și păsări”⁶. *Agricultura și ocupațiile anexe beneficiau deci de condiții naturale favorabile.*

Cu privire la modul cum se făcea agricultura în această vreme, un izvor contemporan, relativ la Moldova, remarcând marile rezerve de pământ necultivat (existent desigur și în Țara Românească), afirmă că se practica asolamentul bienal: „se semăna doi ani un teren, după care locul era lăsat să se odihnească și se cultiva un alt teren, și aceasta intrucit ogoarele „sint atit de multe, încit niciodată nu pot fi semănate toate”⁷.

O deosebită atenție se acorda *viticulturii*⁸; din vremea domniei lui Matei Basarab ni s-au păstrat sute de documente privind vânzări și cumpărări de vii. De un renume foarte bun se bucura vinul dulce din regiunea Pitești, considerat „cel mai bun din toate vinurile făcute în Țara Românească”, ca și vinul de Drăgășani, „de o bunătate deosebită și cu o culoare aprinsă”⁹.

Se cultivau, de asemenea, zarzavaturi și pomi fructiferi. Paul de Alep ne informează astfel că marele postelnic Constantin Cantacuzino avea la moșia sa din Mărgineni — Prahova grădini de zarzavaturi și livezi frumoase, care erau stropite cu apa scoasă din riul apropiat de roți prevăzute cu găleți¹⁰.

Ca și în epocile precedente, *creșterea animalelor* cunoștea o deosebită dezvoltare. Boierii indeosebi dispuneau de un număr însemnat de vite mari; despre marele vornic Preda Brincoveanu se spune că trimitea anual spre vânzare în Imperiul otoman un număr de 1 000 de boi din cei 4 000 pe care-i avea; tot el mai dispunea de 1 000 de bivoli și de 4 000 de porci¹¹.

Existau și numeroși cai, utilizați atit la tracțiune, cit și pentru nevoile armatei de curteni și călărași¹².

În sfârșit, se creșteau numeroase oi, a căror carne era vindută în Imperiul otoman, iar lina în Transilvania. Ni s-a păstrat o scrisoare a lui Diicu Buicescu prin care acesta se scuza față de brașoveni că nu poate trimite lina „țigare” (= țigae) din cauza „potopului de iarnă”, care a cauzat slăbirea oilor sale și ale ruminilor¹³. Se mai trimiteau cantități mari de lână

⁶ *Ibidem*, p. 184; vezi și p. 33, descrierea lui Locadello din 1641, unde se susține că Țara Românească „este bogată și are un pământ foarte roditor și are din belșug tot felul de produse de vânzare”.

⁷ C. C. Giurescu, *Le voyage de Niccolo Barsi en Moldavie (1633)*, Paris — Bucurest, 1925, p. 34 și *Călători străini*, V, p. 80. Metoda aceasta a fost utilizată pînă tirziu în sec. XIX. Vezi Vasile Neamtu, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIIIe siècle*. Buc., 1975, p. 239—240.

⁸ În *Îndreptarea legii*, Buc., 1962, p. 289, glava 305, se prevede pedeapsa cu tăierea miinilor pentru „acela ce va tăia vie roditoare sau și saduri”.

⁹ *Călători străini*, VI, p. 164, 183. Vezi și Damaschin Mioc, *Din tehnica viticolă medievală în Țara Românească. I. Înființarea plantațiilor de vii* („Studii”, 1969, nr. 3, p. 445—458).

¹⁰ *Călători străini*, VI, p. 149. Menționăm că existau și frumoase grădini de flori, indeosebi la curtea domnească; la 1649, doamna Elina cerea la Brașov semințe de flori „de tot fealiul” (N. Iorga, *Socotile Brașovului*, p. 97).

¹¹ *Călători străini*, VI, p. 215—216.

¹² Caii din Țara Românească nu erau de calitatea celor moldoveni. La 1642 — cind sultanul i-a cerut lui Matei Basarab niște cai — domnul a trimis un om al său să cumpere din Transilvania (Veress, *Documente*, X, p. 114).

¹³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 97. Diicu Buicescu nu era singurul mare posesor de oi; la 25 mart. 1636, Tudoran slugurul avea peste 300 de oi și capre (Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., XCIV/10). La 10 aug. 1638, Vlad Rudeanu a dat zestre ginerelui său, Radu Dudescu logofătul, 100 de oi, 30 de rinători și doi telegari (*ibidem*, Doc. istorice, XLVII 31).

Cele arătate mai sus nu înseamnă, firește, că toți locuitorii țării — indeosebi țăranii — dispuneau de prea multe vite; faptul că numeroși locuitori nu aveau vite rezultă și din împrejurarea că, atunci cind își vindeau ocinele unor boieri, primesc în preț și animale de tracțiune: boi, cai etc. Vezi documentele din: 28 nov. 1635, 14 ian. 1636 etc. (Arh.

la Braşov şi pentru ţesutul postavului necesar slujitorilor din armata domnească ¹⁴.

Nu trebuie să ometem din prezentarea noastră *pescuitul*, fie la Dunăre şi în bălţile din preajma sa, unde era peşte din belşug, fie în numeroasele heleşteu sau iazuri existente; la acestea, Matei Basarab a adăugat un heleşteu imens, situat „la Tufe în Elfov“ (pe riul Ilfov), lângă Tirgovişte; zăgazul avea 7—8 m înălţime, iar heleşteul 13 km lungime şi 0,8 km lăţime ¹⁵.

Subsolul, deşi era foarte bogat, bogăţiile sale nu erau exploatate „pentru a nu trezi pofa turcilor“, cum remarcă unii călători străini ¹⁶.

În timpul domniei lui Matei Basarab şi din iniţiativa acestuia au fost puse în funcţiune exploatarea miniere de la Baia de Aramă şi Baia de Fier, care dădeau o producţie destul de bogată.

Deschiderea minei de la Baia de Aramă este evocată într-un document din 3 decembrie 1644, în care Matei vodă arată că Giura căpitanul de la Baia de Aramă, Poznan, Stoian şi ceilalţi „băiaşi“ (= mineri) — care exploatau mina de „2, 3 ani“ — plăteau domniei anual cîte 1 000 de taleri „la vremea haraciului“; la data amintită — spune domnul — „le-am ertat vama arămii de la toate vadurile, să fie în pace de vamă, nimic bintuială să n-aibă, căce aceasta (= arama) nu iaste în seama vămilor ţării, că mai denainte n-au fost, ce domnia mea am rădicat această bae“ ¹⁷. Din documentul citat rezultă că veniturile băii erau destul de mari, de îndată ce „băiaşii“ plăteau domniei 1 000 de taleri anual. Scutirea de vamă „la toate vadurile“ de trecere dovedeşte că arama se exporta.

Cît priveşte mina de la Baia de Fier, exploatarea ei în vremea domniei lui Matei Basarab este amintită de documente mai tîrzii, ca cel din 12 iunie 1661, în care Grigore vodă Ghica — restituind satul lui Danciu Pîrliianu şi Vlad Bîrsescu — arată că „acest sat a fost din moşi strămoşi al părinţilor lor pînă în zilele lui Matei vodă; după aceea, înţelegînd domnia cum că iaste fier acolo, lepădat-au Matei vodă în silă banii Danciului Pîrliianul şi agăi Vlad Bîrsescu, de au făcut baie de fier“ ¹⁸. Matei Basarab era îndreptăţit să facă această achiziţie, deoarece bogăţiile subsolului erau considerate proprietatea domniei, singura în măsură să le exploateze.

Tehnica extragerii şi prelucrării minereurilor a fost descrisă foarte amănunţit de Paul de Alep, care a vizitat Ţara Românească spre sfîrşitul domniei lui Matei Basarab. Din relatarea acestuia rezultă nivelul ridicat al operaţiilor tehnice efectuate, ceea ce contribuia la creşterea randamentului economic al

St. Buc., Doc. istorice, LXXV/195, m-rea Rîmnicu Sărat, I/9), precum şi DRH, B, vol. XXIV, p. 33, 116, 123 *passim*.

¹⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 99.

¹⁵ Document din 30 mart. 1661 (copie la Institutul de istorie „N. Iorga“). C. C. Giurescu (*Istoria pescuitului şi pisciculturii în România*, Buc., 1964, p. 178) menţionează un alt heleşteu la Frăsinet, pe Mostiştea.

¹⁶ *Călători străini*, VI, p. 232; vezi şi V, p. 34, 66, 204, unde se reproduc alte două opinii asemănătoare: aceea a lui Strassburg (1632), după care otomanii ar fi luat „cu totul ţara din mina creştinilor“ dacă ar fi aflat de bogăţiile subsolului, şi a lui Baksic., care susţinea că Poarta ar fi majorat tributul dacă s-ar fi exploatat aurul şi argintul.

¹⁷ Arh. St. Buc., Doc. istorice, XLIII/67. Vezi şi *Călători străini*, VI, p. 201, unde se reproduce afirmaţia lui Paul de Alep că „această mină de aramă a fost descoperită în timpul răposatului Matei voievod“. Despre exploatarea aramei vezi şi N. Maghiar şi Şt. Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, Buc., 1970, p. 156.

¹⁸ Arh. St. Buc., m-rea Hurezi, XIX/8.

exploatărilor care foloseau forța hidraulică ¹⁹. Metalele obținute prin procesul de reducere a minereurilor de fier și aramă erau în parte exportate în Imperiul otoman, iar parte prelucrate de meșterii locali, al căror număr crește în mod deosebit.

Se exploatau, de asemenea, mari cantități de sare. După cum spunea un călător străin: „minele de sare sînt atît de bogate că nu li se poate da de fund“ ²⁰; un alt călător din acea vreme afirma că domnia realiza anual un venit de 40 000 taleri de la ocnele aflate în exploatare ²¹.

Nu cunoaștem care era producția de sare, dar ea trebuie să fi fost foarte mare, de îndată ce cantități însemnate erau dăruite de domn mănăstirilor; Tismana avea 8 000 de bolovani de la Ocnele Mari ²², episcopia de Buzău lua 300 de bolovani de la ocna Ghitioara ²³ etc.

Modul de exploatare a sării a fost descris de Paul de Alep, care arată că tăietorii (așa-zii ciocănași) săpau puțuri de mină, de unde scoteau bolovani de sare „cu funii lungi, cu ajutorul unor mașini, învîrtite de cai“ ²⁴.

Munca la ocna era deosebit de grea; din această pricină erau utilizați la tăiatul sării condamnații la pedepse grele, ca și prizonierii de război ²⁵. În afară de aceștia, la ocnele de la Ghitioara lucrau țigani robi ai mănăstirii Mărgineni—Prahova. Într-un interesant document din 20 martie 1635, se arată că „dacă un ciocănaș va tăia într-o zi 10 bolovani de sare, 9 bolovani să i se plătească de schilerii care vor fi, iar un bolovan, care este partea mănăstirii (Mărgineni), să nu i se plătească ciocănașilor nimic, [...] pentru că stau ciocănașii pe dedina mănăstirii și nu lucrează mănăstirii și nici nu le ia dijmă nici nimic“ ²⁶.

Bolovanii erau așezați la gura ocnei de așa-numiții măglași, locuitori ai satelor din apropierea ocnelor, care prestau astfel clacă domniei (muncă domnească).

În sfîrșit, se exploata după metode mai vechi aurul, aflat în nisipul din albiile unor riuri. Același Paul de Alep a văzut în regiunea Rimnicu Vilcea

¹⁹ *Călători străini*, VI, p. 201 și urm.

După cum arăta diaconul sirian, la Baia de Aramă existau mai multe topitorii, mari și înalte, iar în mijlocul lor „sînt cinci sau șase cuptoare, așezate pe căzi sau pe zăcători, și în dosul fiecărui cuptor se află o pereche de foale foarte mari [...], puse în mișcare de apă [...], care cade pe o roată exterioară. Această roată învîrtește o oiște lungă și groasă și, cu ajutorul ei, pîrghiile foalelor sînt ridicate și lăsate, astfel încît suflă cu mare forță în foc [...]. Aceste focuri sînt întreținute cu cea mai mare grijă și trudă atît ziua, cît și noaptea, pînă ce arama este bine încălzită și topită și, datorită greutateii sale, cade într-o groapă, sub pămînt“. Arama astfel realizată este arsă apoi de 6 ori, în straturi alternative de metal și lemn, după care este adusă din nou în cuptor și topită, apoi este scursă în țpare și scoasă ca bucățile de ceară. Diaconul sirian are cuvinte de laudă despre calitatea deosebită a aramei, care era „tot atît de moale ca și argintul“. După opinia sa — greu de controlat — producția de aramă ar fi fost de 200 000 de orale. Vezi și N. Maghiar și Șt. Olteanu. *op. cit.*, p. 170 și urm.

²⁰ *Călători străini*, V, p. 67. Vezi și Aurora Ilieș, *Știri în legătură cu exploatarea sării în Țara Românească pînă în veacul al XVIII-lea* (SMIM, I, 1956, p. 157—159), care arată că, în această epocă, se exploatau patru ocne: Ocnele Mari, Ocna Mică de lângă Tîrgoviște, Telega — Prahova și Ghitioara — Saac.

²¹ *Călători străini*, V, p. 36. Vezi și relația lui Baksic (*ibidem*, p. 204), care afirmă că țara are belșug „mai ales de sare, care se scoate din pămînt în cantitățile cele mai mari și o duc negustorii prin toată Turcia și de aici se scot sume mari de bani“.

²² DRH, B, vol. XXIV, p. 19, 47.

²³ *Ibidem*, p. 65. Vezi și documentul din 16 mai 1654 (Arh. St. Buc., Doc. istorice, CXXVI/51).

²⁴ *Călători străini*, VI, p. 188.

²⁵ *Îndreptarea legii*, ed. cit., p. 253, 317—319 și E. Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 253—254.

²⁶ Arh. St. Buc., Doc. istorice, DCXXIII/42.

„stăvilare mari ce opresc apa (făcute) din rădăcinile unui copac asemănător cu salcia. La deschiderea stăvilarelor, se dă la o parte milul și se ia nisipul de aur din fund, și aceasta este renumita baie de aur din Țara Românească ce aparține doamnei sau soției domnului aflat în scaun“. Pentru exploatarea aurului, ȧiganii rudari și meșterii zlătari achitau doamnei 1 000 de dinari anual ²⁷.

„Ca urmare a intensificării activității în domeniul extracției metalelor, începînd în special din a doua treime a secolului al XVII-lea, se constată o creștere a activității și în cadrul metalurgiei prelucrătoare. Această dezvoltare a industriei prelucrătoare se manifestă în primul rînd printr-o largă specializare a meșteșugurilor din cadrul ei, meșteșuguri care tind să se separe tot mai mult ca sferă de preocupare. În al doilea rînd, este vorba de o înmulțire fără precedent a mențiunilor documentare despre multiplele categorii de meșteșugari din cadrul prelucrării metalelor, începînd mai ales cu a doua treime a secolului al XVII-lea“ ²⁸. Această a doua treime a secolului, care corespunde cu domnia lui Matei Basarab, este considerată de specialiști ca fiind o epocă de puternică dezvoltare a meșteșugurilor.

Prețuirea de care se bucurau meșteșugarii pricepuți în această epocă rezultă din textul *Îndreptării legii*, unde „iscusirea și destoinicia“ meșterilor constituia un motiv de micșorare a pedepsei: „de vreme ce neștine va ști vreun meșteșug ca acela frumos și scump și atîta să-l știe de bine cit să nu să aște altu asemenea lui, atunce acela, de va face vreo greșală, mai puțin se va certa“ ²⁹ (= pedepsi).

Pe lingă dezvoltarea meșteșugurilor, în vremea domniei lui Matei Basarab se înființează primele manufacturi din Țara Românească, două de hirtie și o alta de sticlă, lingă Tirgoviște. Manufacturile au fost înființate, fără îndoială, după modelul celor existente în Transilvania, pe care Matei le văzuse în timpul pribegiei.

Știrile documentare despre aceste manufacturi nu sînt prea bogate. Despre cea de hirtie există un document din 4 aprilie 1646, prin care domnul poruncește cămărașului de la Ocnele Mari să lase în pace slobozia Călimănești a mănăstirii Cozia „pentru cîrpă de la moara de hirtie, că m-am milostivit domnia mea de i-am iertat pentru căci au lucrat la moara de hirtie până o au ispărvit“ ³⁰.

Din acest document rezultă că „moara de hirtie“ fusese construită de curînd, probabil undeva în apropiere de Ocnele Mari ³¹. Materia primă, cirpele din care se făcea hirtia, era furnizată de satele din jur, cu excepția locuitorilor satului Călimănești, scutiți pentru că lucraseră la construirea manufacturii.

²⁷ *Călători străini*, VI, p. 141, 187. Printre rudari se găseau și țigani robi ai mănăstirii Cozia, obligați să plătească și dajdea mănăstirii (Arh. St. Buc., ms. 712, f. 411).

²⁸ Ștefan Olteanu și Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, Buc., 1969, p. 124—125.

²⁹ *Îndreptarea legii*, ed. cit., p. 346.

³⁰ M. Popescu, *Fabricile de hirtie ale lui Matei Basarab* (RIR, 1937, p. 384—385).

³¹ După opinia autorului citat mai sus, manufactura s-ar fi aflat în regiunea satului Călimănești. „Apa Ȑltului în porțiunea dintre Ostrov și mănăstirea Cozia este potrivită pentru instalarea unei mori de hirtie, căreia nu-i trebuia de cît apă, atît pentru topitul cirpei, cît și pentru punerea în mișcare a roților morii“.

Întrucît într-un alt document, din 1673, este amintit un loc lingă Rîmnicu Vilcea „din sus de moara de hîrtie“, s-a presupus că aici ar fi existat o a doua manufactură, greu de datat însă³².

Cei care au studiat problema celor două manufacturi sînt de părere că amîndouă au funcţionat în vremea domniei lui Matei Basarab şi că fiecare dintre ele folosea filigrane diferite: una avea stema ţării, acvila cu crucea în cioc, asemănătoare celei imprimate pe *Pravila* de la Govora din 1640, iar cea de-a doua utiliza ca filigran un vultur cu aripile deschise. Hîrtia — groasă şi de calitate inferioară — a fost folosită intens la scrierea zapiselor şi a hrisoavelor, foarte numeroase în domnia lui Matei Basarab (circa 8 000 cunoscute), ca şi la tipar³³.

Despre existenţa manufacturii de sticlă, singura ştire cunoscută este o scrisoare a lui Dragomir mare vornic din 11 aprilie <1644—1652>, adresată judei oraşului Braşov, în care se spune că „avînd Măria sa domnul nostru această sticlărie, care iaste de treaba Măriei sale, scris-au Măria sa pentru pămîntul ce se află în olatul cetăţii (de) supt ascultarea dumitale“; marele vornic roagă pe judele cetăţii de la poalele Timpei să trimită materia primă pentru sticlărie (e vorba de pămînt silicios) cit mai repede „să nu facă zăbavă“³⁴. Documentul nu precizează unde era situată sticlăria. Întrucît în timpul domniei lui C. Brîncoveanu, secretarul său, italianul Anton Maria del Chiaro, afirmă că exista o manufactură de sticlă în apropiere de Tirgovişte³⁵, este foarte probabil că voievodul a redeschis vechea sticlărie din vremea domniei lui Matei Basarab.

Pe lingă meşteşuguri, o mare dezvoltare a luat comerţul. Dintr-o serie de relatări străine rezultă că pieţele din oraşele ţării erau pline de produse, iar în alte oraşe aveau loc periodic târguri foarte vizitate de negustori. De pildă, la 1632, Paul Strassburg constata că, la Bucureşti, „toate drumurile şi pieţele oraşului erau pline de mărfuri scumpe pe care le expuseseră spre vînzare negustori italieni, greci, români, turci şi sirbi“³⁶.

Peste cîţiva ani, la 1640, un călător italian remarcă faptul că, la Craiova, „în fiecare vineri se ţine tîrg în acest oraş şi se aduc de la sate, la bilci, oi şi alte vite în număr foarte mare; şi vin negustori din Turcia, chiar şi de la Constantinopol, ca să cumpere vite“³⁷.

³² În predoslovia la *Antologhionul slavonesc* din 1643, Udrişte Năsturel laudă pe cumnatul său, domnul ţării, pentru „moara de hîrtie“ (decî singură la acea dată!), pe care o considera una din „multele şi bogatele binefaceri“ ale voievodului (I. Bianu, *Despre „moara de hîrtie“*, în AO, III, 1924, p. 2). Întrucît în documentul citat, din 1646, se vorbeşte despre o moară terminată recent, aceasta este foarte probabil a doua. Cele două manufacturi se găseau în aceeaşi regiune. Vezi şi C.C. Giurescu, *Începuturi de industrie în ţările româneşti*, Buc., 1938.

³³ În prefaţa la *Antologhionul*, tipărit la Cîmpulung în 1643 — după ce laudă înfiinţarea morii „făcătoare de hîrtie“ —, autorul prefeţii cere domnului: „ajută-ne pe noi, robii tăi, în neajunsurile noastre, din moara ta făcătoare de hîrtie“ (Sacerdoţeanu, *Predosloviile*, p. 92).

³⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 87 (scrisoarea e datată greşit de editor „pe la 1642“, dată la care Dragomir nu era încă mare vornic).

³⁵ Anton Maria del Chiaro, *Revoluţiile Valahiei*, trad. de S. Cris-Cristian, Iaşi, 1929, p. 25—26. Din documente mai tîrzii, rezultă că „sticlăria cea veche“ a existat în raza satului Vulcana-Pandele (Luminiţa Oproiu, Mihai Oproiu, *Din istoricul sticlăriilor din judeţul Dimboviţa*, în „Valachica“, 1977, p. 234).

³⁶ *Călători străini*, V, p. 64.

³⁷ *Ibidem*, p. 207. Acelaşi misionar a remarcat şi marele bilci („zborul“) de la Cîmpulung, care ţinea o lună, începînd de la 20 iul. (p. 211). Veniturile realizate din vama acestui tîrg au fost dăruite de domn mănăstirii Cîmpulung (Negru vodă) ctitoria sa.

Datorită bogăției de produse agricole, mare parte din acestea erau exportate. După cum mărturisea un călător italian pe la 1641, „bogăția aceste provincii stă în marele belșug de griu, din care se oprește cantitatea necesară pentru nevoile țării și se mai trimite de ajuns și în țările vecine, iar ceea ce prisosește este cumpărat de negustorii turci³⁸ și greci și este dus peste Dunăre, în Marea Neagră, și pină la Constantinopol [...]. Apoi, cea mai mare parte din boi și oi — de care țara este imbelșugată — sint de asemenea duși de către negustorii turci și greci la Constantinopol, unde găsesc foarte ușor debușeu; iar boii mai sint duși de negustorii albanezi la Zara și de acolo la alți negustori, la Veneția. Este apoi uimitor belșugul nesfârșit de miere, despre care s-ar putea spune că alcătuiește venitul cel mai statornic al țării; din vămi, din banii plătiți pe miere și din ceara ce se produce din belșug, țara poate acoperi în cea mai mare parte cheltuielile nenumărate pe care le face anual la Poartă. Și, după cum mierea mai sus pomenită se vinde în Turcia, la Constantinopol. tot astfel cea mai mare parte din ceară este dusă de negustorii greci, prin Spalato, la Veneția, care aduc, în schimb, din Veneția multe stoffe de mătase, de lână și fir (de aur) și le vind domnului și bisericilor lui și altora“³⁹. Din această relatare rezultă că principalele produse de export erau grinele, animalele, mierea și ceara, în timp ce stoffele scumpe alcătuiau articolul preferat la import⁴⁰.

Un alt articol de export era sarea: după cum relatea un misionar catolic la 1640, sarea „se scoate din pământ în cantitățile cele mai mari și o duc negustorii prin toată Turcia și de aici se scot sume mari de bani“⁴¹. În afară de sare, în Imperiul otoman se trimiteau numeroase animale, indeosebi oi și boi⁴².

Foarte întinse au fost relațiile comerciale cu Brașovul. De la Matei Basarab ni s-au păstrat numeroase scrisori către brașoveni prin care solicita postav „pentru slujitorii noștri“, sau ca „să îmbrăcăm curtea“⁴³. În afară de postav, se aduceau numeroase alte produse fabricate, indeosebi din metal.

Țara Românească exporta în Transilvania importante cantități de vin, pește, blănuri, cereale etc.; de pildă, în timpul foametei ce a bintuit Transilvania în 1649, cronicarul Georg Kraus afirmă: „dacă nu am fi fost hrăniți din Țara Românească, o cibă (= găleată) de griu s-ar fi urcat la 10 florini“⁴⁴.

³⁸ Dintr-un document din 16 ian. 1639 rezultă că Preda spătarul, fiul lui Theodosie Corbeanu mare ban, rămăsese dator la turci cu 778 galbeni, pentru care dăduse ceară plătită cu 6 costande ocaua, deci circa 2 340 de ocale (Arh. St. Buc., m-reă Surpatele, II/1). Tot în Imperiul otoman se vindeau și mari cantități de unt. La 16 mart. 1638, un locuitor Bolboșea din Berevoești vinduse „la turci“ circa 30 de cintare (1 350 de ocale) de unt (Arh. St. Buc., AN, CII/5).

³⁹ *Călători străini*, V, p. 34—35. Vezi și relația lui Baksic din 1640, care remarcă faptul că la Tirgoviște se aflau „nișlii greci, toți negustori care merg cu ceară la Veneția și alții se duc în Germania și Polonia și în toată Turcia și sint negustori bogați și puternici“ (*ibidem*, p. 216).

⁴⁰ Documentele epocii anintesc și alte produse importate din Imperiul habsburgic: perganent și hirtie de scris, pistoale etc. (A. Veress, *Documente*, X, p. 194—195).

⁴¹ *Călători străini*, V, p. 40. Paul de Alep afirma că „toată sarea întrebuințată în Rumelia și la Constantinopol este adusă din această țară“ (*ibidem*, VI, p. 188). După o știre din 1651, niște cărăuși din Țara Românească duseseră o cantitate de sare în Imperiul habsburgic (A. Veress, *op. cit.*, p. 233).

⁴² În aug. 1649, rezidentul imperial la Poartă afirma că marele vizir bătuse cu bățul pe capuchehaiaua Țării Românești la Poartă „fiindcă nu a avut cuvenita purtare de grijă pentru aprovizionarea seraiului cu carne de oaie și, astfel, a pus orașul și palatul într-o strimțorare momentană“ (Ilurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 186—187).

⁴³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 93. 99 etc.

⁴⁴ G. Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p. 136.

Legăturile comerciale dintre Țara Românească și Transilvania se dezvoltau pe linia unei vechi tradiții, contribuind în mod deosebit la asigurarea unității dintre cele două provincii. Importanța acestor legături a fost subliniată de tovarășul Nicolae Ceaușescu, președintele republicii, care spunea: „Conlucrarea dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania, indeosebi *interdependența lor economică* (subl. — N.S.), au avut un rol hotărîtor în cristalizarea sentimentelor originii comune daco-romane și al unității naționale, cărora Mihai Viteazul n-a făcut, de fapt, decît să le dea glas“⁴⁵.

Importanța acestor schimburi pentru unitatea românilor a fost remarcată și de N. Iorga care scria: „pe o bază de interese comune — nu mai vorbim de Moldova și Muntenia, care formau economic o singură țară — *cea dintîi unire a românilor a existat*, cînd în capul cărturarilor nu răsărise această idee, *în unitatea perfectă a vieții economice*, așternută pe unitatea perfectă a vieții generale, și Ardealul a intrat și el în această viață prin intercirculația românească: un singur scop, un singur sistem, am zice vinos, prin care străbătea același singe viu“⁴⁶.

Din timpul domniei lui Matei Basarab datează primele dispoziții legislative privind modul cum se desfășura comerțul; este vorba de măsurile luate împotriva celor ce nu plăteau vamă domnească — pedepsiți cu confiscarea mărfurilor pentru care nu achitaseră vama — și a negustorilor care vindeau cu instrumente nedrepte de măsurat, despre care se prevede: „ceia ce vor avea obroace sau veadre sau alte măsuri hicleane, mai mici de cît au fost obiceiul de vac, pre aceia foarte să-i certe cu bătaie ca pe niște păgîni și oameni necredincioși ce sint“⁴⁷.

Principalii beneficiari ai schimburilor comerciale, cei care realizau venituri însemnate din bogățiile țării, erau marii boieri, posesori de întinse domenii, ca vornicul Preda Brincoveanu, nepotul domnului, despre care se spunea că are „trei sute de șiruri de stupi de roiuri de albine, fiecare șir aducînd mai mult de un butoi mare de ceară și vreo sută de vedere de miere; fiecare vadră valorează un piastru și această (miere și ceară) este cumpărată și transportată de negustori în țara turcului. În fiecare an acest boier trimite cite o mie de capete de boi la Istanbul cu slujitorii săi, spre a fi vinduți cu zece mii de piaștri“⁴⁸.

Documentele vremii amintesc și de unii negustori foarte întreprinzători, care reușesc să acumuleze averi însemnate; este vorba de Badea Ōbredi din Brăila, pe care Matei Basarab îl numea „prietenu domniei mele“ și care a fost ctitorul bisericii Negustori din Buzău⁴⁹, sau de frații Pătru și Ghioca, „negustori domnești“, care cumpără însemnate proprietăți și care ajung apoi să ocupe înalte dregătorii: Ghioca a fost mare șetrar în 1652—1656, iar Pătru mare sluger în 1662; urmașii lor vor alcătui familia boierească

⁴⁵ *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 20, Buc., 1981, p. 61.

⁴⁶ N. Iorga, *Elementele economice în cultura românească*, în vol. *Conferințe și prelegeri*, Buc., 1943, p. 53.

⁴⁷ *Îndreptarea legii*, ed. cit., p. 287, 322.

⁴⁸ *Călători străini*, VI, p. 215—216. Despre modul cum se desfășura comerțul vezi Paul Cernovodeanu, *Comerțul țărilor române în secolul al XVII-lea* (R. Ist., 1980, nr. 6, p. 1 071—1 098).

⁴⁹ Radu Perianu, *Un negustor brăilean prieten al lui Matei Basarab* (RIR, 1947, p. 344—352) și DRH, B, vol. XXIV, p. 142—144. Un alt negustor bogat este Parasco; la 16 nov. 1640, acesta achiziționează vii în dealul Piteștilor în valoare de 350 de galbeni (Arh. St. Buc., m-rea Cîmpulung, XLVI/16).

Ciorogirleanu și vor ocupa însemnate demnități în vremea domniei lui Constantin Brincoveanu ⁵⁰.

Cit privește pe țărani, banii realizați din vânzarea produselor de-abia le ajungeau pentru plata dărilor; după cum observa un călător italian pe la 1641, „cum țara în sine este bogată de la natură, belșugul ei ar fi crescut și mai mult prin munca oamenilor, dacă dările copleșitoare, care se varsă în fiecare an la vistierie, n-ar răpi acest mijloc de prosperitate locuitorilor, care sînt împinși prin aceasta la disperare” ⁵¹.

În concluzie, se poate spune că *domnia lui Matei Basarab constituie o epocă de puternică dezvoltare a economiei Țării Românești, în toate domeniile: în agricultură, în industria extractivă, unde se fac exploataări de minereuri de aramă și fier, în domeniul meșteșugurilor, în care apar primele manufacturi, în schimburile comerciale*. De aceea pe bună dreptate Miron Costin afirmă că „de au fost cîndva vremi fericite acestor părți de lume, atunci au fost” ⁵².

⁵⁰ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, p. 149—150.

Numeroși negustori erau greci de origine, ceea ce arată că spiritul antigrecesc, promovat în timpul luptei pentru ocuparea tronului de aga Matei, se atenuase. De pildă, într-un document din 10 apr. 1634 — prin care se vinde o prăvălie la București — sînt citați ca martori nu mai puțin de 13 negustori greci (DRH, B, vol. XXIV, p. 303); vezi și p. 546—547 și documentul din 11 dec. 1639 (Muzeul de istorie și artă — București, nr. 13 142).

⁵¹ *Călători străini*. V, p. 34.

⁵² Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panajtescu, Buc., 1958, p. 158.

Capitolul II

Relațiile sociale

În vremea domniei lui Matei Basarab are loc *extinderea și înăsprirea exploataării feudale, manifestate prin creșterea numărului țăranilor aserviți și prin mărirea îndatoririlor acestora față de stăpînii feudali*⁵³.

Locuitorii a numeroase sate și-au pierdut libertatea și pămîntul, ajungînd în stare de dependență, pentru neplata dărilor⁵⁴. Această depedare masivă a țăranilor de ocinele lor a făcut ca numărul țăranilor aserviți și al celor liberi lipsiți de pămînt să crească în mod deosebit în timpul domniei lui Matei Basarab. Parte din aceste sate au reușit să se răscumpere din ruminie în vremea domniei lui Constantin Șerban (1654—1658), urmașul lui Matei Basarab, despre care se spune că „au răscumpărat satele lui Matei vodă”⁵⁵.

Măsura luată nu a dus însă la răscumpărarea din vecinie a tuturor sateilor aservite în timpul domniei lui Matei Basarab; un document din 30 august 1669 precizează că domnul dăduse voie să se răscumpere numai acelor sate „care le-au fost cumpărat (Matei Basarab) cu banii țării în domnia lui”⁵⁶. Nici chiar aceste sate domnești nu s-au putut elibera decît în mică măsură, deoarece nu toate aveau mijloace bănești ca să o facă, așa cum declarau sătenii din Seaca la 8 iunie 1654⁵⁷.

*Domnia lui Matei Basarab a fost o epocă de mare concentrare a proprietății în mîinile boierilor dregători ai domnului*⁵⁸. Pentru exemplificare, cităm cazul lui Hrizea mare ban, căruia domnul îi întărea, la 15 martie 1637, cumpărături de bunuri imobiliare în valoare de 5 000 de galbeni⁵⁹, sumă aproximativ egală cu aceea a achizițiilor făcute de Bunea Grădișteanu în timpul cît a fost mare vistier al lui Matei Basarab⁶⁰. Averi mari au realizat și alți dregători: Dumitru Filișanu, Marco Danovici, Drăgușin Deleanu, Con-

⁵³ Vezi Lidia Démeny, L. Démeny, N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor sau răscoală populară?*, Buc., 1968, p. 42—53 (paragraf scris de N. Stoicescu).

⁵⁴ Dintre acestea amintim: Stănești — Teleorman, Șchiopeni — Buzău, Vătășani — Teleorman, Plătărești — Ilfov, Coșcodia — Mehedinți, Șovîrcu — Vlașca, Dirza — Vlașca, Albești — Muscel, Ciorica — Olt, Mitrești — Teleorman, Rîmești — Vlcea etc. Vezi doc. din: 2 iul. și 12 nov. 1645, 11 și 26 apr. 1646, 21 și 26 mai 1646, 24 iun. 1649, 11 dec. 1650, 21 feb. și 18 mart. 1653, 10 apr. și 5 oct. 1654 etc., toate în copie la Institutul de istorie „N. Iorga”.

⁵⁵ Doc. din 8 iun. 1654 (Arh. St. Buc., m-rea Dintrunlemn, X/5).

⁵⁶ Muzeul de istorie și artă — București, nr. 26 911. Vezi și doc. din 2 ian. 1656, în care se spune că domnul Constantin Șerban a dat „slobozenie să se răscumpere de vecinie” satelor domnești rămase pe seama sa de la Matei Basarab (Arh. St. Buc., AN, CVII/6).

⁵⁷ Arh. St. Buc., m-rea Dintrunlemn, X/5.

⁵⁸ Vezi și SMIM, V, 1962, p. 216.

⁵⁹ Arh. St. Buc., Peceți, nr. 50.

⁶⁰ Doc. din febr. 1657 (ibidem, Sului, nr. 5).

stantin Cantacuzino etc. Documentele din vremea domniei lui Constantin Șerban susțin că unii din boierii lui Matei Basarab au procedat abuziv, însușindu-și proprietăți „în silă” sau „în silă și în puterea lui”⁶¹.

Pe lângă creșterea numărului țăranilor aserviți, în vremea domniei lui Matei Basarab se înregistrează și o creștere a obligațiilor țăranilor față de stăpînii de moșii, cărora trebuiau să le fie de ajutor „și ziua și noaptea”⁶².

O tendință nouă care se manifestă în această vreme este *impunerea la lucru și a țăranilor liberi care foloseau pămîntul boierilor sau mănăstirilor* — așa-numiții „oameni cu invoială”⁶³ — care pînă în această vreme fuseseră obligați să dea stăpînilor numai dijma (a zecea parte din produse). De la Matei Basarab ne-au rămas unele porunci prin care această categorie de țărani liberi lipsiți de pămînt (așa-numiții „lăturași”) sau cu pămînt puțin erau obligați să presteze rentă în muncă față de stăpînii feudali. La 26 septembrie 1643, Matei Basarab poruncește astfel megiașilor din Cernătești-Prahova, care ședeau pe ocina mănăstirii Glavacioc, „să dați ajutor la lucrul sfintei mănăstiri au să eșiți afară de pre ocina mănăstirii”. Porunca domnului devenise necesară deoarece locuitorii satului respectiv refuzaseră să dea „ajutorul” cerut de mănăstire; domnul, care era foarte aspru cu țăranii în asemenea împrejurări, li amenință cu „mare certare” (adică bătaie)⁶⁴.

O poruncă asemănătoare adresează Matei Basarab, la 2 iulie 1648, „lăturașilor” din satul Chiseleț-Ilfov al mănăstirii Sf. Troiță (Radu Vodă) din București, care trebuiau să asculte „de toate ce vă va da învățătură (egumenul), să coșiți, să secerați, și ruminii și lăturii”⁶⁵. Din acest document rezultă că „lăturașii” — oameni liberi așezați pe ocina mănăstirii — aveau obligații de muncă asemănătoare cu acelea ale ruminilor.

Probabil că, în această vreme, cuantumul clăcii oamenilor liberi era fixat în funcție de necesitățile stăpînului feudal și de rezistența țăranilor; mai tirziu, însă, această tendință de a impune la rentă în muncă și pe oamenii liberi care munceau pe pămînt străin se va dezvolta și va duce la aservirea acestei categorii de țărani și la asimilarea lor treptată cu ruminii⁶⁶.

⁶¹ N. Stoicescu, *Sfatul domnesc*, p. 115, 151. Vezi și mai jos p. 58—59.

⁶² Așa se spune într-un document din 1643, prin care Matei Basarab porunceă rumnilor mănăstirii Plumbuita să presteze muncă fără soroc: „să fie de ajutor și de poslușania sfintei mănăstiri și ziua și noaptea” (Arh. St. Buc., m-rea Plumbuita, 11/1). Se pare însă că este vorba de un caz special care se referă numai la ruminii ce locuiau în preajma mănăstirii. Vezi Ștefan Ștefănescu și Damaschin Mioc, *Țărănimea din Țara Românească și Moldova în veacul al XVII-lea* (I. Ist., 1979, nr. 12, p. 2 294).

În alte documente, ca cel din 30 apr. 1633 relativ la satul Călugărenii de la Neajlov al mănăstirii Cotmeana, se afirmă că ruminii datorau ascultare „la trebile și poslușaniile mănăstirești”, fără să se precizeze în ce constau acestea (Arh. St. Buc., m-rea Cotmeana, X/1). Cam în aceeași vreme, la 26 martie 1633, domnul porunceă locuitorilor satului Paraipani al mănăstirii Radu vodă: „să arați și să lucrați la tot lucrul, cum este obiceiul și legea ruminilor” (ibidem, m-rea Radu vodă, VII/4).

Mai precise erau obligațiile în natură decît cele în muncă; de pildă, la 28 mai 1633, locuitorii din Albulești — Mehedinți datorau stăpînului lor „din 20 de oi una și din 10 stupi unul și din 10 rimători un rimătoriu și din 10 vedre de vin o vadră și din 10 clăi de fin o clăie” (DRH, B, vol. XXIV, p. 117).

În *Îndreptarea legii*, la glava 297 (ed. cit., p. 283) se prevede: „partea celuia ce samănă pre locul altuia, de va fi sămînța lui și cu toată cheltuiala. atunci sint a lui 9 snopi, iară a celuia ce-au dat pămîntul un snop”. Aceasta este dijma, a zecea parte din produse.

⁶³ P. P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al țăranilor în țările române (pînă la jumătatea sec. XVII)* (SMIM, I, 1956, p. 108—110) și C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, Buc., 1943, p. 202.

⁶⁴ Arh. St. Buc., m-rea Glavacioc, XXXIV/27 și C. Giurescu. *op. cit.*, p. 203.

⁶⁵ Arh. St. Buc., ms. 256, f. 389.

⁶⁶ P. P. Panaitescu, *op. cit.*

Cit privește *obligațiile rumînilor către stăpînii lor* în vremea domniei lui Matei Basarab, din documente nu rezultă prea clar în ce măsură s-au mărit față de epoca anterioară; faptul că rumînii opun în această vreme o rezistență mai puternică în fața exploatarei feudale decît în epoca anterioară constituie un indiciu sigur că obligațiile au crescut în timpul domniei lui Matei Basarab. De la acest domn ne-au rămas unele din cele mai aspre porunci adresate țăranilor aserviți pentru a-i constrînge să-și îndeplinească obligațiile în muncă și în produse față de stăpînii feudali; de pildă, la 12 iulie 1633, Matei Basarab dă dreptul mănăstirii Slobozia-Ialomița să pună pe rumînii din Cetățel⁶⁷ să lucreze, menționînd „iar care rumîn nu va asculta dă egumen să-l bată și să-l mie la lucru“⁶⁷.

Pe lîngă aceasta, situația țăranilor aserviți s-a înrăutățit și ca urmare a măsurilor severe luate pentru a se opri strămutarea lor de pe o moșie pe alta, aceasta mai ales în scopul asigurării încasării la timp a dărilor; locuitorii prinși de „samă“ (recensămînt) în anumite sate ale țării erau obligați să rămînă acolo să-și plătească dările pînă la un nou recensămînt, aceasta deoarece schimbările în evidențele vistieriei se făceau destul de greu⁶⁸.

Înrăutățirea situației țăranimii aservite în vremea domniei lui Matei Basarab⁶⁹ se reflectă și în terminologia acestei epoci. Din această vreme ne-au rămas numeroase documente prin care rumînii sînt schimbați cu țigani sau își răscumpără libertatea dînd în schimb lor țigani „cap pentru cap“⁷⁰, ceea ce dovedește că cele două categorii sociale — rumînii și robii — ajunseseră la o situație asemănătoare, prin înrăutățirea aceleia a rumînilor. De altfel, în documentele de după domnia lui Matei Basarab, rumînia ajunge să fie similară cu robia⁷¹.

În vremea domniei lui Matei Basarab numeroși țărani aserviți alegeau calea fugii pentru a scăpa de exploatarea feudală. Din această vreme ne-au rămas multe porunci domnești de readucere în satele de baștină a rumînilor fugiți⁷². În aceste porunci, sluga domnească și reprezentantul stăpînului feudal care-l însoțea erau investiți cu puteri speciale, avînd dreptul să caute

⁶⁷ DRH, B, vol. XXII, p. 166.

⁶⁸ D. Mioc, *Despre modul de impunere și percepere a birului în Țara Românească* (SMIM, II, 1957, p. 57 și urm.).

⁶⁹ Trebuie să arătăm că Matei Basarab nu înlesnea eliberarea din ruminie, așa cum făcuseră domnii dinaintea sa; de pildă, la 5 dec. 1636, Matei vodă arată într-un hrisov: „am bătut pe Neacșul cu 100 toege și l-am scos din divan cu rea rușine“, aceasta deoarece „acest rumîn Neacșul“ încercase să se elibereze din ruminie de la mănăstirea Radu vodă (C. Giurescu, *op. cit.*, p. 89).

Alți rumîni care încercau să scape de servitute erau scoși din divan „cu rea scîrbă“ și amenințați cu raderea bărbilor, semn de mare umilință pentru bărbați (doc. din 20 apr. 1650, Arh. St. Buc., m-rea Glavacioc, XV11/6).

⁷⁰ Vezi documentele din: 15 iul. 1633, 1 mai 1641, 26 feb., 10 mai și 18 aug. 1644, 7 aug. 1645 etc. (Arh. St. Buc., Mit. Țării Rom. CCCLV11 2; m-rea Căscioarele, I/1; m-rea Radu vodă, XXXIX/18; m-rea C. Lung, LXI/12, LXII/13 și ms. 458, f. 88 v). La 11 nov. 1652 se dau chiar doi rumîni pentru un țigan, „cap pentru capete“ (ibidem, m-rea Brincoveni, XXII/20).

⁷¹ Ștefan Ștefănescu, *Considerațiuni asupra termenilor „olah“ și „rumîn“ pe baza documentelor interne ale Țării Românești din veacurile XIV—XVII* (SMIM, IV, 1960, p. 72).

⁷² Vezi documentele din: 11 iul. 1633, dat mănăstirii Cotmeana, 15 aug. 1633, pentru mănăstirea Mîslea, 13 apr. 1634, eliberat mănăstirii Curtea de Argeș, 6 iul. 1635, dat lui Pătru cupet, 8 ian. 1639, pentru mănăstirea Panaghia, 2 apr. 1641, 24 dec. 1644, 26 feb. 1652 etc. (DRH, B, vol. XXIV, p. 164, 190, 306—307; Arh. St. Buc., ms. 719, f. 255—256, ep. Rîmnice, CXIX/7, m-rea Nucet, VIII/12, Doc. istorice, XLIII/66 și XX 202). Vezi și porunca domnească din 20 apr. 1636, trimisă locuitorilor din Strehaia să se întoarcă în sat, amenințîndu-i că, dacă nu vin, va trimite armași să-i strîngă (ibidem, m-rea Strehaia, XIV/4).

ruminii fugiți oriunde ar fi crezut că se pot ascunde în cuprinsul țării: în satele domnești, boierești, mănăstirești, în orașe și slobozii, „au supuși pe lângă niscai slujitori“.

Locuitorii satelor aveau interesul să-i primească pe fugari, deoarece aceștia contribuiau împreună cu ei la plata dărilor, pînă la un nou recensămint sau pînă erau găsiți, și îi ajutau și la lucru. Constatăm uneori în documente chiar o solidaritate de clasă între țăranii aserviți dintr-un sat și cei fugiți în satul respectiv, pe care îi numesc „frați cu noi“⁷³.

Stăpînii feudali și reprezentanții lor în satele aservite, pîrcălabii, aveau și ei anumite interese în ascunderea rumînilor fugiți, deoarece prezența acestor noi brațe de muncă făcea să crească renta în muncă și în produse a satelor respective⁷⁴.

Pentru a stăvilii fuga rumînilor din cauza exploatării feudale, Matei Basarab îi obliga uneori să se păzească ei înșiși. La 18 iunie 1634, el porunea astfel rumînilor și megiașilor din satul Cîrstienești-Ilfov al mănăstirii Sf. Troiță (Radu Vodă): „să nu cumva să-l lăsați să fugă (pe) Neacșul din sat, ci să-l păziți foarte bine și cu grijă, că l-am dat domnia mea să fie rumîn mănăstirii cum au fost“. Locuitorii din Cîrstienești sînt amenințați că „de va fugi care cumva de acia din sat, bine să știți că de mare pradă veți fi și rea răotăte veți păți de către domnia mea“. Acest Neacșu venise cu pîră la divan „ca să scape de rumînie“; încercase apoi să se răscumpere, plătind 40 de galbeni călugărilor, dar domnul — care nu îngăduia în general răscumpărările din rumînie — îi confiscă banii și-i dă „100 de toege“⁷⁵.

Cum însă rumînii fugeau și peste hotare, Matei Basarab a luat măsuri speciale pentru a împiedica fuga lor dincolo de granițele țării; de la el ne-au rămas primele porunci în care, printre atribuțiile vâtafilor de plai, figurează și aceea de a opri fuga rumînilor peste hotare. Poruncile domnești adresate vâtafilor și plăiașilor privind obligația de a opri trecerea rumînilor fugari peste munte sînt foarte aspre; astfel, la 25 februarie 1634, adresindu-se vâtafilor de plai din județele Vilcea și Gorj, Matei Basarab le porunea cu strășnicia care îl caracteriza: „să nu care cumva să treacă nu mai mult de 1 rumînu den Polovragi în ceea parte, că prent-al cui plai va treci, nu alt veți plăti, ce numai cu capul“⁷⁶.

Cu toate aceste măsuri de pază, numeroși rumîni izbuteau să treacă dincolo de Carpați; la 12 octombrie 1633 se spune că locuitorii din Jiblea, Spinul și Brădițeni-Argeș fugiseră în Transilvania⁷⁷, iar în 1645 Radu mare agă ruga pe judele Brașovului să-i restituie ȣiganii robi fugiți acolo, menționînd: „avem și rumîni acolo, destui, ci aceia, de vor vrea să vie de voia lor, vor veni“⁷⁸.

⁷³ Doc. din 16 apr. 1650 (Arh. St. Buc., ep. Argeș, 11/33).

⁷⁴ Revelatoare în acest sens este porunca dată de Matei Basarab pentru strîngerea rumînilor fugiți ai lui Dumitru Filișanu mare sluger, la 16 iul. 1643, în care scrie unui pîrcălab: „crez au doară știi că domnia mea în toată vremea poruncesc la toți pîrcălabii de la satele domniei mele să nu ȣie birnicii de latur pe lângă dîșșii [...]; cine te învață să ȣii și tu birnici ascunși?“ (Muzeul Olteniei, nr. 64).

⁷⁵ Arh. St. Buc., ms. 256, f. 337.

⁷⁶ DRH, B, vol. XXIV, p. 279. La 20 sept. 1653 — referindu-se la un anume Mricea din Stroești — Gorj — Matei vodă arată că: „l-am pus domnia mea să fie vătăf de plăiași, să poarte grijă să păzească plaiurile de hoți și de oameni răi și de oameni birnici să nu treacă în Ȧra Ungurească“ (Arh. St. Buc., *Doc. istorice*, CLXXXV/1).

⁷⁷ DRH, B, vol. XXIV, p. 31.

⁷⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, X, p. 125.

În același an, Matei Basarab cerea la Brașov restituirea ȣiganilor lui Radu mare agă, mărturisind că „boiarii cu ȣiganii să hrănesc“, dovedind importanța robilor pentru economia domenală (N. Iorga, *Socotelile Brașovului*, p. 94).

Îngrijorată de amploarea fugii țăranilor aserviți, domnia a luat măsuri aspre împotriva celor care-i primeau și rețineau pe fugari. În *Îndreptarea legii* se prevedea: „Cînd va fugi țăranul de la locul și de la stăpînul său, atunci nimenilea necăirea să nu-l priimească; iară de-l va și primi deodată, atunci de grabă să-l întoarcă înapoi la satul lui de unde iaste“. Cei care nu restituiau pe fugari proprietarilor trebuiau să plătească o amendă de 12 litre de argint domniei și 24 litre boierului proprietar „și într-acesta chip să aibă indemnare de la domnie ca să întoarcă țăranul, să-l ducă de unde au fost“⁷⁹.

Deși legea prevedea amenda în argint, documentele din vremea domniei lui Matei Basarab precizează că cei care nu restituiau pe rumini trebuiau să dea 6 boi domniei, o amendă foarte mare; de pildă, la 24 decembrie 1644, Matei vodă dă dreptul lui Dumitru Dulescu biv vel vornic să-și stringă ruminii din Poeni și Butești-Vlașca oriunde îi vor afla fugiți: în sat domnesc, boieresc, călugăresc, în orașe sau în slobozii; cine-i va opri — se spune în document — „să fie volnic sluga domniei mele (trimisă cu boierul) să ia de în satul acela cite 6 boi domnești și mare certare va avea de către domnia mea“⁸⁰.

În unele porunci, pentru a atrage pe rumini, Matei Basarab le promitea anumite înlesniri fiscale, cum face la 1635, cînd se adresează locuitorilor fugiți din trei sate: „Voi, rumînilor, să căutați să vă stringeți toți la urmă, să lucrați după cum vă vor da (stăpînii) învățătură, iar domnia mea [...] voi slăbi de bir și veți avea milă și căutare“. Bunăvoința domnului se împletește cu aspre amenințări pentru cei care nu-i vor respecta porunca: „iar care nu se va înturna, de mare certare va fi și pradă“⁸¹.

În afară de fugă, lupta țăranilor se manifesta și prin refuzul de a „asculta“ de stăpînii feudali, de a se supune la lucru și la plata dijmei, ca și prin răzvrătiri locale. De la Matei Basarab ne-au rămas numeroase documente care vorbesc despre aceste forme ale luptei țăranimii, foarte răspîndite în vremea domniei sale. La 14 ianuarie 1643, de pildă, domnul amenința pe ruminii din satele Corbi, Nucșoara și Domnești ale mănăstirii Argeș — care săriseră la egumen, îi luaseră toiagul și-i injuraseră slugile — că îi va purta despuiați prin tirg ca pe niște ciini și îi va aduce legați la curtea domnească⁸².

O poruncă asemănătoare adresează același domn, la 2 iulie 1649, rumînilor din Chiseleț-Ilfov ai mănăstirii Sf. Troiță (Radu Vodă), despre care domnul spune că „nu vreți să ascultați de călugări, să lucrați, să cosiți, să

La 29 iun. 1647, Nicolae logofătul ruga pe Acațiu Barcsai să-l ajute pe omul său să poată strînge iobagii și ȧiganii săi fugiți în Transilvania (Veress, *Documente*, X, p. 204—205; vezi și p. 242—243).

Într-un document din mart. 1651. se spune că Mogoș Păulescu, căpitan de roșii, fusese trimis de domn la un pașă, peste Dunăre, ca să aducă ruminii și ȧiganii fugiți acolo, ceea ce arată că exista și o emigrație peste Dunăre (G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, p. 151).

⁷⁹ *Îndreptarea legii*, ed. cit., p. 283 (glava 296). Litra era a patra parte din ocaua de greutate sau 317,98 grame, deci o cantitate destul de mare (N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, Buc., 1971, p. 278).

⁸⁰ Arh. St. Buc., Doc. istorice, XLIII/66. Vezi și DRH, B, vol. XXIV, p. 279, 396—397 etc.

⁸¹ Arh. St. Buc., ms. 719, f. 255—256. Citat și de Șt. Ștefănescu — D. Mioc, *op. cit.*, p. 2299.

Uneori chiar domnul trebuia să recunoască faptul că ruminii au fugit deoarece „au fost asupriți de dăjdii și de nevoi multe“ (DRH, B, vol. XXIV, p. 70).

⁸² Arh. St. Buc., ep. Argeș, LXIX/9.

secerați și ce va fi lucrul mănăstirii, ce numai ce umblați în voia voastră”: voievodul îi amenință că „voi să trimet armaș să vă aducă tot legați”⁸³.

Un caz deosebit de interesant este acela al satului Paraipani-Vlașca, tot al mănăstirii Sf. Troiță din București; dintr-o poruncă a lui Matei Basarab din 27 noiembrie 1632 rezultă că, atunci cînd au venit călugării să încaseze dările cuvenite („datul și gălețile și griul”) și bani pentru stupi și rimători, vecinii din sat au sărit asupra acestora, amenințîndu-i că au ucis ei „pre alți mai mari, dar pre călugări”. Sătenii nu voiau să dea nimic mănăstirii, susținînd că sint slujitorii domniei. Vecinii participaseră, într-adevăr, la lupta de lingă Plumbuita, din octombrie 1632, alături de Matei Basarab, dar domnul declară că aceasta nu înseamnă că sint slujitori, deoarece „dă ați stătut împotriva vrăjmașilor pentru casele voastre ați stătut, să nu vă robească tătarii feciorii”. Solidar cu interesele marilor stăpîni feudali, deși se folosise de țărani din Paraipani în obținerea biruinței de lingă Plumbuita, domnul nu îi lasă între slujitori, ci îi redă vecini mănăstirii, poruncindu-le să asculte de egumen, amenințîndu-i cu „mare certare” și cu confiscarea averii⁸⁴.

Cînd nici asemenea porunci aspre nu își atingeau scopul și țărani continuau să nu se supună la obligațiile feudale, domnia amenința pe cei nesupuși cu pedepse grele, mergînd pînă la spînzurătoare, cum făcea la 6 februarie 1645 cu locuitorii satului Boldoroghești-Ilfov, proprietatea mănăstirii Plumbuita⁸⁵, sau la 7 septembrie 1648 cu rumînii mănăstirii Cotmeana din fostul sat Cacaletți, care nu ascultau de stăpîn; „că toema acolo voi trimite domnia mea de vă vor spînzura”, asigurîndu-i pe rumînii nesupuși că „are cine vă purta grija voastră”⁸⁶ (subl. — N.S.).

În afară de numeroasele cazuri în care domnul trimitea de la curte reprezentanți ai săi ca să oblige pe țărani să-și dea dijma sau să facă clacă, documentele din vremea domniei lui Matei Basarab ne arată că erau folosite în această operație și diverse unități de slujitori, situate în apropierea localității unde stăpînul feudal întîmpina rezistența țăranilor, căroră domnul le adresa porunci să ajute pe proprietarul respectiv să infrîngă această rezistență. Astfel, la 13 iunie 1636, Matei Basarab poruncește lui Dumitrașco iuzbașa de călărași din Petroșani să ajute oamenilor egumenului mănăstirii Sf. Troiță (Radu Vodă) să ia dijmă de la toți cei care foloseau ocina mănăstirii din Paraipani-Vlașca, spunîndu-i: „să cauți care om nu vrea să-și dea dijma, să te scoli cu călărașii să-i trageți (subl. — N.S.) să-și dea tot omul dijma, veri cine va fi”⁸⁷. O poruncă asemănătoare adresează la 13 aprilie 1637 același Matei Basarab lui Boștil ceașul și călărașilor de sub comanda sa ca să ajute pe oamenii mănăstirii Tismana să-și adune veniturile din balta Bistrețul⁸⁸.

⁸³ Ibidem, ms. 256, f. 289. Dintr-un alt document, din 10 iun. 1643, aflăm că rumînii din satul Vărăști — Ilfov al mănăstirii Viforita nu ascultau de mănăstire, nu-și dădeau „datul” și înjuraseră pe călugărițe (ibidem, m-rea Viforita, 1/25); la 4 iun. 1643, domnul îi amenință pe rumînii din același sat cu tăierea limbilor „de unde se țin” (ibidem, 1/23).

⁸⁴ DRH, B, vol. XXIII, p. 380. Vezi și porunca din 26 mart. 1633 (ibidem, vol. XXIV, p. 29—30) adresată aceluiași locuitori din Paraipani care continuau să se opună la îndeplinirea obligațiilor servile și pe care domnul îi amenință din nou cu „mare certare”; o poruncă asemănătoare din 15 ian. 1639 (Arh. St. Buc., ms. 357, f. 113v).

⁸⁵ Ibidem, m-rea Plumbuita, XII/6.

⁸⁶ Ibidem, m-rea Cozia, I/7.

⁸⁷ Ibidem, Doc. istorice, CCCX/25.

⁸⁸ Ibidem, m-rea Tismana, LXXXVIII/7 și C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, p. 76.

Cind în apropierea proprietăților unui mare feudal (de obicei mănăstire) se găsea un comandant al unei unități mai mari de slujitori, domnul se adresa acestuia, poruncindu-i să fie „ispravnic“ al mănăstirii respective, adică să folosească autoritatea sa de comandant de slujitori ai domniei pentru a sili pe țărani să asculte de stăpînul feudal. Astfel, la 2 august 1642, Matei Basarab arată că, pentru cei care nu-și dădeau dijma mănăstirii Clocoțioara de lângă Slatina și nu-i lucrau „la ci-i va hi treaba“, „pus-am domnia mea ispravnic pre cinstitul drigătorul domniei mele Diicul (Buicescu) vel agă, ca să facă mare certare unora ca aceia“⁸⁹; la 11 aprilie 1647, același domn însărcinează pe Buliga căpitanul (de dorobanți) să fie ispravnic mănăstirii Govora pentru cei care nu-și dau „de voie“ gorșina la Cerneți⁹⁰.

Se întimpla uneori chiar ca domnul să pună pe cite un comandant de slujitori din armata țării la dispoziția unui stăpîn feudal pentru a-l ajuta pe acesta la strîngerea veniturilor sale; de pildă, la 2 septembrie 1637, Matei vodă porunea lui Nicoară iuzbașa să oprească pe cei care vor încerca să taie lemne sau să prindă pește de pe proprietățile mănăstirii Măxineni, ctitoria sa, și să asculte de egumen și de tot ce-i va da acesta de „învățătură“⁹¹.

Cazurile citate mai sus dovedesc fără putință de tăgadă faptul că domnul utiliza oastea țării nu numai pentru apărarea acesteia de dușmanii externi, ci și ca aparat de represiune împotriva celor exploatați, în folosul clasei suprapuse.

Pe lângă frămîntările și rezistența țăranimii aservite, în vremea domniei lui Matei Basarab se înregistrează și o *creștere a opoziției orășenilor față de tendințele de cîmpire manifestate de stăpînii feudali, ca și față de exploatarea feudală și fiscală*. O stare de opoziție aproape permanentă față de stăpînul feudal, mănăstirea lui Neagoe Basarab, exista astfel în orașul Curtea de Argeș; la 30 august 1649, domnul Țării Românești arată că locuitorii satului Flămînzești, aflat în imediata apropiere a orașului (azi cuprins în orașul Curtea de Argeș), purtau călugării „de val, cu cuvinte grele și rele, cum nu s-ar cădea, de-i măscăriți și le aruncați năpaști [...], de făceți mănăstirea și călugării de rîs și mascară“; domnul îi amenință că, dacă nu încetează, îi va pune „pe toți pre marginea orașului“⁹².

Din unele documente rezultă că exista chiar o solidaritate între orășeni și țărani, care-și căutau scăparea la oraș; de pildă, la 6 aprilie 1650, Matei Basarab poruncește lui Iane postelnic și lui Anghelito, orășeni din Curtea de Argeș, să prindă pe rumînii din Prăvăleni — sat al mănăstirii Argeș — care fugiseră în oraș, acuzîndu-i pe orășeni: „voi le-ați dat frunza și ați fost voi gropi de rumînii mănăstirii“⁹³.

Putem spune, în concluzie, că studiarea documentelor interne din epoca lui Matei Basarab ne îngăduie să surprindem *agravarea exploatarei feudale, proces în care domnia și aparatul său represiv s-au aflat de partea clasei exploatare, ale cărei interese le-au apărut*. În această privință încadrarea domniei lui Matei Basarab în așa-zisul „regim nobilar“ ni se pare justificată.

⁸⁹ Arh. St. Buc., m-reă Clocoțioara, XI/7.

⁹⁰ RA, I, 1924, p. 378.

⁹¹ Arh. St. Buc., Doc. istorice, CXXVI/176.

⁹² Ibidem. ep. Argeș, II/31; publicat de B. P. Hasdeu în „Arhiva istorică“, I/1, 1865, p. 106—107.

⁹³ Arh. St. Buc., ep. Argeș, II/33. Vezi și I. Ionașcu, *Din relațiile mănăstirii Curtea de Argeș cu orășenii argeșeni* (RIIR, 1944, p. 458—466).

Capitolul III

Organizarea statului. Consolidarea puterii centrale

Este un domeniu în care s-au înregistrat numeroase transformări în vremea domniei lui Matei Basarab. În paginile ce urmează vom prezenta pe scurt modul cum era organizat statul feudal, insistând asupra celor două aspecte importante, definitorii pentru domnia lui Matei Basarab, organizarea armatei și organizarea fiscală.

Înainte de aceasta, se cuvine să spunem cîteva cuvinte despre *modul cum a guvernat domnul țara*.

Ca și predecesorii săi, Matei Basarab conducea statul cu ajutorul sfatului domnesc, numit în această vreme și divan; în împrejurări deosebite, cînd domnul avea de rezolvat probleme mai importante, se convoca un sfat mai larg, numit și sobor, la care luau parte și reprezentanții bisericii⁹⁴.

În vremea domniei sale, *sfatul domnesc a fost mai bine alcătuit și organizat*; clucerul, slugerul și pitarul au început să fie citați ca membri obișnuiți ai divanului⁹⁵. În aceeași vreme s-au precizat, foarte probabil, și atribuțiile marelui portar, care avea în grijă să primirea solilor și efectuarea hotărnicilor⁹⁶; de asemenea, tot acum a apărut un dregător nou, marele serdar, amintit prima oară la 27 iulie 1646, care avea în subordinea sa dregătorii mazili⁹⁷.

În timpul domniei lui Matei Basarab *dregătoriile au căpătat o mai mare importanță* care se reflectă și în terminologia utilizată; la 28 <ian. — august> 1639 domnul arată astfel că făcuse sfat cu cei „de bună rudă, boiari mari, cinstiți și socotiți svetnici, deregători, judecători a toată meserere, tocmitori țării”⁹⁸.

După cum rezultă din documentele interne din vremea lui Matei vodă, dregătorii nu mai erau considerați ca fiind numai ai domniei, ci și ai țării, ceea ce denotă lărgirea atribuțiilor lor de ordin public. Pe lângă cazul citat mai

⁹⁴ De pildă, la 20 nov. 1645 — cînd a trebuit să hotărască soarta satelor lui Mihai Viteazul — domnul a consultat „divanul și săborul țării” (Muzeul de istorie și artă — București, nr. 13 977). Vezi și așezămintele pentru mănăstirile Cimpulung și Cozia, eliberate cu tot soborul bisericesc și cu sfatul domnesc (Arh. St. Buc., ms. 1 157, f.16—18 și ms. 712, f. 276v—277v).

Despre modul cum era organizat sfatul domnesc în această vreme vezi pe larg lucrarea noastră *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 56—57, 285, 290.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 234—235.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 257.

⁹⁸ Arh. St. Buc., Peceți, nr. 55.

sus, iată încă două din numeroasele ce se pot invoca: în hrisovul prin care se interzice de a se mai închina marile mănăstiri ale țării, din 27 noiembrie 1640, Matei vodă pune martori pe „cinstiții și credincioșii svetnicii domniei mele și deregătorii țării”⁹⁹, iar într-un document din 3 decembrie 1639 se arată că domnul pedepsise pe un căpitan al său pentru licenție deoarece, „cîndu au fost acum la păsul țării și la nevoia domniei mele”, acesta a fugit din oaste¹⁰⁰.

În promovarea boierilor în dregătorii, domnul nu ținea seama totdeauna de cursus honorum tradițional, permițându-și să avanseze sau să retrogradeze pe boieri după voie: de pildă, Barbu Poenaru mare ban în 1644—1645 — cea mai înaltă dregătorie a țării — a fost retrogradat mare stolnic în 1650, iar Spahiul din Vilsănești a fost avansat direct mare ban în 1653, deși ocupase doar funcția modestă de postelnic II¹⁰¹.

Nu este locul să analizăm aici componenta sfaturilor domnești ale lui Matei Basarab, în care s-au perindat circa 40 de mari dregători; puțini dintre aceștia făcuseră parte din divanele predecesorilor lui Matei Basarab, cei mai mulți începîndu-și cariera în timpul acestei lungi domnii, fiind în parte creaturile voievodului.

Primul său sfat domnesc — citat în documentul din 20 noiembrie 1632 — are următoarea alcătuire: Ivașco Băleanu mare vornic, Gheorghe din Măgureni mare logofăt, Radu Năsturel mare vistier, Teodosie Corbeanu mare spătar, Nica mare comis, Barbu Brădescu mare paharnic și Constantin Cantacuzino mare postelnic. Patru din acești boieri (Băleanu, Gheorghe din Măgureni, Corbeanu și Brădescu) au fost — așa cum am arătat în partea I — comandanții oștirii lui Matei în lupta din 20—21 octombrie; Radu Năsturel era rudă cu domnul, care luase de soție pe fiica sa, Elina, iar Constantin Cantacuzino — care a fost mare postelnic toată domnia lui Matei Basarab — se înrudea cu voievodul prin soția sa Elina, fiica lui Radu Șerban, descendent și el din Craiovești.

La scurtă vreme (ianuarie-martie 1633), Matei va schimba o parte din acești dregători: socrul său, Radu Năsturel, va deveni mare logofăt, în locul său fiind numit vistier Grigore din Poiana, Mihai Coțofeanu va ocupa dregătoria de mare stolnic, Buzinca va deveni mare comis, funcție ocupată și în domnia lui Leon vodă, iar Vucina Sirbul (care luptase împotriva lui Matei în 1631) a fost promovat mare paharnic, în locul lui Barbu Brădescu¹⁰².

După cum rezultă din listele sfatului domnesc din primii săi ani de domnie, Matei Basarab nu a uitat pe boierii care îl însoțiseră în pribegie, răsplătindu-i cu mari dregătorii: Barbu Brădescu a devenit mare paharnic, Mihai Coțofeanu mare stolnic, Dumitru Filișanu mare pitar etc.

Urmăriind să se împace cu foștii săi adversari, pribegi în Moldova, i-a adus în țară¹⁰³, unde le-a acordat mari demnități și i-a făcut dregători apropiați. Începînd din 1634, Hrizea din Bălteni a devenit mare ban, Dumitru

⁹⁹ Ibidem, nr. 54.

¹⁰⁰ Ibidem, Doc. istorice. C 10. Vezi și DRH, B, vol. XXIV, p. 469. unde mai mulți mari dregători își spun „boierii divanului și ai țării”.

¹⁰¹ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 57, 73.

¹⁰² Despre toți aceștia vezi N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători ai Moldovei și Țării Românești*, s.v. Vezi și Marcel Ciură, *Divanele lui Matei Basarab (1632—1645)*, (R.A., 1982, nr. 3, p. 317—328).

¹⁰³ Domnul a preferat împăcarea cu foștii dușmani sfatului dat de principele Transilvaniei de a proceda ca el, confiscîndu-le averile (I. Lupaș, *Politica lui Matei Basarab*, p. 144).

tru Dudescu mare vistier, Vasile Paindur mare stolnic și apoi mare ban, Nedelco Boteanu mare clucer ¹⁰⁴ (a rămas însă în Moldova familia Catargi, care va contribui la înăsprirea relațiilor lui Matei cu Vasile Lupu). În felul acesta Matei Basarab a căutat să atragă de partea sa boierimea, pentru a realiza o unitate a clasei dominante în jurul său.

O altă trăsătură a sfatului domnesc al lui Matei Basarab este aceea că *domnul a promovat în dregătorii importante numeroși boieri care erau rudele sale sau ale soției sale*, Elina Năsturel-Herăscu, începînd cu Preda Brincoveanu, Diicu Buicescu, Stroe Leurdeanu, Drăgușin Deleanu, Dragomir din Plăviceni mare vornic etc. Despre ultimul se spunea că domnul „boieritu-l-au (adică i-a dat dregătorie) și cit au trăit (Matei) tot boiarin mare au fost” ¹⁰⁵.

Cunoscînd pe toți marii dregători ai epocii, putem afirma că aproape jumătate din sfetnicii lui Matei Basarab au fost rude ale domnului. Iată lista lor: Ghiorma Alexeanu (mare pitar, mare sluger, mare ban, 1641—1655); Preda Brincoveanu (mare spătar, mare clucer, mare vornic, 1636—1654); Diicu Buicescu (mare agă, mare spătar, 1639—1654); Radu Buzescu (mare ban, 1633); Socol Cornățeanu (mare stolnic, mare clucer, mare sluger, 1639—1653); Drăgușin Deleanu (mare sluger, mare armaș, mare paharnic, 1639—1650); Dragomir din Plăviceni (mare armaș, mare clucer, mare ban, mare vornic, 1633—1652); Dumitru Filișanu (mare pitar, mare armaș, mare sluger, mare stolnic, 1633—1649); Gheorghe Caridi (vistier II, 1633—1636); Bunea-Vilcu Grădișteanu (mare sluger, mare stolnic, mare vistier, 1648—1654); Hrizea din Bogdănei (mare paharnic, 1651—1653); Stroe Leurdeanu (mare stolnic, mare vistier, 1641—1651); Radu Năsturel (mare vistier, mare logofăt, 1632—1633); Udriște Năsturel (logofăt II); Radu Staico-Popescu (mare agă, mare paharnic, 1646—1653) ¹⁰⁶.

Ceea ce mai trebuie relevat este *stabilitatea în funcții a multora din dregătorii lui Matei Basarab*, din care unii l-au slujit cîte 15—22 de ani (postelnicul Constantin Cantacuzino, Radu Cocorăscu, Preda Brincoveanu, Diicu Buicescu, Dragomir din Plăviceni, Radu Cindescu, Dumitru Filișanu etc.). Mulți dintre dregătorii apropiați ai domnului vor muri în funcție (Ivașco Băleanu, Socol Cornățeanu, Dragomir din Plăviceni, Barbu Brădescu, Dimitrie Buzinca, Marco Danovici, Drăgușin Deleanu, Dumitru Filișanu ș.a.).

Dregătorii l-au slujit cu destulă credință pe Matei Basarab, cu a cărui politică au fost în general de acord; doar spre sfîrșitul vieții domnului apar fricțiuni între Matei și unii boieri ai săi, nemulțumiți de autoritarismul voievodului ¹⁰⁷.

Matei Basarab el însuși a recunoscut, în hrisoavele prin care răsplătea pe marii săi boieri, că aceștia îi erau credincioși. De pildă, la 23 februarie 1645, domnul declara că Radu Cocorăscu (care i-a fost mare logofăt din 1641 pînă la moarte) „a slujit domniei mele în tot locul unde a fost nevoia dom-

¹⁰⁴ Vezi și *Istoria Țării Românești*, p. 105, unde se spune că, după confirmarea ca domn a lui Matei vodă, „toți boierii pribegi s-au închinat la el”. Unii dintre acești boieri au intrat destul de repede în slujba noului domn; de pildă, la 16 iun. 1633, domnul restituia o moșie lui Dumitru Dudescu, declarînd că l-a „miluit cu moșiile lui, că-l trimeț domnia mea la Țarigradu, în slujba domniei mele și a țărâi” (DRH, B, vol. XXIV, p. 133—134).

¹⁰⁵ Document din 6 mart. 1653 (Arh. St. Buc., Doc. istorice, CXCVII/186).

¹⁰⁶ Despre toți aceștia și relațiile lor de rudenie cu familia domnitoare vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, s.v.

¹⁰⁷ Vezi mai jos partea a V-a.

niei mele și greutatea țării și nimic nu a cruțat pentru slujba domniei mele“¹⁰⁸. Aprecieri asemănătoare au fost făcute și pentru alți dregători ca Dragomir din Plăviceni, despre care domnul recunoștea că l-a slujit „prin țări străine și la Țarigrad și în tot locul și cu vărsare de sînge“¹⁰⁹.

Ne lipsesc date privind modul cum erau aleși și promovați în dregătorii membrii sfatului domnesc sau divanului; este foarte probabil că principalele criterii erau credința față de domn și priceperea în îndeplinirea atribuțiilor. Cu excepția lui Diicu Buicescu, ruda domnului, despre care se spunea că nu se pricepe la conducerea oștilor în calitate de mare spătar, sau despre marele vistier Stroe Leurdeanu, scos din dregătorie sub învinuirea de furt din banii țării, ne lipsesc știri privind modul cum își îndeplineau dregătorii atribuțiile încredințate.

Dregătoriile erau în această vreme foarte productive, ceea ce și explică averile mari realizate de dregători. La 6 martie 1653, Dragomir din Plăviceni mare vornic — aflat pe patul morții — mărturisea că, atunci cînd s-a căsătorit cu Iliana vorniceasa — rudă cu Matei Basarab — „n-am avut nici rumîn, nici țigani, nici moșie, ci am cîștigat amîndoi dănpreună den mila Măriei sale lu vodă“¹¹⁰. La 16 iunie 1649 — explicînd de ce nu lasă urmașilor săi o avere prea însemnată — un alt boier mai mic, Tudor stolnicul, declara: „eu n-am fost vreun boiaren (adică dregător) mare, ci hrana mea și boeria mea au fost plugul și via“¹¹¹. Boierul respectiv recunoștea astfel că, dacă ar fi fost mare dregător, ar fi realizat o avere mai însemnată decît prin cultivarea pămîntului.

Revelator pentru veniturile mari realizate în această vreme de dregători este un document din 5 iulie 1692, în care se citează mărturia a trei mari boieri care declară: „noi, știînd și auzînd de casa acelui boiarin bătrîn, Radu logofăt Cocorăscu, cum că au fost vistier mare și logofăt mare 20 de ani în zilele răposatului Matei vodă, știm să fi rămas multă avuție după moartea lui“¹¹²; faptul că boierul ocupase vreme de două decenii dregătoria în sfatul domnesc al lui Matei Basarab constituia deci o garanție că el trebuia să fi realizat o avere însemnată.

Deosebit de semnificativ pentru importanța acordată dregătoriei este faptul că, începînd din această epocă, unul din blestemele cele mai înfricoșătoare care se prevăd pentru nerespectarea unor hotărîri solemne luate de domn și de sfatul său este: „*deregătoria lui să o ia altul*“, cum se spune în hrisovul din 27 noiembrie <1640> privitor la mănăstirile închinat¹¹³. Pierderea dregătoriei era considerată deci una din cele mai cumplite pedepse la care se puteau aștepta cei care nu se conformau unei hotărîri domnești.

¹⁰⁸ Arh. St. Buc., AN, CXII 50.

¹⁰⁹ Document din <1646—1647> (Muzeul de istorie și artă — București, nr. 26 887). Despre Nicoară mare portar. Matei Basarab spunea că îl slujea „ziua și noaptea, neîncetat“ (Arh. St. Buc., Doc. istorice, CI 64; document din 28 iunie 1648).

¹¹⁰ N. Stoicescu, *Sfatul domnesc*, p. 133.

¹¹¹ *Ibidem*. Pentru a ilustra posibilitățile mari ale dregătorilor de a achiziționa bunuri imobile vom cita cazul lui Vucina mare paharnic — om de origine modestă — care stăpînea, la 6 iul. 1639, moșii, vii și țigani, în valoare de 1 725 galbeni (Arh. St. Buc., Doc. istorice, XLVI 3); lui Hrizea mare ban i se întăresc într-un singur document bunuri în valoare de circa 5 000 de galbeni, sumă aproximativ egală cu aceea a cumpărăturilor făcute de Bunea Grădișteanu în timpul cîi a fost mare vistier al lui Matei Basarab (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 133).

¹¹² Arh. St. Buc., A.N., CXII/75.

¹¹³ *Ibidem*, Peceți, 54.

Autoritatea domnului în țară a fost întărită și prin înființarea funcției de ispravnic, care era reprezentantul domniei în diverse orașe (București, Cîmpulung, Orașul de Floci, Ocnele Mari etc.) ¹¹⁴.

Pentru a controla modul cum era administrată țara și a rezolva diverse probleme, domnul făcea dese călătorii; de pildă, la 1 iunie 1638 se afla la mănăstirea Sadova ¹¹⁵; la 25 iunie 1638 era la Cîmpulung-Muscel ¹¹⁶, iar la 11 august 1638 domnul amintește faptul că fusese „în plimbare peste Olt” în orașul Rîmnicu Vilcea, unde rezolvase o pricină a mănăstirii Cozia ¹¹⁷ etc.

Deși considerat de unii istorici ca fiind reprezentant al regimului așa-zis „nobilitar” ¹¹⁸, *Matei Basarab a fost destul de ferm cu boierii, cărora nu le îngăduia abuzuri, pedepsind cu asprime pe cei ce nu se supuneau autorității centrale*. Despre o asemenea pedeapsă este vorba într-un document din 26 iulie 1633, unde se spune: „pentru că n-a ascultat de cartea domniei mele, ci a sărit la sluga domniei mele Dumitru aprodul, [...] domnia mea am bătut pe Chisar paharnic în divan foarte mult, de i-am dat 300 de toiege; și am scos domnia mea pe Chisar paharnic din divan cu mare rușine și a stat și de gloabă și am închis domnia mea pe Chisar paharnic în temniță” ¹¹⁹.

Întărirea poziției domnului în statul feudal se reflectă și în conținutul legiurii *Îndreptarea legii* — prima operă de acest fel tipărită în Țara Românească — care recunoaște unele din drepturile regaliene ale voievodului; el este singurul în măsură să fixeze taxele vamale și să acorde scutiri, se bucură de privilegii speciale pentru proprietățile sale, are dreptul de a lua pe seama sa bunurile desherente etc.

În aceeași legiuire se prevede obligația tuturor supușilor de a asculta de reprezentanții domniei: „cela ce va sudui pre omul cel domnesc, acela să chiamă cum au suduit pre domn; și de ar și erta cel suduit, iară căci iaste om domnesc, domnul nu-l va erta ci-l va pedepsi” ¹²⁰. Același respect se cuvenea și „boiarenului care are boierie”, adică dregătorului, considerat reprezentantul puterii centrale ¹²¹.

Pentru prima oară se prevede și dreptul domnului de a pedepsi cu moartea pe boierii trădători (hicleni): „Boierul care va umbla împotriva domnului și a țării să-l spinzure și să-i facă spinzurătorile mai înalte cu un cot de cit ale altor oameni proști” (adică de condiție socială mai modestă) ¹²².

Cu toată severitatea domnului față de dregătorii și slujbașii săi ¹²³ — care-l vor acuza mai târziu că a fost „tare și puternic” — Matei Basarab

¹¹⁴ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 125—126. O funcție asemănătoare îndeplineau și pîrcălabii de Rîmnic, amintiți în unele scutiri fiscale privind satele din județul Vilcea (DRH, B, vol. XXIV, p. 59).

¹¹⁵ Arh. St. Buc., Doc. istorice, CXXXIV/23.

¹¹⁶ Ibidem, AN, MMDCCXCH/3; într-un document din 2 mai 1639 este evocată o judecată mai veche făcută „în divan” la Cîmpulung (ibidem, Mitr. Țării Rom., XCVI 20).

¹¹⁷ Ibidem, m-rea Cozia, XLIX/9.

¹¹⁸ Pentru lămurirea acestei noțiuni — acceptată de unii istorici și respinsă de alții — vezi discuția publicată în R. Ist., 1979, nr. 5, p. 941—956.

¹¹⁹ DRH, B, vol. XXIV, p. 172.

¹²⁰ *Îndreptarea legii*, ed. cit., p. 133.

¹²¹ Ibidem, p. 134.

¹²² Ibidem, p. 22 (citată după cronică țării) și 345—346 (unde se spune că boierul hain sau hiclean „să va spinzura ca și cel mai prost, iară așa furcile boiarenului se fac mai nalte decît ale celui mai mic”).

¹²³ Iată o poruncă aspră adresată unui vameș la 24 oct. 1642: „Io Mathei Basarab voevod și domn. Scris-am domnia mea ție, Vaso vameșule; ce porc de cîne ești tu de cărțile domniei mele nu le bagi în seamă? A făcut domnia mea cărți părintelui Snago-

nu a putut împiedica abuzurile acestora, săvârșite uneori chiar în dauna domniei. Iată două cazuri semnificative: dintr-un document din 2 noiembrie 1636, rezultă că, în timp ce era capuchehaie la Țarigrad, Dumitru Dudescu mare vistier „a scurmat” în pungile de bani în care era trimis haraciul țării, de unde a scos 80 600 aspri de argint. Judecat de un sfat domnesc mai larg, de mitropolit, boierii mari și mici și de roșii, fiind dat pe mina a doi căpitani de roșii, care i-au „luat seama”, s-a constatat că vistierul cheltuisese în decurs de 10 luni 160 de poveri de bani „fără măsură”. Ca pedeapsă a fost scos din funcție și obligat să-și vindă moșiile pentru a plăti „furtișagurile”¹²⁴. Aceasta nu l-a împiedicat pe domn ca, în 1641, să-i încredințeze boierului necinstit funcția de mare vornic.

Dintr-un alt document, din 18 ianuarie 1652, aflăm că alt mare vistier, Stroe Leurdeanu, procedase la fel; deși jurase domnului că-l va sluji „cu dreptate”, vistierul împreună cu subalternii săi apropiați, printre care și Radu Fărcășanu al doilea vistier, au spart o ladă mare de bani ai domnului, din care au sustras 85 de pungi „și într-o pungă cite 500 de taleri” (deci 42 500 de taleri). Fiind dovediți „furi fățișai și de cămară și de vistierie”, boierilor vinovați trebuia să li se taie capetele, „ca unor furi și spărgători de casa domnească și călcători de jurămint și de lege”. Domnul le iartă însă viața, îi scoate din dregătorie, aruncând blesteme înfricoșătoare asupra urmașilor săi la tron care vor mai încredința dregătorii celor trei boieri necinstiți¹²⁵.

Am evocat aceste documente pentru a înțelege setea de avere care determina pe marii dregători să săvârșească chiar furturi din banii țării, strinși de la contribuabili, adică de la țărani.

Documentele emise de cancelaria lui Constantin vodă Șerban vor pune apoi pe seama a numeroși dregători ai lui Matei Basarab (Drăgușin Deleanu mare paharnic, Radu Năsturel mare logofăt, Radu Vârzaru mare armaș, Udrea Doicescu mare sluger, Udriște Năsturel al doilea logofăt etc.) o serie de abuzuri prin care aceștia și-au mărit proprietățile, în dauna țărănimii

veanului să-și ia vama de pe locul lui de la Spanțov cum au fost legea și obiceiul, iar tu, fecior de lele, nu bagi cărțile domniei mele în seamă. Să cauți să-l lași să-și ia ce-i obiceiul, că vom trimite domnia mea de acolo te va spânzura. Aceasta îți scriu; și însumi am zis domnia mea” („Revista română”, 1862, p. 390).

Într-o altă poruncă, din 7 aug. 1638, domnul cere slujbașilor care umblă după dări în județul Dîmbovița să nu „tragă” bucatele mănăstirii Panaghia pentru birurile rumi- nilor mănăstirii, amenințând că pe cel care nu va respecta porunca „în loc ce-l va afla” îl va spânzura (Arh. St. Buc., m-reă Nucet, XX/7).

Despre asprimea poruncilor domnești vezi și cazurile citate de G. Potra în vol. *Matei Basarab și Bucureștii*, p. 43—45.

Asprimea domnului se îndrepta în egală măsură și împotriva marilor dregători; de pildă, la 27 iun. 1640, domnul ceartă pe Miho Racotă mare logofăt că, „boiar bătrîn” fiind, făcuse o nedreptate mănăstirii Argeș, închizindu-i „feciorii” la Țirgoviște (Arh. St. Buc., ep. Argeș, LXIX/39). La scurtă vreme Racotă va fi scos din funcție (N. Stoicescu, *Dictionar*, s.v.).

¹²⁴ RI, 1947, p. 178; publicat și în extras de Emil Virtosu, *Documente opt*, Buc., 1947, p. 5—8.

¹²⁵ Arh. St. Buc., Diplomatie, nr. 6; doc. a fost publicat de A. Sacerdoțeanu, în BOR, 1964, nr. 11—12, p. 1 092—1 093. Se pare că măsura a fost puțin cam pripită; Radu Fărcășanu a fost utilizat mai departe în diverse misiuni de Matei Basarab, care-l considera un boier „înțelept” la 17 apr. 1653 (Arh. St. Buc., ms. 712, f. 524), iar Stroe Leurdeanu a fost avansat mare logofăt de Constantin vodă Șerban la începutul domniei; domnul declară, la 28 nov. 1654, că Matei Basarab avusese „pizmă” pe Radu Fărcășanu (ibidem, Căpii, VII/195).

sau a unor boieri mai mici ¹²⁶. Întrucit asemenea abuzuri sint specifice epocii feudale, se înțelege că ele nu caracterizează numai epoca lui Matei Basarab.

După moartea lui Matei Basarab, același Constantin Șerban cu sfatul său (format în bună parte din dregătorii domnului dispărut!) l-au acuzat adeseori pe bătrînul voievod de abuz de putere atît față de boieri, cit și față de țărani. Acuzația cea mai gravă care i s-a adus la scurtă vreme după moarte a fost aceea că ar fi luat „*toate moșiile boiarilor țării*”¹²⁷, acuzație modificată mai tirziu astfel: „fiind un domn tare și puternic [...], a cotropit multe sate cu silnicie și fără dreptate”¹²⁸.

Acuzația este însă nedreaptă și exagerată, întrucit bătrînul domn nu a săvîrșit mai multe abuzuri de cit mulți din predecesorii săi; acest lucru rezultă chiar din documentele emise de cancelaria acuzatorului său, în care abuzurile constatate nu sint atît de numeroase pe cit susținea Constantin Șerban ¹²⁹. Apoi — după cum se arată într-un document din 30 august 1669 — în timpul domniei sale, Constantin Șerban a dat voie „să se răscumpere satele lui Matei Basarab voievod, însă care le-au fost cumpărat cu banii țării în domnia lui”¹³⁰, domnul recunoscînd astfel că parte din sate — pe care le luase el însuși în stăpînire ca sate domnești — fuseseră cumpărate, nu cotropite sau însușite prin abuz.

În plus, după cum rezultă dintr-un studiu recent, Matei Basarab a cumpărat puține moșii în timpul domniei sale, și anume 99 de sate, părți de sate, ocine, vii, bălți sau vaduri de moară, însumînd circa 20 000 galbeni sau prețul a circa 43 de sate. Dacă comparăm această cifră cu cele 129 de sate și 20 de părți de sate achiziționate de Mihai Viteazul ¹³¹, cumpărăturile de bunuri imobiliare ale lui Matei vodă sint destul de modeste. Este apoi semnificativ faptul că Matei Basarab nu a urmărit să-și constituie un domeniu

¹²⁶ Vezi documentele din: 20 iun., 29 și 30 iul., 2 și 8 aug., 31 oct., 2 dec. 1654, 10 oct. 1656, 30 apr. 1658 etc. (Arh. St. Buc., m-reă Hurezi, XVI/6, m-reă Mărcuța, V/1, Mitr. Țării Rom., LXXXVII/8, m-reă Trivalea, 11/4, ms. 722, f. 627 și 629, m-reă Sf. Apostoli, III/7, m-reă Bistrița, XXIV/14, ms. 255, f. 123).

¹²⁷ Documente din 30 iun. și 3 aug. 1654 (Arh. St. Buc., Doc. istorice, XCVI/34 și Mitr. Țării Rom., CXXII/13).

¹²⁸ Document din febr. 1657 (copie Institutul de istorie „N. Iorga”).

¹²⁹ Iată cîteva cazuri cunoscute: la 10 <mai> 1654 noul voievod și sfatul său (alcătuit din dregătorii lui Matei, minus Diicu Buicescu) îl acuză pe domnul decedat că a luat „în silă și fără dreptate” partea din balta Celei a mănăstirii Potoc și a dat-o mănăstirii Arnota, ctitoria sa, comiînd astfel o „mare strimbătate” (Acad. R.S. România, Achiziții noi, 11—117/1950); o acuzație similară este formulată la 12 sept. 1654, cînd se spune că Matei vodă luase „în silă” de la mănăstirea Ilotărani balta Plosca pe care o încredințase mănăstirii Tismana (Arh. St. Buc., m-reă Tismana. XC/12). Este vorba deci de două transferuri de proprietate de la două mănăstiri mai mici la altele mai mari. La 23 iun. 1654 fostul domn este acuzat că a luat „în sila lui și fără dreptate” satul Groși — Mehedinți de la Răduțu Iuzbașa, fiind „într-un hotar” cu mănăstirea Strehia, ctitoria sa (ibidem, ms. 714, f. 925); peste două zile se pune pe seama fostului domn faptul că luase „cu puterea domnească” satul Izbiceni — Romanați de la fiii lui Buzinca comis, cărora „le-a lepădat” 800 de galbeni, o sumă foarte mare ținînd seama de prețul mediu al satelor (Muzeul de istorie și artă — București, nr. 26 862). *Aceste fapte nu îndreptătesc în nici un caz grava acuzație că domnul a luat toate moșiile boierilor, care și-au format în timpul domniei lui întînse domenii.*

Pentru modul cum achiziționa domnul diverse proprietăți este revelator zapisul dat de trei meșiași din Mărcuți. la 3 dec. 1640, cînd s-au vîndut rumîni lui Matei vodă; ei arată că au fost întrebați de boierii divanului „în doao, trei rîndure, ca să nu rădicăm altă dată vreo piră, să zicem că ne-au făcut domnul nostru vreo silă sau vreo nevoie” (Arh. St. Buc., Doc. istorice, CXCVIII/72). Este evident din această mărturie că domnul era preocupat de asigurarea legalității achizițiilor pe care le făcea.

¹³⁰ Muzeul de istorie și artă — București, nr. 26 911.

¹³¹ I. Donat, *Satele lui Mihai Viteazul* (SMIM, IV, 1960, p. 475).

personal, ci a dăruit majoritatea moșiilor, atît cele cumpărate, cit și cele confiscate pentru hîclenie, făcînd 116 danii, din care 87 lăcașurilor religioase ¹³². Iată deci că acuzația adusă bătrînului domn de Constantin Șerban că a cîrît „toate moșiile boiarilor țării” este neîntemeiată și răuvoitoare.

Autoritatea centrală s-a bucurat nu numai de sprijinul boierimii, dar și de acela al bisericii, căreia — la rîndu-i — i-a hărăzit numeroase danii. După cum am arătat mai sus, marea majoritate a daniilor domnești — 87 din 116 — au fost făcute unor așezăminte religioase, al căror număr s-a înmulțit mult în această vreme prin ctitoriile domnului și ale marilor săi dregători ¹³³. De mila domnească au profitat nu numai ctitoriile domnești (Căldărușani, Strehaia, Sadova, Arnota etc.), dar și alte mănăstiri mai mici; de pildă, la 20 decembrie 1638, domnul dăruiește satul Dobrinești, cumpărat de el cu 250 de galbeni, mănăstirii Golgota, pe motiv că aceasta se afla „într-un loc de păs și cu nevoie” ¹³⁴. Numeroase alte mănăstiri (Curtea de Argeș, Tismana, Plumbuita, Govora, Radu vodă, Cozia etc.) au primit scutiri de dări pentru proprietățile lor, așa cum beneficiau — de altfel — unele din ele de la domnii dinainte de Matei vodă ¹³⁵.

Un aspect important în politica religioasă a domnului — considerat de unii autori ca avînd o semnificație „antibizantină” ¹³⁶, dar nelipsit și de importanță economică — este *interdicția de a se închina la locurile așa-zise „sfînte” unele mănăstiri mari din Țara Românească* ¹³⁷. Într-un prim-hrisov,

¹³² Iolanda Micu, Radu Lungu, *Domeniul lui Matei Basarab* (R. Ist., 1982, nr. 12, p. 1 313—1 329); idem, *Date noi privind domeniul lui Matei Basarab din Țara Românească* (*ibidem*, 1983, nr. 10, p. 1 028—1 033).

¹³³ Vezi mai jos partea III-a, cap. II.

¹³⁴ Arh. St. Buc., m-rea Golgota, III/1.

¹³⁵ *Ibidem*, ep. Argeș, II/18 și LXIX bis/13, m-rea Tismana XCII/28, m-rea Plumbuita, III/3 și XVI/6, m-rea Govora, XXV/15, ms. 256, f. 388, m-rea Cozia, XLIX/7, schitul Surpatele, X/2, m-rea Nucet, XX/17 etc.

Pentru grija domnului față de ctitoria strămoșului său Neagoe Basarab vezi T. G. Bulat, *Știri documentare despre mănăstirea Argeșului în timpul domniei lui Matei vodă Basarab (1632—1654)* (BOR, 1975, nr. 3—4, p. 360—370).

¹³⁶ A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină*, p. 209.

Va trebui însă să arătăm că în trecut, ca și în vremea noastră, s-a exagerat *antigrecismul lui Matei vodă*. În realitate, după luarea domniei, fostul conducător al partidei așa-zise antigrecești sau „naționale” a renunțat în mare parte la atitudinea sa din vremea domniei lui Leon vodă; ca dovadă menționăm următoarele fapte: păstrează pe lîngă sine dregători de origine greacă ca postelnicul Constantin Cantacuzino, Gheorghe Karydis al doilea vistier, Sima al doilea logofăt, Loiz clucerul (ultimii doi semnează grecește la 2 nov. 1636; vezi E. Virtosu, *Documente opt*, Buc., 1947, p. 7); păstrează mai departe pe mitropolitul Grigore (1628—1637), deși acesta era „grec și de neam și de limbă”, cum declara el însuși la 1634—1635 (Hurmuzaki, XIV/1, p. 727); ajută comunitatea greacă din Veneția, care-l considera la 1642 asemănător cu „vechii împărați și arhonți, ca și cu cei mai noi atît italieni, cit și greci” (RESEE, 1980, nr. 1, p. 139), sau chiar dorea să-și căsătorească pe fiul adoptiv, Mateiaș postelnicul, cu fiica unui zaraf grec foarte bogat din Constantinopol, pe nume Dima Celebi (MI, 1982, nr. 9, p. 10). Despre numărul mare de negustori greci aflați la București în această vreme vezi mai sus nota 50.

În același timp, trebuie să spunem că Matei Basarab nu avea o stimă prea mare față de patriarhia greacă de Constantinopol pe motivul că patriarhii plăteau sume mari de bani turcilor pentru ocuparea scaunului patriarhal (*O ipoteză filologică și date inedite despre episcopia catolică a Argeșului*, în „Buletinul Bibliotecii române”, Freiburg, 1969—1970, p. 106). Vezi și observațiile lui Ștefan Andreescu, în AIIAI, 1984, p. 164.

¹³⁷ *Nu este vorba de scoaterea de sub închinare a mănăstirilor deja închinăte, cum au susținut unii istorici*; procesul de închinare a continuat, de altfel, și sub domnia lui Matei Basarab: la 10 (iul.) 1634 a fost închinată la Ivir mănăstirea Stelea — București (DRH, B, vol. XXIV, p. 427—428); la 10 nov. 1636 a fost închinată la Dohiaru mănă-

emis în 1639 — după ce acuză pe greci că au călcat „obiceaiele mănăstirilor și pravilele ctitorilor“ și „spurcându-și miinile lor cu orbitoarea mită [...], începură a vende și a circiumări sfintele mănăstiri ale țării și lavrele domnești a le pune metoașe dajnice altor mănăstiri de pre în Țara Grecească și de la Sfetagora, făcându-le hrisoave de închinăciune fără de știrea sveatului și fără de voia săborului“ —, domnul interzice închinarea a 22 din mănăstirile mari ale țării, dintre care cinci erau ctitoriile sale: Tismana, Cozia, Argeș, Bistrița, Govora, Dealu, Glavacioc, Snagov, Cotmeana, Valea, Rîncăciov, Mislea, Bolintin, Cimpulung, Căldărușani, Brincoveni, Arnota, Sădova, Gura Motrului, Potoc, Nucet și Tinganu; mănăstirile urmau a trăi de acum înainte „într-acea slobozie ce-au avut mai denainte“ și „a fi pre seama țării cum au fost de veac“¹³⁸. Rămăneau închinete numai mănăstirile care fuseseră afierosite de ctitorii lor, dintre care Slobozia lui Enache-Ialomița fusese închinată chiar de Matei Basarab, la începutul domniei, la mănăstirea Dohiariu. La 27 noiembrie 1640 s-au adăugat la cele 22 încă opt mănăstiri, printre care alte patru erau ctitoriile lui Matei vodă: Brebu, Drăgănești, Măxineni, Plătărești, Brădet, Menedic, Ezeru și Dintrunlemn¹³⁹, iar la 8 decembrie 1641 numărul acestor lăcașuri s-a ridicat la 39¹⁴⁰.

După această sumară prezentare a modului de guvernare a țării, să vedem măsurile luate de Matei Basarab în principalele domenii, acelea ale fiscalității, armatei și justiției.

Organizarea fiscală

Matei Basarab a preluat domnia Țării Românești în condiții deosebit de grele: pe de o parte, datoriile mari contractate la confirmarea domniei, pe de alta, mărirea tributului de trei ori; pe lângă aceste grele obligații față de Poartă (la care trebuia să adăugăm darurile mari ce trebuiau făcute dregătorilor otomani pentru a contracara planurile lui Vasile Lupu), exista apoi necesitatea obținerii unor sume mari de bani pentru întreținerea unei armate

tirea Slobozia — Ialomița, ctitoria lui Matei Basarab (Arh. St. Buc., Doc. istorice, XLIII/17); la 2 mai 1639, mănăstirea Bradu — Buzău devenea metoh la Pogoniana; în documentul respectiv se precizează că existau „multe sfinte mănăstiri închinete“ (ibidem, m-reș Bradu, XXXIX/2) etc.

¹³⁸ Arh. St. Buc., Peceți, nr. 55; publicat de I. Brezoianu, *Mănăstirile zise închinete și călugarii greci*, Buc., 1861, p. 135—142. Dintr-o carte patriarhală eliberată de Paisie, patriarhul Ierusalimului, la 3 iul. 1638, rezultă că Matei Basarab „luat-au seama tuturor sfințelor mănăstiri cite-s în țară și carele s-au aflat metoașe neinchinate de ctitorii lor care le-au făcut, măriu sa le-au slobozit den metoșia lor, căci au fost vindute și preocupite cu mită; iar care s-au aflat închinete metoașe cu adevăr de ctitorii care le-au făcut, măriu sa într-aceea nu s-au amestecat, ce le-au lăsat cum le-au închinat ctitorii“ (Arh. St. Buc., m-rea Tismana, XCVII/19); aceasta arată că erarhii bisericii ortodoxe au recunoscut valabilitatea măsurii luate de domn.

După cum rezultă dintr-un document din 17 mai 1640, relativ la mănăstirea Nucet, domnul a recunoscut închinarea unor mănăstiri din țară după ce a verificat dacă aceasta a fost făcută cu voia ctitorilor (Arh. St. Buc., ms. 457, f. 33v—35).

¹³⁹ Ibidem, Peceți, nr. 57. Și aceste hotărâri au fost recunoscute de Partenie, patriarhul Constantinopolului în apr. 1641 (ibidem, nr. 59 și 60).

¹⁴⁰ *Hrisovul lui Mateiu Voivod Basarab pentru desrobirea sfințelor monastiri închinete, din anul de la facerea lumii 7149 iar de la Hristos 1641, dat în scaunul Tirgoviști*, Buc., 1860. Documentul a fost editat în acest an din motive politice, el constituind un argument istoric pentru rezolvarea problemei mănăstirilor închinete.

puternice cu care să țină la respect pe turci și să respingă încercările acestuiași domn al Moldovei de a-l alunga pe Matei vodă de pe tronul său. Din aceste motive, *domnia lui Matei Basarab se caracterizează printr-o intensificare a exploatarii fiscale, asemănătoare celeia de la sfârșitul secolului al XVI-lea.*

După cum spunea Paul de Alep, către sfârșitul domniei lui Matei Basarab, cheltuielile anuale ale Țării Românești erau de 600 000 galbeni „ce se dau parte la turci, parte la tătari, parte pentru întreținerea armatei, mile etc.“¹⁴¹.

Pentru a putea face față acestor obligații mari, Matei vodă a intensificat exploatarea fiscală și a luat o serie de măsuri pentru a asigura încasarea unor dări cit mai mari. Mai întâi, a alcătuit un nou recensământ sau o „samă“ a țării, cu care prilej domnul a „pus talere cine-ș pre capul lui“, adică a înscris la dare pe toți locuitorii țării, fixând o bază de calcul pentru toate dările de repartitie, care se plăteau după averea contribuabilor.

Noul sistem a adus domniei o creștere considerabilă a veniturilor încasate de la locuitorii țării; după calculele făcute de Damaschin Mioc, în vremea domniei lui Matei Basarab cuantumul anual al dărilor de repartitie pe o gospodărie țărănească varia între 5 și 27 de galbeni, avind o medie anuală de 8 galbeni și 82 de aspri sau de 1 682 de aspri. Această sumă echivala cu prețul unei perechi de boi și al unui porc sau a nouă porci și a unei vedre de vin; atit trebuia să vîndă o gospodărie țărănească, în medie, pentru a-și putea plăti birul către stat pe un an.

Cît privește cuantumul birurilor pe un sat întreg, acesta era, în medie, de 200 de galbeni anual¹⁴². Cum prețul mediu al unui sat era de 450 de galbeni, însemna că valoarea satului acoperea de-abia cuantumul birurilor pe doi ani¹⁴³. Dacă la aceste biruri adăugăm și celelalte dări (dijma, gorștina, vinăriciul etc.), vom înțelege că puțini erau țărani care puteau plăti anual sume atit de mari statului feudal; de aceea, mulți dintre ei vor căuta scăparea în fugă sau vor fi siliți să-și piardă moșia și libertatea¹⁴⁴.

Pentru a obliga pe locuitori să plătească aceste sume mari de bani, se foloseau mijloace aspre de constringere. În această vreme apar armașii de vistierie, care aveau misiunea să silească pe locuitorii rămași în restanță să-și plătească dările¹⁴⁵.

¹⁴¹ *Călători străini*, VI, p. 230.

¹⁴² Pentru a ilustra sumele mari de bani ce se plăteau pentru dări, amintim că dintr-un document din 1 dec. 1703 rezultă că — în timpul domniei lui Matei Basarab — nora lui Paraschiva logofătul plătise suma de 845 de galbeni pentru satele Berbești și Turcești — Vilcea, care fugiseră de dări (*Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, I. *Țara Românească*, Buc., 1960, p. 200—203). Suma este echivalentă cu prețul mediu a două sate.

¹⁴³ D. Mioc, *Reforma fiscală din vremea domniei lui Matei Basarab* („Studii“, XII, 1959, nr. 2, p. 53—83). Pentru comparație, notăm că nici situația din Moldova nu era mai bună; la 1640, boierul Sturza comunica unui sol polon că plătea „ca dări obișnuite“ 100 de zloți roșii pe lună, iar satul său, care era mic, 800 de zloți roșii pe lună (*Călători străini*, V, p. 167); vezi și p. 279, unde un alt călător afirmă că „poporul este incredibil de apăsător de bir“.

¹⁴⁴ În documentele referitoare la aceste vânzări, cei care le fac declară că au fost siliți la aceasta ca să plătească „birul de haraciul împărătesc“ și ca să fie scoși din temniță, cum se spune într-un document din 20 febr. 1640 (Arh. St. Buc., m-rea Valea, 111/15).

Dintr-un alt document, din 21 aug. 1640, rezultă că doi locuitori din județul Dimbovița, fugiți de dări cu trei ani înainte și plătiți în acest timp cu 60 de galbeni (deci 10 galbeni anual pe cap), fuseseră găsiți și băgați la temniță pînă la plata sumei datorate (Muzeul Olteniei, nr. 56).

¹⁴⁵ N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, p. 347.

Trebuie să arătăm că domnul era cît se poate de aspru cu fugarii de bir. Astfel, într-o poruncă din 19 august 1646, Matei Basarab cere locuitorilor fugiți de bir din satul Ciutărești — Gorj să se întoarcă la vetrele lor pentru a-și plăti dările, amenințându-i că altfel va trimite slujbași domnești și le va tăia urechile ¹⁴⁶; într-un alt document, din 28 mai același an, referitor la alți locuitori fugiți de bir, se arată că Matei Basarab trimisese slujbașii săi „pre la casele acelor oameni cu multă urgie de pierzare” ¹⁴⁷. Documentele vremii vorbesc despre oameni băgați la pușcărie pentru neplata dărilor sau de locuitori legați și purtați din sat în sat ¹⁴⁸, aspecte ce reflectă înăsprirea fiscalității în această epocă.

Ceea ce se mai cuvine subliniat este faptul că domnul era conștient de situația grea a supușilor săi — îndeosebi țărani — creată de dările mari pe care trebuiau să le plătească. Ca exemplu vom cita o poruncă, din 23 octombrie 1639, adresată de vodă Matei locuitorilor din satul Bistrița — Mehedinți, sat din care domnul cumpărase o jumătate și o dăruise mănăstirii Tismana: „Înțeles-am domnia mea cum v-ați și răsipit pentru bogate nevoi și greutăți”; cunoscîndu-le situația, domnul le cere să se strîngă toți în satul de unde au fugit „și deacă vă veți strînge, să veniți unul dintre voi aici la domnia mea că-mi voi face domnia mea milă cu voi și vă voi căuta de rîndu și de dreptate și de greul vostru de veți putea trăi și voi, cum va fi puterea voastră” ¹⁴⁹. „Bogate nevoi și greutăți” cunoșteau și alte multe sate ale Țării Românești, dar domnul — se înțelege — nu le putea căuta tuturor „dreptatea” și „greul”, așa cum a făcut cu satul Bistrița.

O altă măsură a fost aceea de a sili pe săteni să se ia în chezășie și să răspundă solidar de plata birului celor fugiți din sat. De pildă, la 9 octombrie 1645, 17 săteni din satul Tătarul — Ilfov dau zapis lui Radu Dudescu logofătul — stăpînul satului — că se iau chezași unul pentru altul: „cum să nu fugim nici unul din sat, ce să stăm înaintea birului să ne plătim dăjdiile cît vom putea; iar dacă nu vom putea, să ne facă domnu nostru, Io Matei Basarab voievod, ce-i va fi voia cu noi, numai să avem a fi toți de față”. Cei care nu-și vor păzi oamenii pentru care se puneau chezași se obligau „să avem a le plăti noi, chezașii, birurile lor” ¹⁵⁰.

În plus, pentru ca vistieria să nu rămînă în pagubă cu birurile neplătite ale celor fugiți din sat, în *Îndreptarea legii* se prevedea „țăranul deaca va fugi de în sat și-i vor rămînea pămînturile sau viile sau curăturile, atunce cea ce să vor hrăni de într-acelea, aceia să aibă a-i plăti dajdea și toate răotățile (ce termen elocvent! — N.S.) cite-s preste an, cum au fost plătit și el cînd au fost de față” ¹⁵¹.

Pentru a opri fuga locuitorilor din țară din cauza dărilor tot mai mari, Matei Basarab a mai luat și o altă măsură, neîntîlnită încă pînă în timpul domniei lui: a obligat pe curteni sau roșii să păzească pe locuitorii satelor să nu fugă, întărind în același timp paza la hotare ¹⁵².

¹⁴⁶ Arh. St. Buc., ep. Rîmnice, XXXII/1.

¹⁴⁷ Ibidem, m-rea Bradu, IX/2.

¹⁴⁸ Doc. din 15 nov. 1641 și 1653 (G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VI, p. 33, 62).

¹⁴⁹ Arh. St. Buc., m-rea Tismana, XCIII/32.

¹⁵⁰ Ibidem, Doc. istorice, XLIII/79.

¹⁵¹ *Îndreptarea legii*, ed. cit., p. 282.

¹⁵² Pentru amănunte privind această măsură vezi M. Stoicescu, *op. cit.*, p. 349—

Înainte de introducerea acestei măsuri de către Matei vodă, pentru dările neplătite ale rumînilor fugiți răspundeau vecinii rămași sau stăpînii lor, ale căror averi erau „trase“ (luate cu forța) pentru plata dărilor restante: pentru dările oamenilor liberi fugiți răspundeau boierii care „țineau“ județul respectiv de bir (care strungeau dările în schimbul a 1/10 din cuantumul lor) și cărora, în foarte numeroase cazuri, cei plătiți de ei de bir le deveneau vecini ¹⁵³.

Matei Basarab însuși, cînd fusese boier, plătise de bir fugarii din județul Romanați, în anul 1630. De altfel, faptul că fuseseră siliți de Leon voda să plătească birurile satelor ai căror locuitori fugiseră a constituit unul din motivele pentru care boierii olteni s-au ridicat cu oaste împotriva domnului, reușind să pună în scaunul țării pe aga Matei din Brincoveni, reprezentantul lor ¹⁵⁴.

În anul 1638, domnul a convocat un „sfat cu arhieriei și cu boierii mari și mici și cu toată țara“, în care „văzînd hicienia rumînilor și a megieșilor, cum că de la o samă de vreme se-au învățat răi și hicieni și fugari“, s-a hotărît că dacă cei fugiți de bir nu se vor întoarce în termen de trei luni (de la Paști — 25 martie — pînă la Sf. Petru — 29 iunie), să-și piardă moșia și libertatea ¹⁵⁵.

Ca urmare a acestei măsuri, o seamă de locuitori, fugind de plata dărilor, și-au pierdut moșiile. În numeroase documente din vremea domniei lui Matei Basarab se pot citi fraze de genul acestora: „ca nește oameni răi și fugari de bir și de dajde ș-au părăsit moșia“, din care cauză „ei sânguri, cu fugăriile lor, ș-au pierdut moșia cu rea hicienie de către domnia mea“ sau „ca niște oameni răi și fugari, spărgători de dajdea cinstului imparat și a domniei mele, și-au năpusit moșiile“, pe care „le-au pierdut cu rea hicienie de către domnia mea“ ¹⁵⁶.

Părăsirea moșiei din cauza dărilor tot mai greu de suportat era considerată deci „hicienie“ (trădare) și pedepsită cu pierderea proprietății. De regulă, aceste pămînturi confiscate fugarilor erau date celor care le plăteau de bir, pe motivul că „pămîntul iaste al împăratului dajnic: cine-l va plăti, acela să-l moștenească“, cum declară Matei Basarab la 23 iulie 1642¹⁵⁷; această prevedere se află și în *Îndreptarea legii*, așa cum am arătat mai sus.

Cum nici această măsură nu a avut efectul dorit de domn, locuitorii continuînd să fugă în număr tot mai mare ¹⁵⁸, s-a recurs la o alta: răspunderea pentru neplata birului a fost extinsă nu numai asupra stăpînilor rumînilor fugiți și a boierilor care „țineau“ județul de bir — cum fusese înainte —, dar chiar asupra proprietarilor vecini cu satele celor fugiți. În documentele referitoare la perioada 1638—1642 întîlnim numeroase cazuri în care birurile fugarilor erau plătite de stăpîn sau de boierii care aveau moșii în

¹⁵³ Idem, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova*, p.143—147. Obiceiul s-a păstrat și în vremea domniei lui Matei Basarab, cînd numeroși boieri au „ținut“ județele de bir: Dumitrașco Filipescu mare stolnic și Marco Danovici mare armaș, județul Buzău, Constantin Șerban postelnic II, județul Ilfov, Diicu Buicescu mare spătar, județul Dolj etc. (*ibidem*, p. 144—145).

¹⁵⁴ Vezi mai sus partea I, p. 13 și urm.

¹⁵⁵ Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., CXXII/9.

¹⁵⁶ D. Mioc, *op. cit.*, p. 79.

¹⁵⁷ Arh. St. Buc., ep. Argeș, LXXXIX/8.

¹⁵⁸ Întrucît fuga țărănilor luase proporții, în tratatul încheiat între Matei Basarab și G. Rákóczi I la 1640, se prevedea extrădarea reciprocă a acestora. Domnul Țării Românești constata cu acest prilej că motivul principal al fugii erau dările mari, locuitorii fugeau „numai pentru ca să nu plătească dare nici acolo, nici aici“ (Veress, *Documente*, X, p. 73).

apropierea lor — în cazul rumînilor — ori de cei care „țineau“ județul de bir ¹⁵⁹ sau de alți boieri, pentru megiașii fugari; aceștia din urmă deveneau, de regulă, rumîni sau vecinii celor care le plătiseră birul.

Documentele epocii amintesc de numeroase sate sau părți de sate ai căror locuitori au fost siliți să-și înstrăineze pămînturile și să-și piardă libertatea pentru neplata birului. Iată cîteva exemple: la 6 mai 1636 i se întărește lui Drăgușin Deleanu paharnicul stăpînirea asupra satului Alimănești — Olt ai căror locuitori au fugit de bir și de drahma împărătească în vreme ce boierul ținea județul de bir; birurile lor într-un an au fost de 32 000 de aspri (160 de galbeni), plus 2 000 de aspri dați la doi boieri ¹⁶⁰; la 3 septembrie 1636, locuitorii satului Corbi — Argeș deveneau vecinii lui Vucina paharnicul și Pîrvu logofăt care-i plătiseră de dări cînd „ținuseră“ județul de bir „cum este obiceiul acestei țări“ ¹⁶¹; la 25 mai 1641 i se întărește lui Nedelco vataf de postelnici ocina megieșească din Ghimpați — Dimbovița ai cărei proprietari o pierduseră cu „rea hiclenie“ deoarece fugiseră de bir ¹⁶²; înainte de 13 iunie 1634, satul Țigănești — Ilfov, unde megiașii fugiseră de plata birului domnesc, fusese dăruit de domn unor iuzbași din București pentru „credincioasă slujbă“; la data de mai sus iuzbașii vînd pămîntul lui Istratie logofătul ¹⁶³; la 4 ianuarie 1647, Moise spătarul din Pătirlage devine stăpînul unei ocine din Șchiopeni — Buzău, fostă a unor megiași care fugiseră de bir. În document se spune că domnul a pus să se strige de cîteva ori prin tîrguri ca oamenii să se întoarcă în satul de unde plecaseră, dar ei n-au venit ¹⁶⁴.

Se înțelege din aceste documente că în țară exista o stare de agitație și instabilitate, provocată de exploatarea fiscală, care silea locuitorii să-și părăsească pămînturile și satele ce deveneau de regulă proprietatea celor care-i plăteau de bir ¹⁶⁵.

Întrucît — mai ales în urma înmulțirii cazurilor de fugă din pricina greutății birului — sistemul „trasului“ averilor stăpînilor feudali și al plății birului fugarilor de către boierii care „țineau“ județele de bir, pe de o parte, nu dădea vistieriei certitudinea încasării dărilor la timp, iar pe de alta, stîrnea nemulțumiri în sinul clasei marilor feudali — stăpîni de vecini sau care

¹⁵⁹ Dintr-un document din 28 nov. 1640 rezultă că trei boieri din județul Vlcea care fuseseră mierari (însărcinați cu stringerea dărilor pe miere și ceară) au fost băgați în temniță pentru a fi siliți să plătească năpăștile megiașilor fugiți din satul Păușești (Arh. St. Buc., m-rea Dintrunlemn, V/41).

¹⁶⁰ Ibidem, Doc. istorice, LXXV/197.

¹⁶¹ Ibidem, XCV/27.

¹⁶² Ibidem, m-rea Cîmpulung, XIII/6.

¹⁶³ Ibidem, m-rea Gorgota, I/1.

¹⁶⁴ Ibidem, ep. Buzău, XVII/8. Alte cazuri: Trănsani — Ialomița (doc. din 10 mart. 1635), Iaroslăvești — Vlașca (doc. din 9 mai 1635), Broșteni — Ilfov (doc. din 28 sept. 1639), Groși — Argeș (doc. din 18 febr. 1641), Mărăcineni — Dimbovița (doc. din 1644), Dirza — Vlașca (doc. din 1646 — 1647) etc. (Muzeul de istorie și artă — București, nr. 27 205; Arh. St. Buc., Doc. istorice, XCVI/17 și CXCVI/211; Acad. R. S. România, ms. 5 728, f. 67v—68v și SMIM, X, 1983, p. 131).

¹⁶⁵ După calcule aproximative, în această perioadă s-ar fi oîndut pentru dări circa 70 de sate și ar fi fugit locuitorii din circa 65 de așezări, ceea ce, la numărul de circa 2 500 de așezări, reprezintă circa 6% din numărul satelor.

Un caz interesant de fugă din sat ne este relatat de un document din 10 iul. 1652 (publicat de I. Ionașcu, în „Studii“, 1955, nr. 4, p. 105—106): „neputînd birui dăjdile și nevoile“, patru megiași din satul Mișei — Vlașca au fugit „în țară“, găsind „loc de hrană“ la Crîngeni — Olt; căutați și aflați de ceilalți megiași din sat — care plătiseră pentru ei 45 de galbeni la bir — cei patru se vînd rumîni pentru suma respectivă și rămîn la Crîngeni, unde se așezaseră, după ce proprietarul le-a mutat și birul la acest sat. Cazul este semnificativ pentru mișcările demografice pricinuite de greutatea dărilor.

„țineau“ județele de bir — Matei Basarab a recurs la un alt sistem: a obligat pe roșii și dregătorii mărunți din țară să „tocmească“ (să așeze) birurile înăuntrul județelor și să păzească pe locuitori să nu fugă din cauza birului, silindu-i, de asemenea, să plătească ei dările celor fugiți, scăpați de sub paza lor.

În aceeași vreme, probabil, au fost luate și măsurile de întărire a pazei la hotarele țării, pentru a împiedica fuga birnicilor în Transilvania sau peste Dunăre. În poruncile adresate vătafilor de plai din această vreme se spune că aceștia trebuiau „să poarte grijă să păzească plaiurile de hoți și de oameni răi și de oameni birnici să nu treacă în Țara Ungurească“ ¹⁶⁶ (= Transilvania).

Trebuie să remarcăm că această obligație, plină de riscuri pentru roșii sau curteni, a fost încredințată acestora și nu slujitorilor, datorită, desigur, faptului că roșii — fiind proprietari — aveau posibilitatea de a plăti din averea lor birurile celor fugiți. Slujitorii — în multe cazuri fără avere — nu și-ar fi putut asuma obligația de a achita dările fugarilor, neavînd posibilitățile materiale ale curtenilor.

Este posibil, de asemenea, ca domnul să fi avut în vedere și faptul că roșii — locuind în sate — puteau să păzească mai ușor pe consătenii lor decît slujitorii, care, în mod obișnuit, erau grupați în anumite orașe ale țării sau în jurul lor, de unde ar fi putut mai greu să facă paza celorlalte sate din județe.

În cazul în care roșii nu puteau asigura o pază suficientă și birnicii de sub supravegherea lor reușeau să fugă — și aceasta se întîmpla adeseori — domnia îi obliga pe ei să plătească dările fugarilor ¹⁶⁷. Această măsură s-a luat pentru a-i sili să depună toată rîvna în paza birnicilor și pentru a asigura vistieriei posibilitatea de a încasa la timp și dările celor fugiți.

De obicei, roșii aveau grijă să nu rămînă în pagubă; de cele mai multe ori, ei vindeau unui boier ocinile celor fugiți și plătiți de ei de bir, obținînd pentru aceasta asentimentul domnului ¹⁶⁸. În unele cazuri, curtenii care plăteau birurile fugarilor deveneau ei înșiși stăpîni pămînturilor acestora, cîpătînd astfel prilejul de a-și mări proprietățile ¹⁶⁹.

Dacă, în cazul megiașilor fugiți de bir, roșii paznici de județe aveau posibilitatea de a se despăgubi, vinzîndu-le averea ei înșiși sau silindu-i să și-o vîndă și să le achite sumele plătite pentru dările lor, pentru birul rumi-
nilor fugiți de sub paza lor, pe care îl plăteau tot ei, roșii nu aveau cum să-și recupereze banii dați pentru aceștia, deoarece rumi-
nilor nu aveau, în general,

¹⁶⁶ Arh. St. Buc., Doc. istorice, CLXXXV/1. Vezi și N. Stoicescu, *Despre organizarea pazei hotarelor în Țara Românească în sec. XV—XVII* (SMIM, IV, 1960, p. 202—203).

¹⁶⁷ Din unele documente aflăm că roșii căutau pe birnicii fugiți de sub paza lor și-i sileau — în cazul cînd îi găseau — să-și plătească dările sau să-și vîndă moșia (Arh. St. Buc., Doc. istorice, CCXCIX/128 și ms. 137, f. 231).

În alte documente îi întîlnim pe curteni și slujitori utilizați la strîngerea locuitorilor fugiți din cauza birului. Într-un document din 1654 se spune astfel că Diicu Buicescu — pe atunci mare spătar — trimisese dorobanți să strîngă oamenii fugiți de bir din Craiovița — Dolj, pe care i-a silit apoi să-i vîndă ocina (Acad. R. S. România, ms. Tocilescu, f. 70v). Despre „oameni domnești“ trimiși pentru strîngerea unor megiași fugiți de bir vezi N. Iorga *Studii și documente*, V, p. 183—184.

¹⁶⁸ De pildă, la 11 dec. 1650, după „spusa“ lui Matei Basarab, Mihai căpitanul vinde lui Bunea Grădișteanu mare sluger pe megiași satului Dîrza — Vlașca care, fiind „oameni răi și fugari, n-au șăzut să-și dea birul și dăjdiile ci au fugit în Țara turcească“ (copie Institutul de istorie „N. Iorga“).

¹⁶⁹ La <1 sept. 1646 — 31 aug. 1647> se spune că Matei Basarab dăduse păhârnicilor, mazililor și roșilor de la Cucuruz — Vlașca (20 cu toții) ocinele unor megieși din Dîrza, fugiți din sat de bir (Arh. St. Buc., Doc. istorice, CXCVI/211).

ce să le vîndă, iar de sub stăpînirea proprietarilor feudali nu-i puteau scoate pentru neplata dărilor. În asemenea cazuri, ca să nu rămînă în pagubă, curtenii încercau să procedeze după sistemul vechi, „trăgînd“ bucatele stăpînilor pentru dările rumînilor fugiți. Aceasta producea intervenția domniei în favoarea stăpînilor feudali ¹⁷⁰.

Domnia mai intervenea și pentru a tempera excesele pe care le făceau roșii; aceștia sileau uneori la plata dărilor și pe oamenii scutiți sau cereau unor fugari, reveniți în sat, plata „năpăștilor“ ¹⁷¹. De pildă, la 10 septembrie 1649, Matei Basarab ceartă pe roșii din județul Argeș pentru că au „dat la bir“ niște rumîni din Flămînzești, scutiți de dări: „în ce chip faceți voi lucruri ca aceste, nu iasti rușine?“, îi mustră aprigul domn, amenințîndu-i „că apoi voi știți“ ¹⁷².

Dintr-o altă poruncă similară, din 21 februarie 1654, aflăm că aceiași roșii din județul Argeș — împreună cu birarii — luau tot ce aveau unor rumîni din satele Prăvăleni și Iași, care fugiseră și se întorceau acum „cite un om, doi“; ei procedau în mod abuziv, deoarece domnul, îngrijorat de amploarea pe care o luase fuga satelor din cauza greutății birului, fusese silit să ierte „năpăștile“, pentru a da posibilitate fugarilor să se întoarcă. Nerespectînd dispoziția domnească, roșii din județ puteau sili pe locuitorii reveniți în sat să fugă din nou; de aceea Matei Basarab îi mustră: „în ce chip faceți voi acele lucruri să mai spargiți județul?“ ¹⁷³.

Sistemul de pază al locuitorilor birnici de către curtenii din Țara Românească nu a putut împiedica fuga din cauza birului a țaranilor liberi sau aserviți. În perioada 1636—1650 — adică aproximativ în aceeași vreme cu aplicarea sistemului de pază a județelor de către roșii — documentele înregistrează circa 65 de cazuri de fugă de bir, față de numai 8 cazuri amintite în documentele din perioada 1621—1635 ¹⁷⁴.

Înmulțirea fugarilor de bir constituie o dovadă evidentă că sistemul pazei birnicilor de către roșii din județe nu a putut opri fuga acestora în fața exploatării fiscale; se înțelege că roșii — oricît de mulți ar fi fost într-un județ — nu puteau păzi pe toți locuitorii județului respectiv și nu-i puteau împiedica să fugă atunci cînd nu mai puteau suporta greutatea dărilor față de domnie.

La această lipsă de eficacitate a sistemului de pază se mai adăugau și nemulțumirile roșilor — paznici de bir — care erau obligați să plătească ei birurile celor fugiți de sub paza lor și care nu în toate cazurile aveau din ce se despăgubi.

Toate acestea au determinat pe Matei Basarab — care introdusese respectiva măsură — să facă el însuși unele concesii la sfîrșitul domniei sale, renunțînd și la slujba de paznici de bir ai județelor, la care obligase pe curteni. Documentele de după domnia lui Matei Basarab nu mai amintesc de o astfel de atribuție îndeplinită de roșii din județe; domnii următori păstrează doar regula introdusă de acesta ca cei care fugeau de bir să-și piardă ocina.

Atribuția îndeplinită de curtenii din Țara Românească în timpul domniei lui Matei Basarab, de a păzi satele să nu fugă de bir, și obligația de

¹⁷⁰ Ibidem, ep. Argeș, II/32 și 33 și m-rea Nucet, XX/17.

¹⁷¹ „Năpastă“ se numea în Țara Românească obligația contribuabililor dintr-un sat de a plăti dările fugarilor de bir, pe baza principiului răspunderii solidare la plata dărilor; de aici vine expresia: „i-a căzut năpasta pe cap“.

¹⁷² Ibidem, ep. Argeș, LXLX bis/12.

¹⁷³ Ibidem, II/39.

¹⁷⁴ D. Mioc, *op. cit.*, p. 75.

a plăti ei birul locuitorilor fugiți de sub paza lor au contribuit, fără îndoială, la slăbirea poziției materiale și sociale a curtenilor.

La moartea lui Matei Basarab, nemulțumirea birnicilor era destul de mare, de îndată ce urmașul său, Constantin Șerban, a fost nevoit să ia unele măsuri pentru a liniști spiritele. Una din acestea a fost *desființarea năpăștilor*, despre care am vorbit. Într-un document din 21 aprilie 1655, domnul declara că „*năpăștile de pri atuncea, din zilele lui Matei vodă, toate le-au călcat domnia mea și le-am pus jos*”¹⁷⁵, iar în cronica țării se afirmă că noul domn „au început a face milă mare țării, ertindu-le toate năpăștile”; totodată, după spusele aceleiași cronici, domnul „au ertat țara de bir trei luni”¹⁷⁶.

Tabloul exploatării fiscale ar fi incomplet dacă nu am aminti și celelalte obligații în bani, în natură și în muncă față de domnie, obligații cunoscute și sub numele de „mîncături și slujbe”, dar al căror quantum este greu de stabilit cu precizie.

Documentele epocii lui Matei Basarab amintesc numeroase astfel de obligații, mai vechi decît domnia fostului boier din Brincoveni; erau dările așa-numite de cotitate: fin, găleată, dijma stupilor, gorștina oilor și a porcilor, miere, ceară (albinărit)¹⁷⁷, sulgiu sau oi de sulgiu, oaie seacă și vinăriciul (darea de vin)¹⁷⁸. Cei care aveau stîne în munți trebuiau să plătească așa-numita cășărie.

Existau apoi o serie de obligații regionale; satele din apropierea marilor drumuri erau obligate la mertice și conace (adică hrană și adăpost pentru reprezentanții domniei sau pentru străinii aflați în trecere), precum și cai de olac pentru poșta domnească¹⁷⁹. Locuitorii din regiunea plaiurilor (din-

¹⁷⁵ Arh. St. Buc., ep. Argeș, IX/7.

¹⁷⁶ *Istoria Țării Românești*, p. 119. Din unele documente rezultă însă că Matei vodă iertase „năpăștile” spre sfîrșitul domniei; vezi doc. din 21 febr. 1654 și 29 mai 1672; în ultimul se spune că Bunea Grădișteanu plătiese birurile satului Dirza „*ptnă ce a iertat Matei Basarab năpăștile*” (Arh. St. Buc., ep. Argeș, II/39, Doc. istorice, CCXCIX/131). Probabil că noul domn a reînnoit măsura luată de Matei Basarab sau a anulat toate „năpăștile” rămase asupra locuitorilor după moartea bătrînului domn.

¹⁷⁷ Din aceste dări, pomenite adesea în documentele de scutire, cînd vorbește de veniturile țării la 1641, Locadello nu amintește de cit: „darea zisă a mierii”, 130 000 taleri (este, de fapt, darea zisă de haraci), „dijma din stupii care dau miere” evaluată la 70 000 de taleri, „darea zisă a ierbăritului”, 10 000 taleri, și „darea zisă a fumului”, pentru care nu dă cifre (*Călători străini*, V, p. 36). El nu amintește veniturile realizate din gorștină, vinărici etc., precum nu pomeneste nici dările în natură.

¹⁷⁸ Întrucît la încasarea dărilor din vin se produceau unele abuzuri, Matei Basarab s-a văzut obligat să ia măsuri împotriva vinăricerilor abuzivi. În Dealul Piteștilor s-a ridicat astfel o cruce de piatră care are săpat următorul text: „Adecă eu, robul lui Dumnezeu, Ion Matei Băs(a)rab voivod și domn Țării Românești, văzînd dumne-me plînsore acestor sâraci cari au vii în dealul Piteștilor, că-i asuprisc vin(ă)rierii de nu le iau de în zeace vedre 1, cum au fost obiceiul de alți domni bătrîni, ce îi asuprescu de le cer mai mult; deci dumne-me m-am milostivit de am pus legătură în ceastă sfîntă <cruce> cine va hi vin(ă)ricear ori în domnie mea, ori în urma domniei mele, la alți domni și va călca această tocmeală i nu va lua de în zeace vea(dre) 1 și de vas bani 30 și de ploc(on) bani 12 și de (părpăr) carie va vinde vas să dea bani 12, de va strica această legătură să fie afurisit și blestemat de <stăpînul> Hristos și de 318 oteți <și să fie> cu luda i cu Arie în veaci” <1635> (BCMI, 1911, p. 138).

O cruce cu un text asemănător, din același an, se află la Valea Voievozilor, lîngă Tîrgoviște. Vezi V. Drăghiceanu, *O tocmeală a lui Matei Basarab* (*ibidem*, 1926, p. 88).

¹⁷⁹ Satele așa-zise „de drum” aveau mult de suferit din pricina acestor obligații, pentru care primeau uneori scutiri de celelalte dări. Ca să scape de întreținerea slujbașilor domniei și a călătorilor, locuitorii satelor de drum își părăseau uneori așezările, după cum rezultă dintr-o poruncă a lui Matei Basarab din 6 iul. 1634, referitoare la satul Crătunești ai căror locuitori numai o parte „trag nevoe de turci și de slujitori și alți călători” (DRH, B, vol. XXIV, p. 418).

spre munte) trebuiau să confecționeze sulite și șindrilă pentru domnie, iar cei din apropierea Ocnelor Mari să dea burdufuri pentru scos sarea din ocna.

Ca obligații de muncă, documentele amintesc: lucrul domnesc (muncă la construirea morilor, podurilor etc.), podvoade (transporturi) și magla (obligația satelor din apropierea ocnelor — așa numiții „măglași” — de a scoate din ocna și de a depozita bolovanii de sare) ¹⁸⁰.

În încheierea acestor rinduri, se cuvine să ne întrebăm: *a fost Matei Basarab vinovat de exploatarea fiscală la care a supus țara?* Într-o oarecare măsură da, ținând seama de marile sume de bani pe care le-a adunat pentru sine. Conform știrilor furnizate de un raport austriac din 1643, domnul Țării Românești dispunea de venituri însemnate, datorită „cumplitelor dări puse pe vite, apoi din vămi, de la ocne, de la darea de miere și ceară” ¹⁸¹.

După cum mărturisea Paul de Alep — prezent la Tirgoviște la moartea lui Matei Basarab — „comorile pe care răposatul (domn) le lăsase când murise erau foarte mari; multe case de piatră erau pline (de bani) pînă la acoperiș”. Din aceste averi imense, Constantin Șerban a plătit uriașa sumă de 1 000 000 de taleri pentru confirmarea în domnie ¹⁸². Averile moștenite de noul domn i-au permis să plătească pe slujitorii nemulțumiți cu trei lefuri sau cu „un haraci deplin” (circa 130 000 de taleri) și să ierte țara de bir pe timp de trei luni ¹⁸³.

Să nu uităm însă că *partea cea mai importantă a veniturilor strînse din țară mergea la Istanbul*, și Matei nu se putea opune. El recunoștea împovărarea de nesuportat a țării cînd scria rezidentului imperial Schmid despre „covârșitoarele tributuri (gagliardi tributi) și nesuferitele cheltuieli ce avem, din care a ieșit mizeria și nimicirea acestui popor”; el mai declara că poporul său nu era nici măcar compătimit de cei de la care „ar trebui să sperăm că vor veni în ajutorul suferințelor noastre” ¹⁸⁴.

Din datele sărace privind bugetul Țării Românești, rezultă că jumătate din veniturile realizate de domn din țară mergeau la Poartă, sub forma haraciului și a darurilor către sultan și acoliții săi ¹⁸⁵. O bună parte era utili-

O situație specială aveau și satele de la marginea țării, îndeosebi acelea pe unde existau puncte de trecere în Transilvania, cum erau Rucărul și Dragoslavele, care păzeau schela și plaiul „și poartă munca și nevoia și grija pentru slujbele domniei”, în schimbul cărora primeau unele ușurări fiscale. Vezi DRH, B, vol. XXIV, p. 450—453.

¹⁸⁰ Ibidem, p. 244.

¹⁸¹ Hurmuzaki, IV/1, p. 672. La 14 febr. 1649 — într-un raport al lui Giovanni Soranzo către dogele Veneției — se afirmă că Matei Basarab dispunea de un tezaur de un milion și jumătate de reali (ibidem, p. 573).

¹⁸² *Călători străini*, VI, p. 142—143. Vezi și Hurmuzaki, V/2, p. 11, 16.

¹⁸³ *Istoria Țării Românești*, p. 119. După opinia unui cronicar turc, la moartea lui Matei, Poarta ar fi luat din averea domnului imensa sumă de 1 000 de poveri de aspri (*Cronici turcești*, II, p. 269).

¹⁸⁴ Hurmuzaki, IV/1, p. 608.

¹⁸⁵ După opinia lui Locadello, Matei plătea turcilor 232 000 de taleri anual, din cei 470 000 cît constituiau venitul țării: 132 000, tributul, 10 000, daruri sultanului la plata tributului, 20 000, dați cu același prilej marilor dregători otomani, 50 000, daruri acelor-rași cu diverse prilejuri în timpul anului și 20 000 pentru pașalele Greciei și Silistrei (*Călători străini*, V, p. 36). La aceste sume trebuie să adăugăm darurile în bani făcute pentru a contracara acțiunile lui Vasile Lupu la Poartă, daruri al căror quantum e greu de calculat.

Pentru a ne da seama de sumele mari de bani necesare plății obligațiilor față de Poartă, vom mai arăta că — după o relație contemporană — în 1642, Matei Basarab a trimis la Tarigrad pe nouă catfri 150 de saci a cîte 800 de lei (decu 120 000 în total), care reprezentau haraciul, plus 20 de saci (= 16 000 lei) sultanului, 12 pungi (6 000 de lei) Validei, 20 de blănuri vizirului, două lui cîzlar-aga și două muftiului (RI, 1921, p. 120). Și cu toate acestea, turcii spuneau că e prea puțin!

zată apoi la plata și înzestrarea oștirii, iar opera culturală și construcțiile voievodului necesitau și ele sume mari de bani. În această privință domnia lui Matei Basarab poate fi comparată cu aceea a nepotului său Constantin Brîncoveanu, ale cărui realizări în domeniul cultural-artistic au fost însoțite de o fiscalitate excesivă.

Organizarea armatei

Pentru a putea face față pericolului extern, reprezentat de Imperiul otoman, ca și de Vasile Lupu, domnul Moldovei susținut de turci, *Matei Basarab a acordat o atenție deosebită organizării armatei, ale cărei efective au fost mult mărite*¹⁸⁶. Înainte de domnia lui Matei Basarab, la 1632, se considera că Țara Românească dispunea de 12 000 de ostași călăreți și pedestri¹⁸⁷. În timpul domniei lui, efectivele armatei au crescut de circa trei ori, ajungând la 40 000 de oameni¹⁸⁸, aproape cit în vremea domniei lui Mihai Viteazul.

Toți călătorii străini care au vizitat Țara Românească în vremea domniei lui Matei Basarab au fost impresionați de numărul și disciplina oștenilor săi, utilizați și la primirea solilor străini. De pildă, solul polon Bieganowski nota la 1643: „domnul Țării Românești are o mulțime de oșteni, buni de luptă și foarte bine rânduți“ (= organizați)¹⁸⁹; mai târziu, la moartea lui Matei, Paul de Alep afirma că „steagurile ostășești, împodobite cu cruci, erau nenumărate, ca și oștenii înarmați; se numărau cu miile și cu zecile de mii“¹⁹⁰. Depunerea jurământului față de noul domn, Constantin Șerban, a durat citeva zile, datorită numărului mare de oșteni existenți; fiecare căpitan se prezenta cu steagul său și fiecare iuzbaș cu bulucul său (= companie)¹⁹¹.

Cu această puternică armată — care impresiona prin număr, dotare și disciplină pe toți contemporanii — domnul Țării Românești a reușit să impună respect și teamă Porții otomane și să învingă pe redutabilul său adversar Vasile Lupu.

Necesitatea de a avea sub steaguri o oaste puternică, gata oricând să apere țara, a fost respectată cu consecvență de domnul Țării Românești, care scria lui Ioan Kemény la 27 iulie 1652: „cu toate că a sosit și vremea pentru lucrul cimpului, oștile noastre sînt toate ridicate și în tabără, căci, auzind această veste, răuvoitorii și vrăjmașii mai virtos stau liniștiți; de îndată ce ar auzi de lăsarea la vatră a oastei, atunci ne vor pune la încercare“¹⁹².

¹⁸⁶ Vezi N. Iorga, *Istoria armatei românești*, vol. II, ed. II-a, Buc., 1930, p. 146.

¹⁸⁷ *Călători străini*, V, p. 66.

¹⁸⁸ Matei Basarab declara el însuși că putea ridica pînă la 40 000 de ostași (Hurmuzaki, IV/2, p. 501). Vezi și C. Rezachevici, *Efectivele oștilor din Țara Românească și Moldova în veacul al XVII-lea* („Studii și materiale de muzeografie și istorie militară“, 1973, p. 105—106) și Al. Savu, *Oastea Țării Românești în vremea lui Matei Basarab*, în vol. *Matei Basarab și Bucureștii*, p. 49—54.

¹⁸⁹ *Călători străini*, VI, p. 193.

¹⁹⁰ *Ibidem*, p. 139—140.

¹⁹¹ *Ibidem*, p. 136—137. Pentru amănunte privind organizarea armatei în această vreme a se vedea lucrarea noastră *Curteni și slujitori. Contribuții la organizarea armatei române*, Buc., 1968.

¹⁹² A. Veress, *Documente*, X, p. 249.

Proportional cu creșterea efectivelor, în deceniile al cincilea și al șaselea ale secolului al XVII-lea, s-a mărit și numărul comandanților militari ai curtenilor și slujitorilor, căpitani și iuzbașii. După un calcul făcut de noi ¹⁹³, numărul acestor comandanți a evoluat astfel:

Deceniul:	Căpitani:	Iuzbași:
III	3	7
IV	37	76
V	51	139
VI	76	156

Din documentele vremii rezultă că efectivele comandate de căpitani au fost stabilite în deceniile IV—V ale secolului al XVII-lea, în același timp în care, în Moldova, marii vătafi de ținut au fost înlocuiți cu căpitanii ¹⁹⁴. Este evident deci că armata Țării Românești a fost mai bine organizată în epoca în care țara avea de înfruntat adversitatea domnului Moldovei, sprijinit de turci.

Reorganizarea oastei Țării Românești în vremea domniei lui Matei Basarab rezultă și din apariția a doi comandanți noi: *marele căpitan de călărași* ¹⁹⁵ și *marele căpitan de dorobanți* ¹⁹⁶; comandanții celor două corpuri de slujitori, care aveau în subordinea lor mai mulți căpitani. Despre primul mare căpitan de dorobanți, Lupu Buliga, ajuns apoi mare agă, se spune că a făcut „mari îndreptări în oaste” ¹⁹⁷, dar nu se precizează în ce au constatat aceste „îndreptări” (reformele?).

Tot în vremea domniei lui Matei Basarab s-a înființat căpitănia de margine de la Focșani, în legătură, fără îndoială, cu necesitatea de a asigura paza hotarului dinspre Moldova de unde veneau amenințările lui Vasile Lupu ¹⁹⁸.

În vremea domniei lui Matei Basarab, documentele interne amintesc de zeci de steaguri noi de curteni și slujitori, înființate în diverse localități din țară și comandate de iuzbași, care erau ajutați de către un ceauș și un stegar; mai multe asemenea steaguri (4—6) alcătuiau o căpitănie, comandată de un căpitan ¹⁹⁹.

Căpitanii erau recrutați, în mare parte, dintre boieri, în vreme ce ceilalți comandanți mai mici aveau o origine mai modestă. Numeroși mari dregători ai lui Matei vodă și-au început cariera ca tineri căpitani; dintre aceștia amintim pe: Ghiorma Alexeanu, căpitan de călărași (1638—1640), după care este avansat mare pitar (1641); Radu din Fărcașa, căpitan de roșii (1635—1647), după care devine vistier al doilea; Barbu din Poiana, căpitan de dorobanți în 1638, după care este propulsat mare ban (1644); Lupu Buliga din Ciovrnișani, căpitan și mare căpitan de dorobanți (1633—

¹⁹³ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 227—228, 229.

¹⁹⁴ *Ibidem*, p. 243—244. Așa cum am arătat în lucrarea amintită, „administrația feudală a căpătat în această vreme un caracter mai militar”.

¹⁹⁵ Amintit prima dată la 27 mai 1636, în persoana lui Lupu Buliga (Arh. St. Buc., Doc. istorice, CXXIV/107). Tot în această vreme sînt menționați prima oară și călărașii de Țarigrad, care aveau misiunea de a duce și aduce știrile la și de la Poartă (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 114).

¹⁹⁶ Amintit la 21 sept. 1646 (Arh. St. Buc., ms. 785, f. 95v).

¹⁹⁷ Doc. din 25 apr. 1654 (AO, 1926, p. 340).

¹⁹⁸ Primul căpitan de margine este menționat la 25 iun. 1651 (Arh. St. Buc., ep. Buzău, LVII/7).

¹⁹⁹ Vezi pe larg N. Stoicescu, *op. cit.*, cap. *Organizarea curtenilor și slujitorilor*. Tot din vremea domniei lui Matei Basarab datează primele informații documentare despre înaintarea în grad a comandanților de curteni și slujitori (*ibidem*, p. 281—283, 286—287).

1651), ajuns apoi mare agă, comandant al dorobanților (1653); Neagu din Vaideei, căpitan de spătarei (1644), după care devine vâtaf de aprozi și de postelnici și apoi mare portar (1652) etc.

Din vremea domniei lui Matei Basarab ne-au rămas numeroase documente despre modul cum răsplătea domnul pe căpitani săi, cu sate sau părți de sate, pentru „slujbă dreaptă și credincioasă“. Astfel, la 19 ianuarie 1633, domnul dăruiește lui Iancu căpitanul din Gherghița satul Micșunești, arătînd că numitul căpitan „s-a ridicat cu rîvnă bună, necruțînd întru nimic vărsarea singelui său pentru domnia mea“ (domnul se referă la lupta cu partizanii lui Radu Ilias)²⁰⁰. În februarie 1635, Eremia căpitan de sirbi a fost dăruit cu satul Gruiani — Teleorman²⁰¹; la 28 septembrie 1639, Constantin Gălățeanu căpitanul a primit seliștea Broșteni — Ilfov, ai căror locuitori au fugit „de bir și de dajdea împărătească“²⁰²; la 2 iulie 1645, domnul dăruiește satul Stănești pe Vedea lui Gheorghe căpitan de unguri care-l slujise cu credință și pe care-l botezase²⁰³. La 1 iulie 1651 se spune că Matei vodă dăruise lui Radu căpitan ocina Dudești — Buzău „pentru direaptă și credincioasă slujbă ce au slujit domniei mele și țării în tot locul pre unde au fost porunca domniei mele“²⁰⁴; la 15 octombrie 1653, un alt căpitan, Sima, a fost răsplătit de domn cu ocina de la Curteni pentru „slujbă dreaptă și credincioasă, cu vărsare de sînge în lupta cu cazacii la Finta“²⁰⁵. Daniile domnești erau făcute atît pentru slujbă în timp de pace, cît și pentru vitejie deosebită pe cîmpul de luptă.

Armata permanentă a Țării Românești era alcătuită în această vreme din trei categorii de oșteni: curtenii sau roșii — în număr de circa 8 000 de oameni —, slujitorii (călărașii și dorobanții), care aveau un efectiv de circa 10 000 de oșteni, și mercenarii, al căror număr era de aproximativ 8 000 de ostași. La aceste efective militare se adăugau în caz de război trupele de țărani (după documentele externe cite un om din trei) și slugile marilor boieri²⁰⁶.

Curtenii sau roșii făceau parte din categoria micilor boieri de țară, care, în schimbul unor scutiri fiscale, aveau obligația să meargă la luptă în timp de război cu caii proprii. Originea lor boierească este dovedită de numeroase documente interne, în care sînt numiți „boieri roșii“ „roșii boiari“ sau „boiari roșii de județ“. După cum rezultă din documente, primirea sau „alegerea“ în rîndul curtenilor era condiționată de existența proprietății, numai proprietarii de pămînt putîndu-se înscrie în această categorie.

Curtenii erau răspîndiți în întreaga țară, îndeosebi la sate și foarte rar la orașe, alcătuiind mai multe cete sau bresle: spătarei, păhărniceii, vîstier-

²⁰⁰ Arh. St. Buc., Doc. istorice, DCCXXXV/48.

²⁰¹ Ibidem, LIX/33.

²⁰² Ibidem, AN, CCXCIII/12.

²⁰³ Biblioteca Centrală de Stat, LXXX/8.

²⁰⁴ Arh. St. Buc., m-reă Nucet, XII/1.

Unele din aceste danii au fost anulate de Constantin vodă Șerban pe motiv că Matei vodă procedase necinstit și împresurase moșiile, cum se spune la 30 iun. 1654 despre o moșie dată lui Dumitru căpitan de seimeni „ca să se hrănească pre dînsa“ (ibidem, Doc. istorice, XCVI/34) sau la 3 aug. 1654 despre o altă moșie dăruită de fostul domn lui Tudor căpitan de călărași din Hodivovaia (ibidem, Mitr. Țării Rom., CXXII/13).

²⁰⁵ Muzeul de istorie și artă — București, nr. 26 861. Vezi și N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 252—253.

²⁰⁶ Deși reduse ca număr față de perioada precedentă, cetele sau „gloatele“ boierești au continuat să ființeze pînă după mijlocul secolului al XVII-lea. De pildă, la 1653, în lupta de la Finta, un rol de seamă în obținerea victoriei l-au avut „boiarii cei mari și al doilea cu coconii lor, cu slugile lor“ (*Istoria Țării Românești*, p. 111).

nicei, postelnicei etc. Unii dintre ei nu posedau asemenea titluri, ci doar pe acela de roșu sau curtean.

Obligația roșilor de a participa la război este prevăzută într-o poruncă a lui Constantin vodă Șerban din 1656, unde se spune: „cînd va fi vreme de oaste, (curtenii) să se afle cu cai buni, cu arme bune, să meargă unde va fi treaba țării și porunca domniei mele“²⁰⁷; în lupta de la Finta aripa dreaptă a oștirii lui Matei vodă era formată din „curtea ce să dzice la dinșii (la munteni) roșii și (din) altă oaste de țară“²⁰⁸.

Roșii beneficiau de un regim fiscal separat de restul țării, plătind birul numit „rușală“ sau „birul de roșii“. În timpul domniei lui Matei Basarab, acest bir era de 40 de galbeni anual²⁰⁹. În schimbul plății acestei sume de bani, curtenii erau scutiți de alte dări, în primul rînd de taler. Deși curtenii erau proprietari ai unor averi mai mari decît acelea ale moșnenilor sau megieșilor, birul ce li se cerea era foarte mare. Birul plătit de un curtean pe timp de 10 ani (400 de galbeni) era egal cu valoarea medie a unui sat (pămîntul și rumîinii).

Este foarte probabil că dările mari, plătite în vremea domniei lui Matei Basarab, au constituit un motiv de nemulțumire pentru roșii, ceea ce explică faptul că una din primele măsuri luate de Constantin Șerban a fost reducerea acestui bir la 30 de galbeni anual²¹⁰.

Slujitorii erau alcătuiți din două corpuri: dorobanții, care erau pedestri, și călărașii.

Menționăm că, în vremea de care ne ocupăm, noțiunea de slujitori — derivînd de la „slujbă“, „a sluji“ — a căpătat și o accepțiune mai largă, începînd a fi cuprinse în acest termen și alte categorii de oșteni, în primul rînd mercenarii, care nu erau însă slujitori propriu-zisi. Începînd din timpul domniei lui Matei Basarab, termenul de slujitori a avut deci două accepțiuni: una restrînsă, care se referă la călărași și dorobanți, și o alta mai largă, în care sînt înglobate și alte categorii de slujbași ai statului feudal. Pînă la urmă, termenul de slujitor va ajunge să fie sinonim cu acela de oștean. În organizarea armatei muntene, slujitorii și mercenarii vor continua să alcătuiască două corpuri diferite și după ce termenul de slujitori va căpăta acest înțeles mai larg.

Spre deosebire de curteni, slujitorii nu făceau parte din categoria micilor boieri, ci fuseseră la origine țărani liberi, pe care domnia i-a luat în serviciul său. Ei slujeau domniei fie în schimbul folosirii pămînturilor domnești²¹¹, fie pentru scutiri fiscale sau uneori chiar pentru leafă; prin origi-

²⁰⁷ „Miron Costin“, III, 1915, nr. 10, p. 144.

²⁰⁸ M. Costin, *Opere*, p. 153.

²⁰⁹ Doc. din 12 febr. 1638 și 20 ian. 1641 (Arh. St. Buc., m-rea Căldărușani, XXXIII/3 și LXVIII/1).

²¹⁰ La 5 oct. 1656, domnul scutea pe doi curteni de toate dările, hotărînd să dea birul la vremea haraciului, cîte 30 de galbeni „cum dau și alți roșii“ („Miron Costin“, III, 1915, nr. 10, p. 144).

²¹¹ La 1791, urmașii vechilor călărași din Ploiești afirmă că, în vremea domniei lui Matei Basarab, „fiind vreme de răzmeriță atunci, aflîndu-se moșii, strămoșii noștri într-aceia vreme oameni de oaste, [...] ni s-au dat moșia ot tîrg Ploiești de măriia sa Mateiu vodă Basarab supt stăpînirea noastră, a călărașilor și oroșanilor, prin hrisoave, ca să fim slobozi să ne hrănim“. Ei susțineau că au hrisoave de la Matei Basarab, de pe care aduseseră copii, „neadeverite“ însă (M. Sevastos, *Monografia orașului Ploiești*, p. 840, 844). La rîndul lor, la 1820, locuitorii din Tîrgoviște susțineau — ca și ploieștenii — că moșia le-a fost dată ca răsplată a vitejiei în războaie, invocînd și ei hrisoave tot de la Matei Basarab (Hurmuzaki, XIX, p. 524 și V. A. Urechia, *Istoria românilor*, XII, p. 483—484).

nea și condițiile lor de viață, slujitorii erau mai apropiați de mercenari decât de curteni.

Tot spre deosebire de curteni, care erau răspândiți prin numeroase sate ale țării, slujitorii erau grupați în orașele mai importante sau în jurul acestora, unde alcătuiau garnizoane puternice: București, Tîrgoviște, Ploiești, Buzău, Gherghița, Rimnicu Sărat, Focșani, Rușii (Roșiorii) de Vede, Lichirești (Călărași) etc. Călărașii din orașele de margine ale țării erau numiți „călărași de margine” și aveau drept misiune principală paza hotarelor țării. Ei se găseau sub comanda unui mare căpitan de călărași.

La rindul lor, dorobanții erau de două feluri: dorobanți „de țară”, recrutați din rindul localnicilor, și dorobanți lefegii străini. Dorobanții de țară alcătuiau în vremea domniei lui Matei Basarab marea majoritate a cetei dorobanților. Referindu-se la ei, domnul spune că „acest neam dorobănțesc” era „tot dintr-acest pământ al Țării Românești”, spre deosebire de seimeni care erau în majoritate de origine sud-dunăreană²¹².

Călărașii se deosebeau de dorobanți nu numai prin faptul că primii erau călări, iar ceilalți pedestri, dar și prin modul cum erau retribuiți; în vreme ce numeroși călărași erau așezați pe pământurile aflate în proprietate domnească (ai căror uzufructuari deveneau), dorobanții primeau leafă în caz de război, precum și tain de carne și pîne.

Pe la 1641, un italian, Locadello, care a vizitat Țara Românească, afirmă că Matei Basarab avea — în afară de 4 000 de lefegii călări (lofezi) — 4 000 de ostași pedestri, care erau scutiți de orice dare în timp de pace și primeau în caz de război cîte un taler și jumătate pe lună²¹³. El socotește deci pe dorobanți ca un corp de oaste separat de lefegii.

Atît călărașii, cit și dorobanții primeau de la domnie postav pentru haine; de la Matei vodă ne-au rămas numeroase scrisori către brașoveni „pentru rindul postavului de dărăbanți” sau pentru „slujitorii noștri”, „cum ne-au fost obiceiul aici în toți timpii”²¹⁴.

Despre obligațiile fiscale ale călărașilor și dorobanților știrile din documente nu sînt prea precise. Călărașii plăteau așa-numita dare sau „dajdie călărășească”, al cărei quantum nu-l cunoaștem, în timp ce dorobanții erau scutiți uneori de dări, fiind considerați slugi domnești „fără bir și fără dajde”, iar alteori plăteau doar unele dări. Este foarte probabil că aceste dări au crescut în vremea domniei lui Matei Basarab, de îndată ce, în cadrul măsurilor luate după moartea acestuia, Constantin Șerban a scutit pe dorobanți și călărași de dijmă și oierit, tocmai pentru a încerca să le tempereze nemulțumirile cauzate de plata acestor dări de care fuseseră scutiți înainte de domnia lui Matei vodă.

La obligația slujitorilor și curtenilor de a merge la luptă s-au mai adăugat în vremea domniei lui Matei Basarab și o altă serie de obligații: de a asigura în timp de pace „ordinea” internă, paza hotarelor, paza satelor să nu fugă de bir etc.

În afară de obligațiile față de domnie și de statul feudal, slujitorii aveau o serie de îndatoriri față de comandanții lor, cărora le făceau diverse daruri și le prestau diferite munci, ceea ce contribuia la agravarea situației lor.

Comandanții slujitorilor, fiind cei mai mulți de origine boierească, se purtau cu subalternii lor așa cum obișnuiau să se comporte cu țăranii aserviți

²¹² *Istoria Țării Românești*, p. 116.

²¹³ *Călători străini*, V, p. 36.

²¹⁴ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 122.

de pe moșii, ceea ce, se înțelege, nu era de natură să contribuie la întreținerea unor raporturi prea bune între ei și subalterni.

Documentele de epocă relevă și situații cînd, din cauza abuzurilor pe care le săvîrșeau, comandanții nu erau totdeauna respectați și ascultați de subordonați, ajungîndu-se uneori la înlocuirea lor chiar de către aceștia; de pildă, la 1637, pedestrima (dorobanții) lui Matei Basarab, „alungînd pe agă înapoi la domn, și-a ales singură un comandant”²¹⁵.

Verificarea pregătirii militare a oștenilor se făcea periodic prin așa-nu-mita căutare (lustratio), la care participa uneori și domnul; la 20 iunie 1633, Matei vodă evocă vremea „cîndu am ieșit domnia mea la căutare, de am căutat dărăbanții la Grozăveștii de Jos” (lingă București)²¹⁶.

În rîndurile slujitorilor nu erau primiți decît oamenii liberi, nu și țărani aserviți. Cu toate acestea, în vremea domniei lui Matei Basarab, cînd numărul slujitorilor a crescut mult, între aceștia au intrat și oameni aserviți, care căutau în felul acesta să scape de exploatare. De la Matei Basarab ni s-au păstrat numeroase porunci în care domnul declară „că domnii mele nu-mi tribuescu slujitori ruminii boiarilor și birnicii”, „că domnii mele nu-mi trebuescu ruminii sfintei mănăstiri slujitori” sau „că nu scriu domnia mea călărași ruminii boierești sau ai mănăstirii”²¹⁷. Cînd vecinii sau ruminii erau aflați printre slujitori, domnul dădea poruncă să fie restituiți stăpînilor lor²¹⁸.

Prezența țărănilor aserviți printre slujitori, ca și faptul că mulți dintre acești slujitori — neavînd pămînt — erau obligați să muncească pe pămînturile stăpînilor feudali, care-i exploatau, explică într-o mare măsură violența cu care slujitorii se vor răscula în anii 1653—1655.

Mercenarii alcătuiau al treilea corp de armată al lui Matei Basarab, în timpul domniei căruia numărul acestora a crescut de asemenea.

În 1636, domnul a adăugat la mercenarii existenți deja în țară o categorie nouă: *seimenii*, numiți astfel după seimenii din armata turcă. După informațiile date de cronicarul sas Georg Kraus, seimenii — în număr de 1 000 — ar fi fost aduși de un căpitan Simeon din Serbia; la acești sîrbi adăugîndu-se apoi și români, s-a ajuns la un număr de cîteva mii de ostași (G. Kraus încearcă să explice originea cuvîntului seimen derivîndu-l din numele căpitanului Simeon). Cronicarul sas are cuvinte de laudă despre această oaste de pedestrași, înzestrată cu arme de foc, „vitează, destoinică și mobilă”, pe care se baza în mod deosebit Matei Basarab²¹⁹.

Cronica țării — care-i privește cu dușmănie datorită participării lor la răscoalele din 1653—1655 — afirmă că seimenii au fost „săraci foarte” cînd i-a adus Matei Basarab din „țări străine”; domnul „foarte-i îngrășase”, deoarece „le făcuse milă mare, că avea la casele lor pace, ca să-l caute la vreme de

²¹⁵ *Călători străini*, V. p. 131.

²¹⁶ DRH, B, vol. XXIV, p. 136.

²¹⁷ Doc. din 26 mart. 1633 și 2 apr. 1641 (DRH, B, vol. XXIV, p. 29—30 și Arh. St. Buc., ep. Rîmnic, CXIX/7). Vezi și N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, p. 91.

²¹⁸ *Ibidem*, p. 91—92. Tot acolo, cazul ruminilor mănăstirii Topolnița din satul Tîmna, acceptați între dorobanți cu voia egumenului, dar care erau obligați să lucreze „la mănăstire ca niște rumîni”. Vezi și C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, Buc., 1943, p. 163.

²¹⁹ G. Kraus, *op. cit.*, p. 120. O părere asemănătoare are și cronicarul Ioan Bethlen, după care „seimenii sînt pedestri recrutați din neamul tracilor, un fel de oaste îndrăzneță și de ispravă, dar nestatornică și aplecată spre răscoală” (*Historiae*, p. 36). Este curios că Locadello nu amintește de seimeni la 1641; el afirmă că existau 4 000 de lefegii călări, plătiți cu cîte trei taleri pe lună (*Călători străini*, V, p. 36).

nevoie, cum se cade slugilor celor drepte“ ²²⁰. Ei au adus o contribuție însemnată la obținerea victoriilor militare ale lui Matei vodă ²²¹, motiv pentru care au cerut ca domnul să-și respecte promisiunea de a le da lefuri mai mari. Refuzul dregătorilor domnești de a le plăti aceste lefuri și mai apoi încercarea de a-i desființa pe seimeni au constituit motivele ridicării lor contra domnului și dregătorilor săi, după cum se va vedea pe larg în capitolele următoare.

În afară de seimeni, în armata lui Matei Basarab se mai găseau citeva sute de lefegii poloni, așa-numiții „levenți“, care erau mercenari veniți din Moldova ²²², un număr mic de cătane din Transilvania și cazaci; aceștia nu au jucat un rol prea important în organizarea armatei muntene.

Din cele relatate mai sus rezultă că, în timpul domniei lui Matei Basarab, *efectivele armatei Țării Românești au crescut în mod deosebit*, în primul rînd datorită împrejurarilor externe cărora țara trebuia să le facă față, a nevoilor impuse de apărarea Țării Românești. Dispunînd de o armată puternică și numeroasă, Matei vodă a reușit să respingă atacurile vecinului său, care și-a pierdut pînă la urmă tronul, și să țină la respect pe turci, care nu au îndrăznit să se amestece prea mult în treburile țării și să-i respecte autonomia.

Armamentul. Nu dispunem de prea multe date cu privire la dotarea oștenilor lui Matei Basarab, astfel încît nu putem delimita cu precizie proporția armelor de foc și a celor albe, care continuau a fi utilizate. De pildă, după cum spune cronicarul, la Finta s-au folosit atît arme de foc, cît și arme albe, oștenii „bătîndu-se în puști și în tunuri, în săgeți, în sabie, față cu față“ ²²³.

Izvoarele narrative din această epocă vorbesc și despre întreceri cavaleresti la care participau boierii „la jocul cu lancea, la alergările cele mai iuți“, la trasul cu arcul și cu pușca la țintă: dregătorii și boierii își arătau fiecare „iscușința cu armele [...] într-o prea frumoasă întrecere“ ²²⁴.

Cu arme de foc erau înzestrați în primul rînd ostașii pedestri; dintre ei, foarte pricepuți la mînuirea puștilor erau seimenii. Miron Costin are cuvinte de laudă despre acești oșteni care au rezistat eroic „den foc“ oștilor căzăcești — dotate și ele cu puști — la 1653 ²²⁵.

²²⁰ *Istoria Țării Românești*, p. 160.

²²¹ Exagerînd mult meritele seimenilor, N. Iorga își intitulează capitolul în care prezintă domniile lui Matei Basarab și Vasile Lupu „Seimenii lui Matei-vodă Basarab“ (*Istoria armatei*, II, p. 41).

²²² M. Costin, *Opere*, p. 114. Levenții călări sînt amintiți prima oară la 1637 (N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, p. 204). Urmașul lui Matei Basarab, C. Șerban, dispunea de nouă steaguri de levenți, cu un efectiv total de 800 de „voinici“ (N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 48).

Menționăm că Matei vodă avea un registru în care ținea evidența efectivelor și plăților făcute mercenarilor; rămas lui C. Brîncoveanu, manuscrisul a fost confiscat la 1715 de autoritățile imperiale, la Brașov, de la văduva domnului („Valachica“, 1978—1979, p. 265).

²²³ *Istoria Țării Românești*, p. 210. Pentru comparație, amintim că aceeași era situația și în Moldova. Într-o informație deosebit de prețioasă de la mijlocul sec. XVII se menționează că marea majoritate a oștenilor moldoveni foloseau încă armele albe: „ei poartă arcuri cu tolbe de săgeți, sabia încovoiată (iatağan) sau „framea“ și pușini dintre ei spada mare cu două tășuri. Aproape nimeni nu folosește casca, platoșa sau pieptarul; este rară și folosirea scutului. De bombarde și de puști se folosesc obișnuit doar pedestrașii domnului. Nu se slujesc în luptă de lănci mari (*hastas*)“ (*Călători străini*, V, p. 331).

²²⁴ *Ibidem*, p. 67.

²²⁵ M. Costin, *Opere*, p. 149.

Un călător care a vizitat curtea domnească a lui Matei Basarab arată că aceasta era păzită de 100 de archebuzieri care se schimbau săptăminal²²⁸, ceea ce dovedește că numai în capitală existau citeva sute de astfel de oșteni.

În afară de puști, se foloseau și pistoale; în 1646, Mihai Pătrașcu cumpărase din Imperiul habsburgic pentru Matei Basarab și „zway paar pistolen“²²⁷.

Pe lângă achizițiile de arme de foc făcute din străinătate, mărturiile vremii vorbesc și de alte căi de procurare a acestora, de pildă prin dăruire; în 1640, un sol polon a răsplătit pe un căpitan muntean care l-a condus până la Silistra cu „o pereche de pistoale și două muschete îmbrăcate în argint“²²⁸.

Nu dispunem de prea multe date cu privire la *artileria* oastei Țării Românești. La 1641, italianul Locadello afirma că domnul „ține vreo 6 tunuri mari și alte citeva mici, numite orzani“²²⁹. Acestea erau probabil tunurile aflate în capitala țării deoarece în luptele din 1637 se afirma că oastea lui Matei dispunea de 20 de tunuri²³⁰. Mai târziu, numărul tunurilor a crescut; în lupta de la Finta, domnul dispunea de 32 tunuri care trăgeau foarte bine în oastea adversă; la acestea s-au adăugat apoi cele 16 tunuri capturate în luptă²³¹ (deci un total de circa 50 de piese de artilerie).

Organizarea justiției

Nu putem omite din prezentarea noastră organizarea justiției, aspect important al organizării statului, domeniu în care se produc, de asemenea, o serie de însemnate realizări.

Cea mai de seamă este, fără îndoială, *Îndreptarea legii*, un codice de legi apărut la 1652, considerat „una din primele codificări în limba națională în Europa acelor vremi“²³².

Așa cum s-a arătat, „această legiuire reprezintă încununarea constituirii dreptului scris în limba română și, în același timp, receptarea oficială a legilor și canoanelor bizantine ca norme legale ale statului Țării Românești. *Îndreptarea legii* este prima operă juridică din Țara Românească cu un pronunțat caracter laic și cea mai cuprinzătoare legiuire tipărită în limba română în tot cursul evului mediu. Ea reflectă și izbînda limbii române în literatura juridică“²³³.

Prin tipărirea *Îndreptării legii*, Matei Basarab avea în vedere în primul rînd *consolidarea legislativă a statului și autorității domnești*, care avea nevoie de o legiuire represivă împotriva celor care atingeau și primejduiau ordinea socială a epocii și în al doilea rînd promovarea culturii în limba română.

²²⁸ *Călători străini*, V, p. 77; vezi și p. 172, unde un sol polon arată că în fața cortegiului său mergeau 50 de ostași cu muschete.

²²⁷ Veress, *Documente*, X, p. 194.

²²⁸ *Călători străini*, V, p. 173.

²²⁹ *Ibidem*, p. 36.

²³⁰ Hurmuzaki, IV/2, p. 495.

²³¹ Idem, *Fragmente*, III, p. 226–227.

²³² Radu Economu, *Cititor de pravile*. „Provocatorii la războaie nu sînt iertați în veci“ (MI, 1982, nr. 9, p. 13–14).

²³³ G. Cronț, *Dreptul bizantin în țările române. Îndreptarea legii din 1652* („Studii“, XI, 1960, nr. 1, p. 57–82).

În sfârșit, merită subliniat și faptul că reproducerea pravilei Moldovei din 1646 în legiuirea munteană din 1652 „*dovedește identitatea regimului social-politic din ambele state feudale românești*“. Adoptarea legiurii moldovene în Țara Românească prezintă o deosebită importanță și pentru faptul că dovedește „*deplina unitate a limbii române*“²³⁴.

Îndreptarea legii avea un pronunțat caracter de clasă; pe lângă prevederile îndreptate împotriva țăranilor, despre care am vorbit într-un paragraf anterior, ea făcea o discriminare netă între boieri — numiți „boiaren de treabă și de folos“, „cei de rudă bună“, „mai marii altora“ etc. — și țărani, considerați „cei mai mici și proști“, „țărani de cei neînțelegători“, „plugari“ etc.²³⁵.

Inegalitatea stărilor sociale reiese și din sancțiunile care erau aplicate infractorilor. În principiu, calitatea de boier a infractorului constituia o cauză de micșorare a răspunderii penale. „Ruda cea aleasă, boieria“ trebuia să fie avută în vedere de judecători la darea pedepsei; boierii nu puteau fi pedepsiți cu catarga sau cu ocna, „ce pentru acelea se vor goni de în moșia lor cităva vreme, iară nice nu se spînzură în furci ca alți făcători de rău, nice se înțepă (adică nu se trag în țeapă), ce pentru acelea toate li se taie capetele, nice pre uliță pre în tîrg nu se poartă unii ca aceia“. „Pravila schimbă certarea (= bătaia) cea truască cu bani cînd iaste vreun boiaren și-l ceartă cu certare de bani, iară de iaste vreun om de jos și micșor și sărac, atunci acela se va certa cu certare truască“²³⁶.

Cu tot caracterul său de clasă, în legiuire sint explicate în primele glave noțiunile de lege și dreptate: „Legea iaste meșteșug lucrului celui bun și poruncă tuturor pricepuților și înțelepților și oamenilor bogoslovi“ (= învățați) și „porunca legii iaste să petreacă neștine (= cineva) drept, iar pre alt prea nimea să nu betească (= să nu vatăme, să nu facă rău). Iară legea să cheamă pentru că ceea ce să dă fiecui dreptate“.

Judecătorul este sfătuit să dea ascultare numai textului de lege și să nu se lase influențat de intervenții externe: „Dă ți-e voia să leapezi toată frica, să nu-ți fie frică de nimenelea, păzește legea, cum am zice, cînd judecă judecătorul cum zic pravilele, atunci de nimenea nu-i fie frică“²³⁷.

În această legiuire se găsește formulat un principiu deosebit de interesant, și anume acela că judecătorul avea datoria să judece cu dreptate, fără a se lăsa influențat de nimeni, nici chiar de domnul țării; dacă „un judecătoriu de la un tîrg, ce să zice un diregătoriu“, va constata că domnul i-a poruncit să pedepsească un nevinovat „cu asupreală“, judecătorul respectiv „nu este datoriu să asculte pre domnul țării“²³⁸.

²³⁴ *Ibidem*. Vezi și Stelian Marinescu, *Matei Basarab legislator* (GB, 1982, nr. 11—12, p. 916—935).

²³⁵ *Îndreptarea legii*, ed. cit., p. 14.

²³⁶ *Ibidem*, p. 345. Pentru pedepsele diferite aplicate pentru aceleași culpe membrilor celor două clase principale ale epocii — boierii și țăranii — vezi p. 14—15.

Trebuie să arătăm aici că *spiritul de inegalitate socială era specific epocii*. Miron Costin elogiază pe Radu vodă Mihnea pentru că făcea judecățile cu „mare dreptate și socoteală“, deși el aplica principiul inegalității de condiție socială, enunțat chiar de domn astfel: „Domnul hiecare, cînd judecă pre un boierinu cu un curtean, ochii domnului să fie pre boierin, iară giudețul pe calea sa să margă. Și așea, cînd să pîrăște un curtean c-un țăran, mai de cînte să fie curteanul și la cuvîntu și la căutătura domnului, iară nu abătîndu-se giudețul din calea sa cea dreaptă“ (M. Costin, *Opere*, p. 89).

²³⁷ Radu Economu, *op. cit.*

²³⁸ *Îndreptarea legii*, ed. cit., p. 341.

În schimb, în *Îndreptarea legii* se prevedea că „oamenii cei domnești, ce să zice armași și armăsei și alții ca dinșii, nu puteau fi trași la răspundere și pedepsiți „cînd vor munci“ (= chinui) pe cineva din porunca domnului ²³⁹.

De la Matei Basarab ne-au rămas foarte multe hotărîri judecătorești, pe care — se înțelege — nu le putem analiza în lucrarea noastră. Despre modul cum judeca domnul, chiar urmașul său nedorit la tron — care nu are cuvinte prea bune despre domnia predecesorului său — va recunoaște în citeva rînduri că judecățile acestuia se făceau „după dreptate și după lege“ ²⁴⁰.

De la Matei Basarab ne-a rămas o interesantă mărturie despre modul cum concepea domnul împărțirea dreptății în țară; la 27 iunie 1640, adresîndu-se lui Miho mare logofăt, domnul arată că numea în dregătorii boieri bătrîni ca să „caute“ dreptatea; ar trebui — spunea domnul — „frate de ți-ar fi, încă să nu-i ții parte dacă iaste om vinovat“ ²⁴¹. Este formulat aici un principiu privind imparțialitatea judecătorului asemănător celor din *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, cunoscute desigur lui Matei vodă.

Ca suprem judecător al țării, domnul judeca după „legea țării“, invocată în unele documente. Cei care apelau la judecata domnească trebuiau să aducă la divan fie probe scrise (hrisoave sau zapise de stăpinire), fie mărturiile așa-numiților jurători, ale căror încheieri erau întărite în general de domn și de sfatul său ²⁴². Partea nemulțumită de o hotărîre judecătorească putea face apel, luînd „lege preste lege“ un număr dublu de jurători (6, 12, 24 sau 48).

²³⁹ *Ibidem*, p. 342.

²⁴⁰ Documente din: 27 iul., 1 aug., 24 dec. 1654, 1654—1655 etc. (Muzeul Băncii Naționale, Arh. St. Buc., Doc. istorice, CCCXCVII/51 și LXXVI/35, ms. 454, f. 185).

Deși justiția avea caracter de clasă, domnul nu dădea dreptate boierilor atunci cînd n-o aveau. De pildă, la 3 iul. 1651, Preda logofătul, fiul lui Lupu Mehedințeanu paharnicul, a încercat să ruminească „în silă“ pe sătenii din Negomiru — Mehedinți, care se răscumpăraseră din rumînie; după ce „săracii de oameni“ s-au plîns domnului de „strîmbătate“, acesta hotărăște să rămînă liberi (RI, 1922, p. 88—90). Se întîmpla ca unele procese să fie pierdute chiar de marii dregători, cum se întîmplă la 21 mai 1639 ca Theodosie Corbeanu mare ban, al cărui tată, Vintilă, făcuse un abuz în vremea domniei lui Radu Mihnea, cînd fusese „mare și puternic“ (Arh. St. Buc., Doc. istorice, CLXXXVI/162).

O nedreptate flagrantă reparată de Matei vodă ne este relatată de un document din 3 mart. 1640, în care este vorba de o sentință de divorț obținută de un soț vinovat care a plătit mită „pe la unii și la alții“ în vremea domniei lui Leon vodă pentru a dovedi că soția sa era „femeie rea și neînțelegătoare“; la data amintită, procesul a fost cîștigat de soție, după ce domnul a ascultat mărturia a 12 femei jurătoare despre nevinovăția acesteia (Arh. St. Buc., Doc. istorice, MDCXXIX/3).

O altă nedreptate este reparată la 15 mart. 1654 (unul din ultimele hrisoave emise de cancelaria lui Matei Basarab!), cînd domnul restituie lui Preda Birsescu clucerul satele foste ale boierilor din Drăgoești, însușite pe nedrept de boierii Buzești în vremea domniei lui Radu Șerban. În timpul domniei lui Leon vodă, Radu Buzescu dăduse mită două sate lui Hrizea mare ban și mituise cu bani pe alți boieri pentru a întoarce judecata în favoarea sa, fapte neîntîlnite în documentele din vremea lui Matei Basarab („Studii“, 1955, nr. 4, p. 107).

²⁴¹ Doc. din 25 febr. 1639 (Arh. St. Buc., Doc. istorice, CDLXVIII/84).

²⁴² Cazurile în care domnul nu respecta asemenea încheieri erau foarte rare. Vezi G. T. Ionescu, *Un caz de nerespectare de către domnie a „mărturisirii“ martorilor adevărați* („Analele Universității București“, istorie, 1969, nr. 2, p. 129—147).

În cercetarea pricinilor, boierii jurători consultau pe „bătrînii satului“, cum se spune într-un document din 20 august 1638²⁴³. Jurătorii care se dovedeau a nu fi mărturisit drept erau globiți de domn cu cite 6 boi²⁴⁴, amendă mare care-i determina să nu facă favoruri uneia dintre părți.

În afară de domn și divanul său, puteau judeca diverse pricini toți marii dregători²⁴⁵. Pricinile mărunte din satele țării erau judecate de bănișorii de județ și de vorniceii; tot ei globeau pe vinovați. Egumenii unor mănăstiri—precum Curtea de Argeș—aveau dreptul să judece, să globească și să facă „certare“ locuitorilor aserviți din satele lor²⁴⁶, unde amestecul slujbașilor domnești era interzis²⁴⁷.

²⁴³ Arh. St. Buc., Mit. Țării Rom., L/12.

²⁴⁴ Ibidem, Doc. istorice, DCXLI/172 (doc. din 22 oct. 1639). Vezi și DRH, B, vol. XXIV, p. 449, unde este vorba de o gloabă de cite 6 boi luată de la 12 jurători (deci 72 de boi!).

²⁴⁵ N. Stoicescu, *Sfatul domnesc*, p. 122—123.

²⁴⁶ Pentru înțelesul cuvîntului „certare“ = bătaie vezi dispoziția din *Îndreptarea legii*, ed. cit., p. 60, ca celui care va culege via altuia să i se facă „certare“ cu 30 de toiege. Uneori „certare“ are și înțelesul de pedeapsă în general: „certare“ cu ocna, „certare“ cu spînzurătoarea sau „certare“ cu moartea (*ibidem*, p. 70).

²⁴⁷ Doc. din 8 ian. 1638 (Arh. St. Buc., ep. Argeș, LXIX bis/13). Faptul că un egumen are dreptul să judece mai departe pe țărani dependenți din satele care se aflau în proprietatea mănăstirii sale dovedește că nu se poate spune că la începutul domniei lui Matei vodă „se desființează ultimele resturi de imunități feudale“, cum se afirmă în *Istoria artelor plastice în România*, II, Buc., 1970, p. 10.

Partea a III-a

Dezvoltarea culturii și a artei. Relațiile cultural-artistice ale Țării Românești cu Moldova și Transilvania

Capitolul I

Dezvoltarea culturii

Epoca lui Matei Basarab prezintă o mare importanță în istoria poporului nostru pentru însemnatele sale realizări în domeniul culturii și artei care cunosc acum o deosebită înflorire.

După cum arăta N. Iorga, în primele trei decenii ale secolului al XVII-lea, „a scrie, a clădi, a tipări, îndeletniciri cu care se mindriseră înaintașii acestor stăpînitori în veacul al XVI-lea, puteau ajunge a fi uneori o imposibilitate și gustul chiar al lor dispărea“, aceasta deoarece domnii erau preocupați să strângă bani pentru cumpărarea și răscumpărarea tronurilor ¹.

Refacerea economică a țării, ca rezultat al unei perioade de relativă liniște, a asigurat o bază materială solidă pentru desfășurarea unei vaste opere cultural-artistice ce poate fi comparată doar cu acelea realizate de Ștefan cel Mare (1457—1504), Neagoe Basarab (1512—1521) — al cărui continuator s-a considerat Matei Basarab, nepotul lui Neagoe — sau Constantin Brîncoveanu (1688—1714), rudă și el cu fostul agă Matei din Brîncoveni.

Deși Matei Basarab nu a fost el însuși un cărturar ², a știut să atragă la curtea domnească pe cei mai învățați oameni ai epocii sale, care, sub oblăduirea și cu sprijinul înțeleptului domn, au început să răspîndească cultura și în limba națională ³. De aceea Mihai Eminescu putea să afirme, acum

¹ N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 77.

² După cum aflase Paul de Alep, „Matei voievod nu cunoștea decît limba sa, cea românească“ (*Călători străini*, VI, p. 135). La 1644, misionarul Bandinus constata că domnul avea un secretar pentru limbile latină și polonă care „stă lingă principe“ (*Codex Bandinus*, Buc., 1895, ed. V. A. Urechia, p. CXXIX).

³ P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, Buc., 1965, p. 191—201. Vezi și Răzvan Theodorescu, *Epoca lui Matei Basarab, răsruce a vechii culturi românești* (R. Ist., 1982, nr. 12, p. 1331), care remarcă faptul că domnul „a știut să se înconjoare de cîțiva sfinici cultivați și cu o mentalitate deschisă noului“, din care citează pe Udriște Năsturel și postelnicul Constantin Cantacuzino.

un veac, că secolul al XVII-lea a fost „cea mai națională epocă din istoria noastră, iar unitatea actuală cu limba vorbită a fost, în parte, meritul cărturarilor și învățaților din vremea lui Matei Basarab”⁴.

Personalitățile care au dat impuls vieții culturale a Țării Românești de la mijlocul secolului al XVII-lea erau animate de preocupări în parte diferite, ceea ce a făcut ca și cultura epocii să îmbrace aspecte diverse.

Una din figurile centrale ale vieții culturale a Țării Românești din această epocă a fost învățatul *Udriște Năsturel*, cumnatul domnului, conducătorul cancelariei acestuia și editorul unora din cărțile tipărite în această epocă⁵. Bun cunoscător al limbii slavone, a cultivat această limbă din motive religioase, considerind-o o limbă „sfântă”, bazată pe tradiția bisericii; el a încercat chiar să creeze o limbă slavonă literară, retorică, pretențioasă și artificială, limbă ce se adresa unei elite de intelectuali. După cum s-a arătat, limba slavonă literară pe care a încercat să o creeze Udriște cuprindea „cuvinte noi, alcătuite de dînsul, mai ales prin folosirea nouă și neașteptată a prefixelor verbale, cu o topică ce amintește pe cea latină”⁶.

Se înțelege că Udriște nu urmărea introducerea limbii slavone ca limbă vorbită de popor, ci doar utilizarea ei ca limbă de cultură⁷. El știa prea bine că limba vorbită de poporul nostru este de origine latină și că toți locuitorii celor trei țări române vorbeau aceeași limbă; în prefața la *Evangelhia învățătoare* din 1642, învățatul logofăt mărturisea că a făcut traducerea „pe limbă românească”, pentru a ajuta „neamul nostru” care vorbea această limbă⁸.

Udriște a încercat să promoveze un umanism românesc în limba slavonă, deoarece credea că această limbă putea să vehiculeze, ca și latina, valorile antichității clasice. Așa cum au arătat cercetările recente, „cînd este vorba de educația poporului, Năsturel are încredere în limba română, pe care o folosește cu talentul său literar”. Cunoscător al limbilor latină și slavonă, Udriște a promovat un umanism cărturăresc, în timp ce clericii vremii, proveniți din mediul țărănesc, vor milita pentru dezvoltarea culturii în limba poporului.

Dată fiind necesitatea legitimă a societății vremii aceleia de carte și cultură în limba română, încercarea lui Udriște Năsturel era sortită eșecului; el illustrează ultima etapă de strălucire a culturii în limba slavonă sau — după cum spunea P. P. Panaitescu — o „reacție slavonă”, într-o epocă

⁴ M. Eminescu, *Opăra politică*, vol. II (1880—1883), ed. I. Crețu, Buc., 1940, p. 295.

⁵ Virgil Cândea, *L'humanisme d'Udriște Năsturel et l'agonie des lettres slaves en Valachie* (RESEE, VI, 1968, nr. 2, p. 239—287). Tipărit și în limba română în vol. *Răzuna dominantă*, Cluj-Napoca, 1979, p. 33—77. Vezi și Dan Horia Mazilu, *Udriște Năsturel*, Buc., 1974, care-l consideră promotorul politicii culturale de mari proporții din vremea lui Matei Basarab. După opinia lui N. Iorga, domnul a fost dominat de învățatul său cumnat, ceea ce a făcut ca la început curentul cultural să fie slavon (*Istoria românilor*, VI, p. 88).

⁶ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 194.

⁷ Din această epocă (1649) datează *Dicționarul slavo-român* alcătuit de călugărul Mardarie de la mănăstirea Cozia, dicționar necesar îndeosebi alcătuitoarelor de documente în limba slavonă. Vezi Mardarie Cozianul, *Dicționar slavo-românesc*, ed. Grigore Crețu, Buc., 1900.

⁸ BRV, I, p. 181—183. În predoslovla la *Molitfelnicul slavonesc* din 1635, logofătul Udriște vorbește despre „slăvitul dialect slavon” — care era limba de cultură, limba bisericii — deosebit de „limba de obște”, care era limba română (*ibidem*, IV, p. 182—183). Udriște cunoștea bine și limba latină, pentru care era cuprins „de o mare și aprinsă dragoste”, această limbă fiind „fără îndoială înrudită cu a noastră”, după cum declara el însuși în predoslovla la *Imitatio Christi* (Sacerdoțeanu, *Predosloviile*, p. 114).

în care cultura în limba română făcea pași hotărâtori; „nevoia de carte românească a societății a redus în cele din urmă la tăcere pe apărătorii intirziați ai tradiției slavone”⁹.

Pe lângă faptul că a condus cancelaria cumnatului său (care a eliberat în această epocă aproape 1 300 de hrisoave ce ni s-au păstrat), Udriște Năsturel a coordonat în bună parte intensă activitate tipografică din această vreme, alcătuiind și prefete la unele opere tipărite¹⁰.

În același timp — din porunca cumnatului său — Udriște Năsturel a cercetat mănăstirile din Țara Românească pentru a afla cărțile vechi care trebuiau copiate ca să nu se piardă¹¹.

În timp ce Udriște Năsturel și alți cărturari, ca episcopul Ignatie de Rimnic (bulgar de origine), militau pentru o unitate ortodoxă în limba slavonă în sud-estul Europei¹², mitropoliții *Teofil și Ștefan* — iubitori de carte românească — făceau să apară cărți de cult în limba poporului. După opinia lui N. Iorga, urmînd pilda lucrărilor mitropolitului Simion Ștefan din Transilvania, „mitropolitul Ștefan începe să facă a se simți dorințele și aplecările sale (favorabile introducerii limbii române ca limbă de cult — N.S.), în dauna modei slavone de la curte, sprijinite și reprezentate de cumnatul însuși al Măriei sale”¹³.

Meritele celor doi ierarhi au fost subliniate recent de Virgil Cândea, care arăta că opera lor „contribuie cu o temeritate care nu trebuie subestimată la introducerea limbii române în cărțile de cult, dar în același timp, cu hotărîre, la inițierea unei literaturi etice. Acum se reia programul coresian al scrierilor educative, care va rămîne preocuparea centrală a culturii românești timp de două secole”¹⁴.

⁹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 194. Nu trebuie să omitem nici faptul — semnalat încă din secolul trecut de A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, IV, Iași, 1891, p. 77—84 — că slavonismul cultural era o reacție împotriva curentului grecesc, promovat de Vasile Lupu. Ideea a fost reluată recent de Ștefan Andreescu (AIIA, 1984, p. 431).

Despre atmosfera culturală a epocii și realizările ei vezi și *Structura culturală în orașele Țării Românești la mijlocul secolului al XVII-lea*, în vol. *Tradiții răsăritene și influențe occidentale în Țara Românească*, München, 1983, p. 158—179 (tipărit mai întîi în GB, 1977, nr. 5).

¹⁰ Lui Udriște i se datorește, printre altele, traducerea în limba română a *Vieții Sf. Nifon*, unde a căutat să demonstreze că „banoveții” din textul grec (= Craioveștii) sint același neam cu „Băsărabestii”, adică cu familia domnitoare a țării. Vezi *Recherches sur les rédactions greco-roumaines de la „Vie de Saint Niphon II, patriarche de Constantinople”* (RESEE, 1967, nr. 1—2, p. 63—68).

Despre rolul lui Udriște Năsturel în definirea „mitului dinastic al Basarabilor” vezi Dan Horia Mazilu, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, București, 1976, p. 93.

¹¹ Aflăm acest lucru dintr-o însemnare pe un manuscris al *Învățăturilor lui Theodor Studitul* din 1642, unde se spune că lucrarea a fost găsită la mănăstirea Snagov, veche, putredă și ruptă, și, „negăsindu-i potrivă” în nici una din mănăstiri, a dat-o să o copieze (D. Mioc, în SMIM, 1973, p. 346).

¹² N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 92.

¹³ Idem, *Istoria bisericii românești*, I, ed. II-a, p. 342; idem, *Istoria românilor*, VI, p. 92.

¹⁴ Virgil Cândea, *Răzîrnea dominantă*, p. 68. Meritele mitropolitului Ștefan sint recunoscute și în cîteva versuri alegorice, scrise în limba slavonă pe un manuscris din secolul al XVII-lea, unde se spune: „Matei Basarab, voievodul nostru, a voit ca toți să bea din izvor, iar nu din pahar. În mitropolie l-a deschis deci cu multă cheltuială, aceasta prin deasa rugă a vlădicăi Ștefan” (RIR, 1939, p. 349). Este vorba de tipografia deschisă pe lângă mitropolia din Tîrgoviște.

Mitropolitul a fost lăudat, de asemenea, într-un eucharistion alcătuit la 1650 de călugărul rus Grigori Rojadvovski, aflat pe atunci la Tîrgoviște, unde a copiat operele lui Isaac

Este interesant să arătăm aici că în prefața cărții despre *Botez și mir*, tipărită în limba română la 1651, mitropolitul Ștefan recunoștea că preoții nu cunoșteau limba slavonă, din care pricină erau acuzați că „nu știu sluji tainele sfintei biserici”; ținând seama de această situație, mitropolitul s-a hotărât, după cum mărturisește el însuși: „să ieu imputarea batjocurilor de asupra acestei țărișoare” și să tipărească „nu cum au fost până acum slavonește tipicurile [...], ce tot românește, toate pre rînd”. Știind că inițiativa sa va isca opoziția unor tradiționaliști, mitropolitul avertiza: „de am mai dres rînduialele și le-am propus românește [...], nu să cade vouă [...] să vă împoncișați și să vă scribiți împotriva păstorului vostru”¹⁵.

Pe cînd curentul slavon slujea mai mult unor interese generale ale bisericii, folosirea pe scară tot mai largă a limbii române în locul celei slavone răspundea nevoilor culturale ale societății românești¹⁶.

După opinia lui N. Iorga, domnia lui Matei Basarab poate fi împărțită din acest punct de vedere în două epoci: prima pînă la 1641, cînd domină curentul slavon, și a doua, după această dată, cînd mitropolitul Teofil impune cultivarea limbii românești „în sensul însuși al domniei lui Matei”¹⁷. Astfel, „tot mai larg se deschidea, în paguba vechii ortodoxii cu canoane și ierarhie elină, poarta prin care noul curent românesc pătrundea și în clădirea pe veci a bisericii, în tot cuprinsul românimii”. „Acuma, între limba românească și cultura bisericească și biserica însăși se făcuse o legătură pe care nimic n-o mai putea sfărîma”¹⁸.

Tipărirea cărților bisericești și în limba română nu a însemnat însă introducerea oficială a limbii române ca limbă de cult în locul slavonei¹⁹.

Sirul și *Dialogus cum anima sua* a lui Petru din Damasc (Radu Constantinescu, *Manuscrisele slavo-române ale vechii biblioteci sinodale din Moscova*, în „Studii”, 1971, nr. 5, p. 1 031).

¹⁵ BRV, I, p. 181—183. Devotamentul vlădicăi Ștefan pentru neamul său rezultă și din prefața *Tîrnosaniei*, unde declară: „niciodată nu mi-ar fi voia să lipsesc cu toată inima și sufletul [...] să privăz cît mi-e puterea cu lucrul, la toate cele ce sînt de treabă și de folos cînstiutului și sfîntului nostru neam [...] din carele mă trag și eu, ca să se cunoască adevărat de toți osirdia și căldura care am [...] după cum după altele am făcut și cu această Tîrnosanie, de o am tipărit cam degrabă, care e foarte de treabă neamului nostru, Tării Românești, nefiindu-le pre limbă să poată înțelege” (*ibidem*, p. 205). Despre cultura sa și discuțiile purtate cu teologii greci vezi „Romanoslavica”, V, 1962, p. 187.

¹⁶ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 197.

¹⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 93. Vezi și studiul *Structura culturală în orașele Tării Românești la mijlocul secolului al XVII-lea* (GB, 1977, nr. 5, p. 16), unde se spune: „Istovirea literelor slavone și triumful limbii românești în tipărituri către sfîrșitul domniei lui Matei Basarab nu se leagă de Reformă sau de vreo altă influență din afară, ci de acest spirit solidar cu permanențele românești care ajunge să învingă rezistența tiparelor de politică culturală slavonizantă a voievodului”. În același studiu se subliniază faptul că, dacă nu a patronat chiar, domnul a îngăduit inițiative culturale care vădesc o mare deschidere de orizont. Duoă alte opinii, „în a doua jumătate a domniei lui Matei Basarab se constată o autentică efervescență culturală, în contextul căreia o sumă întreagă de elemente ale culturii occidentale, mai precis aparținînd stilurilor gotic, renescentist sau baroc, sînt asimilate într-un ritm rapid și, mai cu seamă, în chip direct” (Ștefan Andreescu, în AIIA, 1984, p. 166).

¹⁸ N. Iorga, *Istoria bisericii*, II, p. 344; idem, *Istoria românilor*, VI, p. 93.

¹⁹ După cum arăta recent Virgil Cîndea, „biserica română este singura dintre bisericile creștine din Europa care, deși aparținea unei severe tradiții, a părăsit vechea «limbă sfîntă», înlocuind-o cu limba vie a poporului. Faptul se explică prin poziția specială a românilor, care, latini de origine și de limbă, au fost obligați secole de-a rîndul să asculte serviciul divin într-o limbă străină”. Același învățat a remarcat și faptul că, în timp ce Matei Basarab dorea menținerea slavonei ca limbă de cult, conform tradiției, el nu neglijează necesitatea comunicării între români prin scris și tipar în limba lor proprie, dar în afara cultului (*Rațiunea dominantă*, p. 46—47).

„Va trebui să vină umanismul românesc, la sfârșitul veacului, cu ideea că limba română, fiind continuatoarea celei latine, este nu numai limba gloatelor, ci un instrument de civilizație, superior prin originile sale celei slavone, și acesta este cel mai mare merit al vechilor noștri umaniști. Cîtă vreme limba slavonă bisericească a fost considerată sfîntă, mai bogată ca mijloc de exprimare, nu a putut fi complet înlăturată din pozițiile ei de rezistență, în special în biserică“²⁰. Epoca lui Matei Basarab reprezintă însă o etapă importantă în acest proces de mai lungă durată²¹.

În sfîrșit, un al treilea curent era promovat de *Pantelimon Ligaridis*, grec din Chios, umanist, erudit și teolog, chemat de Vasile Lupu, dar rămas la Tîrgoviște, unde a deschis *prima școală superioară din Țara Românească*, fiind preceptorul fiilor postelnicului Constantin Cantacuzino și a încă zece fii de boieri²². La cursurile sale, ținute în limbile greacă și latină și unde se învățau gramatica, retorica și logica, se vor forma o serie de intelectuali care vor promova o adevărată renaștere către sfîrșitul secolului al XVII-lea. Ligaridis nu va influența însă decît în mică măsură atmosfera culturală a epocii lui Matei Basarab. Împreună cu Ignatie Petrițis, și el dascăl la școala din Tîrgoviște, Ligaridis a colaborat la traducerea textelor grecești din *Îndreptarea legii*, în prefața căreia cei doi sint considerați „dascăli desăvîrșiți, [...] vestiți și foarte iscusiți intru toată dumnezeiasca scriptură“²³.

Acestea fiind curente și tendințele ce se manifestă în epoca lui Matei Basarab, ne rămîne să spunem cîteva cuvinte despre *principalele sale realizări în acest domeniu*.

Cea mai de seamă realizare culturală este, fără îndoială, aceea din domeniul tiparului. Cu sprijinul mitropolitului Kievului, de origine română, Petru Movilă²⁴, Matei Basarab a adus în Țara Românească două tipografii:

²⁰ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 197. După opinia lui I. Bianu, înlocuirea definitivă și totală a slavonei cu limba română ca limbă de cult a avut loc în primele decenii ale secolului al XVIII-lea (vezi nota următoare).

²¹ Vezi I. Bianu, *Despre introducerea limbii românești în biserica românilor*, Buc., 1904, p. 18, care arată că în ultimii ani ai domniei lui Matei Basarab s-au tipărit românește „numai arătările tipicului, adică instrucțiunile cum trebuie să se facă slujba, cîntările și rugăciunile rămîind toate în slavonește“. Mai tîrziu, N. Iorga afirmă el însuși că, în vremea domniei lui Matei Basarab, are loc „un început de românizare a slujbei care se va continua mai tîrziu numai, și nu fără mari greutăți“ (*Istoria românilor*, VI, p. 189).

Faptul acesta a fost cunoscut și unor oameni de cultură din sec. XVIII ca învățatul episcop Chesarie care scria în predoslovla la *Mineiul pe noiembrie*, Rîmnic, 1778 că „tălmăcirea cărților (în limba română — N.S.) s-au început în zilele lui Matei voevod Basarab“ (BRV, II, p. 227). De aceea nu putem subscrie la unele afirmații prea categorice potrivit cărora Matei Basarab „a introdus oficial limba română în locul celei slave în practica cultului ortodox“ (Maria Soveja, în RA, 1973, nr. 3, p. 128).

²² Victor Papacostea, *Les origines de l'enseignement supérieur en Valachie* (RESEE, I, 1963, nr. 1—2 p. 7—21). Apărut și în limba română în „Studii“, 1961, nr. 5, p. 1139—1164. Vezi și idem, *O școală de limbă și cultura slavonă la Tîrgoviște în timpul domniei lui Matei Basarab* („Romanoslavica“, V, 1962, p. 190), unde se arată că această școală „a creat specialiști autohtoni, care au prelungit existența culturii slave în Țara Românească în secolul al XVII“.

Despre Pantelimon Ligaridis — considerat „întemeietorul studiilor clasice“ în istoria culturii românești — vezi mai nou Sergiu Iosipescu, *Paisie Ligaridi și studiile clasice din Țara Românească în secolul XVII* (AIIAI, 1984, p. 379—385).

²³ *Îndreptarea legii*, ed. cit., p. 10.

²⁴ Gabriel Ștrempel, *Sprijinul acordat de Rusia tiparului românesc în secolul al XVII-lea* („Studii și cercetări de bibliologie“, I, 1955, p. 19—27); P. P. Panaitescu, *Petru Movilă și românii*, Buc., 1942 și idem, *L'influence de Pierre Mogila dans les Principautés Roumaines* („Mélanges de l'école roumaine en France“, V, 1926, p. 83 și urm.).

una a așezat-o în mănăstirea Cimpulung, unde a dat la lumină patru cărți (ultima o *Psaltire* în limba slavonă în 1650). Cea de-a doua, instalată la început la mănăstirea Govora și pusă sub supravegherea egumenului Meletie Macedoneanul²⁵, a fost mutată la mănăstirea Dealu, iar de acolo la Tirgoviște, în 1646, cind se tipărește un *Slujebnic slavon*, apoi din nou la Dealu, în 1647, pentru ca în 1649 să se stabilească la Tirgoviște, ultima tipăritură fiind *Tirnosania slavo-română* din 1652. *S-au tipărit în total 21 de titluri de cărți religioase.*

Este interesant de reținut că în prefața primei cărți tipărite la Cimpulung în 1635, *Molitfenicul slavonesc*, prefață alcătuită din porunca lui Matei Basarab, se spune că domnul și-a dat seama de „împușinarea cărților sfinte [...] din pricina deselor năvăliri și impresurări ale diferitelor popoare“ și că alte cărți nu se vor putea realiza „decît numai prin tipografie, adică tiparniță“. Căutînd o asemenea instalație necesară, s-a prezentat Meletie Macedoneanul, „venit din țările rusești“, cu care domnul s-a sfătuit; soluția găsită în comun a fost aducerea tiparului de la Kiev, de la Petru Movilă, care a trimis „tiparniță întreagă, desăvîrșită, cu litere de cinci feluri, de asemenea și tipograf iscusit împreună cu ea, anume Timotei și cu alții“, cărora — spune domnul — „și loc hotărit pentru aceasta le-am arătat orașul numit Cimpulung și le-am poruncit acolo a viețui și a se hrăni, a se îmbrăca și a se folosi de darea orașului și în alte cheltuieli de meșteșug a o întrebuința. Deci, după săvîrșirea instrumentelor de lemn, trebuincioase meșteșugului, am poruncit ca, prin voire și sfat obștesc, mai întîi să se scoată la lumină această carte ce este *Trebnic* sau *Molitvoslov* numit, fiind cea mai de trebuință cer-

Merită să reținem faptul că Petru Movilă — „fecior de domn de Muldova“, cum spune mitropolitul Varlaam la 1643 — a trimis „tipariul cu toate meșteșugurile cîte trebuiesc“ și în Moldova, la cererea lui Vasile Lupu (Sacerdoțeanu, *Predosloviile*, p. 101), astfel încît se poate vorbi de o *activitate tipografică similară în cele două țări surori*, cu sprijinul unui ierarh român care nu și-a uitat neamul din care făcea parte.

Rîvnă lui Matei Basarab pentru cărțile religioase a fost lăudată de tipograful liovean Mihail Slińska, editorul *Triodului înflorat*, apărut în 1642 cu sprijinul mitropolitului Petru Movilă și dedicat lui Matei Basarab. Vezi P. P. Panaitescu, *O carte necunoscută a lui Petru Movilă dedicată lui Matei Basarab*, în vol. *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, Buc., 1965, p. 295—301.

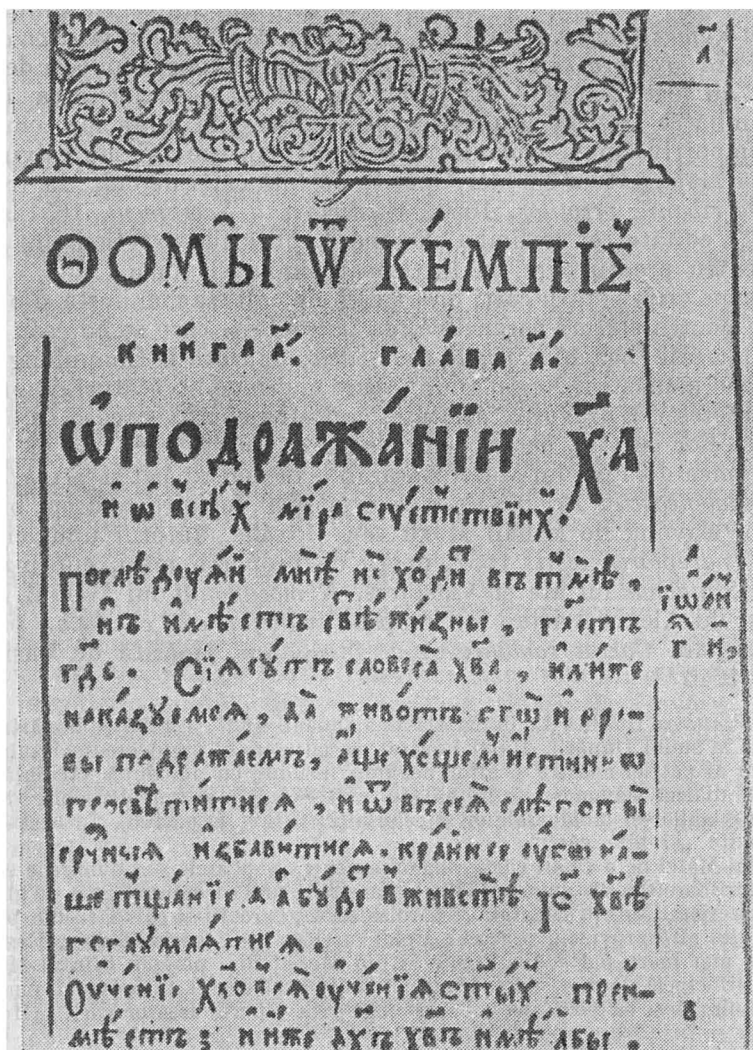
Paralel, Matei Basarab și Udriște Năsturel au dus tratative cu Rafael Levaković, tipograf croat care lucra la tipografia Congregației de Propaganda Fide; acesta a ajuns la Tirgoviște în septembrie 1638, dar n-a realizat nimic deoarece nu cunoștea prea bine limba română și alfabetul chirilic și, în plus, vădea tendințe catolice. Vezi D. Gazdaru, *Misiunea culturală a lui Rafael Levaković pe lângă Matei Basarab. Prietenia lui cu Udriște Năsturel*, în vol. *Stilii istorico-filologice*, Freiburg, 1974, p. 93—174.

²⁵ Despre activitatea acestuia vezi G. T. Ionescu, *M-reă Govora și egumenia lui Meletie Macedoneanul* (BMI, 1981, nr. 2, p. 20 și urm.); idem, *Contribuții la cunoașterea așezămîntului cultural medieval m-reă Govora din jud. Vîlcea* („Buridava“, 1972, p. 57—122).

Se cuvine să mai amintim și faptul că mănăstirea Govora devenise în această vreme și un centru de învățămînt. Întărind dania de 1 000 de florini anual făcută mănăstirii de Matei Basarab, Theofan, patriarhul Ierusalimului, constata la 1636 că domnul „a voit el să rinduiască într-însa dascăli și tipografi pentru a tipări și împodobi cărți sfinte, și încă nu numai de acestea să aibă grijă dascălii pe care i-a însărcinat cu administrarea, ci și copii să aducă la școală și să-i învețe scrierile sfinte și după toată puterea lor să-i deprindă pe ei a cunoaște înțelepciunea cea dinăuntru și cea dinafară [a oamenilor]“ (Arh., St. Buc., m-reă Govora, XXXI/1). Vezi și Natalia Trandafirescu, *Un document inedit despre tiparnița și școala de la Govora întemeiate de Matei Basarab* (RA, 1982, nr. 3, p. 258—264).

Mystirio sau Sacrament, 1651.

Pagină din *Imitatio Christi*, 1642.

cetării bisericești”²⁶. Este vorba deci de o politică culturală dirijată de domn și de sfatul său domnesc, care urmărea în primul rînd înzestrarea lăcașurilor religioase cu cărțile de cult necesare. De altfel, în unele prefete ale cărților tipărite se și spune că editarea s-a făcut din ordinul domnului sau „din ordinul și cu cheltuiala” acestuia.

²⁶ BRV, IV, p. 182—183; Dan Simonescu și Damian Bogdan, *Inceputurile culturale ale domniei lui Matei Basarab* (BOR, LVI, 1938, p. 870 și urm.). O bună prezentare a activității tipografice din această vreme la C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III/1, ed. II-a, p. 893—895.

Despre valoarea artistică a ornamentelor utilizate în tipărituri vezi Ana Andreescu, *Elemente de ornamentică în tipăriturile lui Matei Basarab*, în vol. *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național, Valorificare-cercetare*, Rîmnicu Vilcea, 1980, p. 409—420. Despre relațiile dintre ornamentica utilizată în cărțile muntene și cele ucrainene vezi G. Stempel, *op. cit.*

Tipăriturile realizate în timpul domniei lui Matei Basarab, care se adresau nu numai românilor din țara pe care o conducea, ci și celor de același neam cu ei din Moldova și Transilvania, ca și creștinilor ortodocși de la sudul Dunării²⁷, au fost făcute — așa cum am arătat — majoritatea în limba slavonă, limbă ce trebuia să unească pe ortodocși în lupta lor comună, sau separată, împotriva mahomedanismului, protestantismului sau calvinismului.

Marea majoritate a cărților tipărite au fost cărți de cult; la trei dintre acestea (*Pogribania preoților*, 1650, *Mystyrion sau Sacrament*, 1651 și *Tirnosanie*, 1652), editate tot în limba slavonă, explicațiile practicii sînt în limba română pentru preoții care nu înțelegeau limba slavonă.

Pe lângă grija pentru cărți bisericești, de cult, se manifestă și o anumită preocupare pentru sfaturi parenetice, de îndreptare, care se adresa tuturor; este cazul lucrării *Învățăături preste toate zilele*, apărută la Cimpulung în 1642, „cu cheltuiala mănăstirii Negru vodă”, care cuprinde învățăături despre „șapte tocmele sufletești”: dragoste, răutate, milostenie etc. și care se adresează „nu numai celor ce știu, ce și celora proști ce nu știu”²⁸.

În vremea domniei lui Matei Basarab s-au mai tipărit și *primele legiuri din Țara Românească*: *Pravila de la Govora*, 1640, legiuire de drept bisericesc, tradusă din slavonă de Mihail Moxa sau Moxalie, autorul unui cronograf, precum și *Îndreptarea legii*, 1652, operă de proporții mari, cuprinzind traduceri din *Sintagma* lui Matei Vlastares, *Nomocanonul* lui Manuil Malaxos, *Comentariul* lui Alexis Aristan la *Sinopsa lui Ștefan din Efes* ș.a., precum și largi extrase din *Cartea românească de învățătură*, tipărită de Vasile Lupu la Iași, în 1646²⁹.

²⁷ În *Psaltirea* tipărită în limba slavonă în anii 1637 și 1638 și împărțită în dar popoarelor de la sudul Dunării, Matei Basarab se adresează „drept credinciosului și evlaviosului neam al patriei noastre și altor neamuri înrudite cu noi după credință și avînd același vestit dialect slavonesc ca limbă (de cult — N.S.) și cu deosebire bulgarilor, sirbilor, ungrovlahilor și moldovlahilor și celorlalți” (BRV, I, p. 105). În aceeași prefață domnul promite „și alte cărți”.

Intenția lui Matei de a tipări cărți religioase pentru popoarele sud-dunărene este exprimată într-o scrisoare din 10 august 1637, în care se spune că domnul „are de gînd a retipări cărțile bisericești de rit oriental, de care se servesc preoții și călugării din principatul său și din multe alte provincii, precum: Moldova, Rusia, Bulgaria, Serbia, Rascia, Herțegovina, cea mai mare parte din Tracia și din Macedonia, pînă la Sfîntul Munte”. În acest scop, „principele de mai sus a trimis să caute prin deosebite provincii cine să înțeleagă această limbă și să poată prevedea și îngriji de tiparul acestor cărți” (Hurmuzaki, VIII, p. 461).

Printre meșterii tipografi care au lucrat în tiparnițele lui Matei Basarab au fost și unii veniți de la sudul Dunării precum Procopie, Preda și Radu Stanciovici, Tudor și Lupin Dumitrievici etc.

După cum s-a observat, tipăriturile în limba slavonă aveau misiunea să pătrundă și la sudul Dunării pentru a asigura astfel „propagarea influenței culturale și politice a Țării Românești în zonele limitrofe, lansarea spirituală a poporului nostru în circuitul Europei răsăritene” (Dan Horia Mazilu, *Udriște Năsturel*, p. 39—40).

Într-adevăr, numeroase asemenea cărți în limba slavonă se păstrează în bibliotecile din Belgrad, Novisad și Sarajevo, ca și la mănăstirile sirbești Beocin, Bodjani și Hilandar (MI, 1982, nr. 9, p. 9; Emil Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale, dintre români și iugoslavi*, în „Cercetări literare”, 1939, p. 170; BRV, I, p. 171—175 etc.)

Răspîndirea acestor cărți pe o arie largă a fost apreciată și lăudată de unii contemporani precum călugărul rus Grigori Rojadvovski — aflat la Tirgoviște la 1650—1652 — care vorbește într-un euchariston de „stampa ili tipografia na vsea stranii poludenntiia, preslavnoe je to iako vsiu zemliu Dakiiskuiu vî miria sâhranaia” („Studii”, 1971, nr. 5, p. 1 032).

²⁸ Sacerdoțeanu *Predosloviile*, p. 86—89. În *Paraclisul* din 1639 — după obișnuitele rugăciuni de seara și de dimineață „pre limba rumânească, cine va citi să înțeleagă ce zice” — se dau și unele sfaturi elementare moral-religioase despre „direptatea firei” sau „direptatea legei”, urmate în mod foarte curios de 13 pagini din *Gromovnic*, carte interzisă de biserica ortodoxă (BRV, IV, p. 20—21).

²⁹ Vezi introducerea la *Îndreptarea legii*, Buc., 1962.

Se cuvine subliniat faptul că cele două legiuri — *Pravila de la Govora* și *Îndreptarea legii*, îndeosebi ultima — au avut o largă circulație și în Transilvania, unde s-au păstrat numeroase exemplare. Ducînd o adevărată politică culturală, Matei Basarab a pus să se tipărească *Pravila de la Govora* într-o ediție specială pentru Transilvania, sub numele mitropolitului Ghenație. Este apoi interesant de relevat faptul că în 1639 — deci în perioada cînd se tipărea *Pravila* — la tiparnița de la mănăstirea Govora lucra și popa Nicula Ardeleanul în calitate de „scoțător de cărți la tiparele domnești”³⁰, ceea ce dovedește colaborarea meșterilor tipografi ardeleni la realizarea *Pravilei* care va circula apoi și în Transilvania.

Din *Îndreptarea legii* s-au descoperit în Transilvania cel puțin 35 de exemplare, din care 8 în Bihor, 7 în Banat, 7 în județul Arad, 6 în județul Sibiu etc.³¹

Pe unul din aceste exemplare se păstrează următoarea însemnare deosebit de interesantă: „scriu eu, Udriște diac (din Țara Românească — N.S.), la tine, frate popa Teodor, cum aceasta să ști și să nu să uite cum că această carte o dau ție să o duci la frații den Ardeal, această carte pre limba rumânească”. Udriște atrăgea atenția asupra faptului că *Pravila* cuprindea „luminata știință [...] de dreptate de la moși și strămoși”³². Este vorba aici, în chip evident, de un mesaj cultural cu o semnificație clară: *un dar „pre limba rumânească”, făcut „fraților” din Transilvania*.

În afară de *Îndreptarea legii*, o largă circulație au avut în Transilvania cărțile religioase tipărite de Matei Basarab. Este semnificativ în acest sens faptul că două din aceste cărți — *Ceaslovul*, tipărit la Govora în 1640 și *Pogrebania preoților*, Țirgoviște, 1650 — sînt cunoscute numai după exemplarele păstrate în Transilvania³³. Numeroase alte cărți religioase tipărite în Țara Românească în această vreme (*Antologhion*, 1643, *Triod*, 1649, *Evanghelia învățătoare*, 1642 etc.) au ajuns și ele în posesia unor biserici ortodoxe de peste munți³⁴.

Pe lângă aceste numeroase cărți provenite din Țara Românească, Matei Basarab a venit în ajutorul românilor ortodocși din Transilvania prin trimiterea de meșteri tipografi ca popa Dobre, „venitu din Țara Românească de au făcut tipare aice în Ardealu”, unde a reeditat, în 1641, *Evanghelia* lui Coresi³⁵. În aceeași tipografie va apare în 1648 unul din monumentele limbii vechi românești, *Noul Testament*, desăvîrșit de mitropolitul Simion Ștefan, dar a cărui traducere din grecește o începuse ieromonahul Silvestru de la Govora³⁶.

³⁰ Arh. St. Buc., m-reă Govora, XVII/10.

³¹ „Valachica”, 10—11, 1978—1979, p. 29; MA, 1977, nr. 7—9, p. 660 și urm.; Țirgoviște, *cetate a culturii românești*, Buc., 1974, p. 56—57; Ioana Cristache-Panait, *Aceiași neam, aceeași lege* (BOR, 1980, nr. 3—4, p. 477—480).

Despre rolul legiurilor în păstrarea unității românilor vezi Ioan N. Floca, *Unitatea dintre pravilele folosite în Transilvania cu cele din Țara Românească și Moldova* (MA, 1962, nr. 9—12, p. 686—710), care subliniază faptul că *Îndreptarea legii* s-a aplicat și în Transilvania, unde era considerată pînă în secolul trecut „un cod oficial de legi și canoane”.

³² „Crisia”, 1977, p. 436.

³³ Ioana Cristache-Panait, *Rolul lui Matei Basarab în cultura românilor din Transilvania*, în vol. *Matei Basarab și Bucureștii*, Buc., 1983, p. 66.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ BRV, I, p. 116—118. Tot „popa Dobrea din Țara Muntenească” a fost și „meșterul tipariului” la *Catehismul* din 1640, care a ajuns și la românii din Țara Românească și Moldova (Sacerdoțeanu, *Predosloviile*, p. 122).

³⁶ Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 68 și nota 35.

A doua realizare de seamă în domeniul culturii privește istoriografia; pe baza unei atente analize a părților componente ale cronicii Țării Românești (așa-numitul *Letopiseș cantacuzinesc*), s-a ajuns la concluzia că „alcătuirea primei istorii a Țării Românești se datorește curții domnești din vremea lui Matei Basarab, iar Cantacuzinii n-au făcut altceva decât să adauge la sfârșitul ei cronica lor, fără a schimba mare lucru din textul letopiseșului oficial precedent”³⁷.

Asupra motivelor care l-au determinat pe Matei Basarab să întreprindă această operă de mare interes cultural-național s-a spus că la baza voinței domnului a stat dorința sa de a stabili o legătură între boierii Craiovești (din stirpea cărora făcea el însuși parte)³⁸ și familia domnitoare a Basarabilor, Matei din Brîncoveni fiind primul domn din secolul al XVII-lea care și-a adăugat și numele de Basarab.

Fără îndoială că argumentele aduse de marele istoric care a fost P. P. Panaitescu sînt convingătoare, dar ele nu sînt suficiente; autorul omite dorința lui Matei Basarab de a face o legătură trainică cu trecutul, trecut în care găsea atîtea exemple și modele pentru a redresa prezentul țării. Dincolo deci de interesele sale, poate cam personale, stătea idealul său politic de care am vorbit în paginile precedente³⁹.

Legătura cu trecutul țării și al familiei Basarabilor a realizat-o Matei pe diverse căi; în afară de istoriografie, el s-a preocupat de toate lăcașurile vechi ale țării — îndeosebi de acelea ridicate de Neagoe Basarab și de boierii Craiovești — pe care le-a refăcut sau reparat, așa cum vom arăta mai departe.

Este posibil ca — așa cum Udriște Năsturel a fost pus de domn să caute prin mănăstiri toate cărțile vechi — Matei Basarab să fi trimis una sau mai multe persoane care să vadă ctitoriile vechi ale țării și să culeagă din inscripțiile și documentele lor date istorice despre predecesorii domnului, date inserate apoi în cronica țării.

³⁷ P. P. Panaitescu, *Începuturile istoriografiei în Țara Românească* (SMIM, V 1962, p. 217).

Primul care a remarcat existența unei cronici din vremea domniei lui Matei Basarab a fost N. Iorga, care spunea: „ca și la istoria lui Mihai Viteazul, întîlnim pretutindenea date precise, ceea ce înseamnă o redacțiune în paralel cu evenimentele [...]. Miraculosul intervine în favoarea eroului (= Matei Basarab) ca în orice operă de gloriificare” (*Cronicele muntene*, p. 12). Vezi și idem, *Istoria literaturii române*, ed. a II-a, vol. I, 1925, p. 352—353. Mai nou vezi Sergiu Iosipescu *Letopiseșul Cantacuzinesc și tradiția istorică a originilor principatului Țării Românești* (R. Ist., 1980, nr. 10, p. 1884), care susține ca fiind „mai presus de orice îndoială” elaborarea în vremea lui Matei Basarab a unei cronici a acestei domnii, și Ștefan Andreescu, *Din nou despre prima cronică a Țării Românești* (BOR, 1982, nr. 9—10, p. 861—867), care arată că inițiativa elaborării cronicii Țării Românești a apărut încă de la începutul domniei lui Matei Basarab; ca argument se aduce faptul că atât *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, cît și *Viața sfințitului Nifon* (ultima intrată în corpul cronicii) au fost traduse la 7142 (1633—1634). Despre această ultimă problemă vezi și O. Ilescu, *Cînd au fost traduse în românește „Învățăturile” lui Neagoe Basarab?* („Argheș”, 1967, nr. 10, p. 6—7).

După alte opinii, ar fi existat chiar două cronici despre Matei Basarab: una boierească și o alta de curte (*De la Negru vodă la Neagoe Basarab*, Buc., 1976, p. 22—43).

Menționăm că de curînd a fost semnalat la mănăstirea Căldărușani un manuscris miscelaneu care cuprinde „viața domnului Matei Basarab voievod după hronograful cel de obște ce se află aicea și scrierea pentru domnia lui pînă la sfîrșit”, operă alcătuită la 1802 de Meletie ieromonahul, unde se aduc o serie de completări la textul *Letopiseșului cantacuzinesc*. Vezi Alexandru Stănculescu, *O variantă a Letopiseșului cantacuzinesc* (MO, 1978, nr. 7—9, p. 660—663). Textul a fost publicat de același autor în BOR, 1981, nr. 1—2, p. 145—174. Aceasta este prima operă istoriografică dedicată lui Matei Basarab.

³⁸ Vezi mai sus partea I, nota 15.

³⁹ Vezi pe larg N. Stoicescu, „Descălecat” sau întemeiere? O veche preocupare a istoriografiei românești. *Legendă și adevăr istoric*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*. Buc., 1980, p. 125—132.

Înainte de a încheia acest capitol, se cuvine să mai subliniem faptul că domnia lui Matei Basarab reprezintă o *perioadă de intense schimburi culturale între țările române*⁴⁰. Pe lângă colaborarea în domeniul tiparului dintre Țara Românească și Transilvania — despre care am vorbit mai sus — constatăm legături strânse între oamenii de cultură munteni și moldoveni în domeniul literaturii juridice și religioase. Iată câteva exemple: *Îndreptarea legii*, tipărită la Tirgoviște la 1652, a inclus în ea dispozițiile de drept agrar aflate în *Cartea românească de învățătură*, apărută la Iași în 1646; dispozițiile cuprinse sub titlul „Pravile tocmita, alese, scoase pentru toți lucrătorii pământului” din legiuirea moldoveană au devenit glavele 294—309 din codicele muntean⁴¹. Dacă adăugăm la aceasta și faptul că textele juridice grecești incluse în *Îndreptarea legii* au fost traduse de călugărul transilvănean Daniil Panoneanul⁴², vom înțelege că acest codice de legi este rezultatul unei colaborări între intelectuali din cele trei țări surori.

Cazania lui Varlaam din 1643 stă la baza textului din *Cazania* tipărită la Dealu în anul următor⁴³, fără ca deosebirile de grai să constituie o piedică în preluarea textului. O altă dovadă a colaborării moldo-muntene o constituie faptul că răspunsul mitropolitului Varlaam la *Catehismul calvinesc* — combătut împreună de reprezentanții bisericii din cele două țări, care apărau astfel unitatea de credință a neamului românesc — a fost tipărit în Țara Românească, unde textul a fost puțin modificat⁴⁴.

Să mai amintim apoi că Vasile Bosie, „dascăl din țara Moldovei”, alcătuieste un manuscris al lucrării *Praxiu* pentru Radu Cîndescu mare comis din Țara Românească, pe care acesta îl dăruiește mănăstirii Cozia din Oltenia la 1651⁴⁵. Aceasta dovedește că relațiile uneori încordate între domnii Țării Românești și Moldovei nu au putut împiedica legăturile culturale dintre cele două țări surori.

⁴⁰ Vezi N. Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, Buc., 1983 (Cap. *Relațiile culturale*).

⁴¹ *Îndreptarea legii*, p. 19—20.

⁴² Faptul acesta rezultă din însemnarea lui Daniil la *Îndreptarea legii*, care mărturisește plin de umilință că a tradus „această îndreptare a legii de pre limba elinească pre limba proastă românească”, după ce învățase „puțineală gramatică și sintaxisul”, având „arătarea, supunerea și îndreptarea cuviosului întru ieromonahi chir Ignatie Petriș și a lui Pantelimon Ligaridis, dascăli desăvârșiți, amândoi de la Hio, vestiți și foarte iscusiți întru toată dumnezeasca scriptură” (BRV, I, p. 193). Vezi și N. A. Ursu, *Un cărturar puțin cunoscut de la mijlocul secolului al XVII-lea: Daniil Andrean Panoneanul* („Cronica”, 23 oct. 1981, p. 5, 8).

⁴³ I. Rizescu, *Noi date în legătură cu raportul dintre Cazania lui Varlaam și Cazania de la Dealu* („Limba română”, 1975, nr. 4, p. 313—331).

⁴⁴ Mihaela Teodorescu, *Unde a fost tipărită lucrarea lui Varlaam „Răspunsul împotriva Catehismului calvinesc?”* („Limba română”, 1978, nr. 2, p. 163—171).

Tot o colaborare moldo-munteană putem considera și sprijinul acordat de Petru Movilă tiparului din Țara Românească, ca și faptul că prefața *Pravilei* de la Govora (1640) este tradusă după aceea a lui Petru Movilă din 1629 (P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, Buc., 1965, p. 198).

De altfel, trebuie să spunem că *Petru Movilă avea un program ideologic oarecum comun cu Matei Basarab*; în *Micul catehism*, publicat la Kiev în 1645 (într-o epocă în care se încerca organizarea unei cruciade antiotomane), mitropolitul arăta că toți ortodocșii trebuie să se roage lui Dumnezeu „pentru a elibera pe creștini din sclavia păgînilor” (P. P. Panaitescu, *L'influence de Pierre Mogila*, p. 15), exact ceea ce dorea și domnul Țării Românești. Nu trebuie omis nici faptul — semnalat de Ștefan Andreescu (AIIAI, 1984, p. 167) — că Petru Movilă era considerat, într-o carte din 1628, „odraslă a domnului țărilor dacice Movilă” și că în 1643 Udriște Năsturel (care a cunoscut probabil lucrarea) numește și el pe Matei Basarab „voievod al țărilor dacice”.

⁴⁵ P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, I, Buc., 1959, p. 300.

Capitolul II

Matei Basarab, cel mai mare ctitor al poporului român în epoca medievală

S-a spus — și pe bună dreptate — că Matei Basarab a fost „*cel mai mare ctitor bisericesc al neamului nostru*“⁴⁶.

Mulțimea construcțiilor ridicate de domnul Țării Românești a fost remarcată și de contemporanii săi; de pildă, misionarul catolic Baksic, vizitând țara în această vreme, afirma că Matei Basarab „a ridicat multe mănăstiri și a renovat multe biserici pe întinsul Țării Românești“⁴⁷. La rîndul său, un alt străin care a vizitat Țara Românească în această vreme, diaconul Paul de Alep, constata și el că Matei vodă „a zidit multe biserici și felurite mănăstiri, toate de piatră, boltite, din temelii desăvîrșit; și le-a făcut toate de cite aveau nevoie, ca odoare sfinte, prețioase și le-a făcut danii bogate. Și a făcut multe milostenii la Ierusalim și la felurite mănăstiri și biserici din lume [...] A zidit <în> multe locuri“⁴⁸.

Numărul mare al ctitoriilor ridicate de Matei Basarab nu a impresionat numai pe străini, ci și pe autohtoni. Într-un document din 1661 se spunea astfel că „multe sfinte mănăstiri și case dumnezești au făcut (domnul) aici în țară“⁴⁹, constatare asemănătoare aceleia din cronica țării, unde se afirmă că Matei „au făcut multe mănăstiri și biserici“ și se înșiră 20 de asemenea

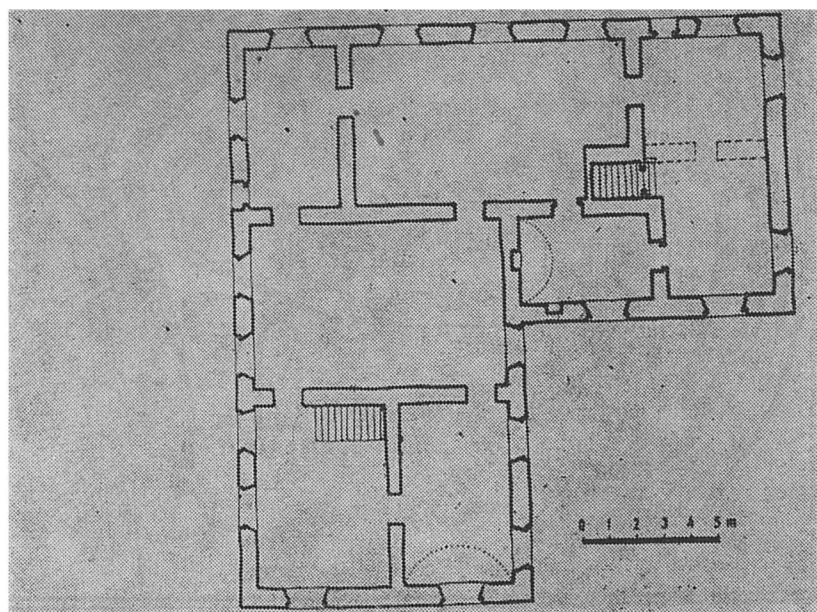
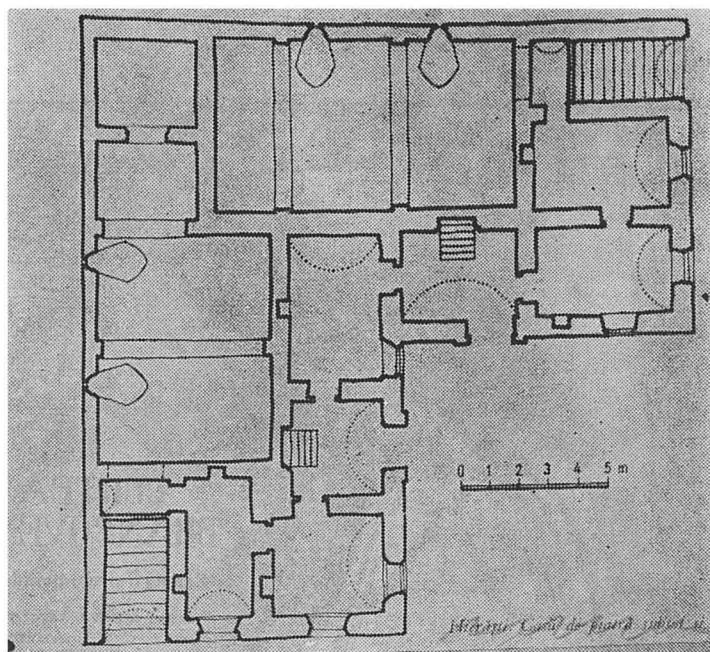
⁴⁶ C. C. Giurescu, *Matei Basarab cel mai mare ctitor bisericesc al neamului nostru, Știri noi despre lăcașurile lui*, în vol. *Prinos I.P.S.S. Nicodim, patriarhul României*, Buc., 1946.

Una din explicațiile acestui amplu program de construcții religioase a fost dată de Emil Lăzărescu în *Istoria artelor plastice*, II, p. 12: „unul din principalele puncte ale amplului program de «politică a culturii» urmărit de domnie a fost înzestrarea instituțiilor religioase, nu numai cu averi și posesiuni menite să le asigure existența zilnică, ci și cu lăcașurile și obiectele de cult corespunzătoare [...] prestigiului de care se socotea că ele trebuie să se bucure în societatea vremii. În parte, așa se explică deosebita preocupare pentru artă a acestei perioade; astfel se justifică și de ce, într-o vreme în care în alte părți arta laică ajunsese să cunoască o mare dezvoltare, cea a Țării Românești se menține predominant religioasă și, în sfîrșit, tot astfel se explică și principalele caracteristici pe care ea le vedește în tot cursul domniei lui Matei Basarab. Într-adevăr, ca și întreaga cultură, activitatea artistică se bucura de sprijinul material al domniei, dar numai în măsura în care ea contribuia la realizarea programului politic de reorganizare a statului, potrivit cu modelul «vremurilor bune» de la începutul secolului precedent“.

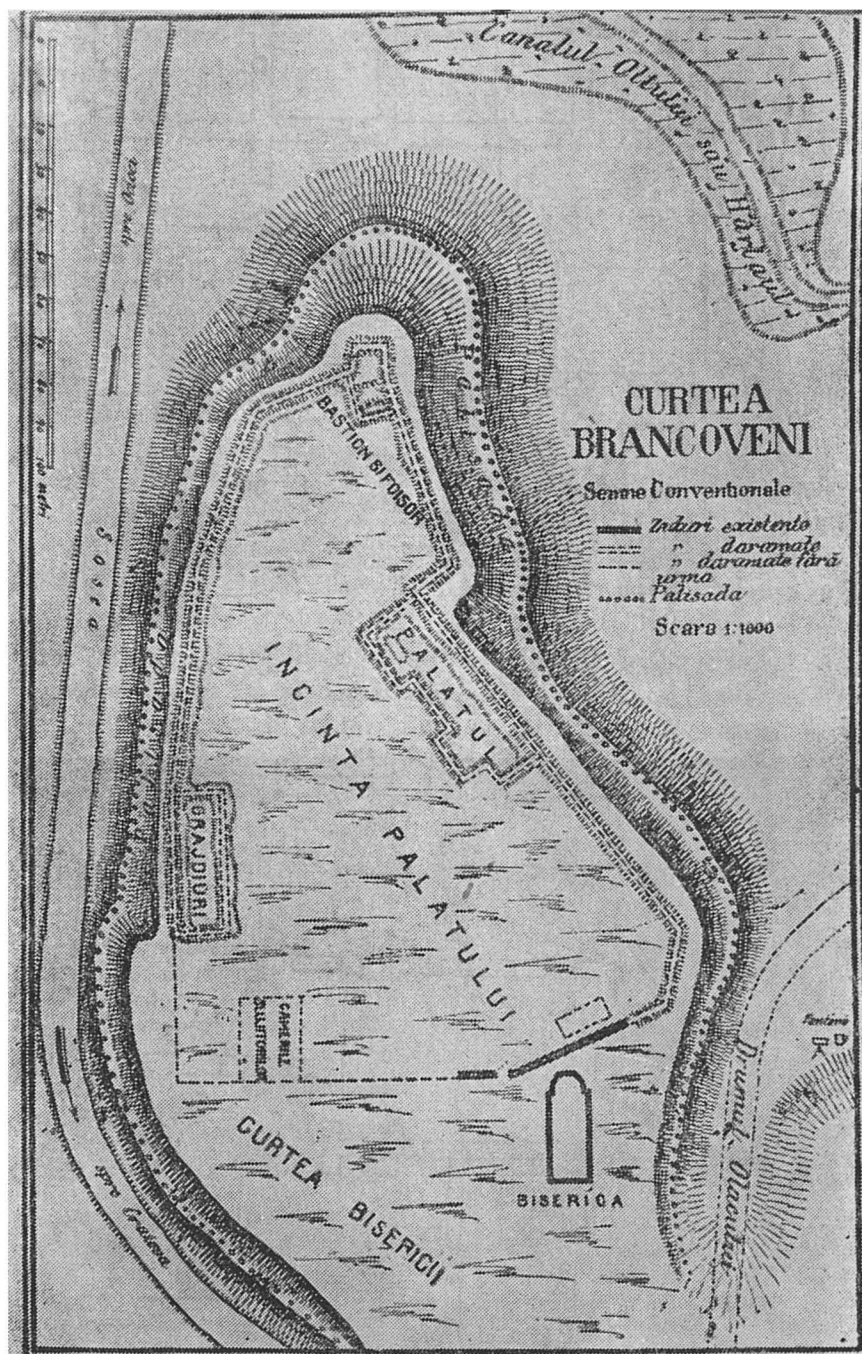
⁴⁷ *Călători străini*, V, p. 206—207.

⁴⁸ *Ibidem*, VI, p. 692.

⁴⁹ D. Cristescu, *Sfînta mănăstire Arnota, Rîmnicu Vilcea*, 1937, p. 132.

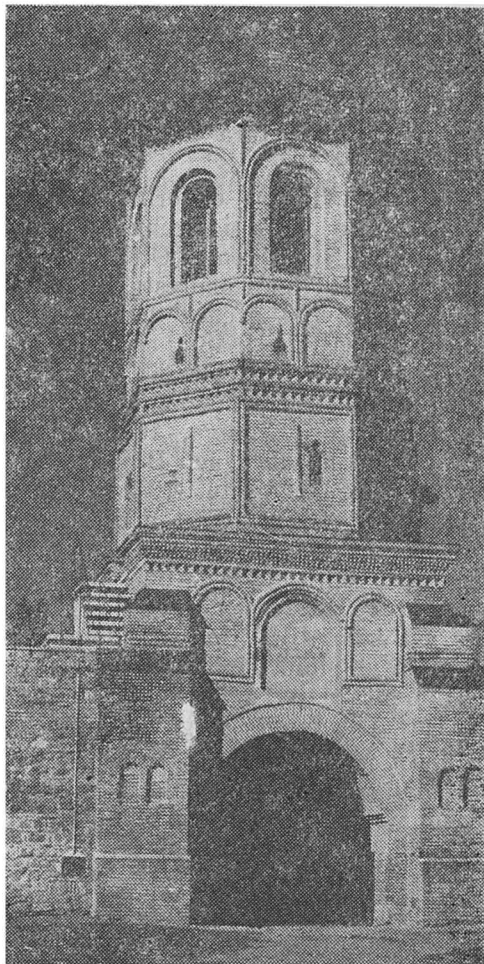

Planul casei din Herăști.

Planul curții domnești din Brâncoveni (după BCMI, 1911, p. 56).

Turnul-clopotniță al mănăstirii
Brebu.

Casa domnească de la mănăstirea
Brebu.

lăcașuri (din care unele nu sînt ale lui Matei)⁵⁰, precum și „cetatea“ din Tîrgoviște⁵¹. Celălalt cronicar muntean remarcă faptul că „pînă la acest domn, puține zidiri au făcut domnii cei mai dă-nainte; iar Matei vodă au înfrumusețat țara cu de tot fealiul de zidiri: mănăstiri, biserici, case domnești“⁵².

Iată evidența ctitoriilor lui Matei Basarab⁵³: mănăstirile Arnota — Vilcea, ante 1638 și Brebu — Prahova, 1640—1650; curtea domnească și biserica din Brîncoveni — Olt, 1634—1635; mănăstirea Brîncoveni — Olt, 1640; Curtea Veche din București, refăcută după 1640; mănăstirea Plumbuita — București, avînd și case domnești, ante 1647; mănăstirea Sf. Apostoli — București (1647—1648); clădirile și biserica episcopiei din Buzău, 1649; curțile domnești și biserica din Caracal, refăcute după 1640; mănăstirile Căldărușani, 1637—1638 și Negru vodă din Cîmpulung, 1635—1636; biserica Sf. Dumitru — Craiova, 1651; mănăstirea Drăgănești — Teleorman, ctitorită cu rudele sale Diicu Buicescu și Drăgușin Deleanu, 1647; biserica domnească din Gherghița, 1641; baia din Giurgiu, 1640; schitul Lăculețe — Dîmbovița, 1645—1656; mănăstirea Măxineni — Brăila, 1637—1639; biserica domnească din Mănăstirea-Cornățelul, jud. Călărași, 1648; mănăstirile Negoești, jud. Călărași, 1648—1649 și Pinu — Buzău, 1647; biserica domnească din Pitești (terminată de Constantin Șerban); mănăstirea Plătărești, jud. Călărași, 1640; biserica domnească din Ploiești, circa 1637; biserica din Porcești — Sibiu, 1653; mănăstirile Sadova — Dolj, ante 1640; Slobozia — Ialomița, 1634; Soveja — Vrancea, 1645; Strehaia — Mehedinți, 1645; biserica Doamnei — Tîrgoviște, 1653; biserica Sf. Împărați—Tîrgoviște, 1650.

În total deci 30 de ctitorii, cele mai multe construcții noi. La acestea s-a adăugat de curînd palatul ridicat, în jurul anului 1635, de Matei vodă la Fundeni, lingă București, ale cărui grandioase ruine erau cunoscute sub numele de „Ziduri dintre vii“⁵⁴.

Separat de acestea, s-au executat diferite reparații și refaceri la: mănăstirile Curtea de Argeș, ante 1643; Govora — Vilcea, unde s-a instalat o tipografie; episcopia Rimnicu Vilcea, schitul Slătioarele — Ocnele Mare (ante 1646); mănăstirea Tismana — Gorj (zidul de incintă); curtea domnească din Tîrgoviște, „cetatea“ Tîrgoviștei și mitropolia din Tîrgoviște, deci 8 lucrări. Total 39.

Ampla operă constructivă a epocii lui Matei Basarab nu s-a rezumat deci numai la ridicarea unor monumente noi, laice sau religioase; „mănăstirile acestea, eliberate (de închinarea la „Locurile Sfinte“), sînt, de la un capăt la altul al țării, îngrijite, împodobite și, unde este nevoie și reparate, pînă la refacere“, după cum observă marele istoric Nicolae Iorga⁵⁵.

⁵⁰ Este vorba de mănăstirile Dintrunlemn și Gura Motrului, atribuite de cronică lui Matei, iar de alte documente nepotului său, Preda Brîncoveanu. Vezi Veniamin Nicolae, *Ctitoriile lui Matei Basarab*. Buc., 1982, p. 148—149 și 163—164. Cît despre biserica din Călugăreni — despre care N. Iorga afirma că „vechiul ostaș al lui Mihai Viteazul ținu să comemoreze glorioasa luptă de la Călugăreni prin ridicarea pe oasele morților de atunci a unei biserici“ (*Istoria românilor*, VI, p. 87) — nu există nici o dovadă că ar fi fost ctitorită de Matei vodă (Veniamin Nicolae, *op. cit.*, p. 118).

⁵¹ *Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 106.

⁵² Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, p. 98.

⁵³ Vezi Veniamin Nicolae, *op. cit.*

⁵⁴ Panait I. Panait, *Un palat bucureștean atribuit lui Matei Basarab*, în vol. *Matei Basarab și Bucureștii*, p. 87—96.

⁵⁵ N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 84.

Aproape că nu este ctitorie veche care să nu fie reparată sau refăcută — după caz —, astfel încît putem spune că *întreaga țară apărea ca un șantier vast în care toate vechile monumente căpătau haină nouă*.

O grijă deosebită a acordat domnul ctitorilor mai vechi ale neamului său, boierii Craiovești și Brincoveni, care au fost fie refăcute, fie completate cu clădiri noi, fie reparate.

Urmărind să întărească prestigiul domniei, Matei Basarab a fost foarte atent cu clădirile ce prezentau un deosebit interes istoric, fie ele curțile domnești din București, Tîrgoviște și Caracal, fie marile mănăstiri ale țării, focare de cultură în acea epocă. Domnul „pretutindeni caută locurile istorice, urmele trecutului ce se cer improspătate pentru mai marea glorie, dar și siguranță a lui, singurul avînd dreptul de a domni“, afirmă pe bună dreptate același istoric ⁵⁶.

După opinia aceluiași mare istoric, grija lui Matei Basarab pentru monumente și preocupările sale de ctitor erau și un răspuns la strădaniile asemănătoare ale lui Vasile Lupu, contemporanul său din Moldova, țară care cunoaște și ea o epocă de mari și strălucite realizări constructive; din acest motiv, N. Iorga își intitulează cap. II din partea dedicată „monarhiei românești“: *Întrecerea ctitorilor domnești*, întrecere pașnică, cu rezultate atît de rodnice pe tărîmul artei.

Mănăstirile cu ziduri groase și cu turnuri înalte și puternice, ca cele de la Brebu, Cîmpulung, Strehaia, Sadova, Gura Motrului, Tismana, Măxineni, Slobozia etc., erau menite nu numai nevoilor religioase, ci și unora militare, de apărare a părților mai amenințate ale țării — lipsită de cetăți — de primejdii ce veneau din afara hotarelor. „În toate acestea — spunea N. Iorga — nu era numai o manifestare de pietate. Prin astfel de clădiri țara ieșea întărită de cel care văzuse la Tismana ce adăpost se poate găsi între asemenea ziduri, așa cum Moldova era apărată prin cetățile lui Ștefan cel Mare“ ⁵⁷.

Se știe că Țara Românească — aflată sub dominația otomană — pierduse cetățile de la Dunăre (Severin, Turnu, Giurgiu) și nu avea voie de la Poartă să construiască cetăți de apărare din care să se poată opune trupelor otomane. Matei Basarab a găsit soluția de a eluda această dispoziție, construind *mănăstiri fortificate*, adevărate cetăți de refugiu și apărare.

Așa se face că numeroase ctitorii ale epocii lui Matei Basarab au fost întărite cu ziduri înalte de circa 6—7 m și prevăzute cu turnuri de colț și cu metereze, care dovedeau în chip limpede rolul lor de puncte fortificate, de apărare a țării îndeosebi în părțile cele mai amenințate pe acea vreme: spre Dunăre (Slobozia, Căldărușani, Negoști, Sadova, Brincoveni, Strehaia) sau spre Moldova (Breb, Măxineni). Merită să reținem faptul că o serie de asemenea mănăstiri fortificate se găseau în preajma sau în jurul capitalei Țării Românești (Plumbuita, Căldărușani, Plătărești, Negoști) ⁵⁸.

Rolul de apărare a țării pe care-l îndeplineau mănăstirile fortificate a fost recunoscut și de contemporanii lui Matei Basarab. Vorbind despre mănăstirea Sadova, diaconul Paul de Alep mărturisea: „este zidită cu asemenea întărituri pentru că Dunărea se află în preajmă, la o oră și jumătate de drum“ ⁵⁹. Cît privește mănăstirea Slobozia, care era „înconjurată cu zi-

⁵⁶ *Ibidem*, p. 85—86.

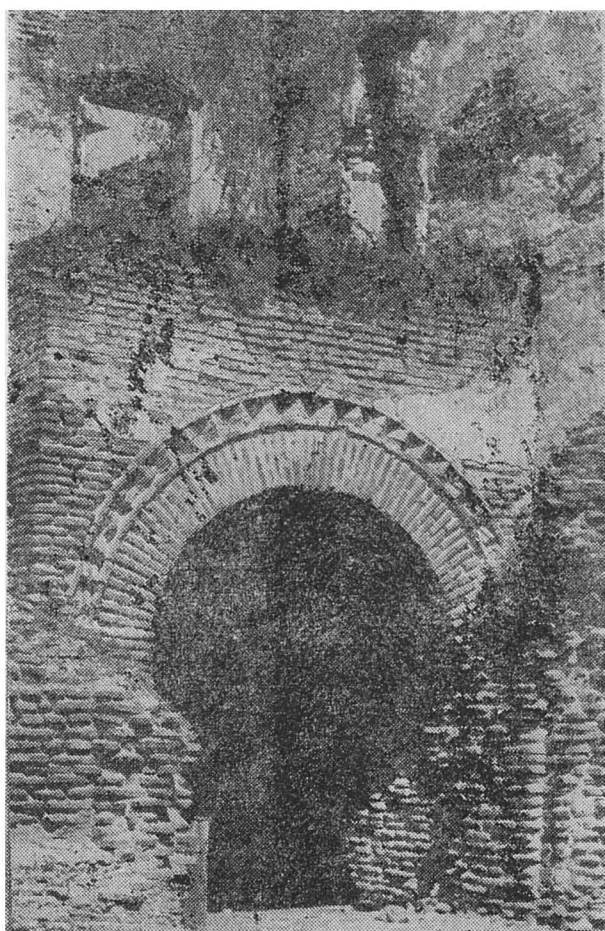
⁵⁷ *Ibidem*, p. 87—88.

⁵⁸ Vezi și Vasile Drăguț, *Une forme representative de l'architecture vernaculaire: les fortifications populaires du Moyen-Age* („Monumente istorice și de artă“, 1979, nr. 1, p. 60—72).

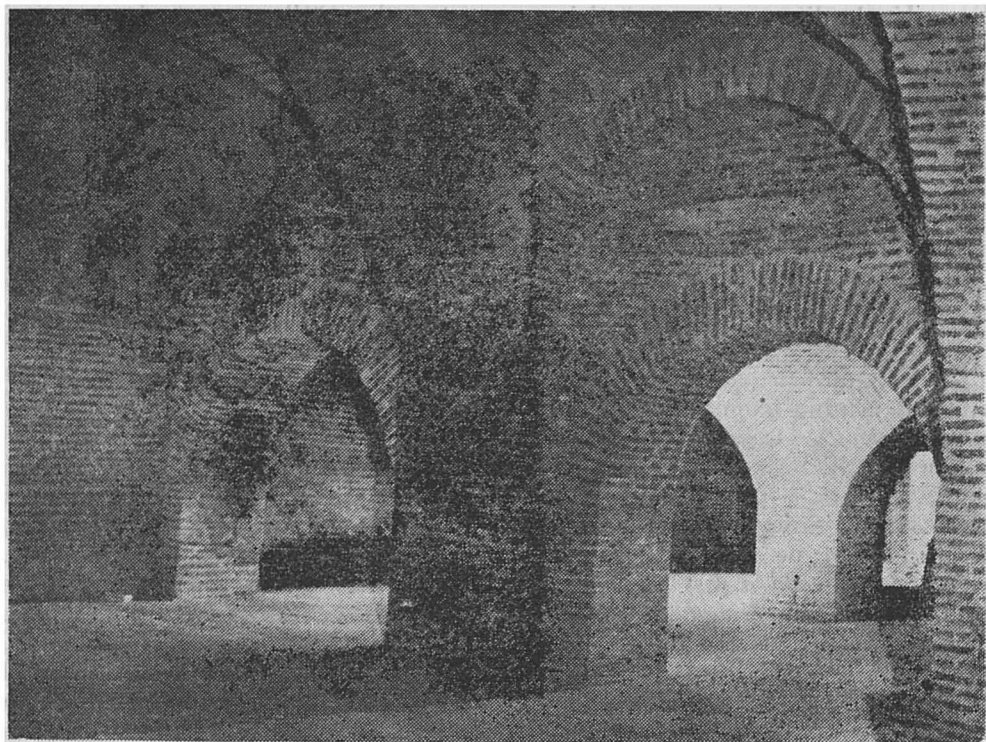
⁵⁹ *Călători străini*, VI, p. 221.

Mănăstirea Brincoveni la 1728—1731 (după BCMI, 1926, p. 107).

Poarta de intrare a mănăstirii Brincoveni.

Pivnițele de la Brîncoveni.

duri mari de piatră, ca un castel“, fortificarea ei se făcuse pe motivul că se afla „numai la o zi depărtare de Silistra“⁶⁰.

Datorită întăriturilor pe care le aveau, unele din aceste mănăstiri apăreau în ochii străinilor ca niște adevărate cetăți de apărare. Vizitînd mănăstirea Strehăia la 1654, același Paul de Alep declara: „seamănă cu o cetate mare și are ziduri puternice de incintă, cu multe creneluri“⁶¹. Mai tîrziu, într-un raport din 1737, mănăstirea din Cîmpulung era considerată „postodi grandissima rivelanza, fabricato in forma di buon castello“ și se aprecia că, cu zidurile ei înalte ce circa 7 m, ar fi putut rezista cu succes unui asediu susținut de mii de oșteni⁶². Cît privește mănăstirea Brîncoveni, vom nota impresia lui Baksić, care arăta la 1640 că Matei Basarab „a întărit-o ca pe o cetate și, deasupra porții, (a zidit) un turn puternic“⁶³.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 227. La 1807 — cînd aici s-a încheiat un armistițiu între oștile turcești și cele rusești — se spunea că mănăstirea avea aspectul unei cetăți, cu ziduri puternice, care erau imposibil de escaladat (Hurmuzaki, S.1/3, p. 142).

⁶¹ *Călători străini*, VI, p. 205.

⁶² C. Giurescu, *Material privind istoria Olteniei sub austrieci*, II, p. 240. Întăriturile construite de Matei Basarab la mănăstirea Negru Vodă au fost descrise la 1640 de misionarul Baksić, care spune: domnul „a ridicat în jurul mănăstirii ca un fel de cetate din birne mari, înconjurînd-o cu 12 bastioane de jur împrejur, încît este foarte bine întărită“ (*Călători străini*, V, p. 212).

⁶³ *Ibidem*, p. 208. Mănăstirea Tismana — întărită cu ziduri de incintă de Matei Basarab — avea, de asemenea, creneluri și, în plus, cinci tunuri pentru apărare (*ibidem*, VI, p. 199).

Unele din aceste mănăstiri aveau — ca și cetățile — șanțuri cu apă și erau prevăzute cu poduri cu scripeți; este cazul mănăstirii Sadova, despre care se spunea la 1761 că avea un șanț „din vechime” care izola mănăstirea „în ostrov (= insulă), peste care șanț au fost și pod în scripeți, de-l ridica noaptea, fiind fost ca o poartă de se apăra mănăstirea de multe întâmplări rele”⁶⁴.

Dar nu numai ctitoriile lui Matei Basarab au fost fortificate, ci și acelea ale unor boieri ai săi. De pildă, mănăstirea Bradu — Buzău avea o incintă puternic fortificată, care era înconjurată și cu un val de pământ⁶⁵; mănăstirea Mărgineni — Prahova avea, de asemenea, ziduri atât de puternice încât, la 1717, trupele austriece au transformat-o în cetate de apărare⁶⁶.

În afară de ctitoriile ridicate în diverse orașe și sate din Țara Românească, urmînd exemplul străbunului său Neagoe Basarab, *domnul a ctitorit numeroase alte lăcașuri religioase în afara hotarelor țării*, fie la sud de Dunăre (bisericele Sf. Paraschiva și Sf. Pantelimon din Vidin și biserica Sf. Apostoli din Sviștov)⁶⁷ sau la Muntele Athos, fie în celelalte două țări surori, Moldova (mănăstirea Soveja sau Dobromira) și Transilvania (biserica din Porcești), întărind — și pe această cale — străvechile legături dintre țările române.

Matei vodă a fost un mare ctitor la Muntele Athos, poate mai mare decît modelul său Neagoe Basarab, problemă care ar merita mai multă atenție. După știința noastră, Matei a refăcut biserica mare a mănăstirii Xenofon, a refăcut biserica Sf. Mihai al Sinadelor de la Marea Lavră, unde domnul este pictat ctitor (1653), a refăcut katoliconul și pridvorul bisericii de la mănăstirea Dionisiu (1647), și ea ctitorie a lui Neagoe, și a renovat trapeza mănăstirii Hilandar (1645), deci patru lucrări importante.

Separat, cu fondurile domnului s-au repictat: biserica Sf. Mihai de la Marea Lavră, biserica mănăstirii Simopetra (1640—1650), biserica și trapeza de la Xenofon, unde Matei este zugrăvit ctitor, și s-a restaurat pictura katoliconului de la Kutlumuz (1640).

Cu aprobarea domnului și cu fonduri rezultate din Țara Românească s-au mai refăcut chiliile de la mănăstirea Pantocrator (1637—1641), care avea ca metoh mănăstirea Căscioarele și s-a executat pictura paraclisului Maica Domnului de la Rusikon (1645). *Este vorba deci de 10 lucrări importante executate la mănăstirile Muntelui Athos*⁶⁸.

⁶⁴ Arh. St. Buc., ms. 715, f. 980.

⁶⁵ Ion Chicideanu și Constanța Modoran, *Mănăstirea Bradu. Scurt istoric și cercetări arheologice*, în *Spiritualitate și istorie la întorsura Carpaților*, II, Buzău, 1983, p. 198.

⁶⁶ V. Nicolae, *op. cit.*, p. 187. Paul de Alep afirmă că și alte mănăstiri erau întărite: Cozia, Bistrița, Polovragi etc. (*Călători străini*, VI, p. 182—183, 189—190, 195). Ziduri foarte puternice de incintă avea și fosta mănăstire Plăviceni — Teleorman, ctitoria lui Dragomir vornicul.

⁶⁷ Vezi C. C. Giurescu, *Două ctitorii ale lui Matei Basarab în Bulgaria* (RIR, XI—XII, 1941—1942, p. 390—394); Ilie Bărbulescu, *O biserică a lui Matei Basarab la Vidin* („Arhiva”, 31, 1924, p. 123—125) și Valentin Antonov, *Des vestiges roumaines à Šištov* (RESEE, 1978, nr. 1, p. 162—164). Despre ajutoarele acordate bisericilor de la sudul Dunării, vezi partea IV-a, cap. I.

⁶⁸ Despre toate acestea vezi V. Căndea și N. Stoicescu, *Repertoriul bunurilor culturale românești de peste hotare*, în curs de apariție; vezi și Radu Crețeanu, *Traditions de famille dans les donations roumaines au Mont Athos*, în vol. *Études byzantines et post-byzantines*, I, 1979, p. 139—140, după opinia căruia Matei Basarab a devenit ctitor la Muntele Athos ca urmaș al lui Neagoe Basarab și al Craioveștilor. Vezi, de asemenea, *Le Mont Athos et les Roumains*, Roma, 1986, p. 70, 80, 150—151, 265—266. Biserica din Bethlehem a fost și ea ajutată cu 7 000 de groși pentru refacerea acoperișului (Hurmuzaki, XIII/2, p. 469, 471).

Mănăstirea Strehaia la 1728—1731 (după BCMI, 1926, p. 105).

Turnul de intrare al mănăstirii Strehaia.

Turn de apărare din zidul de incintă al mănăstirii Strehaia

Biserica mănăstirii Strehaia.

La ctitoriile domnești ale Țării Românești va trebui să adăugăm splendida ctitorie a lui Vasile Lupu, mănăstirea Stelea din Țirgovîște, ridicată în semn de împăcare cu Matei Basarab în 1645, model de strălucită îmbinare a unor elemente și forme decorative moldovene și muntene.

Prezentarea ctitoriilor din vremea domniei lui Matei Basarab ar fi incompletă dacă nu am aminti și pe acelea ale boierilor Țării Românești, care — urmînd exemplul domnului — ridică *circa 50 de frumoase mănăstiri și biserici* în satele și orașele țării. Este vorba de: schitul Apostolachi — Prahova, construit de Apostolachi comisul, 1645; mănăstirea Bradu — Buzău a familiei Cîndescu, refăcută în 1640—1641; biserica Sf. Vineri din București, ctitorită de aga Niță, 1644—1645; biserica Colțea din București a lui Udrea Doicescu slugerul; schitul Bunea—Vulcana-Dîmbovița, al lui Bunea Grădișteanu vistierul; mănăstirea Butoiul — Dîmbovița a lui Spahiul șufarul, 1648—1649; biserica Negustori din Buzău a lui Badea Obredi negustorul, 1649; biserica din Călinești — Prahova, construită de un grup de boiernași, 1646; biserica din Ciovirnișani — Mehedinți a lui Lupu Buliga mare agă; biserica Sf. Troiță din Cimpulung, ridicată de tirgoveți la 1633; biserica din Cîndești — Buzău a familiei Cîndescu, 1650—1651; biserica din Cocorăști — Prahova a familiei Cocorăscu, 1650; schitul Crasna-Gorj al lui Dumitru Filișanu pitarul, 1636; mănăstirea Crețești — Dolj a lui Barbu Brădescu paharnicul; schitul Deleni — Olt al lui Drăgușin Deleanu paharnicul, 1644—1650; mănăstirea Dintrunlemn — Vilcea a lui Preda Brîncoveanu vornicul, 1640 (atribuită de cronică lui Matei); biserica din Dobreni, jud. Giurgiu, a lui Constantin serdarul, 1646; schitul Dobrotinet — Olt; biserica din Filipești Tirg — Prahova, a familiei Cantacuzino, 1641—1642; biserica din Golești — Argeș a lui Stroe Leurdeanu mare vistier, 1646; mănăstirea Gura Motrului a lui Preda Brîncoveanu, 1653 (atribuită de cronică lui Matei Basarab); biserica din Herăști — jud. Giurgiu, a familiei Năsturel-Herăscu și a doamnei Elina, 1635; schitul Iordăchianu — Prahova a lui Iordache vornicul, 1641; schitul Jghiabul — Vilcea, circa 1640; schitul Lipovul — Dolj al lui Dragomir mare vornic, ante 1652; biserica din Mălureni — Argeș a lui Mitrea șufarul, 1641; mănăstirea Mărgineni — Prahova, refăcută de C. Cantacuzino postelnicul; mănăstirea Flămînda-Vovidenia din orașul de Floci — Ialomița, ctitorită de postelnicul Hranite Blagodescu, ante 1650 și o altă biserică în același oraș, al cărei ctitor nu ne este cunoscut; schitul Plăviceni — Teleorman al lui Dragomir vornicul, 1648; mănăstirea Polovragi — Gorj a lui Danciu Piriianu logofăt, ante 1648; mănăstirea Rîncăcirov — Dîmbovița a lui Arsenie Soimul căpitan, 1647—1648; schitul Robaia — Argeș al lui Sava șufarul, ante 1644; biserica din Sîmburești — Olt a lui Marco Danovici armașul; mănăstirea Clocociov din Slatina — Olt, refăcută de Diicu Buicescu agă, 1645; biserica Sf. Treime-Slatina a lui Ghinea Țucala (Brătășanu) mare vistier, 1645; schitul Crivina-Șopîrlîța — Olt, a aceluiași Ghinea Țucala mare vistier, 1651—1653; trei biserici în Țirgovîște: Buzinca a lui D. Buzinca mare sluger, 1639; Tirgului a lui Udriște Năsturel logofătul, 1653 și Vărzaru, clădită de Radu Vărzaru armaș la 1652—1653 (demolată); mănăstirea Topolnița — Mehedinți, refăcută de Lupu Buliga agă, 1646; schitul Vărzărești — Buzău al lui Radu Vărzaru armașul, circa 1645; mănăstirea Verbila — Prahova, refăcută de Pană Filipescu spătarul; mănăstirea Vieroș — Argeș, refăcută de Stroe Leurdeanu mare vistier, 1645. După cum se observă din această listă, *monumentele sînt răsîndite pe întregul teritoriu al Țării Românești, din Mehedinți pînă în Buzău și Brăila*. La aceste lăcașuri ortodoxe

trebuie să adăugăm și biserica catolică a Bărăției din București, clădită la 1633—1636 cu sprijinul lui Matei voievod⁶⁹.

Citind această listă de ctitori și ctitorii, remarcăm că *nu este familie mare boierească a țării care să nu fi înălțat un lăcaș sau mai multe*. Marele ctitor al vremii — alături de domn — este nepotul său, Preda Brincoveanu vornicul, cel mai bogat boier al vremii, ctitorul marilor mănăstiri Dintrunlemn și Gura Motrului. Cîte două ctitorii, dar mai mici, au realizat și alți boieri ca: Drăgușin Deleanu, Dragomir mare vornic, Lupu Buliga aga, Stroe Leurdeanu, Radu Vârzaru armașul și Ghinea Țucala vistierul, ceea ce dovedește marile posibilități materiale de care dispuneau boierii acelei epoci.

Cu excepția bisericii din Buzău — construită de un negustor bogat — și a celei din Călinești, ctitoria unor boiernași, *toate celelalte ctitorii au fost realizate de boieri*; după cum spunea Matei Basarab într-un interesant document din 27 noiembrie 1640: „domnii și mitropolii, episcopii, boiarii și fiecare de în puternicii lăcuitorii țării“, numai aceștia puteau construi „case dumnezești, sfinte mănăstiri așa pre în munți, pre în păduri, ca și pre în orașe“⁷⁰.

În sfîrșit, nu trebuie să omitem din evidența noastră o serie de alte 6 ctitorii atribuite de tradiție sau de unii specialiști (pe o bază documentară nu prea sigură) lui Matei Basarab (schiturile Cîrnu și Corlatele) sau epocii sale (bisericele Șubest și Sf. Gheorghe din Cîmpulung, biserica din Dumitrești — Olt și biserica Crețulescu din Tîrgoviște⁷¹). Pentru a stabili vechimea acestor lăcașuri, vor mai trebui făcute cercetări.

În afara acestor numeroase ctitorii religioase, *mulți boieri își construiesc case noi, somptuoase și încăpătoare*, așa cum fac boierii Cantacuzini, Udriște Năsturel, Stroe Leurdeanu și alții. Mulțimea caselor boierești noi a fost remarcată de Paul de Alep — un martor bine informat al epocii — care susținea că *toți boierii aveau case la moștile lor*⁷².

Desele și lungile pribegii ale boierilor din Țara Românească în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în primele decenii ale celui următor au influențat modul de viață al boierimii muntene care a căutat să adopte ca reședințe nobiliare tipuri similare celor întîlnite la nord de

⁶⁹ Matei Basarab a acordat o deosebită grijă și bisericilor catolice. După cum spune P. Baksić, domnul a interzis dărîmarea bisericii catolice din Tîrgoviște pe care o începuse Dragomir mare vornic, iar la 1648 — cînd preoții catolici au cerut voie să demoleze lăcașul pentru a construi locuințe lîngă biserica Sf. Francisc — domnul a refuzat să-și dea acordul, pe motivul că „dacă strămoșii săi nu au dărîmat-o, el nu va face acest lucru“ (*Călători străini*, V, p. 245, 259).

Despre atitudinea favorabilă a lui Matei vodă față de biserica catolică vezi Francisc Pall, *Date inedite privitoare la legăturile culturale italo-române din mijlocul sec. XVII* („Studii italiene“, VI, 1940, p. 23); idem, *O vizită în Țara Românească în anul 1644 (relatare inedită a lui Baksić)* (SMIM, VIII, 1975, p. 219—227).

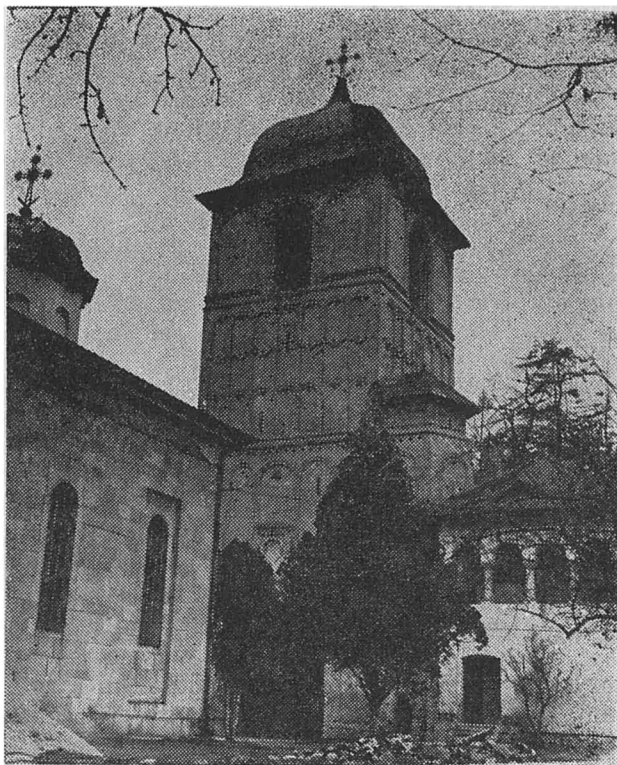
⁷⁰ Arh. St. Buc., Peceti nr. 54; publicat în BOR, 1916, p. 1148.

⁷¹ Nu ne referim aici la biserica Sărarindar din București — atribuită de tradiție lui Matei Basarab — dar care s-a dovedit a fi mai veche (N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, Buc., 1961, p. 266).

După unele opinii, biserica din Rîmești — Vlcea, ctitoria mitropolitului Ștefan, ar fi fost începută în timpul primei păstoriri a acestuia (1648—1653), fiind terminată și zugrăvită în vremea domniei lui Mihnea al III-lea (Alexandru Efremov, *Primul peisaj de concepție occidentală în pictura de icoane din Țara Românească*, în BMI, 1974, nr. 1, p. 72—73).

⁷² *Călători străini*, VI, p. 149—150. Vezi și Vasile Drăguț, *Trăsături majore ale artei românești din epoca lui Matei Basarab*, în vol. *Matei Basarab și Bucureștii*, p. 77, care arată că „mai toate curțile domnești și boierești erau nu numai foarte arătoase; servind nevoile de reprezentare nobiliară, dar și confortabile, înzestrate cu numeroase dotări de tipul aducțiilor de apă, camerelor de baie și toaletelor, utilități de care în acea vreme aveau lipsă chiar și marile reședințe occidentale“.

**Turnul-clopotniță al mănăstirii
Cîmpulung.**

**Turnul-clopotniță al mănăstirii
Stelea.**

Carpați. Astfel, cumnatul lui Matei Basarab, învățatul Udriște Năsturel, și-a construit la Herăști, unde-și avea moșia părintească, o reședință în stilul Renașterii de tipul celui din Transilvania. Influența curentului renașcentist se resimte în tendința de a realiza o locuință somptuoasă, în amplasarea locuinței într-o poziție pitorească, în dispoziția celor două aripi ale clădirii, precum și în decorația exterioară⁷³. Vizitând această casă, diaconul Paul de Alep exclama cu admirație că „nu se mai află în lume palat asemănător, afară poate numai în țara frincilor”⁷⁴.

Un alt exemplar cunoscut de reședință boierească este curtea de la Golești — Argeș a familiei Leurdeanu-Golescu, zidită la 1646. Casa avea un singur nivel și era precedată de un pridvor cu stâlpi de lemn, fiind situată deasupra unor beciuri înalte. Ea semăna cu casa moșnenească din regiune, atât prin împărțirea camerelor, cât și prin aspectul exterior, fiind construită foarte probabil de meșteri locali.

Despre alte reședințe boierești nu știm prea multe lucruri deoarece au dispărut; ni s-au păstrat însă descrieri ale lor care dovedesc rafinamentul și frumusețea construcțiilor. De pildă, despre casele familiei Cantacuzino din Filipești — Prahova, Paul de Alep spunea că „sînt clădiri domnești ce uimesc mintea, fiind mai frumoase de cît clădirile din orașe. Acolo se află o baie elegantă, a cărui marmură e minunată; apa care o alimentează este adusă de roți cu găleți așezate pe rîu, care alimentează și grădinile de zarzavat și livezile frumoase”⁷⁵.

În afară de casele amintite mai sus, s-au mai construit în această vreme următoarele case boierești: locuința lui Preda Brîncoveanu din București, ante 1655; a lui Lupu Buliga mare agă din Ciovîrnișani — Mehedinți; din Cîndești — Buzău a familiei Cîndescu, 1650—1651; din Cocorăști — Prahova a lui Radu Cocorăscu mare logofăt, 1648—1649; casa lui Socol Cornățeanu clucer din Cornățeni — Dîmbovița; din Coțofeni — Dolj a familiei Coțofeanu, care se păstrează; din Dobreni a lui Constantin serdarul, circa 1646; din Fărcașele — Olt a lui Radu Fărcașanu mare vistier; din Mărgineni — Prahova a familiei Cantacuzino; din Mîronești — Coiani, jud. Giurgiu a lui C. Cantacuzino postelnicul; din Răzvad — Dîmbovița a lui Socol Cornățeanu clucerul, 1643—1644; din Sîmburești — Olt a lui Marco Danovici armașul. Deci în total *circa 15 case boierești*.

*În total este vorba de circa 120 de lucrări de construcții noi și refaceri*⁷⁶, o cifră impresionantă pe care nu o mai întîlnim în alte epoci. Numărul apare cu atât mai impresionant cînd îl comparăm cu cele circa 10 edificii religioase realizate în primele trei decenii ale secolului al XVII-lea în Țara Românească, deci într-o epocă mai lungă decît domnia lui Matei vodă.

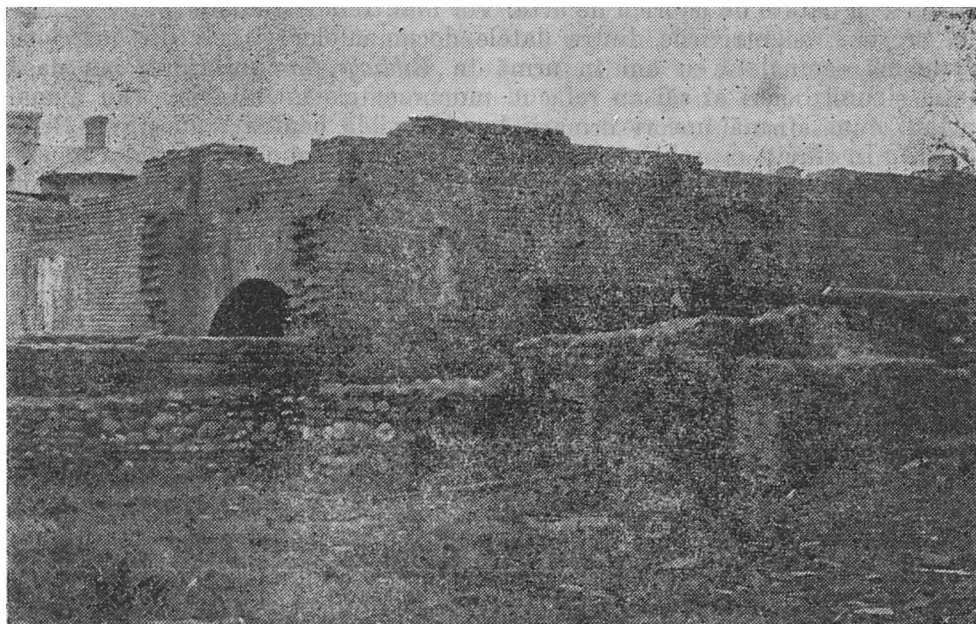
Se înțelege că numai numărul nu lămurește în întregime problema cîtoror epocii lui Matei, aceasta deoarece mare parte a lor nu au fost încă

⁷³ Descrierea și bibliografia la V. Nicolae, *op. cit.*, p. 174—178. Vezi și Răzvan Theodorescu, *op. cit.*, p. 1 336—1 337, care subliniază faptul că Udriște deschidea „o pagină înnoitoare pe tărîmul artelor vizuale”.

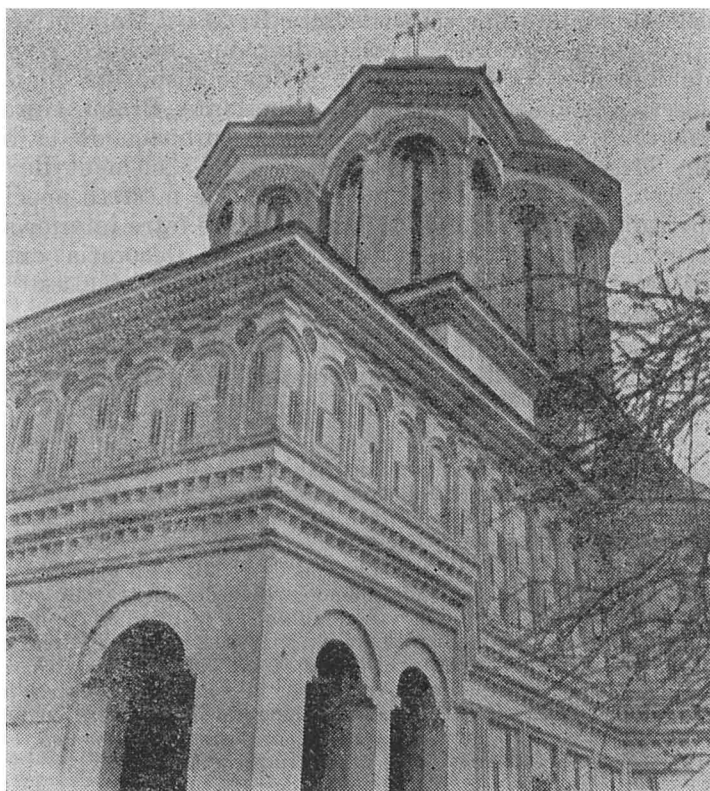
⁷⁴ *Călători străini*, VI, p. 232.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 149. Cît privește curtea boierească de la Poiana-Dolj, a familiei Poenaru, aceasta era „un palat mare [...], cu clădiri de o frumusețe uimitoare” (*ibidem*, p. 207); casele de la Dobreni, ale lui Constantin serdarul (ajuns domn sub numele de Constantin Șerban), aveau „clădiri mari și spațioase, cu firide și bolți acoperite în întregime cu figuri de sfinți” (*ibidem*, p. 229—230); casa din Coiani—Mîronești a postelnicului C. Cantacuzino era „un mare palat, după felul palatelor de la Constantinopol”; era compusă din două clădiri principale, așezate față în față, zugrăvite pentru a imita marmura (*ibidem*, p. 232).

⁷⁶ Despre toate vezi Veniamin Nicolae, *op. cit.*

Ruinele fostelor case egumenești ale mănăstirii Strehaia.

Biserica mănăstirii Gura Motrului.

cercetate și date de istoricii de artă. Vor mai trebui studiate și alte probleme, precum: nepotrivirile dintre datele documentelor și cele din inscripții (problemă semnalată cu ani în urmă în *Bibliografia* autorului) sau dacă Matei și unii boieri ai săi au refăcut monumentele în întregime sau numai parțial, cum afirmă uneori urmașii lor (de pildă pentru mănăstirea Brîncoveni). În sfârșit, o problemă nelămurită încă pe deplin este aceea a importanței epocii lui Matei pentru evoluția arhitecturii muntene, ce aduce nou și ce preia din tradiție această arhitectură, problemă în care — cum vom vedea — părerile specialiștilor sînt încă împărțite ⁷⁷.

Istoricii de artă mai vechi considerau că, în domeniul arhitecturii religioase, epoca lui Matei Basarab se caracterizează prin: folosirea planurilor dreptunghiular și trilobat în egală măsură; turn-clopotniță pe pronaos; despărțirea naosului de pronaos printr-un zid cu o deschidere; împărțirea fațadelor în două registre printr-un brîu, registrele fiind decorate cu panouri și arcaturi realizate din ciubuce. Alți istorici de artă susțin că, începînd din această epocă, zidul care despărțea de secole naosul de pronaos a fost desființat, în locul lui apărînd stîlpii care unifică în realitate spațiul bisericii.

De curînd s-a arătat însă că presupusele noutăți din această epocă (pridvorul cu stîlpi de zidărie, clopotnița de pe pronaos sau tratarea fațadelor bisericilor) nu sînt decît „reluări pe scară mai largă ale unor procedee tehnice și soluții constructive experimentate și folosite anterior” ⁷⁸.

În sfârșit, după opinia regretatului V. Drăguț, între ctitoriile lui Matei Basarab și cele ale înaintașilor săi (îndeosebi Radu cel Mare și Neagoe Basarab) există o „strînsă legătură”, izvorită dintr-un „neclintit respect pentru moștenirea înaintașilor”; astfel, au fost preluate dispoziția planimetrică și spațială a bisericii mănăstirii Dealu (la Plumbuita, Brebu, Gura Motrului, episcopia Buzăului) și turnul-clopotniță de pe pronaos de la biserica Sf. Gheorghe din Tîrgoviște. Cît privește pridvorul — „element de mai veche tradiție” — acesta a fost preluat în mod creator de meșterii epocii lui Matei Basarab, constituind „o admirabilă trăsură de unire între interior și exterior” care amintește de formele arhitecturii populare. Decorația exterioară cu brîu median, arcaturi și panouri realizate din ciubuce, folosește, la rîndu-i, modelele de la mănăstirile Dealu și Curtea de Argeș ⁷⁹.

„Departate de a fi o simplă minuitoare de elemente moștenite sau venite de aiurea, epoca lui Matei Basarab are meritul de a fi elaborat forme noi, de a fi creat un raport specific dintre monumentul construit și mediul

⁷⁷ Iată un exemplu de opinii cu totul diferite în acest domeniu; după părerea (aspră și nedreaptă) a lui Emil Lăzărescu, „aplicarea consecventă, aproape mecanică, a aceluiași soluții tehnice a transformat pe constructori în simpli meșteșugari” (*Istoria artelor plastice*, II, p. 19).

O opinie cu totul diferită (și mult mai aproape de realitate) a exprimat Cristian Moisesescu, potrivit căruia monumentele epocii „demonstrează din partea meșterilor care le-au conceput și realizat un deosebit spirit inovator, dublat de o stăpînire deplină a metodelor tehnice și artistice, precum și o statornică preocupare pentru îmbogățirea vocabularului arhitectural cu noi și diverse forme de exprimare” (*Două ctitorii bucureștene ale lui Matei Basarab și locul lor în evoluția arhitecturii românești*, în vol. *Matei Basarab și Bucureștii*, p. 105). Aceste opinii atît de diferite (și nu sînt singurele!) dovedesc cu prisosință ceea ce spuneam mai sus, și anume o cercetare insuficientă a monumentelor epocii și a elementelor noi pe care acestea le aduc în evoluția arhitecturii românești.

⁷⁸ *Istoria artelor plastice în România*, II, p. 26.

⁷⁹ Prefață la Veniamin Nicolae, *op. cit.*, p. 7—8.

inconjurător, „a stabilit condiții favorabile pentru dezvoltarea armonioasă a tuturor genurilor artistice fără deosebire”⁸⁰.

După opinia lui V. Drăguț, în această perioadă turnul clopotniță capătă rol de loc de refugiu și de apărare, apare turnulețul cu scară de pe latura de nord a bisericilor, elemente la care trebuie să adăugăm constituirea tipului de boltă cu trompe de colț, inaugurat la mănăstirea Plumbuita și folosit apoi adesea în arhitectura epocii brîncovenești. În plus, arhitectura civilă cunoaște o „dezvoltare fără precedent, programul predominant fiind acela al reședințelor. În acest domeniu remarcăm apariția cerdacului cu scară și a loggiilor cu arcade susținute de coloane, despre care se credea în trecut că au fost asimilate în arhitectura românească de-abia în epoca brîncovenească”⁸¹.

După o altă opinie, „și în acest domeniu se va resimți dorința utopică de întoarcere spre trecut, dar și aici realitățile vremii vor cere — ca în toate celelalte domenii ale culturii — numeroase înnoiri. În artă deci, ca și în cultura vremii, Țara Românească se va resimți însă de pe urma izolării ei, fiind silită să dea întâietate tendințelor arhaizante față de cele înnoitoare și, chiar și astfel, să renunțe, adesea, la formele savante — și, pînă la un punct, pedante chiar — ale zestrei de experiențe din trecut; *de mare răspîndire se bucură acum formele devenite, printr-o îndelungată folosire și prelucrare, tradiționale țării* (subl. — N.S.) și care se dovedeau apte de o tratare mai modestă, mai potrivită cu posibilitățile vremii. Astfel, „epoca lui Matei Basarab este — din punct de vedere al culturii în genere și deci și al artei — epoca de sinteză deplină, unitară, și realizată în forme pe de-a întregul munteneste, a tuturor elementelor moștenite de la secolele precedente. Chiar puținele — și de puțină însemnătate — elemente aduse de peste hotare vin acum aproape numai din Moldova vecină”⁸², așa încît [...] *arta vremii lui Matei Basarab capătă un caracter unitar românesc*”⁸³.

⁸⁰ V. Drăguț, *Trăsături majore ale artei românești din epoca lui Matei Basarab*, p. 72.

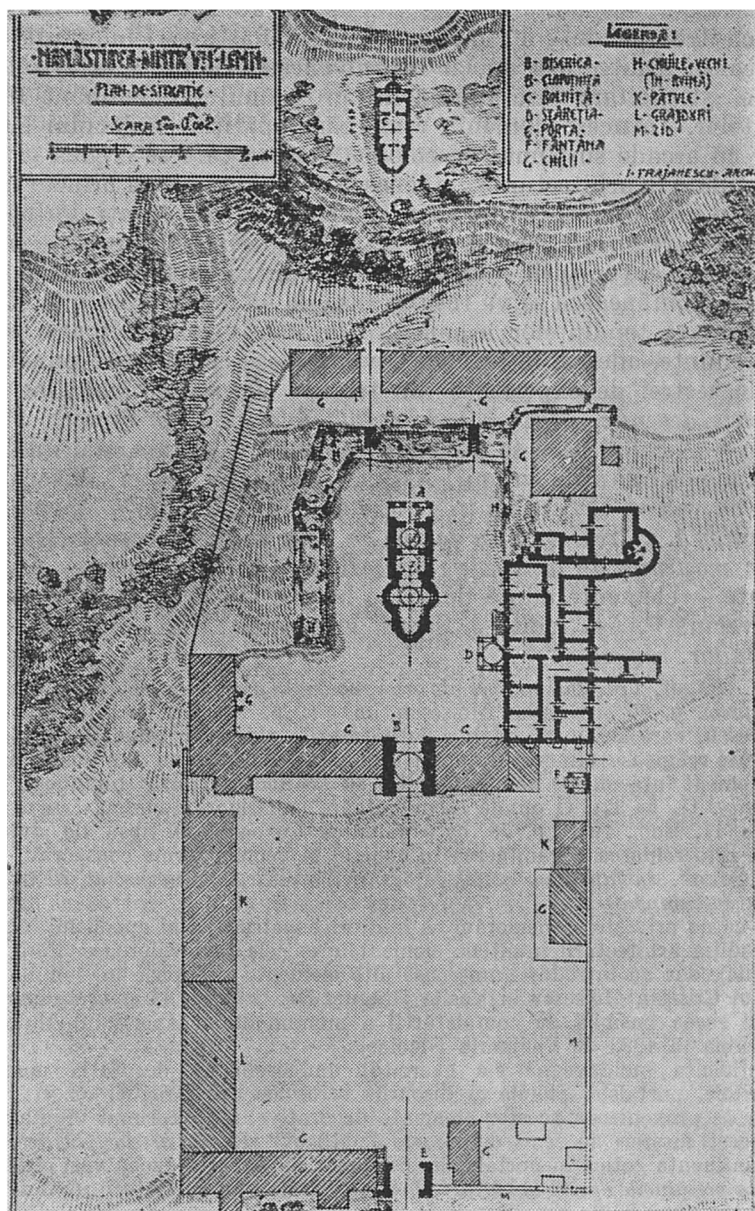
⁸¹ *Ibidem*, p. 77 și Cristian Moisesescu, *op. cit.*, p. 101. De cu totul altă opinie este Emil Lăzărescu, care susține: „bogata activitate de reparații, refaceri și noi construcții de monumente religioase din cursul domniei lui Matei Basarab nu este ilustrată de apariția nici unui element într-adevăr nou și înnoitor în arhitectura Țării Românești” (!) (*Istoria artelor plastice*, II, p. 32). O opinie asemănătoare la Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, II, Buc., 1965, p. 78, care remarcă „o oarecare lipsă de avînt creator, manifestată prin reluarea și rămîinerea în general la vechile forme consacrate de meșterii veacului anterior”. În fața unor astfel de opinii contradictorii, nespecialiștii în istoria artei rămîn vădit descumpăniți.

În ceea ce ne privește, considerăm că meșterii constructori ai epocii lui Matei au preluat din tradiția arhitecturii muntene elementele ei cele mai valoroase (fără a le reproduce mecanic), dar au introdus numeroase alte elemente noi, puse în lumină de studiile citate ale lui Cristian Moisesescu și Vasile Drăguț. De altfel, trebuie să spunem că prima evidență (și aceea pasibilă de completări!) a monumentelor epocii lui Matei vodă s-a alcătuit de-abia în 1982 de Veniamin Nicolae.

⁸² Influența moldoveană s-a exercitat îndeosebi în decorația monumentelor: ancadramentele, portalele, plăcile și discurile ceramice (V. Drăguț, *op. cit.*, p. 75). Ținînd seama de proveniența acestor elemente decorative, s-a exprimat opinia că „o bună parte din acești meșteri au venit de dincolo de Milcov” (*Istoria artelor plastice*, II, p. 28).

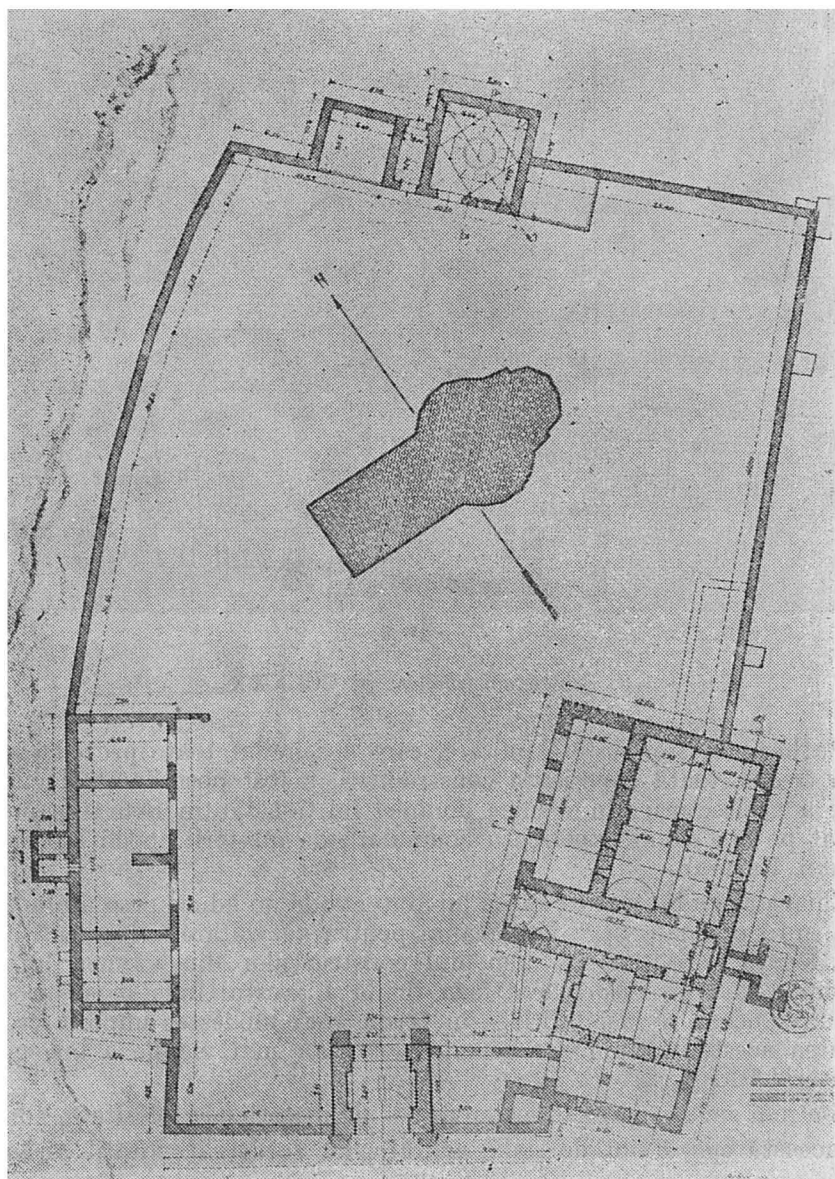
Despre influența gotică în portalurile bisericilor din această epocă vezi studiul *Tradiție și inovație la portalurile epocii lui Matei Basarab* („Buletinul Bibliotecii române”, Freiburg, 1980—1981, p. 193—220); reproduș și în volumul *Tradiții răsăritene și influențe occidentale în Țara Românească*, p. 130—149. Autorul arată că meșterii portalurilor sau ancadramentelor din timpul domniei lui Matei vodă contopesc elementele străine în realități artistice deja încheiate și subliniază faptul că această epocă dovedește o mare permeabilitate pentru noutate, îndeosebi în ultimii ani ai domniei voievodului.

⁸³ *Istoria artelor plastice*, II, p. 12. Spre deosebire de autorii amintiți, N. Ghika-Budești susținea că varietatea de forme și de procedee folosite în arhitectura epocii „permite a se face ipoteza că sub domnia lui Matei Basarab existau diferite tendințe, diferite metode, reprezentate prin diferiți meșteri sau chiar diferite școli” (*Evoluția arhitecturii în Muntenia*, III, București, 1932, p. 13).

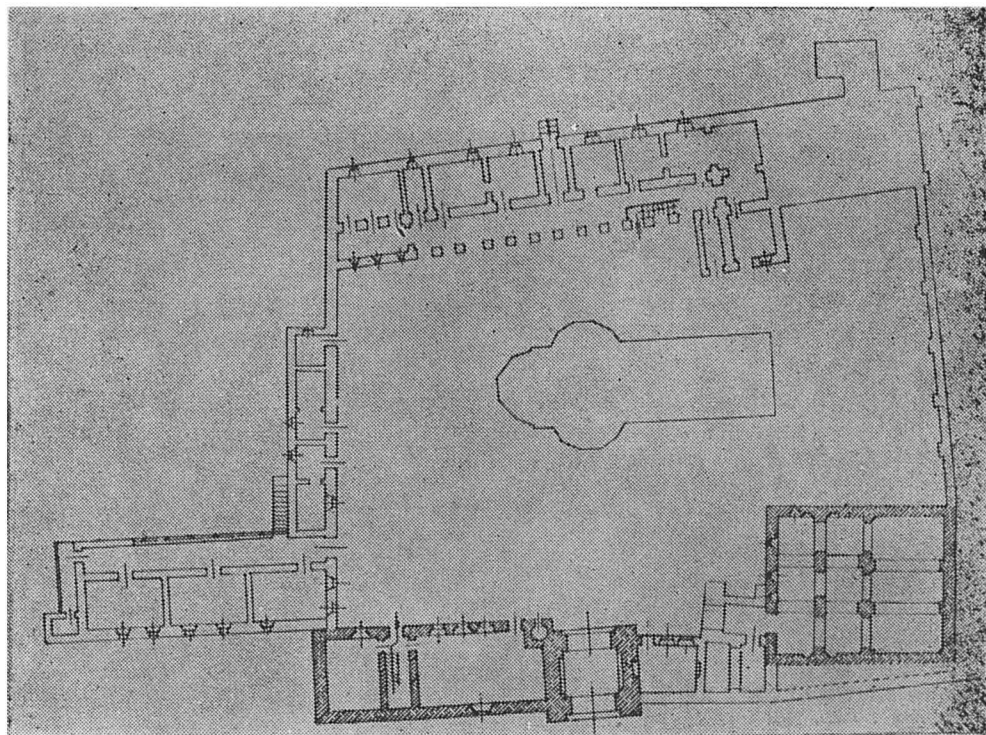
1

Planuri ale unor mănăstiri din epoca lui Matei Basarab:
 1. Dintr-un lemn (după BCMI, 1910, p. 37).

2

2. PlumLuita (*ibidem*, 1936, pl. CXV).

3

3. Brîncoveni (*ibidem*, pl. CCLXXX).

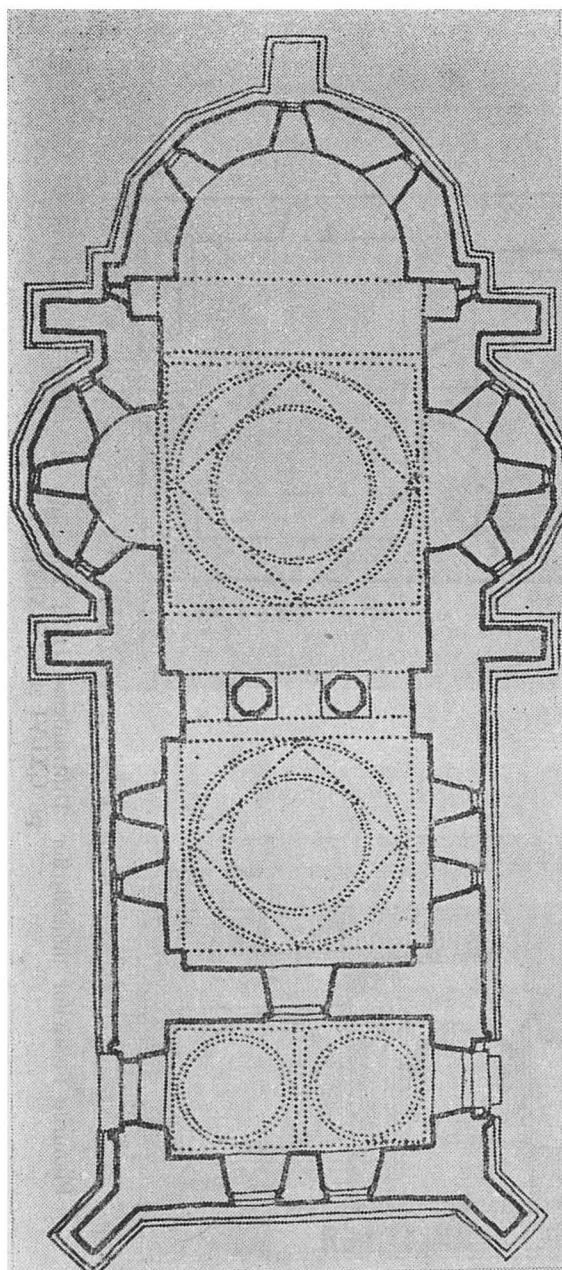
Pe baza acestei sinteze unitare, care a asimilat toate procedeele utilizate în trecut, toată experiența constructivă, a fost posibilă strălucita dezvoltare a arhitecturii din vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu, care a ridicat pe noi culmi experiența acumulată de meșterii epocii laborioase a lui Matei Basarab.

Chiar dacă admitem că epoca lui Matei vodă nu aduce prea multe înnoiri în artă, nu i se poate nega importanța pentru dezvoltarea ulterioară a acesteia. „Bogata activitate în domeniul construcțiilor din vremea lui Matei Basarab ne lasă să surprindem faza finală a acestui îndelungat proces de constituire: aceea a răspîndirii — în forme mai modeste, impuse de înseși amploarea acestei acțiuni — a rezultatelor celor mai viabile a întregii serii de căutări”⁸⁴.

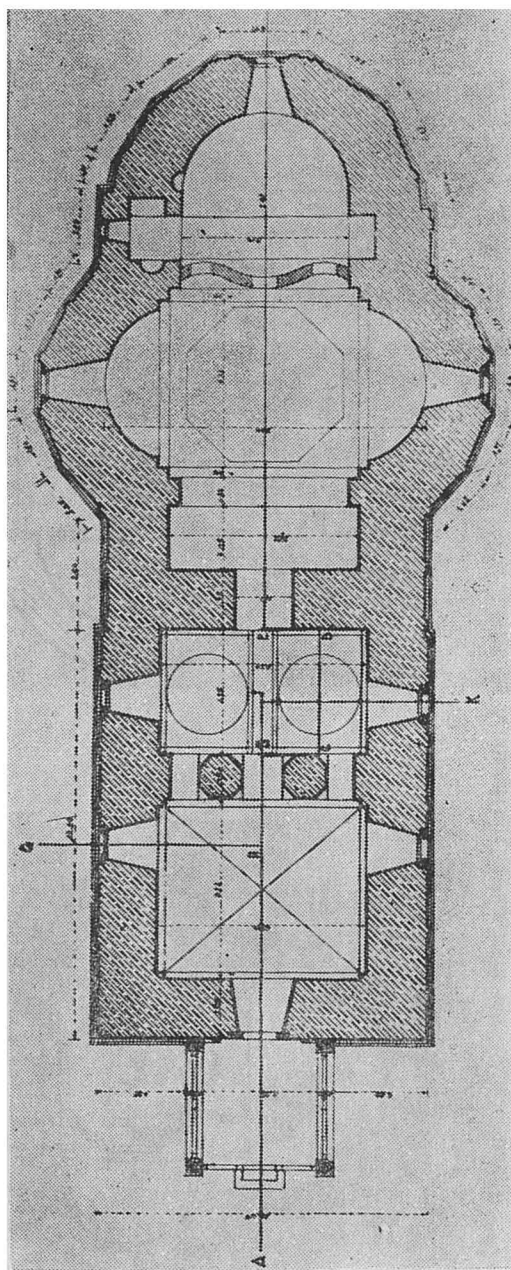
S-a mai spus — și pe drept cuvînt — că materialele folosite în construcții în această epocă sînt de slabă calitate, iar scăderea calității cărămizii a impus generalizarea sistemului — întîlnit sporadic și în secolul anterior — al acoperirii fațadelor cu tencuială⁸⁵. În această constatare nu trebuie să uităm însă nici o clipă că *niciodată pînă atunci nu se construise atît de mult în Țara Românească*; în aceste condiții, cantitatea a trecut înaintea calității, care a fost parțial neglijată. Nu trebuie să uităm că se construiau pînă la

⁸⁴ *Istoria artelor plastice*, I, p. 32.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 27.

1

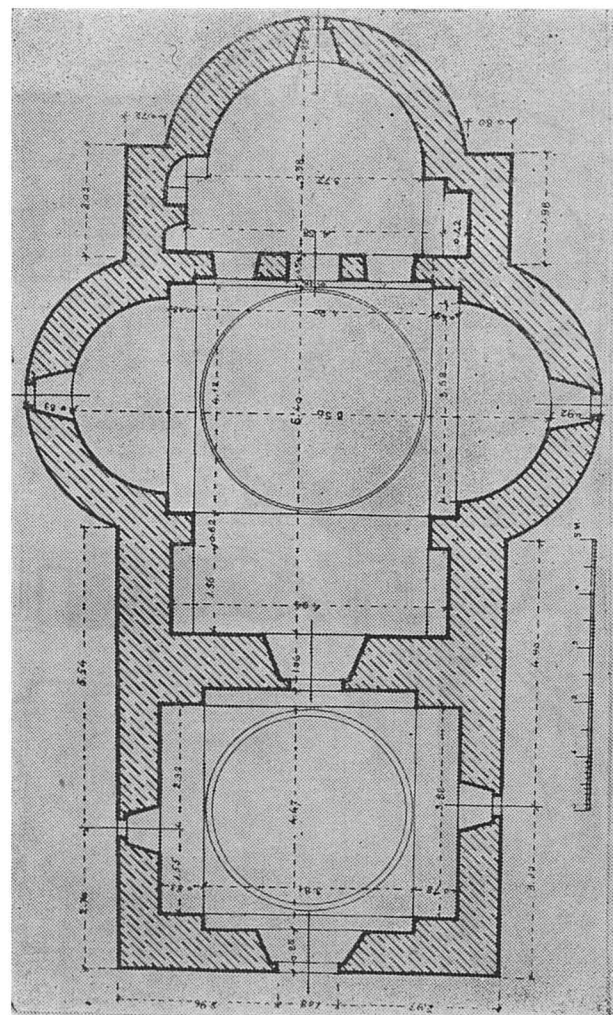

2

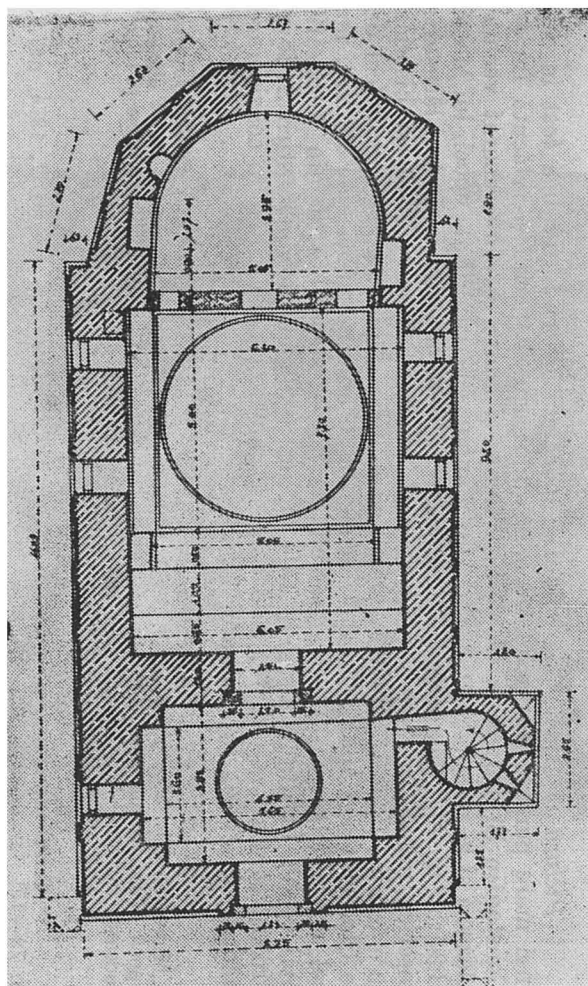
Planurile bisericilor mănăstirilor Stelea (1) și Brebu (2) (după *Istoria artelor plastice*, II și BCMI, 1936, p. CLXVIII).

1

2

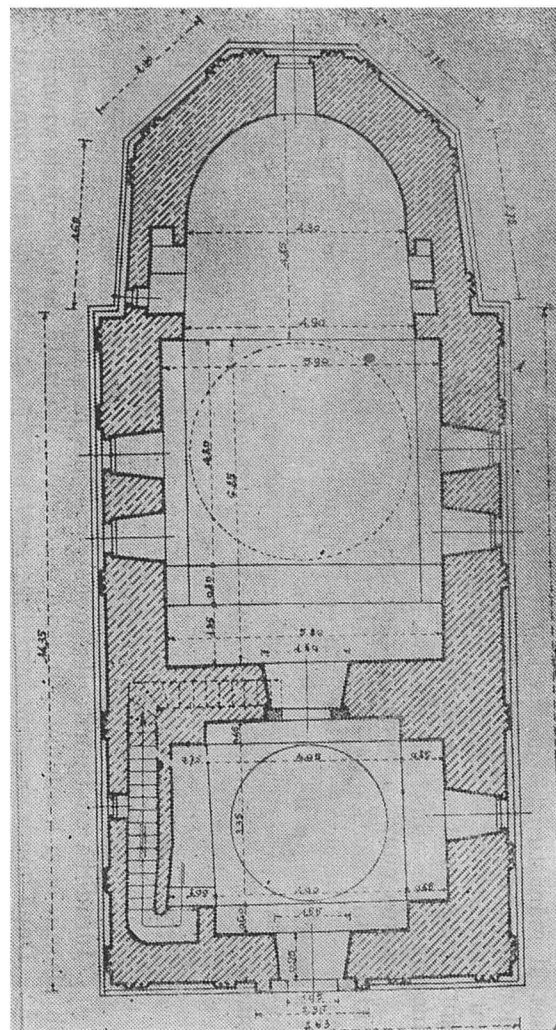

www.dacoromanica.ro

1

2

Planurile bisericilor Strehaia (1) și Gherghița (2) (după BCMI, 1936, pl. LVII și XVIII).

6—7 edificii mari (mănăstiri, curți boierești) pe an și că echipele de meșteri trebuiau să lucreze repede ⁸⁶.

Pe lângă acești meșteri — în majoritate români — la lucrările ample și numeroase de construcții participau și rumâni sau vecinii. Astfel, într-un document din 4 aprilie 1646 se spune că rumânii din Călimănești-Vâlcea, sat al mănăstirii Cozia, au lucrat „la mănăstire la Ostrov” ⁸⁷; dintr-un alt document, din 1650—1651, aflăm că rumânii din Strehaia — sat al mănăstirii cu același nume — lucraseră și ei la zidirea mănăstirii, care „acum s-au sfârșit” ⁸⁸. La ampla operă constructivă din epoca lui Matei Basarab un aport însemnat au adus deci locuitorii satelor țării.

După cum s-a remarcat, în pisaniile unora din mănăstirile și bisericile ridicate în această epocă apare un element nou, și anume stema țării — corbul cu crucea în cioc — plasată în centrul unora din pisaniile amintite (la Măxineni, Filipeștii de Tîrg, Pinu, Gherghița) ⁸⁹. Apariția acestui nou element în sculptura în piatră a epocii este pusă în legătură cu tipărirea celebrelor versuri a le lui Udriște Năsturel, așezate în fruntea ediției *Molitfelnicului* din 1635:

„Țara aceasta drept stemă pasărea corb poartă,
Iar pe gîtul ei acum și o cunună atîrnă,
Cu adevărat a casei prealuminate și preabătrîne,
A casei preaviteazului neam Basarab” ⁹⁰.

Înrudirea cu tipăriturile epocii nu a dus numai la introducerea stemei în pisanii, ci și a anumitor motive decorative, utilizate de tiparnițele vremii.

După opinia noastră, introducerea stemei în pisaniile ctitoriilor domnești sau ale unor familii boierești înrudite cu cea domnească (cazul bisericii de la Filipeștii de Tîrg) se datorește și unei anumite concepții despre domnie din această epocă, în care domnul tinde să se confunde cu țara ⁹¹. Nu trebuie exclusă, se înțelege, nici influența moldovenească, unde pisaniile ctitoriilor domnești cuprindeau și stema țării.

Pictura lăcașurilor de cult din epoca lui Matei Basarab a fost în cea mai mare parte distrusă de trecerea anilor sau acoperită și refăcută fie de Constantin Brîncoveanu, fie de alți domni și boieri care au reparat vechile lăcașuri și le-au refăcut pictura. Din numeroasele ctitorii ale epocii lui Matei Basarab nu mai păstrează pictura originală decît un număr de trei lăcașuri: biserica mănăstirii Arnota (1644), biserica din Dobreni (1646) și biserica mănăstirii Plătărești (1649). Unele ansambluri de pictură ale vremii (cel de la Clocociov, de pildă) sînt doar acoperite cu un strat subțire de culoare, iar cel de la Plăviceni (1648) — acum distrus — este cunoscut din fotografii mai vechi. În sfîrșit, ansamblul de pictură de la biserica mănăstirii Sadova (1633), care a fost repictat culoare peste culoare, poate fi luat în considerare pentru alcătuirea programului iconografic.

⁸⁶ Vezi Panait I. Panait, *Dinamica operei ctitoricești a epocii lui Matei Basarab* („Monumente istorice și de artă”, 1983, nr. 1, p. 317—328), care constată că în această epocă „Țara Românească s-a îmbogățit anual cu circa 4—5 construcții religioase și laice” (aceasta fiind media — N.S.).

⁸⁷ RIR, 1937, p. 387.

⁸⁸ Arh. St. Buc., ms. 714, f. 961 v.

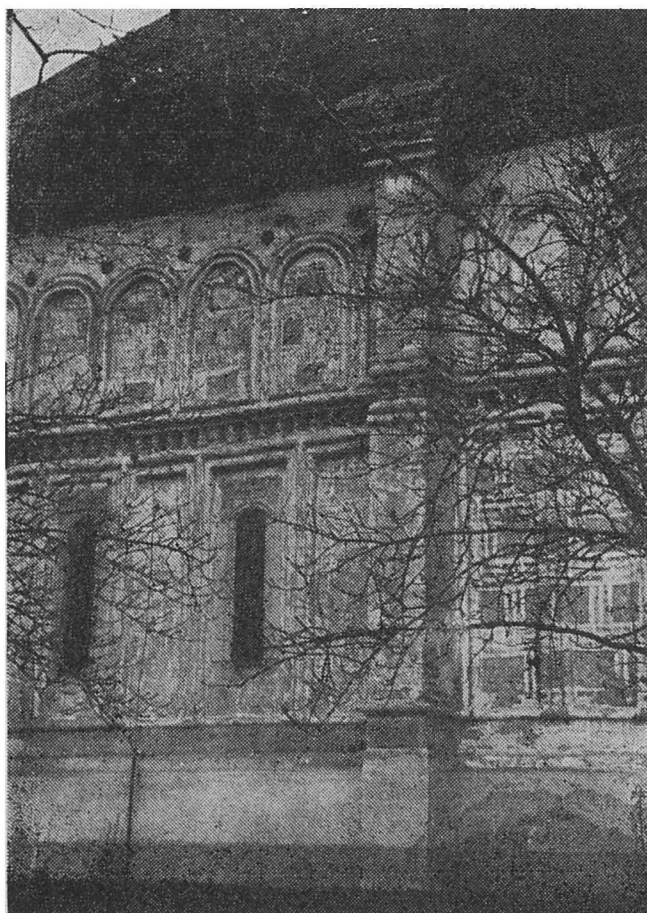
⁸⁹ Tereza Sinigalia, *Trei pisanii din epoca lui Matei Basarab* (BMI, 1974, nr. 2, p. 73—75).

⁹⁰ După cum s-a arătat, versurile urmăreau „glorificarea dinastiei Basarabilor și, pe această cale, a familiei ce se afla pe tron în acel moment” (Dan Horia Mazilu, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, Buc., 1976, p. 123). Vezi și Sacerdoțeanu, *Predosloviile*, p. 75.

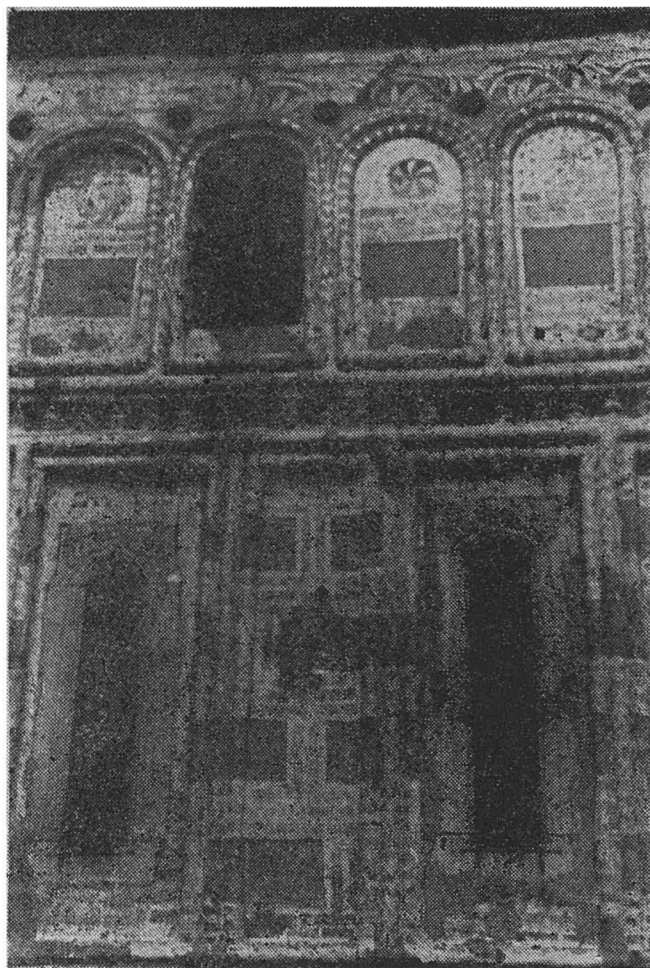
⁹¹ Vezi mai sus partea a II-a, cap. III.

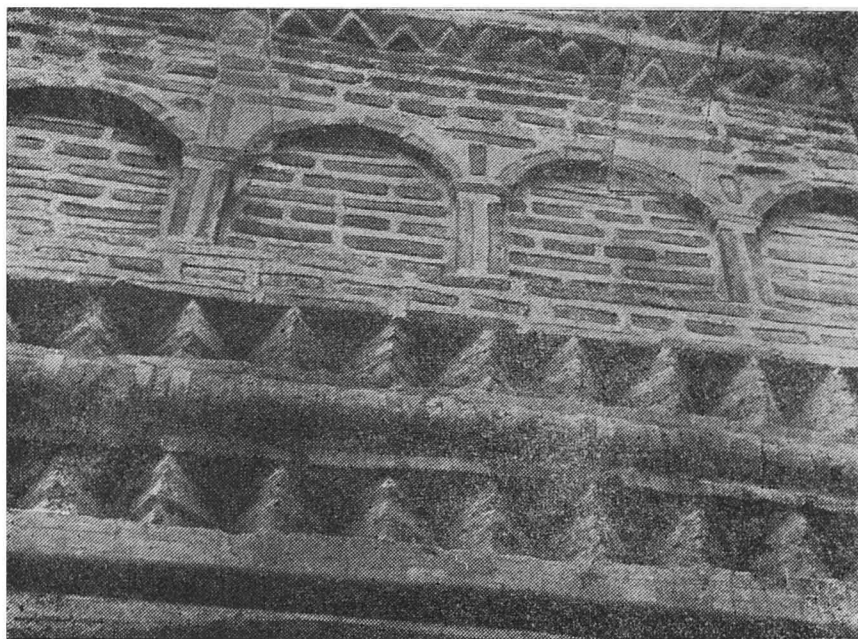
Biserica Sf. Împărați din Tîrgoviște.

Fațada de sud a bisericii din Golești.
www.dacoromanica.ro

Detaliu din fațada bisericii
din Golești.

Detaliu din fațada bisericii mănăstirii Arnota (torul mărginit de cărămizi
în dinti de fierăstrău).

Pisania bisericii domnești din Ploiești.

După cum au observat specialiștii ⁹², din punct de vedere al evoluției artistice, epoca lui Matei Basarab poate fi prelungită până în vremea începutului domniei lui Șerban Cantacuzino (1678), „căci în acest răstimp încep să se manifeste diverse tendințe în interpretarea și tratarea picturii tradiționale, febrile căutări ce își vor împlini realizarea la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea“.

Aceste căutări și interpretări au două cauze mai importante:

1. La sfârșitul secolului al XVI-lea, stilul picturii de tradiție bizantină devenise un grafism ce repeta aceleași scene, care își pierduseră atît dinamismul dramatic, cît și expresivitatea; de aici necesitatea de înnoire.

2. Spre deosebire de pictura secolului al XVI-lea, care este în cea mai mare parte opera unor pictori veniți de la sudul Dunării ⁹³, pictorii din secolul lui Matei Basarab sînt în majoritate români, care stilizează cu o nouă prospețime și naivitate vechile scene, din nevoia de a reinnoi o iconografie obosită și golită de substratul său mistic ⁹⁴; în acest proces de înnoire ei folosesc atît unele amănunte care ilustrează sentimentalismul mai ușor accesibil al povestirilor apocrife, cît și unele elemente și scene inspirate din arta occidentală.

⁹² Cornelia Pillat, *Ansamblurile de pictură de la mănăstirea Plătărești și biserica din Dobreni* (BMI, 1971, nr. 3, p. 96); idem, *Pictura murală în epoca lui Matei Basarab*, Buc., 1980.

⁹³ Vasile Drăguț, *Pictura murală din Țara Românească și din Moldova și raporturile sale cu pictura Europei de sud-est în cursul secolului al XVI-lea* (BMI, 1970, nr. 4, p. 16—32). Vezi și *Programe iconografice în pronaosul bisericilor de mănăstire din Țara Românească în secolul al XVI-lea* (SCIA, 1973, nr. 2, p. 257—272).

⁹⁴ V. Drăguț, *Trăsături majore ale artei românești din epoca lui Matei Basarab*, p. 75, a subliniat „efortul făcut în vremea lui Matei Basarab pentru a reorganiza vechea școală de zugrăvie de la Tîrgoviște“.

Așa se face că *pictura din epoca lui Matei Basarab tinde să dea o interpretare nouă, românească, moștenirii artistice și culturale de tradiție bizantină mai veche, ca și influențelor mai noi, venite din Apus*. În afară de aceasta, umanizarea figurilor, spiritul narativ și elementele decorative sînt cîteva din trăsăturile noi care apar în epoca lui Matei Basarab, începînd cu pictura bisericii de la Arnota.

„Procesul de laicizare a picturii religioase constă în varietatea redării vechilor procedee stilistice, diferențiere care dă fiecăruia din ansambluri individualitatea sa proprie. Portretele ctitoricești ies însă din cadrul picturii religioase, ceea ce demonstrează că zugravii sînt din ce în ce mai stăpîniți de realitate, uitînd de procedeele transfigurării hieratice“⁹⁵.

Așa cum în arhitectură s-a făcut sinteza unitară românească, de care am amintit, „și în pictură spiritul inovator a constatat în a da corespondența înțelegerii românești fondului iconografic și el moștenit“.

Cît privește *arta sculpturii în lemn* — ilustrată cu precădere de iconostase — ea demonstrează că epoca lui Matei Basarab „a manifestat un real interes pentru inovațiile de limbaj decorativ, fiind capabilă să asimileze și să interpreteze în forme originale atît elemente de obîrșie orientală, cit și elemente caracteristice morfologiei ornamentale baroce“⁹⁶. Exemplarul cel mai reușit al genului este iconostasul care împodobește biserica Sf. Dumitru din Craiova, aflat acum în biserica mănăstirii Crasna — Gorj, considerat „o capodoperă de sculptură decorativă“⁹⁷.

Deși nu fac parte din realizările artistice ale Țării Românești, va trebui să amintim și monumentele funerare realizate în anii 1652—1658 pentru membrii familiei lui Matei Basarab, la Tîrgoviște și la Arnota, de meșterul sibian Elias Nicolai, monumente care aparțin unei viziuni de Renaștere tirzie germană și de început al barocului, avînd steme, tenanți, cartușe și ghirlande, precum și inscripții latine, slavone și românești de gust cărturăresc⁹⁸. Aceste monumente ilustrează pe planul artei strînsele legături politice ale lui Matei Basarab cu Transilvania, dar ele au rămas în afara liniei de dezvoltare a sculpturii din Țara Românească.

O operă deosebit de valoroasă în acest domeniu este decorația sculptată — de vădită influență orientală — de la biserica din Golești — Argeș, opera unui meșter numit Stoica.

⁹⁵ Cornelia Pișlat, *Pictura murală în epoca lui Matei Basarab*, p. 78. Întrucît nu avem nimic de adăugat la descrierea făcută de autoare ansamblurilor picturale păstrate din această epocă, ne mulțumim cu aceste considerații generale.

Valoarea tablourilor ctitorilor a fost subliniată și de V. Drăguț, *op. cit.*, p. 76, care consideră că, prin intermediul acestor frumoase galerii de portrete, „pot fi întrevăzute viitoarele etape, de apropiere de realism și de modernizare a picturii românești“.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 78. Vezi și *Istoria artelor plastice*, II, p. 92, unde se consideră că domnia lui Matei Basarab reprezintă „un moment important în evoluția sculpturii în lemn medievale românești“.

⁹⁷ I. L. Athanasescu, *Adevăruri privind tîmpla bisericii schitului Crasna* (MO, 1957, nr. 3—4, p. 218—220); MO, 1967, nr. 1—2, p. 75—76. Vezi și Al. Efremov, *Portrete de donatori în pictura de icoane din Țara Românească* (BMI, 1971, nr. 1, p. 42), care descrie portretele de mari dimensiuni ale lui Matei Basarab și mitropolitului Ștefan pictate pe această tîmplă între anii 1648 și 1653.

⁹⁸ *Elias Nicolai als Bildhauer der rumänischen Wojewoden* („Forschungen zur Volks- und Landeskunde“, 1965, nr. 2, p. 62—65); *Pietrele de mormînt ale lui Matei Basarab și ale familiei sale*, în vol. *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, p. 338—351 și Răzvan Theodorescu, *op. cit.*, p. 1337.

Va trebui să mai amintim că dezvoltarea cu totul excepțională a sculpturii în piatră se face îndeosebi sub forma crucilor de piatră, unele de dimensiuni impresionante, avînd frumoase sculpturi cu motive florale și geometrice, precum și inscripții în amintirea celor care le-au ridicat.

În sfârșit, așa cum s-a observat de curind, „bătrînul voievod a încurajat *artele caligrafiei și miniaturii*, care cunosc în acei ani ultima lor perioadă de înflorire în Țara Românească”⁹⁹.

Spre deosebire de miniaturistica de la Muntele Athos — unde se cultivă o artă austeră — „artiștii din Țara Românească imbină tradițiile artei bizantine cu cele occidentale, realizînd creații cu note profund laice și de o mare somptuozitate”¹⁰⁰.

Cel mai cunoscut miniaturist al epocii a fost Antim, elev al episcopului Luca de Buzău și autor a peste 20 de manuscrise. Dintre manuscrisele lucrate de Antim patru sînt deosebit de valoroase: primul — datat 1642 — se păstrează în biblioteca Patriarhiei din Ierusalim, căreia i-a fost dăruit¹⁰¹; al doilea — datat 1644 — se află la Muzeul bizantin din Atena și provine de la Patriarhia din Constantinopol; al treilea — datat 1640 — se găsește în Muzeul Patriarhiei din Alexandria¹⁰², iar cel de-al patrulea — din 1650(?) — se păstrează în Biblioteca Națională din Paris și provine de la Patriarhia din Antiohia. Aceste cărți de mare lux și rafinament, pe care domnul Țării Românești le-a dăruit celor patru patriarhii ortodoxe din Răsărit, sînt împodobite cu portretele lui Matei și ale soției sale, Elina.

Alte manuscrise au fost dăruite așezămintelor de la Muntele Athos: un *Liturghier* grecesc (1641), ornamentat cu pietre scumpe; un *Evangheliar*, îmbrăcat în argint și un alt *Evangheliar*, deosebit de prețios, din secolul al IX-lea, cu portretul lui Matei Basarab din 1643, toate trei la Marea Lavră; un *Evangheliar* dăruit mănăstirii Hilandar de doamna Elina¹⁰³ etc.

Misionarul catolic P. Baksić, care a vizitat Țara Românească la 1640, remarcă: „se vîd pe drumuri publice cruci mari de piatră și de lemn, cioplite frumos și scrise de sus pînă jos; și ei (românii) fac aceste cruci cum se fac în Italia pe drumuri capele și chipuri zugrăvite“ (de sfinți) (*Călători străini*, V, p. 206).

Din vremea domniei lui Matei Basarab cunoaștem trei categorii de cruci:

- 1) cruci comemorative ale unor lupte, cum sînt cele de la Plumbuita — Fundeni (1632) și Fîntă-Dîmbovița (1653);
- 2) cruci relative la plata dărilor, de pildă a vinăriciului, cum sînt cele din Dealul Piteștilor și de la Tîrgoviște și
- 3) cruci comemorative ridicate de diverse persoane; acestea sînt cele mai numeroase.

Iată lista lor, în ordine alfabetică: Adîncă — Dîmbovița, 1650; m-reă Arnota — Vilcea („cruce mare de piatră“); Băleni — Dîmbovița, 1650; Bibarsu — Buzău; Birlogu — Argeș, 1642; Budeasa — Argeș, 1647; Burciulești — Buzău; crucea lui Socol Cornățeanu, 1636, și crucea din str. Rîului, 1652, ambele din Cîmpulung — Muscel; Comșani — Dîmbovița, 1644; Cornățeni — Dîmbovița, 1645; Dobrotinet — Olt; Dragoslavele — Argeș (două); Filipeștii de Tîrg — Prahova; Gheboieni — Dîmbovița, 1641; Golești — Argeș; Laicăi — Argeș; Leotești — Buzău; Mătăsești — Ialomița; Ocnele Mari — Vilcea; Orașul de Floci (Piua Petrii) — Ialomița, 1635; Pătroaia — Dîmbovița, 1650; Răzvadul de Jos, 1643 — 1644 și Răzvadul de Sus — Dîmbovița, 1648; Valea Voievozilor, com. Răzvad, 1635 și 1648 — 1653; Schitul Golești — Argeș; Simileasca — Buzău; cinci cruci din Tîrgoviște; Tîgănești — Argeș, 1647; Valea Caselor — Dîmbovița, 1647; Văleni — Dîmbovița, 1644; Vărzari — Argeș și Viforita — Dîmbovița. Despre toate acestea vezi N. Stoicescu, *Bibliografia Țara Românească*, s.v.

⁹⁹ V. Căndea, *Războaie dominante*, p. 45.

¹⁰⁰ Gheorghe Buluță, *Artiști și capodopere în vremea lui Matei Basarab* (MI, 1982, nr. 9, p. 7). Datele privind manuscrisele sînt luate în mare parte din această lucrare.

¹⁰¹ M. Beza, *Bibliotecă mănăstirească în Palestina*, Buc., 1934; „Revue des études roumaines”, 1958, p. 216. Despre *Evangheliarul* în limba greacă, dăruit de Matei Basarab mănăstirii Sf. Atanasie din Ierusalim, vezi Hurmuzaki, XIV, p. 132—133.

¹⁰² M. Beza, *Documente românești în arhive străine* (MI, 1968, nr. 7—8, p. 166—167). Inscripția de pe acest portret afirmă că Matei „a fost ales domn al țării Ungrovlahiei de tot norodul, clerici și laici, de arhonți și de strategii, la anul 1632“.

¹⁰³ V. Căndea și N. Stoicescu, *op. cit.*

Un alt miniaturist cunoscut este Vlaicu, care a creat un *Tetraevanghel*, datat 1643 (aflat la Biblioteca Academiei), decorat cu frontispicii foarte frumoase și cu numeroase inițiale cu aspect de bijuterii filigranate. Vlaicu se dovedește a fi și un bun portretist, după cum se observă din miniaturile în plină pagină.

Portretele lui Matei Basarab și ale soției sale Elina sînt frecvent reprezentate și pe cărțile manuscrise comandate de domn pentru a fi dăruite; două asemenea miniaturi au fost atașate la *Evangheliarul* de la biserica Sf. Nicolae din Chilia, scris în 1593 și ferecat în 1644 din porunca lui Matei Basarab și care se păstrează azi în colecțiile Muzeului de istorie al R. S. România.

O foarte frumoasă reprezentare a lui Matei vodă și a doamnei Elina se află în *Evangheliarul* de la Biblioteca Națională din Paris. Chipurile voievodului și al soției sale au trăsăturile desenate minuțios și expresiv; veșmintele tradiționale, bizantine, sînt colorate în nuanțe de un mare rafinament. Impresia generală este de fast strălucitor, miniatura fiind o realizare artistică cu totul remarcabilă ¹⁰⁴.

Un alt manuscris reprezentativ pentru nivelul artistic al epocii este *Slujebnicul* de la 1653—1654, ornamentat de Radu Sirbu (Biblioteca Academiei). Ca în majoritatea lucrărilor comandate de Matei Basarab, pe prima pagină figurează portretele voievodului și ale doamnei Elina, în costume fastuoase, decorate cu minuție pe fond de aur. Cele două personaje sînt așezate de o parte și de alta a stemei Țării Românești, desenată pe coroana unei plante cu aspect exotic.

Unul dintre cele mai valoroase manuscrise din epoca lui Matei Basarab, care se păstrează în Biblioteca Academiei, este *Slujebnicul mitropolitului Ștefan al Ungrovlahiei*, reprezentînd o școală cu caracteristici distincte ¹⁰⁵. Stilul ornamental este maiestuos, cu o mare varietate de motive florale, zoomorfe și antropomorfe. Manuscrisul este împodobit cu miniaturi pe toată pagina, cu frontispicii, inițiale mari și mici, precum și cu scene autonome, dispuse în text. În decorația acestui „liturghier de zile mari” — cum l-a numit savantul bizantinolog André Grabar — multe din inițialele ornate sînt metafore plastice pentru anumite vicii sau virtuți umane (spre exemplu, păunul simbolizează îngimfarea, iar pelicanul jertfa). Aceste metafore sînt inspirate din cărțile populare *Fiziologul* și *Floarea darurilor*, pe care autorul manuscrisului le cunoștea foarte bine.

Din școala *Slujebnicului mitropolitului Ștefan* face parte și *Liturghierul slavon, grec și românesc*, păstrat în colecțiile Bibliotecii Academiei, filiala Cluj-Napoca. Între cele două manuscrise asemănările sînt atît de frapante, încît, cel puțin pentru anumite pagini, este posibil ca ele să fi fost executate de același miniaturist ¹⁰⁶.

„Mărturia deosebitului simț artistic, cultivat și dezvoltat în epoca lui Matei Basarab, se regăsește nu numai în cărțile manuscrise realizate

¹⁰⁴ G. Buluță, *op. cit.*, p. 8. Vezi și H. Omont, *Portraits de Mathieu Bassaraba, voivode de Valachie, et de sa femme, Hélène (1633—1654)* („Bulletin de la Société des antiquaires de France”, 1898); C. I. Karadja, *Notiță despre unele miniaturi înfățișînd pe Matei Basarab și pe doamna Elina* (BCMI, 1926, p. 54—57), care reproduce și descrie 5 miniaturi; D. Ionescu, *Quelques miniatures trouvées dans une Evangile du XVIIe siècle*, în vol. *Mélanges N. Iorga*, Paris, 1933, p. 877—894; Victor Brătulescu, *Miniaturi și manuscrise*, Buc., 1939, p. 93—98 și pl. LVII—LVIII.

¹⁰⁵ Vezi G. Popescu-Vilcea, *Slujebnicul mitropolitului Ștefan al Ungrovlahiei (1648—1688)*, Buc., 1974, p. 20, care-l consideră „manuscrisul cel mai reprezentativ produs al școlii miniaturistice din sec. XVII în Țara Românească”.

¹⁰⁶ G. Buluță, *op. cit.*, p. 8.

În această perioadă, ci și în stilul decorării actelor de cancelarie domnească“. Caligrafii anonimi sau cunoscuți, cum este Bogza, care se semnează pe un pergament de dimensiuni mari, cu aspect impunător, zugrăvesc splendide ansambluri, înconjurând textul cu chenare sau cu ornamente izolate, cu frontispicii decorative, pe care figurează stema țării. Printre documentele de cancelarie de mare valoare artistică prin ornamentică și portret se distinge un hrisov din 9 aprilie 1646, împodobit cu chenar în stînga și în dreapta textului. Elementele decorative sînt motive vegetale pictate cu aur simplu sau asociat cu verde, rafinat stilizate. Documentul este ilustrat cu portretele lui Matei și al Elinei, aflate la sfîrșitul textului. Miniatura este o reușită artistică prin armonia culorilor și prin construcția scenei. Linia orizontului este joasă, proiectînd siluetele pe un cer intens albastru, semănat cu stele aurii. Detaliile sînt minuțios figurate, chipurile sînt expresive, pictate cu o finețe neobișnuită, în tușe delicate.

Se poate spune deci că, „indiferent de caracterul lor sacru laic, produsele artei miniaturii din epoca lui Matei Basarab — manuscrise și acte de cancelarie — realizate pe pergament sau pe hîrtie, cu aur, argint și culori rafinate, atestă nivelul superior al acestei arte, justificînd ideea de școală în deplină înflorire, cu trăsături specifice și care a creat veritabile capodopere artistice“¹⁰⁷.

Munificența domnului s-a revărsat la locurile zise „sfinte“ și prin numeroase alte obiecte de artă, precum: icoana Maicii Domnului în argint și aur (1643) la mănăstirea Hilandar de la Muntele Athos¹⁰⁸, epitrahil (1649 — 1650) la mănăstirea Karakalu¹⁰⁹, chivot de argint (1644) la Marea Lavră, precum și prin alte obiecte de cult, de proveniență transilvană¹¹⁰.

Acestea sînt, în linii mari, realizările cultural-artistice din epoca laborioasă a lui Matei Basarab, care merită pe drept cuvînt titlul de *cel mai mare cîtor din istoria medievală a poporului român*.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

Vezi și Gheorghe Buluță, Sultana Craia, *Manuscrise miniate și ornate din epoca lui Matei Basarab*, Buc., 1934, unde se acordă mai multă atenție documentelor de cancelarie ornate cu miniaturi, chenare și inițiale înflorate, unde „fiecare element decorativ este o realizare artistică“. Concluzia autorilor este că: „diversitatea stilistică a documentelor emise de cancelaria domnească se manifestă prin modalități artistice felurite. Cele mai modeste sînt ornate numai cu chinovar, altele cu aur sau cu aur și culoare, acestea fiind cele mai somptuoase, iar numeroase exemplare impresionează prin efectul policromiei, prin rafinamentul nuanțelor și armonia ansamblului. Motivele vegetale, cele geometrice, figura umană și elementul zoomorf sînt utilizate fie separat, fie, mai frecvent, asociate“ (p. 35).

O interesantă prezentare a realizărilor din acest domeniu la Tereza Sinigalia, *La miniature votive de l'époque de Matei Basarab — implications, significations* (RRH, 1985, nr. 3, p. 231—247).

¹⁰⁸ Episcop Dimitrie, *Skupožena ikona Ungrovlaškoga Kneza Iovana Mateja Basarabe* [Icoana de mare preț a marelui cneaz Io Matei Basarab] („Spomenik“, 30, 1898, p. 3—4); „Revue des études roumaines“, II, 1954, p. 262.

¹⁰⁹ *Un epitrahilion roumain en incnnu du monastère de Karakallou*, în *Le Millenaire de Mont Athos, 963—1963. Etudes et Mélanges*, II, Chevetogne, 1965, p. 275—283.

¹¹⁰ V. Cîndea și N. Stoicescu, *op. cit.* Vezi și *Istoria artelor plastice*, II, p. 95, unde se subliniază bogăția realizărilor din această epocă, în care se manifestă două aspecte stilistice: cel legat de lumea occidentală (prin Transilvania) și cel tradițional al Balcanilor.

În afară de obiectele amintite mai sus, există și multe altele: tipsia dăruită de Matei vodă mănăstirii Căldărușani, poculul donat de același mănăstirii Cîmpulung, potirul de la mănăstirea Brîncoveni (1636), ferecătura de la mănăstirea Mărgineni (1654), toate de proveniență transilvană. În schimb, candelarele ajurate dăruite de Matei Basarab mănăstirii Tismana indică o viziune balcanică. Despre numeroase alte obiecte din această epocă vezi *Inscripțiile medievale din bisericile României*, I. *Orașul București*, nr. 272, 686, 688, 689, 690, 743, 748, 772, 773, 818, 819, 836, 882, 883, 886, 889, 927, 928, 944, 970, 980, 1 008, 1 009.

Partea a IV-a

Politica externă a Țării Românești în timpul domniei lui Matei Basarab

Capitolul I

Coordonatele politicii externe a lui Matei Basarab

Politica externă a Țării Românești în epoca lui Matei Basarab a fost condiționată de doi factori principali: *alianța cu principii Transilvaniei Gheorghe Rákóczi I și II și lupta împotriva imixtiunii Porții otomane în treburile interne ale Țării Românești*. Trebuie arătat de la început că otomanii au încercat să învrăjbească pe domnii celor două țări române extracarpătice pentru a le stăpîni mai ușor; în acest sens ei l-au susținut pe Vasile Lupu, care a încercat în patru rînduri să ocupe tronul Țării Românești. În conflictele generate de planurile domnului Moldovei, Matei Basarab s-a sprijinit pe alianța cu principii Transilvaniei cu care a încheiat numeroase tratate de prietenie și ajutor reciproc.

Căutînd să ajungă la „acea libertate creștină pe care Mihai Viteazul, fostul lui domn, o lăsase urmașilor și pentru care Radu Șerban murise în sărăcia exilului la Viena”¹, Matei Basarab s-a adresat în repetate rînduri pentru ajutor împăraților Ferdinand al II-lea și Ferdinand al III-lea, dar aceștia — angajați în Războiul de 30 de ani — nu i-au trimis decît scrisori de bunăvoință² și promisiunea de azil dacă își va pierde tronul, nedorind să-și complice relațiile și cu Imperiul otoman³. Deși considerat de unii con-

¹ N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 55.

² Hurmuzaki, IV/1, p. 618—619, 628—629, 647—648, 654—655, 663, 676, 679—680, 697; I. Sirbu, *op. cit.*, p. 78 și urm., 181—184.

³ După cum spunea N. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CLXXXII, „cezarul de la Viena avea altă grijă decît aceea de a-și ridica în coastă un nou dușman pe lângă acela ce-i stătea în față și numai de cruciată contra turcilor nu i se putea vorbi cit dura războiul de treizeci de ani!”.

În plus, la 1642, Imperiul habsburgic reinnoiește la Szoen pe încă 20 de ani tratatul de pace cu Imperiul otoman încheiat la Sitvatorok în 1606, după lungi și penibile insistențe pe lângă Poartă (Stephanus Katona, *Historia critica Regum Hungariae*, XXXII, Buda,

temporani ca un al doilea Mihai Viteazul, Matei Basarab nu a avut deci sprijinul Imperiului habsburgic.

Alianța cu Transilvania a fost una din coordonatele politicii externe a lui Matei Basarab. Vorbind despre această alianță, domnul spunea în 1652: „de cine ne vom teme dacă țările noastre vor păstra buna înțelegere de pînă acum? În afară de Dumnezeu, de nimeni”⁴.

Observator atent și perspicace al epocii sale, Miron Costin a înțeles foarte bine că prietenia cu principele Transilvaniei crea lui Matei Basarab o situație mai bună decît aceea a lui Vasile Lupu: „Covîrșia cu atîta Matei vodă pre Vasilie vodă că avea Matei vodă și cu megieșii mare priietinșug, ales cu ungurii (=principii Transilvaniei). Iar Vasile vodă nici cu un megieș [...] viață bună n-au avut, den nebăgare (în) samă pre nime den megieși”⁵.

Pînă la urmă, căutînd să anihileze planurile lui Vasile Lupu, care dorea să ajungă domn și al Țării Românești, Matei Basarab s-a aliat cu Gheorghe Rákóczi al II-lea și a reușit să-l înlocuiască pe domnul Moldovei cu fostul logofăt al acestuia, Gheorghe Ștefan, refăcînd astfel unitatea țărilor române.

Matei Basarab a rămas fidel alianței cu principele Transilvaniei pe care l-a ajutat în momentele grele prin care a trecut. De aceea, pe bună dreptate, cronicarul Georg Kraus nota că Matei Basarab a fost „un vecin cinstit, i-a rămas credincios atît acestuia (Gheorghe Rákóczi I), cît și fiului său, Gheorghe Rákóczi al II-lea, precum și țării Transilvaniei, pînă la moartea sa”⁶.

Importanța sprijinului dat de domnul Țării Românești Transilvaniei a fost recunoscută după moartea lui Matei de Ioan Kőröspataki, care susținea că dispariția acestuia însemna „mare pagubă” pentru țara sa, deoarece „cît a trăit a fost ca o cetate de graniță, n-au putut să ne atace ușor turcii și tătarii”⁷.

În schimb, nu același lucru se poate spune despre principii Transilvaniei (îndeosebi despre Gheorghe Rákóczi I)⁸, care — așa cum vom vedea — nu și-au respectat totdeauna obligațiile asumate prin tratatele încheiate cu Matei Basarab.

1794, p. 211 și Gabriel Effendi Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*, I, Paris, 1896, p. 120).

Despre politica Imperiului habsburgic față de Poartă în perioada războiului de 30 de ani vezi mai nou R.J.W. Ewans, *The making of the Habsburg Monarchy 1550–1700. An interpretation*, Oxford, 1979, p. 235–246.

⁴ I. Lupaș, *Istoria unirii românilor*, Buc., 1937, p. 162. Despre politica externă promovată de Matei Basarab lucrările de bază sînt cea deja citată a lui I. Sîrbu (azi depășită ca informație) și V. Motogna, *Epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu* (CI, 1940, p. 453–517). Vezi și notele sumare ale lui D. C. Giurescu, *Matei Basarab diplomat*, în vol. *Matei Basarab și Bucureștii*, p. 55–63, care subliniază opțiunea statornică a domnului pentru alianța cu Transilvania.

⁵ Miron Costin, *Opere*, p. 113.

⁶ G. Kraus, *op. cit.*, p. 87.

⁷ Ștefan Mețes, *Emigrări românești din Transilvania în sec. XIII–XX*, Buc., 1971, p. 112. Un „zid bun” pentru apărarea Transilvaniei era considerat Matei Basarab și de palatinul Nicolae Eszterházy la 1642 (Veress, *Documente*, X, p. 127). Importanța strategică a țărilor române extracarpatiche era cunoscută și lui G. Rákóczi, care mărturisea la 1646 că „Transilvania este inaccesibilă turcilor datorită Țării Românești și Moldovei” (MCRT, X, p. 446).

⁸ Iată un reușit portret al lui G. Rákóczi I făcut de Nicolae Iorga: „nu e nici cu Matei, nici cu Vasile, în fundul sufletului său, nici cu împăratul creștin, nici cu sultanul păgîn; e numai cu țara sa, cu neamul său unguresc, și mai ales cu persoana sa”; el era un „om șiret, nestatornic, fără cuvînt, stăpînind cu greu în vremuri grele” (*Studii și documente*, IV, p. CLXXV, CCVI). O opinie în parte asemănătoare în *La place des Rou-*

Se știe că relațiile dintre Matei Basarab și Vasile Lupu nu au fost totdeauna prea bune: cu unele excepții, ele au purtat amprenta nesiguranței, suspiciunii și încordării, ajungându-se la patru conflicte (1635, 1637, 1639, 1653) cauzate — toate — de intenția lui Vasile Lupu de a uzurpa domnia lui Matei Basarab, cu sprijinul Porții, și de a-i lua locul⁹.

Motivele conflictelor dintre Matei Basarab și Vasile Lupu au fost analizate de numeroși istorici: cei mai mulți dintre aceștia le-au explicat prin pozițiile diferite ale celor doi domni — Matei reprezentând „țara” și tradiția, Lupu elementul grecesc sau grecizat, ca și prin ambiția domnului Moldovei.

După opinia lui N. Iorga, nimic nu-i apropia pe cei doi, care „veniau din neamuri deosebite, dintr-un trecut al lor deosebit [...] și urmăreau și scopuri ce nu semănau între ele. Aga Matei era un simplu boier de țară, care nu luase tronul numai ca să-și scrie numele în catastihul stăpînitorilor fără durată [...]; el și ai lui sint restauratorii trecutului, învietorii bunelor obiceiuri, împăcătorii zavistiei dintre fiii țării, mîngietorii săracilor și izgonitorii grecilor ce îi stricau sfaturile și buna stare a moșiei”. Chemat de „țară” și ales domn, el și-a făcut din „voia supușilor săi față de dînsul [...] o pavyază a domniei sale”.

„Omul isteț și vrednic care stringe birurile, pen u multe vistierii, pe lingă a lui, dincolo de Milcov, e cu totul altfel de căpînîtor decît acest bun părinte de familie, îndreptînd cu blîndeța graiului pe niște fii cu iubire și ascultători. E un tiran în sensul antic și italian al cuvîntului, un cuceritor de noroc, un vinător de bucurie și putere. Îndreptățirea situației sale n-o are nicăieri [...]; străbunii lui fuseseră aiurea decît în scaunul domnesc al Moldovei. Iubirea nimănui nu-l chemase la stăpînire și nici odată nu vede lingă dînsul decît clientela, cea din țară și cea din Constantinopol [...]. Nu ține la nimeni deosebit: nici la poloni, nici la ardeleni, nici la creștinătate în genere, nici la împăratul său din Țarigrad, nici la românii săi din țară, în care vede numai birnici folositori”. Fără îndoială că aceste caracte-

mains dans l'histoire universelle, Buc. 1980, p. 271: „jusqu'au bout Georges Rákóczi Ier espèce de président dans cette Dacie en quelque sorte ressuscitée, reste un Transylvain, un Hongrois de Transylvanie [...] strictement attaché à sa terre et à sa race”.

Pentru a înțelege modul cum privea Gheorghe Rákóczi relațiile sale cu Matei Basarab, vom arăta că, în 1647, cînd ducele Radzywill s-a prezentat la principe pentru a-l solicita să participe la cruciada plănuită contra turcilor, el a cerut să nu se încheie nici o înțelegere directă cu domnul, deoarece acesta îi este subordonat, iar regele Poloniei să nu aibă pretenții asupra Țării Românești, al cărui suzeran este Rákóczi (MCRT, X, p. 89, 442—451, 455; I. Sirbu, *op. cit.*, p. 248). Principele se considera deci suzeranul lui Matei Basarab, fără consimțămîntul acestuia, care nu-i recunoștea suzeranitatea. Ca urmare al lui Gabriel Bethlen — care se visa rege al Daciei — este posibil ca și G. Rákóczi să fi dorit o „solidaritate dacică” a celor trei provincii.

⁹ Amintim aici explicația dată de Miron Costin — bun cunoscător al situației — adversității dintre Matei Basarab și Vasile Lupu. Domnul Țării Românești — care-l cunoscuse pe viitorul domn al Moldovei încă din 1633, cînd aflase de „îmbletele” și „amestecăturile” lui la Poartă după domnie — nu avea o părere prea bună despre Lupu Coci.

În acea vreme Matei Basarab susținea la domnia Moldovei pe Miron Barnovschi, boier pămîntean ca și el, cu care — fără îndoială — s-ar fi înțeles mult mai bine decît cu Lupu Coci. Cînd Miron Barnovschi (pe care Lupu vornicul îl pîrise la Poartă) a trecut pe la Matei Basarab în drum spre Istanbul, însoțit și de Lupu, acesta — de teama domnului Țării Românești, care-i cunoștea preocupările — a fugit în Moldova; aflînd că Lupu a fugit, Matei Basarab „îndată au răpedzit după dînsul să-l întoarcă”, dar acesta s-a păzit și a scăpat (M. Costin, *Opere*, p. 101). Se înțelege că Vasile Lupu — ajuns domn — nu putea uita cele întîmplate înainte de domnie, așa cum Matei Basarab nu uita că metoda favorită a domnului Moldovei era pîra la Poartă, „amestecătura”, metodă care va produce mult rău Țării Românești și domnului său.

rizări ale celor doi domni cuprind mult adevăr, deși N. Iorga idealizează în parte bunătatea și blîndețea lui Matei, ca și dragostea supușilor pentru domnul lor.

Mai departe marele istoric arată că — în timp ce Matei Basarab era mulțumit cînd în țara sa era liniște și belșug și că el nu rîvnea „la ale altuia” — „Lupu e un pizmătăreț, un lăcom, un nesățios ¹⁰, un truș: lui îi trebuie să se amestece în toate, să umilească pretutindeni, să stăpînească tot mai departe. Pune patriarhilor cirja în mină și le-o smulge, împacă și dezbină țări pentru a-și face un nume. Pare să fi avut într-adevăr gînduri asupra Ardealului și Țara Românească l-a ispitit întotdeauna [...]. Cu cîtă fală nu-și ia el într-un rînd — cînd crezuse că a și învins — titlul de «domn al Moldovei și al Țării Românești», pînă la care de la Mihai Viteazul încă nu îndrăznise să se ridice ambiția nimănuia”¹¹.

Pe de o parte, deci, *cei doi reprezintă medii diferite, pe de alta, nutresc planuri diferite.*

Pentru a înțelege mai clar opțiunile de politică externă ale celor doi domni, vom reproduce două declarații am zice programatice ale lor. În propunerile înaintate împăratului Ferdinand al III-lea în august 1643, Matei Basarab se arată hotărît mai bine să moară decît să uneltească ceva cu turcii împotriva creștinătății (*Se prius mori statuisse, quam aliquid in detrimentum Christianitatis cum Turcis agat*)¹².

Pe cu totul altă poziție se afla Vasile Lupu care scria la Poartă: „eu cu toată seminția mea trag spre turci, de la care îmi am stăpînirea. La ei și pentru ei voi muri” și se lăuda că a fost împotriva domnilor „dușmani jurați ai împărăției otomane”, precum Moise Movilă și Miron Barnovschi, pe care „l-a dat în miinile împăratului”¹³. De aceea nu trebuie să ne surprindă faptul că, la 1640, Vasile vodă era considerat „*Christianorum hostis, magnus vero Turcarum sit amicus*”¹⁴.

¹⁰ Aceasta este și părerea lui Miron Costin, *Opere*, p. 113: nesățios spre „lățire și avuție”, ori că nu-l mai încăpea Moldova cu firea sa „mai mult împărătească”, ori că vroia să-și vadă fiul „la domnie”, Vasile Lupu, „au început sfadă cu Matei vodă domnul munte-nesc pentru domnia acei țări”. Este clar deci că Vasile Lupu a început sfada, urmărind să-l înlocuiască din domnie pe Matei Basarab.

Lucrarea noastră nu are ca scop să-l ponegrească pe domnul Moldovei, ci să prezinte relațiile celor doi voievozi în adevărata lor lumină.

¹¹ N. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CLXXI—CLXXIV. Pozițiile diferite ale celor doi domni au fost analizate și de Emil Lăzărescu, a cărei explicație este asemănătoare cu cea dată de N. Iorga: „nu trebuie uitat că Matei Basarab venise în scaun ca reprezentant al boierimii «de țară», ce lupta pentru înlăturarea levantinelor de la profitul de pe urma veniturilor țării. Aducerea la îndeplinire a programului acestei partide făcea ca raporturile dintre Țara Românească și Orientul ortodox de limbă greacă să cunoască o perioadă de criză, agravată de faptul că, la conducerea Moldovei, se afla Vasile Lupu (1634—1653) care — sprijinit politicește de funcționarii ortodocși, de limbă greacă, de la Poartă, și, la rîndu-i, sprijinitor al acestora — avea să încerce, în tot cursul îndelungatei sale domnii să alunge din scaun pe voievodul muntean [...]. În asemenea condiții, e lesne de înțeles de ce, printre măsurile de politică religioasă ale lui Matei Basarab, s-a impus și aceea de emancipare a celor mai de seamă dintre mănăstirile țării de sub controlul și exploatarea instituțiilor religioase din Orientul ortodox, cărora le fuseseră închinat” (*Istoria artelor plastice în România*, II, p. 11). Vezi și Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române*, p. 206, după opinia căruia este vorba de un conflict între două concepții de guvernare: *absolutismul* lui Vasile Lupu și *sistemul aristocratic* adoptat de Matei Basarab, ales domn de boierimea „de țară”. Nu prea vedem însă deosebirea între aceste două regimuri, aceasta mai ales pentru faptul că și despre Matei se spunea că a fost „tare și puternic”.

¹² Hurmuzaki, IV/1, p. 676.

¹³ CI, 1940, p. 503—504.

¹⁴ Hurmuzaki, IV/1, p. 656.

Mai trebuie subliniat faptul că Matei Basarab nu este cel care atacă; el se apără de regulă de atacurile ambițiosului vecin pe care-l învinge întotdeauna și pe care, în 1653, îl va alunga de pe tron, cu ajutorul lui Gheorghe Rákóczi al II-lea, pentru a reface frontul comun al celor trei țări române.

Un rol important în agravarea relațiilor dintre cei doi domni l-au avut și unii boieri — îndeosebi Necula Catargi — dușmani ai lui Matei Basarab, intrați în slujba lui Vasile Lupu; de aceea, la 1639, solii munteni la G. Rákóczi I arătau acestuia că „înțelegerea cu mare credință“, încheiată între cei doi domni în 1634, „a fost stricată de oameni fără socoteală, care au strînit între ei neînțelegere, ceartă și războaie“¹⁵.

Un alt intrigant al vremii a fost Radu Vărzaru, mare armaș al lui Matei Basarab, despre care cronica țării spunea că-l „îndeamnă dracul de să-mănă vrajbă mare, ca un fecior de grădinaru, între Matei vodă și între Vasile vodă și între Racoți, craiul Ardealului, zicînd cătră unul și cătră altul multe minciuni și cuvinte ficlene, pîn-i-au prîlăstit și au plămădit pizma mare în mijlocul lor. Și pentru aceste spurcate ale lui fapte, vărsat-au mult sînge și robii din dăstul“¹⁶.

Se mai cuvine să reținem faptul că *neînțelegerile dintre cei doi domni — încurajate de intențiile Imperiului otoman de a dezbină țările române*, pentru a le aduce mai ușor sub ascultarea sa — *erau considerate de locuitorii celor două țări române ca fiind străine de interesele acestora* ¹⁷. Din aceste motive, la 1639 solii lui Matei Basarab comunicau lui Gheorghe Rákóczi: „*sărmanii moldoveni nu voiesc, dar ți mîdă (Vasile Lupu) cu puterea la război*“¹⁸; la rîndul lor, la 1653, locuitorilor din Țara Românească le venea greu să lupte cu „*frații lor, românii moldoveni*“, după cum se spune într-o mărturie contemporană ¹⁹.

După cum prea bine observa N. Iorga, în pisană bisericii din Gherghița, ridicată după lupta din 1639 de la Nenișori, Matei Basarab arăta că avusese „*războiul la Nenișori pre Ialomiță cu vrăjmașul domniei mele și al țării, cu Vasile voevod*“; în pisană nu se face „*nici o pomenire de moldoveni, ceilalți români, ci numai de Vasile individual*, gînd de mare însemnătate pentru sufletul domnului român“, care nu-i considera dușmani pe frații săi moldoveni ²⁰.

Atitudinea omenoasă a lui Matei Basarab față de oștenii moldoveni prinși în luptă la 1639 rezultă și din relația lui P. Baksić, care — vorbind despre biserica catolică din Țirgoviște la 1640 — arată: „pe dinăuntru (biserica) este neagră de tot din cauză că anul trecut, domnul, prinzînd în război 500 de moldoveni, care erau aproape toți răniți, i-a adăpostit în biserica noastră și, fiind frig, au făcut foc în biserică încît părea o bucătărie“²¹. Din această relatare a unui martor străin rezultă că *domnul a avut toată grija de prizonierii moldoveni, pe care nu i-a ucis* (așa cum se proceda de obicei în asemenea împrejurări) *ci i-a adăpostit și îngrijit*.

Cît privește luptele din 1653, în prima fază ele au urmărit înlocuirea lui Vasile Lupu cu un alt domn, susținut de trupele aliate ale Transilvaniei și Țării Românești, iar în cea de-a doua a fost o luptă între oastea munteană

¹⁵ CI, 1940, p. 472—473; TMAO, III, p. 17—18.

¹⁶ *Istoria Țării Românești*, p. 155.

¹⁷ *Faptul se cuvine subliniat pentru a înțelege adevărata semnificație a acestor conflicte.*

¹⁸ CI, 1940, p. 499.

¹⁹ *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, III, Brașov, 1848, p. 51.

²⁰ N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 73.

²¹ *Călători străini*, V, p. 214.

ce-și apăra țara și trupele domnului Moldovei, *alcătuite în majoritate din cazaci*. De aceea, în documentele prin care răsplătea oștenii ce se distinseră în bătălia de la Finta, Matei Basarab afirma el însuși că răsplata era acordată pentru slujbă dreaptă și credincioasă „*în lupta cu cazacii la Finta*”²² (*moldovenii nu sînt amintiți!*). La rîndul său, cronicarul muntean vorbește de „*războiul căzăcesc*” din 1653.

Nu au fost deci războaie între două popoare — cum susțin unii istorici străini —, ci conflicte între conducătorii celor două state românești extracarpatice, conflicte încurajate de Poartă care le putea astfel domina mai ușor.

Așa cum vom arăta mai departe, acțiunile ostile ale lui Vasile Lupu împotriva lui Matei Basarab au fost încurajate de Poartă, care l-a susținut totdeauna pe domnul Moldovei împotriva domnului Țării Românești, pe care-l considera un „rebel”. La 1637, Poarta a însărcinat pe Lupu să-l scoată de pe tron pe Matei vodă deoarece acesta dăduse „dovezi de nesupunere” față de sultan, iar la 1639, domnul Moldovei obținuse mazilirea lui Matei pe care urma să-l înlocuiască pe tron cu aprobarea sultanului; luptînd împotriva lui Vasile Lupu — care venea cu steag împărătesc și cu sprijin turcesc să ocupe tronul Țării Românești —, Matei Basarab lupta indirect împotriva Porții care-l mazilise în favoarea domnului Moldovei.

De aceea nu putem fi de acord cu unii istorici mai vechi care-l comparau pe Vasile Lupu cu Mihai Viteazul, domnul care a urmărit, într-adevăr, unirea țărilor române, nu punerea acestora sub dominația Porții, ca Vasile Lupu²³.

Fără îndoială că Vasile Lupu avea și el conștiința clară că românii alcătuiesc un singur popor (o și mărturisește, de altfel, cînd vorbește despre românii din Transilvania). El aflase acest lucru de la cărturarii moldoveni ai vremii, mitropolitul Varlaam și marele vornic Grigore Ureche, ambii colaboratori apropiați ai domnului, care au susținut în operele lor ideea unității de neam a românilor.

²² Document din 15 oct. 1653 (Muzeul de istorie și artă — București, nr. 26 861).

²³ De pildă, G. Missail declara pe la 1866: „nu ne putem abține de a nu venera memoria domnului Vasile Lupu, punîndu-l în șirul celor mai mari domni ai românilor, precum vom pune pe toți acei ce vor lucra și se vor sacrifica pentru sacra idee care numai singură ne poate scăpa: unirea” (*Epoca lui Vasile Lupu și Matheiu Basarab*, p. 487). La rîndul său, N. Iorga, afirma că planurile lui Vasile Lupu de unire a Țării Românești și Transilvaniei cu Moldova erau „potrivite cu amintirea lăsată de Mihai Viteazul” (*Istoria armatei*, II, p. 143). Un istoric francez al vremii, Vatel, care povestește pe larg evenimentele epocii, susține și el că Vasile Lupu urmărea să „reunească cele două principate și să facă să intre cel al Țării Românești în casa sa” (N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 72—73, nota 5).

Pentru a înțelege deosebirea dintre planurile lui Mihai Viteazul și acelea ale lui Vasile Lupu, va trebui să arătăm că unirea realizată de primul s-a bazat pe o solidarizare a maseilor românești atît din Transilvania, cît și din Moldova cu domnul Țării Românești, solidarizare care i-a asigurat acestuia reușita expedițiilor sale în cele două țări surori. Nu este cazul să insistăm asupra acestei probleme, prea bine cunoscută de noi toți. Vezi N. Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, Buc., 1983, p. 146—157. În schimb, după cum s-a observat recent: „nu deținem nici o știre din acea vreme potrivit căreia Vasile vodă ar fi fost voit domn în Transilvania și Țara Românească de către populația din aceste provincii românești”, ceea ce arată că drumul ales de el nu era cel dorit de munteni și transilvăneni (Alexandru Ligor, *Prin Moldova în timpul lui Vasile Lupu*, Buc., 1987, p. 137—138).

În plus, înainte de a realiza unirea, Mihai Viteazul nu a cerut sultanului mazilirea lui Ieremia Movilă — care era, de altfel, omul turcilor — deoarece unirea sa era îndreptată în primul rînd împotriva otomanilor. Din textul lucrării noastre, se va vedea că Vasile Lupu a procedat cu totul altfel. Am ținut să facem aceste două precizări pentru a înțelege de ce acțiunea întreprinsă de Vasile Lupu nu poate fi comparată cu aceea a lui Mihai Viteazul.

Încercările sale de a făuri o uniune dinastică între Moldova și Țara Românească — încercări încurajate și sprijinite de Poartă, care dorea înlocuirea lui Matei Basarab de pe tron și slăbirea celor două țări surori, prin conflictele dintre ele — *nu aveau în vedere atât năzuințele firești spre unitate ale românilor, cât mai ales realizarea planurilor sale*. O uniune dinastică ar fi însemnat aducerea pe tronul Țării Românești a unei rude a lui Vasile Lupu, fapt care ar fi agravat dependența țării de Poarta otomană.

Dar ceea ce nu trebuie uitat niciodată este faptul că, „dincolo de impactul dintre voievozi și principii, chiar în anii conflictului deschis, bunele relații dintre majoritatea locuitorilor de dincoace și de dincolo de Carpați [...] nu au conținut, legăturile economice, culturale, artistice și religioase au fost chiar mai puternice decât în epoca precedentă”^{23 bis}. De aceea se poate spune că raporturile uneori conflictuale dintre domnii celor două țări „n-au fost și nu pot fi socotite dominante, fundamentale, semnificative”²⁴.

Faptul că aceste lupte nu au afectat prea mult dezvoltarea firească a țărilor române rezultă și din spusele cronicarilor care laudă această epocă pentru belșugul și bunăstarea locuitorilor. De pildă, Miron Costin — care a cunoscut bine epoca în care a trăit — spune despre domnia lui Vasile Lupu: „Fericită domniia lui Vasilie Lupu, în care, de au fost cîndva această țară în tot binele și bivșug și plină de avuțiie, cu mare fericire [...] că de au fost cîndva vremi fericite acestor părți de lume, atunci au fost”. Cît timp Vasile Lupu a domnit „cu mare liniște și pace [...], din toate părțile sta toți de neguțitorii și de agonesită”. Cronicarul recunoaște că erau „dări grele”, dar, „avînd locuitorii țării vremi de agonesită, biruia toate acele greutăți a domniei”²⁵.

O altă dovadă că luptele nu au întrerupt cursul obișnuit al vieții este bogata activitate ctitoricească, desfășurată în această vreme atât în Moldova, cît și în Țara Românească, într-o adevărată întrecere între domnii celor două țări.

Deosebit de grăitor este apoi faptul că tocmai în această vreme cărturarii din țările române, precum Grigore Ureche, mitropolitul Varlaam sau Udriște Năsturel, au afirmat cu tărie conștiința unității de neam a românilor. *Conflictele dintre cei doi domni nu împiedicau deci pe români să întreprindă mai departe vechile relații, știind că fac parte din același neam*²⁶.

De altfel, trebuie să arătăm că asemenea conflicte, specific feudale, au existat și între alți conducători de state sau formațiuni politice locuite de același popor, fără ca aceste conflicte să dăuneze unității lor etnice care s-a dovedit mai puternică decât asemenea conflicte trecătoare. Să amintim aici, pentru exemplificare, războaiele dintre Genova și Veneția din 1253—1258, 1264, 1298 și 1378—1381, dintre Pisa și Genova, 1283, Pisa și Florența, 1406, Milano și Veneția, 1448—1450, Milano și Genova, 1464 etc., pentru cazul Italiei; războiul cu Normandia din 1204—1206 sau războaiele

^{23 bis} Amintim aici: schimburile de meșteri dintre Țara Românească și Moldova cauzate de construirea mănăstirii Stelea în Țara Românească și a mănăstirii Soveja în Moldova, utilizarea legiurii moldovene din 1646 în elaborarea celei muntene din 1652, precum și alte schimburi culturale evocate deja în cap. I—II din partea a III-a. Să mai adăugăm faptul că, în sept. 1651, dascălul Vasile Bosie din țara Moldovei termina de scris un *Apostol* comandat de boierii Cîndești din Țara Românească, manuscris dăruit apoi mănăstirii Cozia (P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, I, Buc., 1959, p. 300).

²⁴ Alexandru Ligor, *Din legăturile Moldovei cu celelalte țări române în vremea domniei lui Vasile Lupu* (R. Ist., 1978, nr. 3, p. 434—436, 443).

²⁵ Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 108, 110.

²⁶ Vezi și mai sus cap. privind istoria culturii, p. 93.

religioase dintre 1562—1589 din Franța, apoi repetatele războaie dintre regalitatea engleză și opoziția baronială din 1264, 1322, 1485 etc., luptele dintre englezi și scoțieni etc.

Trebuie remarcat faptul că unificarea cnezatelor rusești în jurul Moscovei, care nu întotdeauna s-a realizat prin mijloace pașnice, este considerată de istoricii sovietici un proces istoric progresist, de formare a statului centralizat rus: la 1441—1460, campaniile lui Vasilie al II-lea întăresc dependența cnezatelor Suzdal-Nijni Novgorod, a Novgorodului și Pskovului de Moscova, la 1463 este încorporat cnezatul Iaroslav la Moscova, la 1474 este alipit cnezatul Rostov la Moscova, în 1477—1478, campania lui Ivan al III-lea împotriva Novgorodului se soldează cu desființarea republicii feudale și înglobarea Novgorodului la Moscova etc.

Nici războiul de 30 de ani (1618—1648) nu a afectat unitatea etnică a poporului german, iar numeroasele formațiuni statale existente în Italia nu reușeau să se unească nici atunci când erau amenințate de o gravă primejdie externă ca cea otomană.

Se înțelege că nimeni nu poate susține astăzi că lungile și crincenele războaie dintre formațiunile politico-sociale în care au fost împărțite diverse popoare în secolele trecute au fost războaie între popoare diferite; *este vorba de un fenomen obișnuit în cazul pluralismului statal medieval, care nu a afectat unitatea poporului respectiv. De aceea considerăm că asemenea conflicte trebuie explicate, nu ocolite*^{26 bis}.

Al treilea aspect: *relațiile cu Imperiul otoman*. După cum spune Miron Costin, „era bucuroși (turcii) că să sfădesc aceste țări între sine”, deoarece aceste certuri le slăbeau și le împiedicau să se unească împotriva dominației otomane într-o vreme în care Poarta avea alte probleme de rezolvat (războaiele cu Polonia, Persia și Veneția). După cum observa același înțelept cronicar, dacă nu ar fi existat neînțelegerile dintre cei doi domni, „aceste părți la mare pace și liniște și mare fericire” ar fi fost²⁷.

Aceeași constatare o făcea în 1639 solia de boieri munteni trimisă de Matei Basarab la Gheorghe Rákóczi I: „firește că turcul ar dori să ne nimicim unii pe alții, ca să se poată bucura”. Solii își exprimau și cu acest prilej dorința lor de pace și de unitate între cele trei țări române pentru a face față mai ușor primejdiei externe: „dacă dorim ca țara noastră să fie una cu Moldova și cu măriile voastre, iar domnii să se înțeleagă între sine [...] e numai ca să putem trăi în pace”²⁸.

După cum rezultă din mărturiile contemporane — invocate în lucrarea noastră — *otomanii nu au avut niciodată încredere în Matei Basarab, ales domn al țării fără voia Porții*, dar pe care sultanul a fost obligat să-l mențină pe scaun de teama puterii militare a Țării Românești, ca și a alianței cu principele Transilvaniei. „La Constantinopol nu s-a putut da uitării faptul că Matei urcase pe tron peste voia sultanului și că acesta a trebuit să renunțe la candidatul său, pe care nici trupele trimise în ajutorul său nu

^{26 bis} Ultimul cercetător al problemei a adoptat a doua metodă și a vorbit foarte puțin despre aceste conflicte (incomode pentru unii), sub pretextul că „ele sînt foarte bine cunoscute”. De unde, de cine, mister total! (Alexandru Ligor, *Prin Moldova în timpul lui Vasile Lupu*, p. 134).

²⁷ M. Costin, *Opere*, p. 115. Afirmția înțeleptului cronicar poate fi susținută, printre altele, de faptul că anul 1645 — anul împăcării dintre cei doi domni — a fost pentru Țara Românească anul de vîrf în realizarea de monumente laice și religioase: 12, față de media de 4—5 pentru anii ceilalți.

²⁸ CI, 1940, p. 498, 499; TME, III, p. 29.

au izbutit să-l așeze în scaunul domniei²⁹. Pîrile lui Vasile Lupu făceau să crească și mai mult neîncrederea Porții în domnul Țării Românești, considerat de turci un „rebel“.

Pirile domnului Moldovei costau mulți bani pe Matei Basarab, care trebuia să plătească sume mari unor demnitari ai sultanului pentru a contracara învinuirile aduse de adversarul său. De pildă, în septembrie 1642, se știa că Matei vodă dăduse 20 000 de taleri marelui vizir pentru a-i capta bunăvoința; acesta a declarat că suma e prea mică și a cerut 40 000, pe care domnul a trebuit să-i dea³⁰. De aceea, pe bună dreptate, rezidentul imperial la Stanbul putea să declare că Poarta știa foarte bine să exploateze vrajba dintre cei doi domni, pe care-i storcea fără milă³¹.

Matei Basarab nu s-a sfiit să-și manifeste ura față de Imperiul otoman de cîte ori a avut prilejul, atît în scrisorile adresate împăratului Ferdinand al III-lea sau regelui Poloniei, cît și în convorbirile cu solii străini în care avea încredere. De pildă, la 1636, declara solului polon J. Krasinski marea sa dragoste față de Polonia și „marea sa ură față de turci, precum și puternica sa dorință de dezrobire a creștinilor de sub jugul păgîn“³².

La 1639, domnul Țării Românești se oferea să ajute Veneția — aflată în război cu Imperiul otoman — cu 40 000 de oșteni, ceea ce arată marile disponibilități umane ale țării, ca și dorința de luptă a lui Matei împotriva dominației otomane³³.

Atitudinea net antiotomană a lui Matei Basarab rezultă și din cinstea cu care a adus de la Viena la mănăstirea Comana rămășițele fostului domn Radu Șerban și ale ginerelui său Nicolae Pătrașcu, fiul lui Mihai Viteazul. În textul de pe piatra pusă la (circa 1640) pe mormintul comun al celor doi, Matei vodă lauda viața și opera acestor principii care „tare și vărtos pentru leage și pentru moșie cu păgînii turci, tătari și cu eretici unguri s-au bătut“³⁴.

Mai trebuie să remarcăm și faptul că — aidoma lui Neagoe Basarab — Matei vodă „a luat măsuri ca turcii să nu se mai poarte, în țara sa, cu atîta îndrăzneală cum făceau mai înainte; pentru că, mai înainte, un turc putea să-și îngăduie orice îndrăzneală în Țara Românească, întocmai ca și cînd ar fi fost în mijlocul Turciei, dar acum nu se mai încumetă să facă așa ceva ci se poartă cu umilință“ (*humilmente*), după cum observa un misionar catolic la 1640³⁵.

²⁹ I. Lupaș, *Politica lui Matei Basarab*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, I, Buc. 1927, p. 147.

³⁰ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 165.

³¹ *Ibidem*, p. 168. Poarta utiliza mijloace de presiune pentru a sili pe Matei Basarab să plătească sume cît mai mari de bani; de pildă, în oct. 1650, marele vizir i-a întemnițat pe agenții domnului deoarece nu-i făcuseră daruri de sărbătorile mahomedane (*ibidem*, p. 197).

³² *Călători străini*, V, p. 121.

³³ Hurmuzaki, VIII, p. 469; I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 151.

³⁴ *Inscripțiile medievale ale României*, I, *Orașul București*, p. 526.

³⁵ *Călători străini*, V, p. 207. Vezi și *Acta Bulgariae ecclesiastica*, ed. E. Fermendzin, Zagreb, 1887, p. 96, unde se citează opinia lui Bakšić, potrivit căreia românii și-au păstrat „vechile lor așezăminte“ în raporturile cu Imperiul otoman, între care cel mai însemnat era alegerea domnului dintre pămînteni.

Un alt aspect al acestor relații este faptul că le este interzisă otomanilor achiziționarea de bunuri imobile în Țara Românească; într-un document din 24 febr. 1638, dat de Matei Basarab și sfatului său, se stipulează în mod expres: „nu se cuvine să cumpere turcii cîine și dedine aici în țară“ (Muzeul de istorie și artă — București, nr. 25 446).

Domnia lui Matei Basarab a rămas în amintirea urmașilor ca o epocă în care Țara Românească se bucura de libertate în relațiile cu Imperiul otoman; așa se explică faptul că, într-un proiect de organizare politică a Țării Românești, boierii munteni, emigrați în cursul revoluției conduse de Tudor Vladimirescu, cereau toate drepturile pe care le avea „la leat 1641 pe cînd domnea Matei Basarab, cînd patria nu intrase încă sub jugul grecesc”³⁶ (e vorba de Fanarioții care reprezentau interesele otomane).

De atitudine antiotomană a domnului Țării Românești sînt legate și *planurile sale de eliberare a popoarelor din sudul Dunării*, pe care le-a susținut și pe plan cultural și religios. La 1636, domnul Țării Românești mărturisese solului polon J. Krasinski că: „*neavînd copii, nu dorește să dea altă întrebuițare comorilor sale nenumărate decît pentru eliberarea creștinilor de sub jugul turcesc*”³⁷, ceea ce arată că acesta era un aspect important al politicii sale externe.

Domnul Țării Românești arăta mai departe că, întrucît nu putea realiza aceasta prin propriile sale forțe, era gata să ajute cu bani o mare expediție creștină împotriva otomanilor; dacă armata polonă s-ar fi încumetat să înceapă războiul, domnul se angaja să țină pe cheltuiala sa toată oștirea. El spusese solului în mare taină: „de cum aș auzi că armata a trecut Nistrul în acest scop, voi trimite îndată o sută de mii de zloți roșii și altele pentru îndestularea ei, iar cînd ar ajunge la Dunăre domnii poloni nu ar mai trebui să aibă grijă de leafa ostașilor, care constituie grija lor de căpetenie. căci această barbă sură a mea va plăti”³⁸.

Urmînd pilda lui Neagoe Basarab, *Matei a dus o politică de largă sprijinire a popoarelor ortodoxe din Peninsula Balcanică, de promovare a unui panortodoxism politic, slujit de cartea tipărită în limba slavonă, și de apărare a purității credinței ortodoxe*, într-o vreme în care influențe protestante erau încurajate de unii înalți prelați, precum patriarhul Chiril Lucaris.

Reiterîndu-se la faptul că Matei Basarab și-a ales ca model pe Neagoe Basarab, N. Iorga spunea: „Privind în urma vremilor, el zărea la depărtare un chip de sfînt purtător de cunună lumească, împăciuitoar de țară, înfrățitor de boieri, înălțător de biserici, sprijinitor al meșteșugurilor și al științei celei bune de carte; celălalt Basarab era Neagoe. Matei Basarab voi să semene cu Neagoe Basarab. Din moștenirea acestuia făcea parte însă și cartea slavonă. Toți o uitaseră aproape precum uitaseră și datinile și rînduielele bune; ca și pe dinsele, el voi s-o învie, socotind — aceasta era greșeala lui — că sînt deopotrivă de folositoare pentru înaintarea neamului. Neagoe văzuse cum se tipăresc sub ochii săi cărți ce erau să bucure ortodoxia întreagă și Matei voi să-și aibă tiparnicii săi pentru cărțile sfînte”³⁹.

³⁶ I. C. Filitti, *Frămîntările politice și sociale în Principatele române de la 1821 la 1828*, Buc., 1932, p. 84.

³⁷ *Călători străini*, V, p. 124. În anul precedent, 1635, solii lui Matei propuneau împăratului de la Viena o răscoală creștină pentru libertatea popoarelor din sud-estul Europei; pregătindu-se să cîștige și „alți vecini” oștenii lui Matei se arătau „gata să și moară” (Hurmuzaki, IV/2, p. 623; N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 58).

³⁸ Încă din 1637, Matei Basarab a purtat tratative cu regele polon Vladislav al IV-lea prin intermediul solului Ioan Starzawski care va deveni în anul următor „secretar intim” al voievodului, înlocuind în această funcție pe prelatul grec Dionisie Comnen, viitor patriarh. Vezi *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, Buc., 1974, p. 361—364 și V. Drăghiceanu, *Secretarul polon al lui Matei Basarab* (BCMI, 1931, p. 42).

³⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. CXXX. Vezi și *Modele răsăritene și modele voievodale în Țara Românească* (GB, 1976, nr. 1—2, p. 168—173), unde se subliniază că Neagoe Basarab „lăsase amintirea unui voievod strălucit prin activitatea sa artistică și literară, prin somptuozitatea domniei sale care putea fi desprinsă din tabloul votiv,

Militar și diplomat lucid, Matei Basarab considera — ca și înaintașul său Neagoe Basarab — că păstrarea riguroasă a ortodoxismului pur și a limbii slavone ca limbă de cult în sud-estul Europei constituiau mijloace eficiente de rezistență contra dominației otomane, domnul Țării Românești fiind socotit de contemporanii săi din Apus un sprijin important în cazul unui eventual război antiotoman.

Din aceste motive, Matei Basarab a pus să se tipărească cărți de cult în limba slavonă pentru popoarele creștine din sud-estul Europei⁴⁰, a cti-torit numeroase biserici în Bulgaria și la Muntele Athos⁴¹, a ajutat biserica ortodoxă din sud-estul Europei⁴² și a sprijinit lupta mitropolitului Petru Movilă împotriva influenței protestante, pentru puritatea credinței ortodoxe.

Reprezentanții populației sud-dunărene au apreciat eforturile lui Matei Basarab și l-au îndemnat să lupte pentru eliberarea lor, lăudându-i vitejia. De pildă, în prefața tipografului Ioan Glebcovici din *Molitfenicul* slavonesc tipărit la Cîmpulung în 1635 se spune: „întocmai cum odinioară prea vitejii și prea slăviții domni Basarabi, străbunii domniei tale, îndreptîndu-se cu vitejie împotriva vrăjmașilor crucii lui Hristos, fără de milă i-au călcat și i-au răsturnat [...], tu, prea luminate domn, [...] îi ajungi pe ei în vitejie și în bărbăție“⁴³.

Ținînd seama de aceste merite deosebite, unii contemporani nu s-au sfiit să-l compare pe domnul Țării Românești cu Constantin cel Mare, cum face autorul manuscrisului *Tetraevangelului* din 1643, care scrie: „Binecinstitorul (Matei Basarab) [...], luminatul de sf. împărat ceresc, încununat cu împărătească cunună, care este luminat cu ochiul soarelui și al credinței, fiind asemenea unui al doilea Constantin din sfinții mari împărați ai Romei Nouă, celor nevoiași și săraci cald ajutor, luminatul și prea milostivul“⁴⁴.

Susținînd biserica ortodoxă din sud-estul Europei, Matei Basarab a știut în același timp să apere și interesele bisericii din țara sa; după cum spune N. Iorga, „pe cînd Vasile (Lupu) închina la Locurile Sfinte clădirile sale, Matei liberează de orice legături cu Orientul. fie și împotriva legăturii

din marile icoane, din decorația pietrelor de mormînt ale familiei sale. Succesorii săi au admirat mai cu seamă această bogăție artistică și acest spirit imperial, cu rădăcinile în cultura și civilizația bizantină și, în ochii lor, Neagoe a căpătat proporții monumentale, ca și « Țarul » Ștefan cel Mare din Moldova». Aceasta este o latură — cea exterioară, de splendoare artistică — pe care s-a străduit să o imite Matei Basarab, dar nu este singura, așa cum s-ar înțelege din articolul amintit.

⁴⁰ După cum remarcă A. Pippidi, *Tradiția bizantină*, p. 208, în această perioadă nu se tipărește nici o carte în limba slavonă în Moldova, „ceea ce indică limpede o altă orientare a activității culturale, corespunzînd altei politici“. Vezi și partea III-a, cap. I.

⁴¹ Vezi mai sus partea III-a, cap. II, p. 102.

⁴² Matei vodă a acordat numeroase ajutoare mănăstirilor: Mileșevo (1633), Studenica (1644), Papratje (1644), Trebinje (1646), Sopočani, unde numele domnului este trecut în pomelnici, ca și mănăstirilor Xenofon (document din 23 iun. 1636, Arh. St. Buc., schitul Roaba I/2) și Sf. Pavel de la Muntele Athos (document din 26 mart. 1639, copie la Inst. de istorie „N. Iorga“). Despre daniile făcute mănăstirilor din Răsăritul ortodox vezi: S. Anuichi, *Relațiile bisericești româno-sîrbe în secolele XVII—XVIII* (BOR, 1979, nr. 7—8, p. 897—899); Marcu Beza, *Urme românești în Răsăritul ortodox*, Buc. 1937, p. 26—27, 32, 49, 51; Emil Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale între români și iugoslavi* („Cercetări literare“, 3, 1939, p. 170—175); SMIM, 6, 1973, p. 326—328; A. Pippidi, *op. cit.*, p. 208 etc.

⁴³ Sacerdoțeanu, *Predosloviile*, p. 69.

⁴⁴ P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R. P. Române*, I, p. 19—20. Merită să reținem faptul că aproximativ cu aceleași cuvinte se adresa, la 1629, mitropolitul Ghenadie al Bălgradului țarului Mihail Romanov (Silviu Dragomir, *Contribuții privitoare la relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul al XVII-lea*, în AARMSI, s. II, t. 34, 1912, p. 1144).

cu blestem, un mare număr din lăcașurile țării sale. Și în acest domeniu se caută închiderea în hotarele dreptului românesc“⁴⁵.

După această prezentare a coordonatelor politicii externe a lui Matei Basarab, să urmărim modul cum s-a desfășurat această politică, insistând în mod firesc asupra relațiilor Țării Românești cu celelalte două țări surori: Transilvania și Moldova. Nu vom putea neglija, se înțelege, modul cum aceste relații au fost influențate de amestecul Porții otomane, care se va sluji de Vasile Lupu pentru a slăbi domnia lui Matei Basarab.

⁴⁵ N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 83.

Asigurarea alianței cu Transilvania

Primele demersuri de politică externă pe care le întreprinde Matei Basarab vizează *stabilirea unei alianțe cu principele Transilvaniei*. La 17 iulie 1633, prin ambasadorul Ștefan Szalanczi — trimis la Poartă —, Matei Basarab încheie prima înțelegere cu Gheorghe Rákóczi I, care era interesat mai mult în obținerea celor 5 000 de galbeni promiși de Leon vodă și pe care Matei se obligase să-i plătească, ca și în încasarea părții din dijma oilor (trecute în Țara Românească) ce se cuvenea principelui. Învoiala încheiată prevedea plata celor 5 000 de galbeni, pe lângă întreținerea unor relații de prietenie între cele două părți ⁴⁶.

La scurtă vreme de la stabilirea acestor bune relații cu vecinul său din nord, în toamna anului 1633, oștile lui Matei Basarab, împreună cu cele moldovene ale lui Moise Movilă, au fost trimise — la cererea Porții — în expediție alături de trupele otomane, conduse de Abaza pașa ⁴⁷.

După cum arată cronica țării: „cînd au fost în avgust 28 dni, leatul 7141 (=1633), purces-au Matei vodă cu Abaza pașa în oaste, la Țara Leșească. Și s-au împreunat (=întîlnit) cu pașa la Galați septembrie 10 dni 7142 [...] Și au trecut oștile Nistrul și au dat război cu leșii toată ziua și nimic nu le-au putut strica, ci s-au înturnat iar în tabără. A doua zi s-a mutat Abaza pașa cu tabăra mai jos, de au bătut un coșteiu ot Studenița și au luat de acolo mulți robi și s-au întors înapoi fieștecăre în țara lui“, Matei ajungînd la București la 6 noiembrie ⁴⁸.

Participarea la campania din Polonia a cauzat multe neplăceri celor doi domni. După o descriere contemporană, Abaza pașa — neputînd lua cetatea Cămeniței, „care se zice că e foarte tare și e așezată pe o stîncă de piatră“ — „a prădat și a ars orașul și cîteva palănci exterioare, a ucis multă oaste“. „Domnii Moldovei și Țării Românești — se spune mai departe — care sufăr mari pagube din pricina războiului împotriva Poloniei ⁴⁹, au fost

⁴⁶ Veress, *Documente*, IX, p. 324—325.

⁴⁷ Vezi I. Sirbu, *op. cit.*, p. 38 și urm. După opinia lui N. Iorga, *Istoria armatei românești*, II, p. 142, Abaza pașa „voia să ducă mai departe, împreună cu tătării și cu domnii noștri înșiși, readuși la funcțiuni luptătoare, opera războinică împotriva polonilor, începută de sultanul Osman“. Vezi și Hrand Andreasyan, *Abaza Mehmed pașa* („Tarih Dergisi“, vol. XVII, 1967).

⁴⁸ *Istoria Țării Românești*, p. 106. Vezi și *Levelek és Okiratok*, p. 46.

⁴⁹ Războiul a cauzat mari pagube în Moldova; după cum scria boierul moldovean Toader Ianovici: „Abaza-pașa, rupînd pacea, a intrat în Polonia, dar nu le-a putut strica nimic (*nihil potuit illis destruere*), numai a stricat și a pustiit țara noastră; începînd de la apa Prutului și pînă la Nistru nu a mai rămas o casă: toate le-au ars și pe mulți dintre aceștia i-a dus în robie. Și așa s-a întors: rupînd pacea cu polonii și neisprăvind nimic, s-a întors la Dunăre cu rușine și cu marea risipă a oamenilor săi“ (Hurmuzaki, XV/2, p. 998).

de față și ar fi împăcat bucuros lucrurile prin mijlocirea lor“. Ei nu au reușit însă să-l înduplece pe Abaza pașa, a cărui intenție era „să facă birnic regatul Poloniei“. Pentru realizarea planurilor sale ambițioase — care-l vor costa până la urmă viața — Abaza susținuse pe Matei vodă și pe Moise Movilă la ocuparea tronului, sperînd că ei îl vor ajuta în lupta cu regatul Poloniei.

Mai multe amănunte ne oferă Miron Costin, care arăta că aripa stîngă a oștirii conduse de Abaza era alcătuită din munteni și moldoveni; pe aceștia nu-i prea trăgea inima „să meargă creștin asupra creștinului“, ceea ce i-a făcut pe otomani să-i amenințe cu săbiile pentru a-i determina „să meargă de frica lor la năvală“⁵⁰.

Pentru a-l obliga pe Abaza pașa să pună capăt războiului, cîțiva călărași moldoveni au răspîndit în tabăra otomană vestea falsă că se apropie cazacii; vestea aceasta, ca și „răceala acestor două țări la bătaie“ l-au hotărît pe Abaza să se retragă⁵¹. Cînd și-a dat seama că vestea cu venirea cazacilor a fost falsă, pașa a pus „gînd foarte rău și pre domni și pre boieri“,

⁵⁰ Miron Costin, *Opere*, p. 106, 110, N. Iorga, *op. cit.*, p. 142, citează și opinia unui străin care confirmă pe M. Costin: „n-aveau inimă (muntenii și moldovenii) să lovească pe creștini, frații și vecinii lor, ci, după o hartă ușoară, se retraseră, dar nu fură mult urmăriți“. Vezi și P. Piasecii, *Chronica gestarum in Europa singularium*, Cracovia, 1648, p. 463.

⁵¹ Este posibil — așa cum credea N. Iorga, *op. cit.*, p. 142 — să fi existat o înțelegere secretă între români și poloni. Vezi și idem, *Studii asupra istoriei românilor în secolul al XVII-lea, mai ales după corespondența olandeză din Constantinopol și alte izvoare inedite sau neintrebuinate*, Buc., 1900, p. 13 și urm. O opinie asemănătoare la Ricaut, *Histoire*, p. 221.

dar Matei Basarab „ș-au tocmit prea lesne lucrurile cu el, fiindu-i ȋrac“; în schimb, ȋrile lui Lupu Coci vornicul (viitorul domn Vasile Lupu) l-au determinat pe Abaza să ceară la Poartă mazilirea lui Moise Movilă, înlocuit pe tronul Moldovei de fostul vornic, ceea ce a provocat iritarea polonilor ⁵².

În anul următor, 1634, Matei Basarab a trecut printr-o nouă încercare: sultanul a organizat o nouă expediție împotriva Poloniei, chemînd în acest scop pe Murtaza pașa de pe cîmpul de luptă cu perșii. Acesta a trecut Dunărea la Giurgiu, pe un pod făcut de trupele lui Matei Basarab, așteptînd acolo — pe cheltuiala lui Matei vodă — rezultatul negocierilor de pace începute. După cum spunea N. Iorga, această expediție a fost o lungă primejdie pentru domnul Țării Românești, care știa că „turcul nu-și duce oștile totdeauna unde zice că le duce“⁵³.

La încheierea păcii turco-polone și la renunțarea la expediția proiectată au contribuit atît intervențiile lui Gheorghe Rákóczi la Poartă, cît și sfaturile domnului Moldovei, al cărui sol, Necula Catargi, se găsea în tabăra turcească a lui Murtaza, unde uneltea împotriva lui Matei. Lui Vasile Lupu „nu-i trebuia la hotare acest război cu polonii care aducea neconținut oști turcești pe pămîntul său“⁵⁴. Tratatul s-a încheiat la 23 octombrie 1634 și prin el se interzicea amestecul Poloniei în treburile ȋrilor române ⁵⁵.

Liniștit din partea otomanilor, dar amenințat — cum vom vedea mai departe — de Vasile Lupu, Matei Basarab s-a preocupat de asigurarea alianței cu principele Transilvaniei în care dorea să aibă un sprijin de nădejde. La 16 martie 1635, principele emitea la Alba Iulia textul tratatului încheiat cu domnul Țării Românești, „cîstitul și măritul voievod Matei“, în care-l asigura de prietenia sa și de ajutor împotriva tuturor dușmanilor, cu excepția sultanului. Principele declara în mod solemn: „Vrem să-i fim (lui Matei) cu bunăvoință cuvenită și cu ocrotire și împotriva voievozilor străini, după puterea noastră“; ajutorul era însă condiționat de îndeplinirea de către domn a celor făgăduite prin scrisoarea sa ⁵⁶. După cum observa V. Motogna, faptul că G. Rákóczi excepta dintre adversarii posibili pe „puternicul împărat“ era în avantajul lui Vasile Lupu, care putea obține încuviințarea planurilor sale din partea Porții, sub oblăduirea căreia se pusese, împiedicîndu-l astfel pe principele Transilvaniei să-l ajute pe Matei vodă.

Printr-o solie trimisă la principe în luna mai 1635, Matei cerea acestuia să-l asigure și de sprijin împotriva otomanilor: „dacă turcii ar vrea să pornească ceva împotriva celor două ȋri, Măria ta să fie în toate alături de el și să fie îndatorată a se împotrivi“. Este interesant că cei doi soli arătau

⁵² Datorită relațiilor sale încordate cu Polonia în primii ani de domnie, regele Vladislav al IV-lea a încercat să-l înlocuiască pe Vasile Lupu cu Catargiu, cu hatmanul Costin sau cu Ioan Movilă, fiul lui Simion Movilă. Vezi Veress, *Documente*, IX, p. 355—358; I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, Buc., 1983, p. VII.

⁵³ N. Iorga, *Istoria armatei*, II, p. 142. Vezi și Szilágyi, *Levelek*, p. 257 și Hurmuzaki, Supl. II/2, p. 608—610.

⁵⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 143. De altfel, la 1643, Vasile Lupu îi va aminti marelui vizir că el a contribuit în mod hotărîtor la împăcarea sultanului Murad și a lui Murtaza pașa cu polonii (Hurmuzaki, IV/1, p. 669; Vezi și XV/1, p. 669).

Despre conflictul Porții cu Polonia vezi: TMAO, III, p. 214—217; Ricaut, *Histoire*, p. 203—214 și Tahsin Gemil, *Țările române în contextul politic internațional 1621—1672*, Buc., 1979, p. 79—84 (care utilizează și documente turcești).

⁵⁵ *Ibidem*, p. 85—86, unde se subliniază importanța tratatului.

⁵⁶ CI, 1940, p. 476; Veress, *Documente*, IX, p. 343—344.

principelui că boierii și toată țara juraseră lui Matei că nu vor îngădui ca el să fie schimbat „ca să nu domnească peste țară voievozi străini“, ceea ce explică solidarizarea lor cu domnul ori de câte ori acesta a fost în primejdie⁵⁷. Solii nu au reușit însă să-l convingă pe principe să adauge în tratat clauza ajutorului reciproc împotriva Porții.

Textul tratatului trimis de Matei Basarab principelui Transilvaniei la 21 iunie 1635 nu diferă prea mult de tratatele încheiate de alți domni ai Țării Românești (Radu Șerban sau Radu Mihnea) cu principii din vremea lor. Matei se obliga să-l apere pe principele aliat împotriva dușmanilor și să-l înștiințeze despre intențiile acestora.

Intrucît principele dorea un semn al alianței, Matei i-a oferit în fiecare an cite un cal turcesc și unul de călărie. În plus, domnul a trebuit să accepte și plata celor 5 000 de florini anual, în care Matei vedea o despăgubire oferită principelui pentru dijma oilor încasată în Țara Românească de la ciobanii veniți din Transilvania (*ratione decimationis ovium quae intra regni nostri limites pascuntur*)⁵⁸.

Înțelegerea intervenită între domnul Țării Românești și principele Transilvaniei a fost întărită printr-un jurămint separat, la 24 iulie 1635, de „toți slujitorii Țării Rumânești, căpitani, iuzbașii, ceașii, vătășii și toți cetașii, călărime și pedestrime“; toți aceștia promiteau lui Rákóczi că nu-i vor fi vrăjmași și nu vor scoate niciodată armele împotriva sa, vor ține „vecinătate frumoasă“ cu Transilvania; dacă se vor scorni vrăjmașii împotriva principelui, slujitorii se angajau să pună toată „nevoința“ să-i alunge „cu oastea aleasă a noastră cu cită vom putea îndemna“. Ei se mai angajau ca, dacă vor afla ceva „scormonituri“ care „ar fi spre nefolos și spre stricăciune“ le vor aduce la cunoștință „de timpuriu“ și se vor strădui să le anihileze. Slujitorii promiteau mai departe să slujească cu dreaptă credință pe principe „pînă-și va ține Măria sa toată făgăduința cea bună și tocmeala ce au făcut cu domnu nostru, Io Matei voevod, pentru (ca) să fie toate aceștea stătătoare și așezate și deplin“⁵⁹. Credința lor față de principe era condiționată de respectarea obligațiilor asumate de acesta față de domnul țării, care era comandantul suprem al oștirii.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 346—347. Despre împrejurările încheierii tratatului și pozițiile diferite pe care se găseau cei doi suverani vezi C. Rezachevici, *Începutul epocii lui Matei Basarab și Vasile Lupu în lumina relațiilor cu Imperiul otoman și cu Transilvania* (R. Ist., 1982, nr. 9, p. 1 010—1 012). Vezi și Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 90—91, care susține că G. Rákóczi urmărea ca, prin coalizarea țărilor române sub conducerea Transilvaniei, să-și atingă obiectivele apusene. Faptul că alianța domnului Țării Românești cu principele Transilvaniei s-a îndreptat împotriva lui Vasile Lupu se datorește intențiilor acestuia din urmă ca — beneficiind de relațiile sale bune cu Poarta — să încerce să-și realizeze propriul său plan politic, acela de a cuceri tronul Țării Românești.

⁵⁸ Szilágyi, *Levelek*, p. 33; CI, 1940, p. 474—475 (traducere după TMAO, III, p. 240—244); N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CLXXVIII. După cum rezultă din textul tratatului, primul domn care încasase zeciuială de la oierii transilvăneni a fost Leon vodă; Matei moștenise deci această situație.

Într-o ultimă relație de la Poartă din 1644, Aloisio Contarini, bailul Veneției, definea semnificația achitării acestei sume anuale de 6 000 de reali lui G. Rákóczi „per assisterlo in occasione che alla Porta tentassero deporlo“, deci o plată pentru sprijinul acordat de principe la Poartă (AIIAI, 1984, p. 154—155, p. 42). Vezi și Costin Feneșan, *Două acte domnești privind păstoria ardeleni în Țara Românească*, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. Ștefan Pascu*, Cluj-Napoca, 1974, p. 113—114.

⁵⁹ N. Iorga, *op. cit.*, p. CLXXIX—CLXXX. G. Rákóczi a întărit tratatul prin diploma sa din 16 sept. 1635 (TMAO, IV, p. 260—261 și I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 67—68).

Acest jurământ — neobișnuit în relațiile internaționale — constituie o dovadă elocventă despre importanța armatei de slujitori a lui Matei Basarab, căruia îi garanta îndeplinirea obligațiilor asumate prin tratatul încheiat cu Gheorghe Rákóczi.

În 1636, Gheorghe Rákóczi I va trece printr-o grea încercare deoarece sultanul și pașa de la Buda susțineau împotriva sa pe Ștefan Bethlen⁶⁰. În această încercare, Matei Basarab a fost alături de principe, îndeplinindu-și cu loialitate angajamentele asumate prin tratatul de prietenie din 1635⁶¹.

Mai întâi, el a scris lui Rákóczi pentru a stabili un plan comun de acțiune împotriva otomanilor. Principele trebuia să trimită o solie „de credință” la Poartă, unde să arate că „în fiecare an a predat darea obișnuită și plocioanele” și cu toate acestea Ștefan Bethlen îi tulbură țara; dacă turcii vor totuși să-l atace, Rákóczi să declare că este gata să apere libertatea țării sale. În cazul în care otomanii vor ataca totuși Transilvania, Matei declara că este gata să-l ajute cu 8 000 de ostași (2 000 de pedestrași și 6 000 de călăreți buni); dacă turcii ar ataca Țara Românească, principele urma să coboare peste munți și să lupte alături de domn și de oștirea sa.

Principele era sfătuit de asemenea să-și pregătească bine oastea, să nu dea crezare „frumoaselor cuvinte turcești” și să caute „să ațîțe într-ascuns pe leși împotriva turcilor”. La rîndul său, Matei trimisese solii la împăratul german și la regele Poloniei pentru a-i preveni de primejdia ce amenința Transilvania și Țara Românească; el sugera principelui o ligă creștină mai largă, dar Rákóczi se temea de imperiali, astfel încît nu a ținut seama de propunerile lui Matei Basarab⁶².

În iulie 1636, Matei Basarab asigura pe solul Tholdalagy, trimis de Gheorghe Rákóczi I: „cît îmi va sta capul drept, nu-i voi lipsi Măriei sale în nimic, căci, după Dumnezeu, nu am nădejde în altul decît în Măria sa”⁶³.

Bazat și pe sprijinul domnului Țării Românești, principele Transilvaniei declara în septembrie 1636: „am de gînd să nu las domnia decît odată cu viața [...]. Mai bine să rămînă copiilor mei un nume bun după mine decît să trăiesc eu fără dînsul”⁶⁴.

După cum spunea Georg Kraus, vizirul de Buda — pornit împotriva lui Gheorghe Rákóczi — s-a întors din expediție și pentru că „se temea ca Matei, fiind prieten bun cu Rákóczi, să nu pornească cumva din Țara Românească și să-i facă pagube, lucru care s-ar fi întîmplat dacă ar mai fi zăbovit”⁶⁵.

⁶⁰ Acesta promisese bogate daruri reprezentanților Porții, precum și mărirea tributului, ceea ce a stîrnit mari nemulțumiri în Transilvania (Hudiță, *Recueil*, p. 69).

⁶¹ G. Rákóczi ceruse ajutor de la ambii domni ai țărilor române (MCRT, X, p. 216); el solicitase în același timp și sprijinul hatmanului cazacilor pentru a-l obliga astfel pe Vasile Lupu și pe tătari să nu-l atace (CI, 1940, p. 478). În același scop, G. Rákóczi s-a adresat și regelui Poloniei, cerîndu-i o diversiune spre Moldova, ceea ce a contribuit la îndepărtarea lui Vasile Lupu de cauza principelui Transilvaniei (Hurmuzaki, VIII, p. 450; Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 92).

Pe de altă parte, suspiciunea Porții față de Rákóczi și Matei Basarab a contribuit la întărirea poziției lui Vasile Lupu care avea misiunea de a supraveghea pe cei doi aliați și de a-i împiedica să conlucreze cu Polonia.

⁶² Veress, *Documente*, IX, p. 373—374.

⁶³ I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 87, 92 și urm.; N. Iorga, *op. cit.*, p. CLXXXII.

⁶⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. CLXXXIV—CLXXXV; idem, *Istoria românilor*, VI, p. 60; I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 93—94.

⁶⁵ G. Kraus, *op. cit.*, p. 120.

Alianța dintre cele două țări a fost pecetluită al 3 octombrie 1636⁶⁶ (înainte de lupta cu otomanii de la Salonta), cînd dieta Transilvaniei asigura pe Matei Basarab, „după cum cere dreptatea bunei vecinătăți“, că — ținînd seama de bunăvoința dovedită de domn — „înțelegînd gîndul primedios al turcilor în aceste vremuri turburi“, era gata să-l sprijine „în orice soartă și cu orice prilej“, oferind în același timp adăpost lui Matei, copiilor și femeilor din Țara Românească „în orașele închise și în cetățile noastre“⁶⁷.

Alianța a fost întărită la 12/22 octombrie, la București, de boierii, căpeteniile oștirii și slujitorii din Țara Românească, care au promis în mod solemn: „vom sta în ajutorul și întru apărarea mărîtului [...] Gheorghe Rákóczi [...] împotriva tuturor dușmanilor țării sale [...], ori de unde ar fi ei“, și aceasta „pînă la capătul vieții noastre și pînă la pierderea tuturor bunurilor noastre“⁶⁸. *Era cea mai frumoasă declarație de prietenie din cîte făcuseră românii de dincoace de Carpați Transilvaniei.* După cum spuneau solii lui Matei Basarab trimiși la Gheorghe Rákóczi: „nici cei mai bătrîni dintre boierii noștri nu-și aduc aminte să fi fost o legătură atît de strînsă ca aceea de acum, știută de toate staturile țării“⁶⁹.

Fără să participe la luptă, Matei a ușurat mult victoria lui Rákóczi, ținînd pe loc pe Kenaan pașa, cumnatul sultanului, care trebuia să atace Transilvania dinspre sud⁷⁰. Venit la București, în septembrie 1636, „cu mulțime de turci“, pentru a trece apoi în Transilvania, Matei Basarab, „prin-zînd de veste, îndată au strîns toate oștile țării, stînd toți înarmați, în zi și în noapte, lingă domnul lor“. Demonstrația aceasta de forță a impresionat puternic pe Kenaan pașa și pe turcii din suita sa, care „deacă au văzut că nu-i vor strica nimic, ei s-au întors iar înapoi, cinstindu-i și dăruindu-i Matei vodă cu multe daruri scumpe“⁷¹.

După cum arăta Matei Basarab lui Gheorghe Rákóczi I prin solia trimisă în 1639, în 1636 primise porunci de la sultan „în două și în trei rinduri“ să meargă cu oștile lui Kenaan pașa împotriva Transilvaniei. El însă a scris la Poartă că e zăpadă mare (și „nimic n-a fost“) care împiedica oștile să treacă munții, în timp ce pe Kenaan îl ținea prizonier și-l îndulcea cu cadouri. Aceasta atrăsese minia sultanului asupra lui Matei, dar domnul era mulțumit că a ajutat astfel pe principe⁷².

⁶⁶ TMAO, IV, p. 406; I. Sirbu, *op. cit.*, p. 94. La 2 oct. 1636 venise în solie, împreună cu Acațiu Barcsai, un boier trimis de Matei Basarab, care cerea asigurări din partea principelui, arătînd că domnul „este gata oricînd să atace pe turci“ alături de Gheorghe Rákóczi. Cu solul lui Matei urma să plece și Ștefan Petki, cu 3 000 de ostași (MHHD, XXIV, p. 19). Vezi și ETA, IV, p. 34. *Este important de reținut faptul că în momentul încheierii alianței cu G. Rákóczi Matei Basarab știa că acesta fusese mazilit de Poartă* (CI, 1940, p. 480 și „Szazadok“, 1910, p. 313).

⁶⁷ CI, 1940, p. 481 și MCRT, X, p. 117—118.

⁶⁸ CI, 1940, p. 482; I. Sirbu, *op. cit.*, p. 96—97.

⁶⁹ CI, 1940, p. 499.

⁷⁰ În Transilvania s-a zvonit chiar că Matei Basarab l-ar fi învins pe Kenaan pașa! (ETA, IV, p. 37).

⁷¹ *Istoria Țării Românești*, p. 108; I. Sirbu, *op. cit.*, p. 94—99.

⁷² TMAO, III, p. 29; CI 1940, p. 497. Vezi și TT, 1894, p. 489.

Importanța sprijinului acordat de domnul Țării Românești la 1636 a fost recunoscută de unii din colaboratorii principelui, ca I. Kemény care arată că Matei l-a ținut în loc pe pașa de Silistra (CI, 1940, p. 483), sau S. Kornis, comandantul oastei transilvănene (MCRT, X, p. 117—118).

Despre poruncile trimise lui Matei Basarab pentru a ajuta cu oaste pe Ștefan Bethlen împotriva lui G. Rákóczi — porunci cărora Matei Basarab nu le-a dat curs — vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, XXIII, p. 195.

Astfel s-a terminat prima încercare a otomanilor de a-l prinde pe Matei „cu mare meșteșug”: ocrotit de puternica sa oștire și plătind daruri bogate, Matei Basarab și-a păstrat tronul; în același timp, el a ținut pe loc pe Kenaan pașa, împiedicându-l să-și unească forțele cu ale pașei de Buda și ușurînd astfel victoria de la Salonta din 22 octombrie. După cum sublinia V. Motogna, „alianța loială și sinceră a domnului muntean mîntui tronul lui Gheorghe Rákóczi”⁷³.

În timpul conflictului dintre Gheorghe Rákóczi I și Ștefan Bethlen, Matei Basarab a intervenit la Poartă în favoarea principelui, astfel încît „mulțumită și stăruințelor lui Matei la Poartă, pacea încheiată de craiul ardelean cu pașa învins al Budei fu întărită; războiul cu Persia avea mai mare însemnătate decît înlocuirea vasalilor din Europa”⁷⁴.

În timp ce Matei Basarab a fost alături de Gheorghe Rákóczi I în 1636, domnul Moldovei a avut o atitudine ostilă⁷⁵; la 30 septembrie 1636, el scria magistratului din Brașov că — intrucît Ștefan Bethlen s-a înțeles cu pașa din Buda că „țara trece de partea lui fără război” — ar fi bine ca principele să predea Transilvania de bună voie; în caz contrar, amenința domnul, trupele moldovene, muntene și tătarii vor intra în Transilvania. După opinia sa, era mai bine ca Rákóczi să se predea, pentru că altfel țara sa era amenințată cu pieirea⁷⁶.

Principele Transilvaniei a scăpat însă cu bine; la 2 decembrie 1636 — după victoria asupra turcilor la Salonta — Gheorghe Rákóczi I se angaja față de pașa de la Buda să nu încheie alianțe cu Imperiul habsburgic și Polonia; în schimb, Poarta trebuia să-i confirme domnia pe viață. Împăcarea cu Poarta l-a costat pe principe suma de 40 000 de taleri drept „despăgubire”, iar în anul următor, 1637, sultanul a cerut mărirea tributului la 15 000 de galbeni pentru a se uita „pricina de anul trecut”⁷⁷.

După cum remarca N. Iorga, poziția diferită a lui Matei Basarab și Vasile Lupu față de problema Transilvaniei la 1636 a contribuit „în chipul cel mai hotărît” la despărțirea lor.

Deși lumea se așteptase la evenimente mari în 1636, toamna a fost liniștită; după cum spunea un martor bine informat al vremii, „locuitorii din amîndouă țările române (Moldova și Țara Românească) sînt la casele lor: ară, seamănă”⁷⁸.

⁷³ CI, 1940, p. 480.

⁷⁴ N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. CLXXXV. După cum spune N. Iorga, solia trimisă de Matei vodă pentru a-i anunța principelui retragerea lui Kenaan pașa a ajuns în timp ce G. Rákóczi purta negocieri cu pașa de la Buda, care fusese învins. Vestea a atîrnat greu în balanța tratativelor (pașa de Buda îl aștepta pe Kenaan!).

⁷⁵ În solia trimisă de G. Rákóczi în Polonia, în iunie 1636, principele cerea „o demonstrație contra voievodului moldovean și a tătarilor, pentru ca aceștia, de teamă, să rămînă pe loc” (CI, 1940, p. 478). La rîndul său, în aug. 1636, V. Lupu îl pîra pe Matei Basarab la Poartă că s-a înțeles cu G. Rákóczi și că a pregătit 10 000 de oșteni pentru luptă (Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 127).

⁷⁶ Veress, *Documente*, IX, p. 370—371. Cu toate acestea, în 1638, Vasile Lupu vorbea despre „legătura veșnică” încheiată cu principele Transilvaniei în 1636! (MCRT, X, p. 216).

⁷⁷ Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 93. În 1637 se zvonea la Poartă că sultanul nu renunțase totuși la gîndul de a-l înlocui pe G. Rákóczi (Hudiță, *Recueil*, p. 71).

⁷⁸ Hurmuzaki, XV/2, p. 1 027.

Capitolul III

Încercările lui Vasile Lupu de a ocupa tronul Țării Românești

La începutul domniei, Matei Basarab a întreținut relații bune cu Vasile Lupu, ca și cu Gheorghe Rákóczi I. În aprilie 1634 — numit domn al Moldovei — Vasile Lupu a făcut „jurămint de frăție” cu solii lui Matei Basarab aflați la Poartă. Știin acest lucru din memoriul predat de visterul muntean Sima lui Gheorghe Rákóczi I în 1639, în care se spune că, după numirea lui Vasile Lupu, noul domn „a jurat cu credință tare, făcând jurămint foarte mare că va fi una cu milostivul nostru domn, în bine, ca și în rău”. Jurămintul a fost depus în fața marilor boieri, solii lui Matei Basarab la Poartă. Când a aflat vestea, domnul Țării Românești s-a bucurat și a aprobat înțelegerea. „După bunul obicei al domnilor din cele două țări de a-și trimite daruri”, Matei Basarab a trimis, prin solii săi, noului domn al Moldovei un cal turcesc cu șa de argint și un paloș argintat. Vasile Lupu a făcut un nou jurămint de prietenie, iar cei doi domni au schimbat între ei „scrisori de credință”⁷⁹.

Nu știm cât de sincere au fost aceste jurămint din partea domnului Moldovei, care avea „mare neprieteșug” cu Matei vodă încă de pe când era boier: după opinia lui Miron Costin, „de îndată ce au stăut Vasile vodă la domnie, făcuse multe amestecături (impotriva lui Matei) la pașa pe aceia vreme de Silistra”⁸⁰.

De altfel, Vasile Lupu știa probabil că, încă din 1633, Matei Basarab susținuse candidatura la tronul Moldovei a pretendentului Neagu vodă Basarab, ruda sa, căutînd prin aceasta să-și asigure alianța provinciei est-carpatice. Planul său a eșuat, dar Neagu vodă a rămas mai departe la Poartă, ca o rezervă pentru mai tirziu⁸¹. Peste doi ani, plătind o sumă mare de

⁷⁹ TMAO, III, p. 17—18; I. Sirbu, *op. cit.*, p. 48—49; CI, 1940, p. 472. La 28 mai 1634 se găsea la București Neniul vornicul, „solul ce au venit de la țara Moldovei” (DRH, B, vol. XXIV, p. 282). Documentul nu ne mărturisește obiectul soliei, dar acesta nu putea fi decît stabilirea unor bune relații între noul domn al Moldovei și vecinul său.

⁸⁰ M. Costin, *Opere*, p. 114.

⁸¹ Acest curios Neagu voievod, care-și spunea fiul lui Basarab voievod, se găsea la 17 apr. 1633 la Poartă, unde primea 1 000 de galbeni de la „jupînul Kiristis Pal” (același care ajutase pe pribegii munteni în Transilvania), bani pe care-i cheltuise pentru a obține domnia Moldovei („Columna lui Traian”, 1876, p. 234). În oct. 1635, Neagu cerea sprijinul lui Matei Basarab pentru ocuparea tronului Moldovei (I. Sirbu, *op. cit.*, p. 84—85).

Acest misterios pretendent a fost identificat în mod diferit de istorici: după N. Iorga (*Studii și documente*, IV, p. CLXXXI) el ar fi fostul aga Neagu din 1632; după opinia lui I. C. Filitti, ar fi vorba de un fiu al lui Radu Șerban (*Despre doi candidați la domnie din prima jumătate a sec. XVII: Mihai cămărașul, 1602—1603, 1611, și Neagu Vodă, 1633—1634*, în *Cercetări și documente privitoare la istoria Principatelor române*, Buc., 1935, p. 18—19).

bani, cei doi domni au reușit să obțină prinderea și uciderea lui Curt Ce-
lebi, un grec intrigant care trecuse de partea lui Leon vodă ⁸².

În anul 1635, relațiile dintre Matei Basarab și Vasile Lupu s-au de-
teriorat datorită intenției domnului Moldovei de a ocupa tronul Țării Ro-
mânești (era prima tentativă din cele patru pe care le va face). Aflăm acest
lucru din textul soliei muntene trimisă în Transilvania, text citat și mai
sus, unde se arată că în primăvara acestui an, pe cînd Matei Basarab „ple-
case în plimbare dincolo de Olt, Vasile vodă și-a adunat în ascuns oaste
ca să-i răpească tronul (lucru cunoscut și lui G. Rákóczi) [...]. Domnul
nostru, prinzînd de veste, s-a întors repede și s-a așezat în scaun“. Vasile
Lupu, văzînd că „planul lui a fost dat de gol“, a trimis o solie pentru îm-
păcare ⁸³.

Din documentele cunoscute nu rezultă că s-a ajuns la luptă; este foarte
probabil că trupele trimise de Vasile Lupu să ocupe capitala Țării Româ-
nești s-au retras cînd au aflat că Matei Basarab s-a întors din Oltenia să-și
apere tronul amenințat ⁸⁴.

Această încercare nereușită a lui Vasile Lupu a obligat pe Matei Ba-
sarab să se orienteze mai hotărît spre Gheorghe Rákóczi, cu care a încheiat
tratatul de alianță din iulie 1635, amintit mai sus. În plus, intențiile lui
Vasile Lupu — date la iveală în 1635 — au silit pe domnul Țării Românești
și pe principele Transilvaniei să ia unele măsuri împotriva voievodului Mol-
dovei; din această vreme datează primele lor încercări de a-l înlocui pe
ambițiosul Vasile vodă. Astfel, la 17 septembrie 1635, Gheorghe Rákóczi I
recomanda solului său la Poartă să stăruie împreună cu polonii pentru
schimbarea lui Vasile Lupu, care se dovedise a fi „într-o stare de mare în-
gîmfare“ ⁸⁵.

Spre sfîrșitul aceluiași an, Ioan Movilă — fratele fostului domn Ga-
vrilaș Movilă și pretendent la tronul Moldovei — susținea că Matei Basarab
era dispus să-i pună la dispoziție 3 000 de oameni care să se alăture celor
4 000 de care dispunea hatmanul moldovean Costin și trupelor pe care ur-
mau să le furnizeze rudele Movileștilor din Polonia, în scopul de a alunga
de pe tronul Moldovei pe Vasile Lupu; moldovenii se declarau gata să-l
accepte ca domn pe Ioan Movilă în schimbul unor scutiri de dări. Solicitînd
și sprijinul principelui Transilvaniei, Ioan Movilă arăta că acesta ar fi făcut

Este meritul lui Paul Cernovodeanu de a fi lămurit problema într-un studiu cu titlul
Din nou despre pretendentul Neagu „vodă“ fiul lui „Basarab voevod“ (1633–1644), în care
se arată că Neagu a fost probabil fiul lui Basarab pretendentul de la 1599, coborîtor din
Preda Craiovescu mare ban, deci rudă cu Matei Basarab. De la acest Neagu (sau Neagoș)
voievod ne-au rămas numeroase scrisori adresate lui G. Rákóczi I (*Levelek és Okiratok*,
p. 334, 519; TMAO, III, p. 200; Veress, *Documente*, IX, p. 352).

⁸² I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 211–212. Vezi și mai jos nota 135.

⁸³ CI, 1940, p. 473. Vezi și I. Lupaș, *Politica lui Matei Basarab*, p. 151 și I.
Sîrbu, *op. cit.*, p. 50.

⁸⁴ Din documentele cunoscute rezultă că, într-adevăr, în a doua jumătate a lunii
mai 1635, Matei Basarab se afla la Brincoveni, peste Olt (Arh. St. Buc., m-rea Brincoveni
și Mamu, XI/4, m-rea Tismana, XCII/26 etc.); de aici a revenit în luna iun. la București
(ibidem, m-rea Valea, III/7; document din 15 iun.). *Încercarea lui Vasile Lupu a putut avea
loc deci în cursul lunii mai, cînd domnul se afla la moșile sale din Oltenia.*

Pentru amănunte vezi Ștefan Andreescu, *Un episod al relațiilor moldo-muntene în
timpul lui Matei Basarab* (AIIAI, 1983, p. 427–431), care — citînd relația solului polon
J. Krasinski din 1636 — susține că ar fi avut loc și o luptă în preajma orașului București,
luptă despre care nu amintesc alte izvoare; de pildă, solia munteană trimisă în Transil-
vania relatează doar că Matei vodă — aflat în Oltenia —, prinzînd de veste de intențiile
lui Vasile Lupu, „s-a întors repede și s-a așezat în scaun“, deci fără acțiuni violente.

⁸⁵ *Levelek és Okiratok*, p. 252.

„una“ cele trei țări române (veche formulă a unității acestora!), dar oferta sa nu a avut urmări⁸⁶.

În 1636, solii poloni cereau Porții otomane înlocuirea domnului Moldovei; regele Poloniei amenința că este hotărît să intre cu oastea în Moldova dacă nu se dă ascultare cererii sale. La rîndul său, Vasile Lupu avertiza că se va apăra de poloni cu ajutorul lui Matei Basarab⁸⁷, ceea ce arată că la acea dată relațiile dintre cei doi domni erau din nou bune. Regele Poloniei era supărat pe domnul Moldovei pentru că acesta contribuise la mazilirea lui Moise Movilă, predecesorul lui Lupu, fugit în Polonia; în plus, prin numirea ca domn a lui Vasile vodă, influența polonă în Moldova — unde regele Poloniei susținuse domnii din familia Movilă — era anulată.

După unele știri, Lupu ar fi încercat din nou să ocupe tronul lui Matei Basarab. La 21 aprilie 1636, principele scria solului său la Poartă, Balthazar Sebessi, să fie foarte atent și să-l anunțe „ziua și noaptea“ despre intențiile tătarilor, deoarece Matei Basarab îi scrisese în două rînduri „că voievodul din Moldova s-ar sili împotriva lui împreună cu tătarii“, din care pricină era „în mare veghe“⁸⁸.

În aceeași vreme Matei Basarab solicita și ajutorul împăratului Ferdinand al III-lea pentru menținerea în scaun; el cerea în ajutor 3 000 de mușchetari și se arăta gata să ridice la luptă popoarele de la sudul Dunării. Domnul a primit doar asigurări vagi de prietenie care erau menite să-l mențină „în bunele sale sentimente creștinești“⁸⁹.

Anul 1637 avea să aducă înăsprirea relațiilor dintre Matei Basarab și Vasile Lupu, care dorea să-l înlocuiască pe tronul Țării Românești cu fiul său sau cu unul din frații lui⁹⁰.

Vasile Lupu credea că avea, după tradiție, dreptul de a imita pe Radu Mihnea sau pe Alexandru Iliăș, punînd domn în Țara Românească pe fratele sau pe fiul său. Se știe că, între 1623—1626, cînd fiul său tînăr, Alexandru Coconul, domnea în Țara Românească, Radu Mihnea se intitula „domn al Moldovei și Țării Românești“, iar în 1632 Alexandru Iliăș, domnul Moldovei, încercase să-l imite, obținînd firman de domnie în Țara Românească pentru fiul său, Radu. Vasile Lupu urmărea astfel „revenirea la sistemul unirii prin aceeași dinastie a domniilor românești“⁹¹, într-o perioadă în care conștiința unității de neam era foarte dezvoltată la români.

⁸⁶ Veress, *Documente*, IX, p. 357—358.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 362. Potrivit știrilor cunoscute bailului venețian, la sfîrșitul lui 1636, Matei Basarab „poste insieme 28 000 combattenti con 20 canoni, ha costretto le genti del Moldavo (= V. Lupu) a ritornar nei loro confini“ (Hurmuzaki, VIII, p. 452).

⁸⁹ CI, 1940, p. 479. Împăratul a scris principelui Transilvaniei și regelui Poloniei să întrețină bune relații cu Matei (Hurmuzaki, IV/1, p. 624—625).

⁹⁰ La 13 nov. 1637 se știa în Transilvania că sultanul „nu vrea să-l sufere cu nicî un chip pe vodă Matei, ci vrea să dea domnia fiului domnului Moldovei sau fratelui lui mai mic“ (Hurmuzaki, XV/2, p. 1040). La 12 dec. 1637 agentul Veneției la Poartă aflase că Vasile Lupu „offeriva qui alla Porta grossi donativi per far un suo figliuolo Vaivoda della Valachia per scacciarne il Principe, et unir quelle due Province sotto il comando della sua Casa“ (Hurmuzaki, IV/2, p. 495 și VIII, p. 466).

După opinia lui Miron Costin, *Opere*, p. 113, Vasile Lupu obținuse firman de domnie pentru fiul său „prin mijlocirea lui cîzlar-aga și pașii de Silistra“. Vezi și I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 101—131.

⁹¹ N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 55, 63.

Spre deosebire de Vasile Lupu, Matei Basarab nu urmărea asemenea scopuri. Animat de un puternic sentiment dinastic, considerînd că strămoșii săi Basarabi i-au lăsat moștenire Țara Românească, el nu a urmărit să ocupe tronul Moldovei pentru sine, deși știa prea bine că moldovenii sînt frați cu muntenii. De aceea, chiar atunci cînd a ajuns la concluzia că singura soluție era să scape de Vasile Lupu și să-l alunge de pe tron, el nu a intenționat să-i ia locul, ci a sprijinit la tronul Moldovei fie pe unul din membrii familiei Movilă, fie pe Gheorghe Ștefan, marele logofăt al Moldovei.

Știînd că este alesul țării, el se considera îndreptățit să-și apere tronul de atacurile lui Vasile Lupu, atacuri săvîrșite cu sprijinul direct al Porții; *lupta împotriva lui Vasile Lupu era pentru domnul Țării Românești și o înfruntare cu forțele otomane care-i doreau căderea.*

Putem spune că Vasile Lupu aspira la un fel de „*Dacie otomană*“, adică la o unire a celor trei țări române sub oblăduirea Porții — ceea ce, evident, nu era în avantajul acestora — în timp ce Matei Basarab urmărea o *federație creștină și antiotomană a țărilor române*, care-și păstrau fiecare individualitatea statală.

Pentru a-și realiza planul, în aprilie 1637, domnul Moldovei a intervenit la Poartă, arătînd că Gheorghe Rákóczi ar fi încercat să-l atragă de partea sa împotriva sultanului și că Matei Basarab era gata să-l ajute pe Rákóczi ⁹². În iunie se știa la curtea imperială despre pericolul ce amenința pe domnul Țării Românești din partea Porții, împotriva căreia Matei ceruse ajutorul împăratului ⁹³. Se înțelege că Poarta nu putea uita ajutorul dat de Matei Basarab lui Rákóczi în 1636 și căuta să se răzbune.

Vasile Lupu a intrat în legătură cu Mehmed, fost mare vizir, care fusese numit pașă de Silistra, care, în iulie, a chemat pe cei doi domni în tabără pentru o nouă expediție împotriva tătarilor. După cum spune mitropolitul Varlaam al Moldovei, era vorba de a se înlăura „nește tătari ce-au rămas de-ai lui Cantemir pașa, de nu-s închinați acei tătari nice împăratului (= sultanului), nice altuia nimănuia, ce îmblă ei de capul său“ ⁹⁴.

Vasile Lupu s-a prezentat repede, instalîndu-și corturile la Izmail, lîngă tabăra otomană. Matei Basarab a înaintat și el, prudent, pînă la lacul Ialpugului ⁹⁵; cînd a aflat însă ce unelteau pașa cu Vasile Lupu împotriva sa, a trimis daruri pașei și s-a întors la Tirgoviște, unde a rămas în tabăra oastei sale.

⁹² I. Lupaș, *Politica lui Matei Basarab*, p. 152.

⁹³ Hurmuzaki, IV/1, p. 462. Domnul Țării Românești nu avea numai dușmani la Poartă, ci și prieteni, precum capudan-pașa sau silahtarul, care-l vor ajuta în momente grele. În aug. 1637, agenții săi la Poartă, sprijiniți de un pașă favorabil lui Matei, au obținut, cu plata unor plocoane de 3 000 de reali, tăierea nasului și urechilor lui Leon vodă, fostul domn al Țării Românești, și adversar al lui Matei Basarab. Nasul i-a fost trimis domnului, ceea ce cercurile diplomatice de la Istanbul considerau un succes fără precedent la curtea sultanului; fostul domn al Țării Românești a fost purtat apoi pe străzile Istanbulului călare pe un măgar, ca batjocură (Hurmuzaki, IV/2, p. 493). După cum spuneau solii munteni în Transilvania în oct. 1637, Matei Basarab intervenise pentru tăierea nasului lui Leon vodă deoarece acesta umbla după tronul Moldovei (CI, 1940, p. 492). Vezi și I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 112—113.

⁹⁴ N. Iorga, *Istoria armatei*, II, p. 144. Scoaterea nogailor din Bugeac în oct. 1637 a fost — după opinia aceluiași istoric — „o mare biruință pentru Vasile Lupu“ (*Istoria românilor*, VI, p. 63). Vezi și Hurmuzaki, XV/2, p. 1 035—1 036.

⁹⁵ Într-un document din 11 iul. 1637 este evocată vremea „cînd a mers Matei Basarab voievod la oaste, cînd s-a dus pînă la Ialpuh și a venit pe la Buzău“ (Arh. St. Buc., Doc. istorice, MCDXXXI/6.) La 20 oct. 1637 se aflase în Transilvania despre întoarcerea lui Matei vodă la scaunul său (*Vayuoda Matthaeus etiam rediit ad residentiam propriam*) (MCRT, X, p. 124; vezi și p. 116—120).

După informațiile cunoscute lui Miron Costin, Matei Basarab „au venit pînă la marginea țării sale și de acolo au pornit un serdar cu oști de la sine, iară el singur s-a făcut bolnav și s-au întors înapoi“. Motivul retragerii sale prudente l-ar fi constituit „amestecăturile“ vecinului său din Moldova, care-l pîrise la pașa de Silistra ⁹⁶.

Este posibil ca Matei să fi ascultat și de sfatul lui Gheorghe Rákóczi, căruia — la 30 septembrie 1637 — consilierul său Ștefan Kassay îi cerea să-l anunțe pe domn să nu răspundă la chemarea pașei, ci „să se scuze tot prin sol și daruri“ ⁹⁷.

Cronicarii turci afirmă categoric că „Matei, voievodul Țării Românești, dînd dovezi de nesupunere, s-a dat firman pentru prinderea și uciderea sa. Mehmed pașa [...], cînd l-a invitat pe (Matei Basarab să-l ucidă — N.S.), acesta a auzit de la populație despre unele uneltiri [...], s-a întors și a plecat în vilaietul său“ ⁹⁸.

Reprezentanții diplomatici la Poartă știau că dregătorii turci își ascundeau adevăratele scopuri față de Matei, care se hotărîse să se opună cu arma (*Il principe de Walachia, tenuto qui per ribello et unito con il principe di Transilvania, si hà messo in postura di voler mantenersi con la spada, in caso che lo volessero levar dal suo luogo*) ⁹⁹. De aceea, spunea la 17 octombrie ambasadorul olandez la Poartă, „turcii caută să pună mîna cu dibăcie și fără vărsare de sînge pe domnul muntean care e aici (la Poartă) foarte mult bănuît și urît, pentru prea mare înțelegere cu principele Rákóczi, lucrînd pentru aceasta sub conducerea fostului mare vizir Mahomed pașa“ ¹⁰⁰.

Înțeles cu Mehmed pașa — pe care-l cumpărase pentru a-și realiza planul de a-l doborî pe Matei vodă și de a-i lua locul — Vasile Lupu „nu se îndreaptă, ca un vecin cîstit, spre casa sa“ — cum spune N. Iorga — ci se rezezi asupra Țării Românești, unde spera să nu i se opună nimeni ¹⁰¹.

Reprezentantul dogelui la Poartă susținea că Mehmed pașa — trimis să liniștească pe Kantemir bei — văzînd că domnul Țării Românești nu se prezintă la ordinul ce i se dăduse, a vrut să-l silească prin forță să se supună: „*diede ordine al Principe di Moldavia d'incaminarsi dentro la Vallachia per constringer più espeditamente quel Principe ad ubidire*“ ¹⁰². Sub pretextul că lipsa lui Matei de la apelul militar făcut de pașa de Silistra constituia un act de trădare, Vasile Lupu a fost însărcinat să alunge pe „rebel“; domnul Moldovei aștepta și pregătise acest prilej pentru a putea ocupa scaunul lui Matei Basarab.

⁹⁶ M. Costin, *Opere*, p. 111—112. Vezi și I. Sirbu, *op. cit.*, p. 109 și Szilágyi, *Levelek*, p. 511, 516—517.

⁹⁷ Veress, *Documente*, X, p. 10—11.

⁹⁸ *Cronici turcești*, II, p. 95 și III, p. 85. Vezi și *Istoria Țării Românești*, p. 108, unde se expun împrejurările în care turcii au încercat să-l prindă pe Matei vodă cu „meș-teșug mare“: l-au chemat la Cetatea Albă „ca să-l ocolească acolo turcii, tătarii, moldo-venii, să-l prinză“. Aflînd intenția dușmanilor, Matei „îndată au strîns toate oștile lîngă dînsul“ și s-a întors, sub paza oastei sale, la Tirgoviște.

⁹⁹ N. Iorga, *Studii și documente* IV, p. CLXXXVIII.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. CLXXXVI; vezi și p. 203—204.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. CLXXXVIII. Văzînd că Vasile Lupu a plecat spre Iași, iar Mehmed pașa s-a retras în Dobrogea, Matei Basarab a anunțat pe principe că lucrurile s-au liniștit și că și-a trimis trupele la vatră (*Leveltari Oklevelek*, I, p. 515). Era doar o manevră a domnului Moldovei, care s-a întors apoi împotriva lui Matei.

¹⁰² N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 64 și Hurmuzaki, IV/2, p. 494. Reprezen-tantul imperial la Poartă afirma că Mehmed pașa primise ordin să-l nimicească mai întîi pe Matei Basarab și apoi să pornească împotriva lui G. Rákóczi (S. Szilágyi, *I. Rákóczi György*, p. 307).

Expediția a început în primele zile ale lui noiembrie, când Matei Basarab cerea grabnic ajutor în Transilvania¹⁰³. Vasile Lupu a încercat să cumpere căpeteniile oastei Țării Românești, dar domnul a zădărnicit încercarea prin măsuri energice, astfel încât contemporanii puteau să spună că „oastea are inimă bună pentru voievod“¹⁰⁴.

Planul inițial stabilit de G. Rákóczi și Matei Basarab era ca domnul — ajutat de trupe transilvănene — să oprească pe Vasile Lupu, în timp ce ● altă oaste ardeleană trebuia să intre în Moldova împreună cu pretendentul Ioan Movilă, să răstoale locuitorii nemulțumiți și să ocupe capitala țării, punind mâna pe familia și pe averea lui Vasile Lupu¹⁰⁵. Acest plan nu s-a putut realiza decît parțial.

În noiembrie 1637 a avut loc pe riul Rîmna o scurtă luptă de avangardă între trupele lui Matei Basarab și cele ale lui Vasile Lupu¹⁰⁶. După opinia lui Georg Kraus (care datează greșit luptele în 1636), „cinci zile în șir au avut loc, între cele două părți, mari hărțuieli. În ziua a șasea însă, Matei vodă îl lovi pe Lupu pe neașteptate, cu două ceasuri înainte de a se face ziuă. El ucise multă oaste, în cea mai mare parte tătari“¹⁰⁷.

Cronicile românești nu știu prea multe lucruri despre campania lui Vasile Lupu din 1637. De pildă, Radu Popescu afirmă că domnul Moldovei, auzind că Matei Basarab a ajuns cu oștile sale la Buzău, „fără nici un război au dat dosul“, iar „ai noștri l-au gonit pînă l-au trecut Putna și au prădat țara rău“¹⁰⁸.

Informația sa este asemănătoare cu cea din *Letopisețul cantacuzinesc*, unde se spune că Vasile Lupu a ajuns pînă la Buzău, iar Matei vodă, „prinzînd de veste, îndată au încălecat cu oștile lui [...]. Iar Vasile vodă nu l-au așteptat, ci au fugit înapoi. Iar Matei vodă încă l-au gonit și au mers cu tabăra lui pînă la Putna“¹⁰⁹.

¹⁰³ MCRT, X, p. 124—127; CI, 1940, p. 487 și ETA, IV, p. 42. La 3 nov. — aflat la Gusterița —, Sava logofătul arăta că Vasile Lupu intrase deja în țară. Domnul nu se depărtase de capitala sa, fiindu-i teamă „că turcii ar fi năvălit asupra țării“. Solul informa pe Rákóczi că Vasile Lupu „s-a învoit cu turcii ca să-i dea fiului său voievodatul Țării Românești, pe care i l-au și dat, iar el cu cele două țări românești și cu turcii care au fost la Silistra trece în Transilvania“ (Veress, *Documente*, X, p. 12—14). Vezi și I. Sirbu, *op. cit.*, p. 114 și urm.

¹⁰⁴ Veress, *op. cit.*, X, p. 16—18; *Călători străini*, V, p. 131. Opinia lui C. Reza-chevici (SMIV, IX, 1978, p. 78) că Hrizea mare ban și Buzinca mare comis s-ar fi aflat printre „trădători“ nu ni se pare întemeiată deoarece cei doi au fost menținuți în dregătorii.

¹⁰⁵ I. Sirbu, *op. cit.*, p. 116—117; Szilágyi, *Levelek*, p. 516—518.

¹⁰⁶ Datarea evenimentelor se poate face după scrisoarea lui Ioan Kemény, care se afla la Vălenii de Munte la 11 nov.; el precizează că, la 10 nov., avangarda lui Vasile Lupu intrase în Buzău, în timp ce domaul rămăsese în urmă la Rîmnicu Sărat. Tabăra lui Matei Basarab se afla în apropiere de Văleni, la Șoplea (Veress, *op. cit.*, X, p. 16—18). Vezi și Șincai, *Cronica*, III, p. 75—77. După opinia unui călător italian, în toamna lui 1637, cînd oștile lui Lupu intraseră în Țara Românească „toată țara“ se refugiase spre Tîrgoviște pentru a se pune la adăpost (*Călători străini*, V, p. 102). Vezi și I. Sirbu, *op. cit.*, p. 118.

¹⁰⁷ G. Kraus, *op. cit.*, p. 97. După opinia aceluiași, Vasile Lupu ar fi dispus la început de 35 000 de tătari, din care 20 000 au plecat apoi în ajutorul lui Ștefan Bethlen (dar lupta la care se referă Kraus — între Bethlen și G. Rákóczi — a avut loc în 1636!). Vezi și Hurmuzaki, XV/2, p. 1 038.

¹⁰⁸ Radu Popescu, *Istoriile*, p. 102. De fapt, se pare că la Buzău, Vasile Lupu a primit ordin de la Poartă să se oprească.

¹⁰⁹ *Istoria Țării Românești*, p. 107. Fuga lui Vasile Lupu este povestită și de G. Kraus, care adaugă și amănuntul pitoresc că „Matei vodă l-ar fi ajuns din urmă pe Lupu vodă și, voind să-l cruțe, l-a bătut numai cu mîna pe umăr, ca semn al îngăduinței

După opinia lui Miron Costin, evenimentele s-ar fi petrecut altfel. Când Matei vodă — care „nu dormiia, ce apărind al său, avea oști și streine și de țara sa” — a aflat că vine Vasile Lupu asupra sa, a anunțat la Poartă pe prietenul său, silahțar pașa; prin mijlocirea acestuia, când domnul Moldovei a ajuns „la o vale care să chiamă Ribna (unde Kraus susținea că s-au dat lupte — N.S.), l-au timpinat un ceaș de la împărăție cu poruncă numai să să întoarcă Vasilie vodă îndărăpt”. Deci Vasile Lupu s-ar fi întors din expediție din porunca Porții. Văzind că domnul se retrage, muntenii s-au „simețit” și s-au luat după trupele în retragere, dar „singur Vasilie vodă s-au întors și au înfrint pe munteni”, după care „au ieșit îndată den Țara Muntenească, plinind porunca împărăției”¹¹⁰.

Miron Costin este singurul izvor care vorbește despre o victorie a lui Vasile Lupu (care, de fapt, a fugit). După cum remarca pe bună dreptate N. Iorga, aceasta este partea cea mai slabă a cronicii lui Miron Costin, mult mai bine informată pentru perioada următoare¹¹¹. Aceasta este povestea expediției moldovenești neterminate din 1637 după izvoarele românești.

Mai multe știri aflăm de la unul din participanții la campanie, generalul Ioan Kemény, trimis de G. Rákóczi I în ajutorul lui Matei Basarab „cu cîteva mii de călăreți și pedestrași secui, precum și cu tunurile necesare”. În urma lui Kemény venea Mihai Toldalagi „cu o oaste mai mare”. Vasile Lupu — care intrase „cale de patru zile” în Țara Românească — și-a oprit înaintarea când a auzit despre venirea oastei transilvănene și s-a retras în Moldova, urmărit de trupele muntene și transilvănene.

Ordinul inițial dat de principe lui Kemény era să pună capăt tulburărilor pricinuite de Lupu și să-l alunge din scaun; după aceea însă Rákóczi s-a răzgîndit și i-a cerut să-i împace pe cei doi domni; dacă Matei dorea totuși să-l urmărească pe Vasile Lupu, domnul Țării Românești și boierii săi trebuiau „să liniștească Poarta cu cheltuiala lor pentru această intervenție armată”, aceasta deoarece domnul Moldovei avusese incuviințarea Porții să-l atace pe Matei¹¹².

Merită să reținem faptul că, în toamna lui 1637, fusese pregătit și înlocuitorul lui Vasile Lupu, în persoana lui Ioan Movilă, fiul lui Simion vodă Movilă, care se afla de mai multă vreme în Transilvania, de unde încercase și în 1635 să ocupe tronul Moldovei și care „avea o seamă de partizani în Moldova”¹¹³. G. Rákóczi încheiase un tratat de alianță cu Ioan

sale, și l-a lăsat să fugă, virtute nu mica pentru un domn creștin” (G. Kraus, *op. cit.* p. 97). După opinia lui N. Iorga (*Istoria armatei*, II, p. 148), aceste știri se referă, de fapt, la luptele din 1639, ceea ce ni se pare foarte probabil.

¹¹⁰ Miron Costin, *Opere*, p. 114.

¹¹¹ Cu toate acestea, în *Istoria românilor*, VI, p. 67, N. Iorga, crede că știrea lui M. Costin se referă la respingerea oștilor ce însoțeau pe Ioan Movilă, deoarece Matei vodă „nu-și văzu dușmanul la față”.

¹¹² Într-o scrisoare din 13 nov. 1637, I. Kemény susținea că Matei Basarab dorea ca, după ce va alunga pe Vasile Lupu, să discute cu vizirul aflat la Dunăre și să trimită boieri „din amîndouă țările române la Poartă” pentru a aranja lucrurile (Veress, *op. cit.*, p. 22). În același timp, Matei Basarab își exprima nedumerirea pentru atitudinea lui Kemény care nu dorea să continue acțiunea începută; dacă l-ar fi lovit repede pe Lupu, acesta putea fi alungat (TME, III, p. 506). De aceea cerea „zi și noapte” lui Kemény să meargă alături de el împotriva lui Lupu, dar acesta avea „porunci strașnice” de la principe să stea pe loc (Veress, *Documente*, X, p. 18—19).

¹¹³ *Călători străini*, V, p. 132. La 3 nov. 1637, solul lui Matei vodă la principele Transilvaniei cerea acestuia să-l trimită pe Ioan Movilă în Moldova „chiar fără nici o oaste”, asigurîndu-l că „frații din Moldova” îl vor primi bine; după acceptarea ca domn a lui Ioan Movilă, Matei Basarab „împreună cu frații moldoveni vor trata pacea cu turcii” (Veress, *op. cit.*, X, p. 14). Vezi și I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 119.

Movilă ¹¹⁴, care plecase spre Moldova prin pasul Oituz, avînd trupe transilvănene în ajutor; la hotarul Moldovei l-a întîmpinat însă oastea lui Vasile Lupu, condusă de vornicul Dumitrașco Șoldan.

Cînd s-a aflat la Istanbul că Ioan Movilă urma să fie introdus în Moldova ca domn, solul ardelean Ștefan Szalánczy l-a anunțat pe principe să nu-l susțină fără consimțămîntul Porții pentru a nu avea neplăceri ¹¹⁵; acesta e motivul schimbării planurilor lui G. Rákóczi, despre care I. Kemény afirmă că era un om fricos.

Cu toate acestea, dintr-un raport olandez, rezultă că Ioan Movilă intrase în Moldova, sprijinit de Matei vodă și de ardeleni: „domnul muntean a voit să îndeplinească planul său de a goni pe domnul Moldovei și a sosit cu tabăra lui pînă la hotarele Moldovei, aducînd în același timp pe un anume Ioan Movilă (al cărui tată a domnit mai de mult în Moldova) din Transilvania cu ceva trupe, pe care avea de gînd a-l pune în scaun, așteptînd și un bun ajutor de la poloni. Dar domnul Moldovei (care e un om de mare inimă și cu bună purtare), bătînd pe ai aceluia Ioan Movilă și nesosind nici ajutoarele din Polonia, pentru marile neînțelegeri ce au izbucnit între domnul hatman și cazaci, domnul muntean a trebuit să se întoarcă în țara sa, neputînd să ducă lucrul singur la capăt” ¹¹⁶.

Mai merită să amintim și faptul că principalii consilieri ai lui G. Rákóczi erau pentru colaborarea cu Matei Basarab în vederea îndepărtării lui Vasile Lupu. Astfel, cînd s-a pus problema ajutorării lui Matei Basarab, Sigismund Kornis, generalul principatului, a arătat că intervenția în favoarea domnului era necesară deoarece ar fi fost rușinos să fie părăsit omul care avusese o atitudine atît de loială în timpul evenimentelor din 1636; pe de altă parte, transilvănenii nu puteau rămîne nepăsători cînd ardea casa vecinului și, în plus, dacă Matei Basarab s-ar fi retras în Transilvania, unde i se oferise adăpost, aceasta ar fi produs încurcături la Poartă deoarece turcii l-ar fi reclamat pe domn ¹¹⁷.

Un alt sfetnic apropiat al principelui, Ștefan Seredy, considera, la rîndu-i, că Rákóczi era obligat să-l ajute pe Matei deoarece, după Dumnezeu, el este singurul sprijin pentru Transilvania; cit va fi el pe tron, Transilvania va fi apărută, nu va deveni teatru de război (*sedes belli*). Dacă principele ar fi reușit să așeze și pe Ioan Movilă pe tronul Moldovei, Transilvania s-ar fi putut sprijini pe cele două țări române și ar fi devenit mult mai puter-

¹¹⁴ În acest tratat, Ioan Movilă promitea supunere totală principelui Transilvaniei: „voi fi supus și căutător al măriei voastre la toate poruncile sale” (Veress, *op. cit.*, p. 24; TME, IV, p. 504 și N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. CXCI), unde se rezumă condițiile tratatului din 30 nov. care era cu totul în favoarea lui G. Rákóczi ce urmărea înfeudarea Moldovei; în tratat se prevedea: ce tribut să primească principele, cit va primi acesta din comorile lui Vasile Lupu, libertatea comerțului pentru negustorii din Transilvania etc.). Interesat în instalarea lui Ioan Movilă pe tronul Moldovei, C. Rákóczi a intervenit „în toate chipurile” pe lîngă Mehmed pașa pentru numirea ca domn a protejatului său. Vezi și I. Sirbu, *op. cit.*, p. 117 și urm.

¹¹⁵ Veress, *op. cit.*, p. 24.

¹¹⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 207—208. Referindu-se la faptul că Matei Basarab l-a trimis pe Ioan Movilă din Transilvania în Moldova în timp ce Vasile Lupu se afla în Țara Românească, C. Rezachevici apreciază că domnul „a dat dovadă de remarcabile calități strategice, la nivelul marilor comandanți din Europa vremii sale” (*Strategia militară românească în secolul al XVII-lea*, în R. Ist., 1978, nr. 10, p. 1779). Studiul cuprinde o izbitită comparație între concepțiile strategice ale celor doi voievozi: Vasile Lupu își bazează strategia pe acțiuni ofensive, iar Matei Basarab pe defensivă prudentă, urmată de contraofensiva rapidă asupra inamicului înfrînt, aflat în retragere.

¹¹⁷ MCRT, X, p. 116—120; Hurmuzaki, IV/1, p. 635—636; I. Sirbu, *op. cit.* p. 109—111.

nică și mai respectată ¹¹⁸. Cu toate aceste sfaturi, Rákóczi nu l-a ajutat pe Matei de teama turcilor.

La 4 decembrie 1637, cînd lucrurile se liniștiseră ¹¹⁹, G. Rákóczi comunica cancelarului imperial versiunea sa despre modul cum s-au desfășurat evenimentele: voievodul Moldovei intrase cu toate trupele în Țara Românească, arzînd și producînd pagube în regiunea de margine a acesteia (*certum est Vaivodam Moldaviae cum omnibus copiis versus Valachiam profectum fuisse, ex una parte incursum fecit in confinia Valachiae cum toto exercitu incinerando et damna inferendo*).

În același timp, Mehmed pașa se afla cu trupele sale pe malul Dunării, gata să intervină împotriva lui Matei Basarab. Principele a trimis în ajutorul lui Matei 10 000 de ostași ¹²⁰, în fața cărora Vasile Lupu a fugit. După ce au făcut joncțiunea cu trupele lui Matei Basarab, oștile transilvănene au pătruns împreună cu aliații lor în Moldova. Văzînd Mehmed pașa că Vasile Lupu nu va putea rezista trupelor aliate, a trimis ceașii la Matei și la trupele transilvănene, cerîndu-le să se retragă, garantîndu-le sub jurămint că nu vor păți nimic ¹²¹.

După ce s-a consultat cu boierii săi și bîzuindu-se pe promisiunea pașei, Matei Basarab și-a retras trupele odată cu retragerea oștilor ardeleni; nici iarna foarte grea — despre care vorbește și I. Kemény ¹²² — nu era propice unei campanii de durată.

În scrisoarea principelui motivul retragerii din Moldova este deci presiunea turcească, nu purtarea sa neloială față de domnul Țării Românești despre care amintește I. Kemény.

După cum remarcă N. Iorga, aflînd de succesul expediției din Moldova, „turcii de la Buda se grăbiră a lăsa în pace pe triumfătorul principe al Ardealului“, deși acesta nu participase la expediție ¹²³.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 122. Vezi și I. Lupaș, *Politica lui Matei Basarab*, p. 152—153 și Szilágyi, *Levelek*, p. 566—567.

¹¹⁹ La 20 nov., I. Kemény era în Țara Românească, iar la 9 dec. oștenii săi veneau „auss der Moldau“ (N. Iorga, *Socotelile Brașovului*, p. 84). După o însemnare contemporană, la 7 dec., M. Tholdalagi și I. Kemény se aflau la Daia (ETA, IV, p. 42).

¹²⁰ Afirmăția făcută de principele Transilvaniei este în contradicție cu ce spunea I. Kemény, ca și cu știrile transmise la Istanbul, unde se aflase că oștile lui Matei Basarab izgoniseră pe Vasile Lupu; domnul Moldovei ar fi dispus de 30 000 de oșteni, iar al Țării Românești de 28 000, plus 20 de tunuri, (Hurmuzaki, IV/2, p. 495). Vezi și Veress, *Documente*, X, p. 16—19, 22, de unde rezultă că efectivele trimise de principele Transilvaniei erau mult mai mici.

¹²¹ Faptul este confirmat de o informație din Transilvania, unde se spune că în timpul înaintării spre capitala lui Vasile Lupu: „*Mehemet Passa legatos suos misit ad Vaiuodam Matthaum, iuravit per Deum et animam, solumodo non impedjetur. Neque Masulum (= mazăl) facient, Lupulum tamen, jta. Unde, Vayuoda Matthaus, ita etjam nostrates, considerantes incommoditates hyberni temporis, desolationem Provinciae, et praesertim ne porta magis ac magis offendantur, annuit, et sic reuersus est*“ (Hurmuzaki, IV/1, p. 635). Vezi și Veress, *op. cit.*, p. 16.

Vezi și A. Pippidi, *Tradiția bizantină*, p. 207, nota 320, care adaugă la informațiile cunoscute scrisoarea inedită a ambasadorului francez la Poartă, contele de Césy, din 12 dec. 1637, unde se spune: „*Méhémet Bacha, naguières grand vizir, qui s'étoit avancé vers la Valacque avec plusieurs desseins, a rassuré le Prince Mathéo qui avait pris l'essor et l'a fait revenir dans sa principauté*“. După cum spune N. Iorga, *Socotelile Brașovului*, p. 81, după izgonirea lui Vasile Lupu, Mehmed pașa „promise a menține pe învingător (= Matei Basarab) și a scoate pe învins, conform regulilor politicii orientale“.

¹²² I. Kemény afirmă că „era foarte frig, cîmpul era acoperit cu zăpadă“, din care pricină „curtenii (lui Matei Basarab) s-au întors cu sâniile de la luptă“ (*Căldători străini*, V, p. 133).

¹²³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 82.

Reținem deci în concluzie că, în toamna lui 1637, Vasile Lupu a făcut a doua încercare de a izgoni pe Matei Basarab de pe tron, cu sprijinul Porții; fără să se ajungă la o luptă propriu-zisă, domnul Moldovei a fost silit să se retragă din Țara Românească de trupele aliate muntene și transilvănene.

La 22 decembrie 1637, Matei Basarab primea la București pe un trimis al Porții care-l asigura că toate se petrecuseră fără știrea sultanului ce-i trimitea caftanul de întărire în domnie! Domnul Țării Românești s-a convins atunci că deviza sa urma să fie: *a plăti pe turci, dar „cu sabia în mână”*¹²⁴. După cum spune N. Iorga, „Matei era prea tare și Vasile prea credincios pentru ca acești domni să poată fi schimbați”¹²⁵.

În 1638, domnul Țării Românești a continuat pregătirile militare pentru a putea contracara planurile lui Vasile Lupu. Pregătirile lui Matei Basarab erau cunoscute și în Transilvania, unde — în iulie 1638 — se discutau modalitățile de sprijinire a rezistenței sale împotriva lui Lupu, ajutat de tătari; se spunea că domnul Țării Românești trebuia „să aibă grijă de sine și să se întărească, să nu se pripească cu războiul, să se apropie sub munți până îi sosesc și de aici oștile”¹²⁶.

La 4 august 1638, Matei Basarab comunica lui G. Rákóczi știrile aflate de la Poartă, unde Vasile Lupu s-a plîns caimacamului împotriva lor, și-i cerea să scrie sultanului că din pricina exceselor domnului Moldovei țara i s-a dus de răpă, iar „iobagii” (vecinii) săi s-au răspîndit în Țara Românească. Vasile Lupu se bucura de sprijinul beilerbeiului de Silistra¹²⁷.

Între timp, sultanul — preocupat de expediția sa în Asia — a dat porunci aspre celor doi domni să păstreze liniștea și „să nu se facă nici cea mai mică schimbare în aceste părți”¹²⁸. La 25 septembrie 1638, Aloisio Contarini scria dogelui de la Poartă: „e ritornato di Valacchia et Moldavia Mumin Aga, ricevuto molto allegamente dal Bassa per haver lasciato le cose di quei confini, et l'animo di quei due Voivoda in somma quiete, per esser questa una delle principali commissioni lasciate dal Gran Signore (= sultanul), et che ben dichiara il timor di Turchi d'ogni piccola novità di quella parte”¹²⁹.

După cum se spune într-o relatare din Istanbul din 29 octombrie 1638, domnul Țării Românești „se arată foarte trufaș, ba chiar ca un rebel al acestei Porți și ia mulți ostași ardeleni în plata sa”, explicînd prin capucehaiaua sa „că aceasta s-a făcut pentru a-l apăra împotriva domnului Moldovei”¹³⁰. Și, într-adevăr, Matei Basarab avea de ce se teme pentru că Vasile Lupu

¹²⁴ CI, 1940, p. 489; I. Sirbu, *op. cit.*, p. 125; *Levelek és Okiratok*, p. 449 (scrisoarea lui Szalanczi din București, 23 dec. 1637).

¹²⁵ N. Iorga, *op. cit.*, p. 84.

¹²⁶ Veress, *Documente*, X, p. 27. La 27 iul. 1638, G. Rákóczi — aflînd de faptul că cei doi domni, „certîndu-se, sînt iarăși în pregătire războinică și poate se vor așeza și în tabără unul împotriva celuilalt” — cerea bistrițenilor să-i trimită „obișnuita pedestrimă” în tabăra de la Sighișoara (Hurmuzaki, XV/2, p. 1 047).

La sfîrșitul lui august, misionarul catolic Pietro Diodato înregistra zvonul după care „în Valachia si faceua tumulto con quel Principe di Mol<davia>, ma non è stato niente” (D. Gazdaru, *Studii istorico-filologice*, Freiburg, 1974, p. 151).

¹²⁷ TMAO, III, p. 16—17.

¹²⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CXCI; Hurmuzaki, IV/2, p. 496.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 498; I. Sirbu, *op. cit.*, p. 136—138.

¹³⁰ N. Iorga, *op. cit.*, XXIII, p. 205. În această vreme, Matei Basarab scria țarului de la Moscova — considerat „cel mai puternic dintre împărași” — invocîndu-i ajutorul „în taină” (*Istoriceskie sviazi*, II, p. 30 și A. Pippidi, *Tradiția bizantină*, p. 99).

nu renunțase la planul său de a ocupa tronul Țării Românești cu asentimentul Porții, în care scop a uneltit din nou la Istanbul, unde acuza pe Matei Basarab și G. Rákóczi că se înarmează în ascuns și se pregătesc să trimită din nou pe Ioan Movilă în Moldova ¹³¹.

Între timp, „văzînd pustiirea celor două țări“ din pricina gilcevei dintre domni, G. Rákóczi încercase, fără succes, să-i împace pe cei doi voievozi ¹³². Este interesant de reținut faptul că, în proiectul de tratat formulat de Matei Basarab și expus principelui la 17 septembrie 1638, se arăta că cei doi domni trebuiau să uite toate pagubele pricinuite, să lege prietenie, să acționeze de comun acord la Poartă și să se considere „*ca niște frați din aceeași mamă*“, împotrivindu-se împreună tuturor dușmanilor ¹³³.

În această lună, la curtea lui Gheorghe Rákóczi se găseau „solii de frunte“, trimise de cei doi domni pentru a discuta problema împăcării ¹³⁴. Dorința lui Matei nu s-a putut realiza deoarece Vasile Lupu a ridicat unele pretenții bănești; el cerea restituirea sumei de 15 000 de taleri plătiți la

¹³¹ I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 135.

¹³² Tratatativele au început în august, cînd Acațiu Barcsai se afla la Iași (Veress, *Documente*, X, p. 33—34). La 11 și 12 sept. principele a avut întîlniri separate cu solii celor doi domni, veniți la Alba Iulia (ETA, IV, p. 51). Vezi și I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 132 și urm.

¹³³ Veress, *op. cit.*, p. 38—39. Textul proiectului de tratat și în CI, 1940, p. 490—493, iar contraproiectul moldovean în TMAO, III, p. 21—24. Vezi și I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 139—140 și N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 68—69.

¹³⁴ Veress, *op. cit.*, p. 35; TMAO, III, p. 17—20.

Poartă pentru uciderea intrigantului Curt Celebi ¹³⁵; la această cerere Matei vodă a ripostat că și el a plătit pentru mutilarea lui Leon vodă, care dorea domnia Moldovei. În plus, domnul Țării Românești a refuzat propunerea de a se reînnoi la Iași jurământul de credință, pe care nu el, Matei, l-a călcat, ci Vasile Lupu ¹³⁶.

Văzînd că împăcarea nu reușește, la 23 octombrie 1638, principele a reînnoit vechiul tratat de prietenie cu Matei Basarab ¹³⁷, iar peste trei zile a încheiat un pact de confederație (*pactum sive confederatio*) cu Vasile Lupu, pact întărit printr-un act solemn dat de mitropolitul și boierii Moldovei, care-l asigurau pe principe că vor păstra relații de prietenie și bună vecinătate ¹³⁸. Rákóczi promitea să nu fie dușmanul lui Vasile Lupu, iar acesta să nu atace pe Matei Basarab fără știrea principelui („Vasile vodă fără știrea și învoirea noastră să nu plece nici într-un chip și sub nici un cuvînt cu război asupra lui Matei vodă sau a țării lui“). Prin acest tratat Rákóczi devenea arbitru între cei doi voievozi. Domnul Țării Românești va fi văzut cu multă amărăciune cum aliatul său din Transilvania stringe tot mai mult legăturile de prietenie cu dușmanul său din Moldova ¹³⁹.

Pentru a-l cîștiga pe G. Rákóczi de partea sa și a-l îndepărta de Matei Basarab, Vasile Lupu îi oferea un „tribut“ de 10 000 de florini pe an. În același timp — asigurat de bunăvoința principelui Transilvaniei — Vasile Lupu a încercat din nou să obțină formele necesare de la Poartă, consimțămîntul sultanului pentru a-l scoate de pe tron pe Matei Basarab. „Rămîneau turcii, și acum bogatul domn se hotărî să ieie altă cale decît aceia a intrigilor mărunte cu mici dregători de hotare, a surprinderilor piezișe care nu-l dusesse la nici un capăt bun“ ¹⁴⁰.

¹³⁵ Curt Celebi a fost ucis la 20 dec. 1635 (I. Sirbu, *op. cit.*, p. 84). Reprezentanții lui Matei au replicat că Celebi fusese omorît „fiindcă păcătuiuse mai mult împotriva Porții. Vasile vodă a dat această sumă ca să obțină tronul țării noastre și ca să ia în căsătorie pe fiica lui Celebi“ (CI, 1940, p. 492). Vezi și *Cronici turcești*, III, p. 78, unde se spune că Celebi a fost ucis „pentru afacerile sale lumești“. În toamna lui 1632, aflat la Poartă, Celebi se opusese cu înverșunare acceptării lui Matei Basarab ca domn, deoarece influentul levantin era socrul lui Radu Iliăș, domnul numit de sultan. Matei avea deci și el motive de nemulțumire împotriva celui ucis.

¹³⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CXCIII; TMAO, III, p. 24—26; I. Sirbu, *op. cit.*, p. 140—142.

¹³⁷ Veress, *op. cit.*, p. 48 și Engel, *Geschichte der Walachey*, p. 291—292. Vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 69—70. Este interesant de remarcat faptul că în textul înțelegerii boierii lui Matei declarau că principele „e supărat“ (*offensam habere*) pe domn și pe ei; „pentru a nu se supăra și mai mult și a-i crește mînia“, domnul se îndatora să-i plătească 5 000 de florini pe an „pentru dijmele oilor din Ardeal ce pasc în țara noastră“. Supărarea lui Rákóczi era cauzată de nereușita împăcării celor doi voievozi datorită refuzului lui Matei de a împlini cererile lui Lupu.

¹³⁸ TMAO, III, p. 26—29; N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CXCIV și 209; Veress, *op. cit.*, p. 49—56. Pactul fusese precedat de un tratat de alianță încheiat la 29 sept. (Veress, *op. cit.*, p. 40).

¹³⁹ După cum arăta V. Motogna, „în zelul de a-și apropia pe cel mai primejdios dintre vecin, pe Vasile Lupu, principele a acceptat condițiuni care nesocoteau cu desăvîrșire prietenia încercată a lui Matei Basarab“ (CI, 1940, p. 495). În schimb, N. Iorga crede că „niciodată Rákóczi nu făgăduise așa de mult și așa de limpede lui Matei!“ (*op. cit.*, p. CXCIV). Ni se pare neîntemeiată opinia lui C. Șerban că, „la sfîrșitul anului 1638, între cele trei țări românești se restabilește pacea și din nou sînt legate printr-o alianță defensivă pe calea unor tratate bilaterale“ (*Relațiile politice dintre țările române la mijlocul secolului al XVII-lea*, în R. Ist., 1978, nr. 11, p. 1947).

¹⁴⁰ N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. CXCVI.

Matei Basarab avea dreptate cînd spunea că Vasile Lupu nu este omul păcii; în 1639, el a încercat din nou să alunge de pe tron pe vecinul său de la sud de Milcov, uneltind iar la Poartă împotriva domnului Țării Românești ¹⁴¹.

După cum arăta N. Iorga, domnul Moldovei a știut să profite de nevoia de bani a sultanului — întors din războiul din Asia — ca și de moartea lui Rusnameghi, „care lăsase pe Matei fără sprijinul său cel mai puternic la Poartă”¹⁴². Ceea ce a aminat planurile turcilor a fost dorința de a surprinde pe Matei în preajma iernii.

Cumpărat de Vasile Lupu, Mehmed pașa de Silistra, devenit caimacam la Istanbul, a arătat sultanului că Matei Basarab este necredincios Porții, că are înțelegeri secrete cu principele Transilvaniei și cu regele Poloniei și că — în plus — este foarte urit de locuitori pentru purtarea sa tiranică. Soluția propusă era numirea lui Vasile Lupu ca domn al Țării Românești și ridicarea fiului acestuia pe tronul Moldovei ¹⁴³.

În octombrie 1639, în mediile diplomatice de la Istanbul, se știa că Vasile Lupu acționa cu asentimentul Porții și că își concentra trupele la hotarul cu Țara Românească ¹⁴⁴.

Primind propunerea dregătorului său, la 2 noiembrie 1639, *sultanul l-a mazilit pe Matei Basarab* ¹⁴⁵ și a dat ordine pașei de Silistra și hanului tătarilor să-l instaleze pe Vasile Lupu pe tronul Țării Românești. Porunca adresată pașei de Silistra suna astfel: „Dacă fostul voievod (=Matei Basarab) va încerca să se răscolească și va fi nevoie de ajutor, să mergeți și să-i dați ajutor (lui Vasile Lupu) cu toată ostirea vilaietului vostru, cu spahii și ieniceri, cu veterani și cu kuloğlani, cu adjemi-ogłani, și cu tunari și cu gebegii, precum și cu celelalte categorii de oști”¹⁴⁶. Pașa de Silistra a transmis porunca muteselimului de Nicopole ¹⁴⁷, dar acesta nu a mai avut cînd să intervină deoarece între timp Matei Basarab învinsese pe Vasile Lupu.

¹⁴¹ La 10 oct. 1639, Aloisio Contarini, agentul Veneției la Poartă, susținea că Vasile Lupu se oferise de mai multe ori să izgonească pe Matei de pe tron pentru a-l pune domn pe fiul său (*più volte si è offerto di scacciar quello di Valachia dalla sua sede per investire uno dei proprii figlioli*) (Hurmuzaki, IV/2, p. 506).

¹⁴² N. Iorga, *op. cit.*, p. CXCVII; Hurmuzaki, IV/2, p. 499—500; I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 152—153.

¹⁴³ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 141; I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 156—157. Vezi și *Cronici turcești*, I, p. 558, unde se spune că Mehmed pașa, „cuprins de patima lăcomiei zadarnice, a vrut să acorde voievodatul Țării Românești fiului voievodului Moldovei [...]. Cîștigînd puteri și în demnitatea de caimacam, prin stăruință și dîrzenie și prin cheltuieli de avuții multe și prin diverse servicii, el l-a supus planului său pe padișahul islamic, obținînd numirea micului mirahor, Siavus pașa, pentru înscăunarea noului voievod la locul său”.

¹⁴⁴ Hurmuzaki, IV/2, p. 505—506: VIII, p. 482.

¹⁴⁵ Același agent bine informat al Veneției scria dogelui la 13 nov. că, la 2 nov., se expediasă ordinul de mazilire a lui Matei Basarab, care era sfătuit să cedeze de bună voie tronul deoarece domnise deja șapte ani, deși durată obîșnuită a domniei era doar de trei ani. În același timp, fuseseră anunțați de mazilirea domnului principele Transilvaniei și regele Poloniei, care fuseseră sfătuiți să nu-l sprijine pe Matei Basarab, ca și pașa de Silistra, care primise ordinul să-l ajute pe Vasile Lupu dacă domnul mazilit se va opune (Hurmuzaki, IV/2, p. 507). Vezi și Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 141—143 și N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. 210—212.

¹⁴⁶ Mustafa Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*, I, Buc., 1976, p. 168—169. Vezi și N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. 211—212.

¹⁴⁷ Textul poruncii cerea acestuia să ajute cu toate forțele pe „fostul voievod al Moldovei Lupul, căruia prin hatt-i hümayün purtător de fericire i s-a acordat domnia Țării Românești”, în cazul în care „fostul voievod” ar opune rezistență împotriva mirahorului

Am reprodus acest act oficial otoman pentru a dovedi sprijinul politic și militar pe care Poarta l-a oferit lui Vasile Lupu împotriva lui Matei Basarab, pe care sultanul îl mazilise. Porunca sultanului dovedește în mod clar că, la 1639 — ca și la 1637 —, *Matei Basarab înfrunta nu numai pe Vasile Lupu, dar și Poarta otomană care-l sprijinea pe domnul Moldovei și-i aproba planurile de înlocuire a „rebelului” domn al Țării Românești.*

Vasile Lupu plătise pentru firmanul de domnie al fiului său Ioan suma de 300 000 de taleri și se oferise să mărească tributul celor două țări cu alți 100 000 de taleri ¹⁴⁸; planurile de mărire ale domnului Moldovei costau țara sume mari de bani. Steagul de domnie în Moldova a fost expediat cu un sangiac pentru Ioan, fiul lui Vasile Lupu, la sfârșitul lui octombrie 1639.

Prin asemenea mașinații bănoase, Vasile Lupu a obținut de la Poartă un ordin adresat locuitorilor Țării Românești prin care li se cerea acestora să se supună noului domn numit de sultan, amenințându-i că, dacă nu se supun, le va preface țara în pașalic: „Eu, sultanul Murad, padișahul al-i-Osman, vă poruncesc vouă, vlădicului, vornicului, logofătului, paharnicului și celorlalți boieri și clase că iată am dat voievodatul lui Lupul; de aceea primiți-l între voi ca să domnească peste voi, aceasta este voia mea; iar dacă veți sta împotriva și porunca mea nu va fi împlinită, nu vă voi lăsa nepedepsiți. Eu sint acela care răstorn cu capul în jos Bagdadul, eu sint acela care este milostiv, dar pe care vreau, îl șterg de pe pământ; iată hanul tătarilor stă gata și privește ca un șoim ca să plece acolo unde poruncesc eu și vă pustiesc pe voi de pe pământurile voastre și voi așeza turci să locuiască pe ele și în bisericile voastre, hogi; deci ceea ce poruncesc eu să îndepliniți”¹⁴⁹.

Situația era, fără îndoială, gravă; pe când împrejurările erau cit se poate de favorabile lui Lupu, „rivalul său nu se putea răzima de cit pe două puteri în afară de sine: iubirea țării și vitejia ostașilor”¹⁵⁰.

După cum spune Radu Popescu, schimni-aga care aducea mazilirea lui Matei Vodă era însoțit de boierul Costea Caragea, trimis de Vasile Lupu la boierii munteni să-i convingă să-l accepte ca domn. Prinzind de veste, Matei „au trimis câțiva căpitani cu steagurile lor la Copăcenii, de aștepta pe schimni-aga și avea învățătură să-i ia cărțile (de mazilie) și pe schimni-aga să-l ție acolo”. Turcul a fost silit să dea cărțile „fără voie”; Matei Basarab, „dacă au citit cărțile și au văzut că sint de mazilie”, a adus pe schimni-aga și l-a ținut la curte „până și-au așezat iar domnia”, după care „l-au dăruit bine și l-au trimis la Țarigrad”¹⁵¹. Locuitorii țării nu au știut deci de mazilirea domnului lor; în schimb, boierii — respectându-și jurământul de cre-

Siavuș aga, trimis special de Poartă să-l instaleze în locul său pe Vasile Lupu (Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 106, n. 70).

¹⁴⁸ N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. CXCVIII, 241; I. Lupaș, *op. cit.*, p. 14. După opinia agentului venețian, Vasile Lupu plătise pentru tronul Țării Românești 500 000 de taleri și promisese să mărească tributul datorat de cele două țări la 300 000 de taleri, sume pe care Matei Basarab nu le putea oferi (Hurmuzaki, IV/2, p. 507). Vezi și I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 158.

¹⁴⁹ CI, 1940, p. 498; Hurmuzaki, VIII, p. 483—488; I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 171.

¹⁵⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. CXCVIII. În timp ce Poarta pune la cale detronarea lui Matei în folosul lui Vasile Lupu, domnul Țării Românești oferea Veneției — aflată în război cu turcii pentru insula Creta — un ajutor de 40 000 de oșteni, iar împăratul de la Viena trimitea domnului un lanț de aur cu portretul său (Hurmuzaki, IV/2 p. 499 și N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 70).

¹⁵¹ Radu Popescu, *Istoriile*, p. 102—103. Vezi și Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 142. La Istanbul se știa că Matei vodă tăiașe capul ceaușului care-i adusese mazilirea! (Hurmuzaki, IV/2, p. 508).

dință față de domn — au plecat la luptă a treia zi după ce luaseră cunoștință de amenințările sultanului.

Sigur de izbândă, domnul Moldovei a plecat din nou cu oastea împotriva vecinului său, pentru a-i ocupa tronul încredințat de sultan; de data aceasta, Vasile vodă venea „cu mai bună gătire” decât în 1637, „pedestrim și cu puști”, după cum spune Miron Costin.

Pentru a-și apăra domnul, boierii Țării Românești au înaintat un memoriu la Poartă în care-și arătau mulțumirea pentru domnia lui Matei Basarab care asigurase ridicarea bunei stări a țării — fapt dovedit și de mărirea tributului față de Poartă; dacă sultanul dorea, totuși, să pună alt domn, ei erau gata să primească pe oricine în afară de Vasile Lupu, care — prin politica sa — adusese pe moldoveni la atîta mizerie încît mulți fugiseră din țară¹⁵²; pentru a nu avea aceeași soartă, boierii rugau pe sultan să nu aprobe numirea lui Vasile vodă ca domn al Țării Românești¹⁵³.

În cererea de ajutor adresată lui G. Rákóczi¹⁵⁴, Matei Basarab arăta că era hotărît să termine odată cu Vasile Lupu, „căci nici eu, nici țara mea nu ne putem odihni din pricina lui; (lupta) va fi pe viață și pe moarte, dar e mai bine să se întîmple odată, decît ca în fiecare zi să plîngă și să se vaitete săracii, băjenindu-se cu carele; [...] mai bine să se isprăvească odată decît să stăm de strajă, încălecați ziua și noaptea”. Domnul cerea numai 2 000 de oșteni în ajutor, ca să vadă și vitejii săi că nu este părăsit de principe¹⁵⁵.

Ca și în 1637, principele Transilvaniei a avut o atitudine duplicitară față de domnul Țării Românești care i-a cerut ajutorul pe care era dator să i-l acorde în virtutea obligațiilor asumate prin tratatul de alianță¹⁵⁶.

După cum spune I. Kemény — care cunoștea bine situația — principele „primise poruncă aspră de la Poartă să nu îndrăznească să se amestece în această treabă”, aceasta deoarece Matei Basarab fusese mazilit. În fața acestei situații — deși unii nobili erau pentru sprijinirea lui Matei — principele s-a prefăcut că-l ajută: „a trimis trupele în Țara Birsei, ca și cînd

¹⁵² Situația grea a țăranilor moldoveni era cunoscută și misionarului Pietro Diodato, care afirma: „*il prencipe e li baroni sono ricchi, ma li sudditi e vassali patiscono perche l'opprimono con li tributi giornalieri*” („Diplomatarium Italicum”, IV, p. 105). Vezi și D. Ciurea, *Situația social-economică a Moldovei în timpul domniei lui Vasile Lupu* (AIIAI, XII, 1975, p. 165—170), care cuprinde multe date, prezentate însă fără nici un fel de ordine, haotic, din care pricină sînt greu de folosit.

¹⁵³ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 142. După opinia lui A. Contarini, arzul fusese trimis „*di tutta la nobiltà della Provincia, et popoli*”, care promiteau că — dacă va rămîne Matei Basarab domn — vor plăti ei sumele promise de Vasile Lupu (Hurmuzaki, IV/2, p. 508; vezi și *ibidem*, p. 509 și VIII, p. 485).

După cum arată cronicarul Mustafa Naima, silahdar pașa i-a scris lui Matei Basarab prin mirahor aga, care venea să-l instaleze pe noul voievod: „Să nu accepți mazilirea și, trimițîndu-l pe mumbașir mulțumit, să te rogi pentru o scrisoare de răminere” (*Cronici turcești*, III, p. 87). Aceasta dovedește că scrisoarea a fost alcătuită la sugestia lui silahdar pașa, care lucra la Poartă pentru compromiterea lui Mehmed pașa, cel care obținuse mazilirea lui Matei.

¹⁵⁴ La 10/20 nov. se știa în Transilvania că „voievodul Moldovei a intrat în Țara Românească cu scopul de a alunga pe voievodul (Matei) și, cu voia Porții, să ocupe scaunul domnesc, lăsînd scaunul Moldovei fiului său”. Principele trimisese deja pe Sigismund Kornis cu oastea în Țara Birsei (ETA, IV, p. 59).

¹⁵⁵ Veress, *op. cit.*, p. 67—68. După opinia vicecăpitanului de Sătmar, G. Rákóczi ar fi trimis pe Gheorghe Kapronczay cu o ceată de 100 de călăreți pentru a-i sfătui pe boieri să rămînă alături de domn (Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 144—145).

¹⁵⁶ I. Sirbu, *op. cit.*, p. 150 și urm.

ar fi trupe de ajutor“ (dar cu ordinul să rămână pe loc!) ¹⁵⁷ și, în același timp, a expediat o importantă solie la Matei pentru a-l asigura că va fi ajutat neapărat; „pe de altă parte însă, principele trimitea pe Acațiu Barcsai la Lupu, ca să-l asigure că nu-l va ajuta pe Matei“ ¹⁵⁸.

Această fățărnicie l-a scîrbit pe I. Kemény — apropiat al lui Rákóczi — care a cerut voie să plece la Făgăraș pentru a nu fi părtaș la aceste treburi necinstite ¹⁵⁹.

Faptul că G. Rákóczi nu l-a ajutat pe aliatul său în aceste împrejurări grele i-a fost imputat cu oarecare amărăciune principelui de domnul Țării Românești în 1640: „poate judeca cu înțelepciune mânia ta că alte ordine (=stări) și norodul țării, văzînd venind asupra noastră dușmanul cu atîta primejdie și pustiirea țării noastre în toamna trecută și așteptînd zi de zi să sosească milostivirea și ajutorul princiar făgăduit de mânia ta, pentru a fi sprijin în primejdie și văzînd că totuși nu sosește ajutorul mării tale în cele din urmă, s-au întristat foarte tare, cu lacrimi“ ¹⁶⁰.

Însuși consilierul lui G. Rákóczi, Bisterfeld, recunoștea că victoria lui Matei Basarab din 1639 a fost obținută „neanmois sans nôtre aide“ ¹⁶¹.

Rămas singur în fața noii agresiuni, Matei a organizat cît a putut de bine apărarea țării, fără să țină seama de ordinul de mazilire pe care nu l-a arătat supușilor săi.

Între timp, la 22 noiembrie 1639, Vasile Lupu ajunsese cu trupele la Focșani, unde se intitula „domn al Moldovei și al Țării Românești“ ¹⁶². Titlul nu era la acea dată fără acoperire deoarece sultanul numise în Moldova pe Ioan, iar pe tronul lui Matei Basarab pe Vasile Lupu; după cum spunea agentul venețian la Poartă, Vasile Lupu unea prin persoana sa cele două voievodate. Pentru a nu lăsa nici o îndoială asupra planurilor sale, Vasile Lupu își confecționase și un sigiliu cu stema unită a Moldovei și Țării Românești ¹⁶³.

După cum se știe, în secolul al XVII-lea, pilda lui Mihai Viteazul — domnul care unise pentru prima oară sub sceptrul său cele trei țări române surori — a fost urmată și de alți domnitori și principii, care știau că locuitorii celor trei țări sînt de același neam. Se cunosc astfel eforturile lui Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei, care dorea să ajungă „rege al Daciei“ (*Bethlenium urgere in Poarta, ut Moldaviam et Valachiam sibi concedant, ita rex Daciae declaretur*) ¹⁶⁴. Înainte de Vasile Lupu, la 1624, Radu Mihnea se intitulase și el domn al Moldovei (unde domnea efectiv)

¹⁵⁷ Informație confirmată de un document contemporan de la G. Rákóczi (Hurmuzaki, XV/2, p. 1 058).

¹⁵⁸ I. Lupaș, *Politica lui Matei Basarab*, p. 154—155. Pentru a profita de situație, principele cerea de la Vasile Lupu o răsplătă de bani în schimbul neutralității făgăduite! (TMAO, III, p. 34 și urm.).

¹⁵⁹ *Călători străini*, V, p. 133—134.

¹⁶⁰ Veress, *op. cit.*, X, p. 74.

¹⁶¹ TT, 1889, p. 706—707. Vezi și TMAO, III, p. 34 și urm. I. Kemény recunoștea, la rîndu-i: „bietul Matei, nemaiavînd nădejde în nici un ajutor, numai Dumnezeu ajutînd cauza lui cea dreaptă, merse înaintea lui Lupu și-l bătă cumplit“ (*Kemény Iános önéletírása*, p. 294). Vezi și Szalárdi János, *Siralmas magyar-kronikaja*, ed. Kemény Zsigmond, Pesta, 1853, p. 246.

¹⁶² C. Velichi, *Vasile Lupu ca domn al Moldovei și Țării Românești* (RI, 1936, p. 101—103).

¹⁶³ Maria Dogaru, *Sigiliile lui Vasile Lupu* („Revista muzeelor“, 1971, nr. 1, p. 60—63). Vasile Lupu lăsase domn la Iași pe fiul său, Ioan, „cu boieri, cu ispravnici, cu domnie deplină, fiind ca-n palmă domnia Țării Muntenesești“ (M. Costin, *Opere*, p. 115).

¹⁶⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CLIV—CLVI.

și al Țării Românești (unde domnea fiul său Alexandru Coconul), pe piatra sa de mormînt din 1626 figurînd stemele unite ale Moldovei și Țării Românești ¹⁶⁵.

Vasile Lupu nu săvîrșea deci un gest singular sau neobișnuit cînd se intitula domn al celor două țări române extracarpătice, locuite de același popor; numai că — *fără să-i luăm apărarea lui Matei Basarab* — nu trebuie să uităm că domnul Moldovei urmărea să izgonească de pe tron pe un voievod considerat „rebel” de Poartă, cu sprijinul și în folosul acesteia, care și-ar fi întărit dominația asupra celor două țări dacă ele ar fi intrat sub stăpînirea familiei lui Vasile Lupu.

Așa cum am mai spus, domnul Moldovei — care avea el însuși conștiința unității de neam a românilor — nu urmărea să asigure independența celor două țări unindu-le sub sceptrul său — așa cum făcuse Mihai Viteazul ¹⁶⁶ — ci înlocuirea unui domn care asigurase autonomia țării sale și limitase imixtiunea otomană. *Vasile Lupu acționa deci ca o unealtă a Porții otomane, care-l ajuta împotriva lui Matei Basarab, considerat indezirabil și pe care Poarta îl mazilise* ¹⁶⁷.

Vasile Lupu credea că expediția în Țara Românească va fi o simplă plimbare și că nu va întâmpina rezistență; avea în această privință asigurări de la turci (*sotto le certezze di nessuna opposizione*) și venea cu steagul de domnie încredințat de sultan.

Fără să țină seama de ce spuneau „șerpîi veninoși” de la Poartă, de amenințările lor, Matei Basarab a luat măsuri de organizare a rezistenței; „pieno di gloria” — cum arăta un raport contemporan venețian — domnul Țării Românești dispunea de un efectiv de circa 40 000 de oșteni ¹⁶⁸.

„Ca și în 1637, în părțile Teleajenului și Prahovei, în jos de mături, cu fruntea apărută de malurile prăpăstuite ale apelor de munte, se așează tabăra, de care trebuia să se lovească vrăjmașul și să piară”. După aceea „tabăra închisă se coborî de-a lungul Prahovei pînă ajunse la vărsarea ei în Ialomița” ¹⁶⁹.

Mirahor-aga, venit cu oștile moldovene, a anunțat la Poartă că nu poate duce la îndeplinire porunca de mazilire a lui Matei Vodă și de instalare a lui Vasile Lupu deoarece domnul mazilit se opune cu armele. Cînd sultanul a auzit că Matei Basarab „nu a primit mazilirea, a hotărît să facă pregătiri pentru numirea de serdari și pentru trimiterea de oști în vederea pedepsirii lui”. Silahdar pașa l-a liniștit însă pe sultan, spunîndu-i: „De citiva

¹⁶⁵ Hurmuzaki, Supl. II 2, p. 525—527. Vezi și Vitalie Stănică, *Radu Mihnea voievod Corvinul, stăpîn al Moldovei și Țării Românești (1623—1626)*, în vol. *Ștefan Mateș la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, p. 263—268. Inscripția publicată (cu foto) în *Inscripțiile medievale ale României, I, Orașul București*, p. 346.

¹⁶⁶ Vezi mai sus cap. I, p. 131—132.

¹⁶⁷ Vezi și Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 106, care consideră victoria lui Matei Basarab „un adevărat act de afirmare a drepturilor Țării Românești, o respingere a însuși principului politic al dominației otomane — exercitarea autorității arbitrară a sultanului asupra scaunului domnesc”.

Ni se pare foarte justă caracterizarea pe care o face același istoric (*op. cit.*, p. 125) domnului Moldovei care „a fost unul din acei principii reprezentativi ai epocii sale, pentru care ambițiile lor politice personale erau confundate cu aspirațiile țării în care guverneau, facerea și desfacerea alianțelor nefiind pentru ei decît o modalitate obișnuită de acțiune, în funcție de conjunctură”.

¹⁶⁸ Hurmuzaki, IV/2, p. 490. Este foarte probabil că în luna nov. domnul și țara au făcut pregătiri de apărare, deoarece din această lună nu ne-au rămas hrisoave emise de cancelaria domnească.

¹⁶⁹ N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. CXCIX; I. Sirbu, *op. cit.*, p. 154.

ani încoace, oastea islamică, fiind ocupată cu lupte pe uscat și pe mare, n-a mai avut zile de odihnă. De aceea să fie pedepsiți cei care au prezentat în fața împărăției voastre astfel de tulburări și să-i mențineți (pe voievozi) în posturile lor, mai ales că au făcut arz pentru ascultare și supunere". În felul acesta silahdarul „l-a aruncat în foc pe sârmanul Mehmed pașa", cel care aprobase expediția domnului Moldovei ¹⁷⁰.

Vasile Lupu a înaintat fără să întâmpine rezistență pînă la apa Prahovei, la un sat numit Ojogeni (sau Nenișori, cum va spune Matei Basarab) ¹⁷¹. Aici a făcut sfat asupra modului cum urma să se desfășoare lupta, ținînd seama că „trecătorile apelor și locuri închise de păduri de pe toate părțile și de bihnișuri" nu erau favorabile luptei pentru trupele sale. Vasile Lupu știa că Matei în astfel de locuri „poștește să dea război, fiind oștile mai tare hiecare la locul său și la strimtori, împotriva oștilor celor streine hie cînd cei de loc sînt mai tari" ¹⁷². Era formulat astfel unul din principiile de bază ale strategiei tradiționale românești.

Ținînd seama că astfel de locuri erau favorabile lui Matei Basarab, care le alesese, Vasile Lupu a încercat să-i atragă oastea peste Prahova, într-o regiune de cîmp „pentru a o copleși apoi prin numărul lor și prin meșteșugul de călăreți sprinteni al tătarilor". Cunosînd procedeul de luptă al lui Radu Șerban, care luptase și el în aceeași regiune cu peste 30 de ani în urmă, Matei și-a păstrat oastea la adăpostul taberei ¹⁷³. Crezînd că lupta va întîrzia, „au purces toate oștile lui Vasile vodă în jacuri în podgorii, pe supt munți".

Aflînd că trupele lui Lupu s-au „răschirat", Matei Basarab a hotărît să-și treacă repede oastea peste Prahova „drept în preajma Ojogenilor, unde era Vasile vodă cu corturi". Ca să ușureze trecerea oastei, fiecare călăreț a luat „după sine" cite un pedestraș, astfel încît riul a fost trecut repede. Într-o ordine desăvîrșită, oastea „tocmită" a lui Matei a înaintat spre tabăra lui Vasile Lupu; era 3 decembrie 1639 ¹⁷⁴.

Întrucît oastea sa era răspîdită, domnul Moldovei nu a putut organiza apărarea, astfel încît oștenii săi „mai mult de gătire la fugă îndată au stătut, nu de război. Și așa, șpircuită oastea și fără nice o tocmeală, au plecat și Vasile vodă fuga și toată oastea cită nu era dusă în pradă, lăsînd și corturile și pușcile (=tunurile) și pedestrima toată pre mina lui Matei vodă" ¹⁷⁵.

A fost deci o victorie ușoară, obținută printr-un atac rapid, dat prin surprindere asupra unei oștiri intrate în derută. Pentru a doua oară Vasile

¹⁷⁰ *Cronici tîrcești*, III, p. 86—87. Pe de altă parte, silahdarul a trimis „pre taină la Matei vodă; îmbărbătindu-l să stea împotriva lui Vasile vodă, să-l bată, iară despre scriba împărătească să nu poarte grije, că iese grija lui" (M. Costin, *Opere*, p. 116). Pe baza asigurărilor primite, „Matei" odă ș-au strîns oastea toată" și s-a pregătit să-l înfrunte pe Vasile Lupu.

¹⁷¹ În pisania bisericii ridicată la Gherghița în amintirea victoriei, se spune că lupta a avut loc „la Nănișori, pre Ialomîța" (BCMI, 1940, p. 33).

¹⁷² Miron Costin, *Opere*, p. 116.

¹⁷³ N. Iorga, *op. cit.*, p. CXCIX. La 14 nov. 1639 ajunsese știrea în Moldova că Vasile Lupu îl bătuse pe Matei care „s-au închis la Teleajen sus", în vreme ce domnul Moldovei se afla la Gherghița (Hurmuzaki, XV/2, p. 1058).

¹⁷⁴ Ilie Minea, *Data de zi a luptei de la Ojogeni* („Buletinul Inst. Xenopol", 1942, p. 52—53). Într-o informație din Transilvania (jurnalul lui Gabriel Haller) se susține că la 2 dec. „voievodul Matei l-a atacat pe Vasile și nu departe de București s-au luptat cu dirzenie; Matei tare l-a bătut pe voievodul moldovean" (ETA, IV, p. 59). La 3—4 dec., vestea victoriei ajunsese deja la Prejmer.

¹⁷⁵ M. Costin, *Opere*, p. 116. În aceeași vreme, Ioan Movilă făcuse și el o nouă încercare de a intra în Moldova, pe la Trotuș (I. Sirbu, *op. cit.*, p. 165).

Lupu a fost învins și silit să fugă din Țara Românească. Ceaușul împărătesc care-i aducea steagul de domnie în locul lui Matei vodă a căzut și el în mina învingătorului.

„Această biruință făcu să sporească și mai mult faima de viteaz a lui Matei Basarab, nu numai înaintea propriilor săi supuși, ci și peste hotare, indeosebi la popoarele creștine din Balcani și chiar la turcii din Stambul”¹⁷⁶.

Factorul principal care a contribuit la asigurarea victoriei de la Nenișori (Ojogeni) îl constituie faptul că *oastea și țara au fost alături de domnul lor*. O spune Gheorghe Rákóczi într-o scrisoare din 24 decembrie 1639: „*Postquam etenim Volffgangus (Valachica lingua Lupul dictus) Moldaviae vaivoda Illustrissimum Transalpinæ vaivodam Matthæum scilicet Bazarabæ armis aggredi molitus fuisset, ipse Transalpinensis levatis universis provinciæ suæ gentibus militaribus die 3. Decembris Lupulium Marte aggressus nimis profligavit omnesque exercitus illius copias dissipavit*”¹⁷⁷. Boierii munteni au fost alături de domnul lor deoarece știau că Vasile Lupu ar fi readus ca dregători pe cei izgoniți de ei după luptele din toamna lui 1632¹⁷⁸.

În armata lui Matei vodă s-au întâmplat însă și unele defecțiuni; la 3 decembrie 1639 (aceeași zi de care vorbește și G. Rákóczi), domnul arată că unul din căpitani săi, Iane, „cându au fost acum la păsul țării și la nevoia domniei mele, el nu se-au aflat la oaste, ce au fugit în Țara Turcească și prentre-alte părți, ca un om rău și hiclean”. Ca pedeapsă, domnul îi confiscă satul Albești pe care-l dă lui Niță agă, ca răsplată pentru slujbă dreaptă și credincioasă, „cu singe vărsat”, în timpul luptei¹⁷⁹.

După victorie, Matei Basarab a anunțat pe prietenul său de la Poartă, Deli Husein capudan-pașa (comandantul flotei), că l-a învins pe Vasile Lupu, care de-abia a scăpat cu doi oameni la Brăila¹⁸⁰. Prin capuchehaia principelui Transilvaniei, Matei vodă a cerut, la rindu-i, mazilirea domnului Moldovei¹⁸¹.

În același timp, după cum spune Miron Costin, Matei Basarab a alcătuit un arzuhal, „adecă răvaș de jalobă”, pe care l-a trimis sultanului printr-un om de încredere, căruia i-a cerut să-l înmineze numai lui Murad al IV-lea. Solul i-a relatat sultanului: „să știe împărăția de mare vărsare de singe și pradă ce s-au făcut în Țara Muntenească de Vasilie vodă, care au venit cu oști asupra lui Matei vodă”. Plingerea trimisă sultanului arată că domnul Moldovei „să laudă [...] că are isprăvi de la veziriul să hie domn și în Țara Muntenească și în țara Moldovei [...]. De care jalobă, foc s-au făcut împă-

¹⁷⁶ I. Lupaș, *Politica lui Matei Basarab*, p. 155.

¹⁷⁷ TT, 1889, p. 706–707; I. Sirbu, *op. cit.*, p. 168.

¹⁷⁸ După relatarea solilor munteni în Transilvania, boierii se temeau că Lupu ar fi luat biruri „de zece ori într-un an” și le-ar fi nimicit „toate libertățile” (CI, 1940, p. 499).

¹⁷⁹ Arh. St. Buc., Doc. istorice, C/10.

¹⁸⁰ După cum mărturisește Matei Basarab, într-o scrisoare către G. Rákóczi: „îndată ce s-a săvârșit bătălia, am trimis în toate părțile. atît la Poartă, cît și la pașa de Silestra [...] ca să înăbușim totul cu daruri” (CI, 1940, p. 498–499).

După opinia unui cronicar turc, „mulțumindu-l pe deplin și pe mirahor-aga (cel venit cu steagul de domnie pentru Vasile Lupu – N.S.), el (= Matei Basarab) l-a trimis în grabă la reședința sultanului cu o scrisoare de rugămintă prin care cerea iertare pentru cele întâmplate fără voia sa, rugînd să i se încredințeze tot lui voievodatul”. Întrucît această întîmplare „păta într-un chip onoarea sultanului”, a fost sacrificat Mehmed pașa (*Cronici turcești*, I, p. 558).

Vestea victoriei lui Matei Basarab a ajuns foarte repede la Istanbul; la 20 dec., agentul venețian informa pe doge că trupele lui Vasile Lupu fuseseră învinse, iar domnul fugise, după ce-și lăsase tot bagajul pe cîmpul de luptă; în concluzie: „una rotta generale” (Hurmuzaki, IV/2, p. 509; Vezi și VIII, p. 486–487).

¹⁸¹ I. Sirbu, *op. cit.*, p. 186–187.

ratul sultan Murat pre veziriul, înțelegind că de la veziriul să coboară acele amestecături“. Silahdar pașa, avînd dușmănie pe vizir, a „înnoit“ minia sultanului care „au chemat pre veziriul și, după mustrare că strică țările fără știrea lui, l-au omorît. Și așa au eșit veziriului acele zarvele între domni“¹⁸².

Cu cîțiva ani în urmă a fost descoperita scrisoarea despre care vorbea Miron Costin și care aflate despre ea „de la boieri bătrîni de sfat pre acele vremi“. În această scrisoare, Matei vodă arăta că Lupu, „minat de pofta voievodatului Țării Românești“, și-a adunat oastea și a intrat în țara sa. Cînd au aflat că vin oștile, locuitorii „și-au părăsit proprietățile și proviziile și și-au trimis copiii și nevestele, fără să țină seama de zăpadă și de iarnă, în ascunzișuri și în munții de piatră spre a-i mintui“. Ostașii lui Lupu și tătarii care-i însoțeau¹⁸³ au jefuit tirgurile și satele aflate în cale, punîndu-l pe domn în situația de a nu-și mai putea plăti haraciul, care „a fost făcut de trei ori mai mare decît înainte“, „numai să nu intre printre noi un voievod străin și să trăim cu bine și în liniște“.

Domnul arăta mai departe că, „la satul numit Nenișori de pe marginea riului Ialomița“, l-a învins pe Vasile Lupu care, „lăsîndu-și lucrurile și bagajele, a rupt-o la fugă“¹⁸⁴. El cerea sultanului „să preîntîmpine ticăloșia cuibărită înlăuntrul (sufletului) lui Lupu, precum și gîndurile sale necurate față de sărăcime“ și să-i nu-i mai permită ambițiosului domn „ca să distrugă țările padișahale“. Domnul își exprima speranța (prefăcută) că sultanul și vizirul nu-și dăduseră asentimentul pentru expediția lui Lupu¹⁸⁵.

Scrisoarea domnului era însoțită de una a boierilor și „a sârmanilor supuși și cetățeni din Țara Românească“, în care — după ce-și mărturiseau fidelitatea față de Poartă — arătau, ca și domnul lor, suferințele îndurate din pricina lui Vasile Lupu, „împins de pofta voievodatului Țării Românești“. Ei cereau protecția sultanului, asigurîndu-l că nu-și vor părăsi patria unde vor lucra „fără nici o șovăire sau îngrijorare“¹⁸⁶.

Scrisorile și-au atins scopul, în primul rînd datorită faptului că dezordinea provocată de Vasile Lupu împiedica pe Matei Basarab să stringă haraciul (acțiunea domnului Moldovei avusese loc „cînd se începuse stringerea haraciului“) ¹⁸⁷.

„Insuccesul lui Vasile Lupu în Țara Românească a provocat reacția violentă a sultanului“. După o altă informație, sultanul, minios, a trimis

¹⁸² Miron Costin, *Opere*, p. 118—119. După opinia cronicarului Mustafa Naima, sultanul i-ar fi reproșat lui Mehmed pașa: „Ce mare trădare este ca, în astfel de timpuri, să fii pus să mazilesc pe voievodul Țării Românești“ (*Cronici turcești*, III, p. 88), ceea ce arată cit de puternic era considerat Matei vodă la Istanbul.

¹⁸³ Participarea tătarilor la campania din 1639 este dovedită de un document din 10 dec. 1639, prin care doi locuitori din regiunea Buzău își vind ocina deoarece fi robiseră tătarii cînd „au bătut Matiu voievod pri Vasilie vodă“ (Arh. St. Buc., Doc. istorice, CXVI 112).

După opinia vicecăpitanului de Sătmar, alături de Vasile Lupu s-ar fi aflat 3 000 de tătari, „din care cea mai mare parte au pierit pe cîmpul de bătăi“ (Hurmuzaki, *Fragment*, III, p. 145).

¹⁸⁴ La 15 sept. 1644, Dumitrașco și Vasilie, fiii lui Constantin vâtaful, nepoții lui Trifan din Sovoleși, arată: „cum am scăpat den Țara Muntenească, pedestri și cu peile“ și au năimit un cal înșeuat, frînat, pe trei luni drept trei galbeni, dînd un polaboc de miere și un sfert din prisaca lui Trifan de deasupra Ghindăului (RI, 1924, p. 250).

¹⁸⁵ AIIC, XV, 1972, p. 65.

¹⁸⁶ Ibidem, p. 67—68.

¹⁸⁷ Vezi și Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 104—105, care arată că tot ce s-a întîmplat la Poartă după lupta de la Ojogeni „a scos preșnant în lumina vînată și intriga ce domneau printre apropiații sultanului“.

imediat să sigileze casa marelui vizir și comorile acestuia. Chemându-l la palat, sultanul i-a spus: „Tu m-ai asigurat că domnul Țării Românești va lăsa de bună voie scaunul său celui moldovean și că acesta se va așeza în capitala Țării Românești fără război și varsare de sînge; iar acum tu ai dat act de învoire acestui ghiaur (=Vasile Lupu) să ridice război împotriva muntenilor și o mulțime de supuși săraci ai mei au pierit. Oare ești tu al doilea împărat că îți îngădui atît de multe?” După acest aspru rechizitoriu, sultanul a poruncit ca marele vizir să fie sugrumat. În noaptea de 15—16 decembrie 1639, caimacamul Mehmed pașa — sprijinitorul lui Vasile Lupu — a plătit cu capul lăcomia sa ¹⁸⁸.

Solul polon Romaskiewicz — aflat la Stanbul în acea vreme — a aflat detalii despre motivele uciderii lui Mehmed: „lăccmîndu-se prea mult, luase de la domnul Țării Românești 150 000 de taleri și apoi, de asemenea, de la cel al Moldovei iarăși 100 000 de taleri, ca să-i dea voie să meargă în Țara Românească, cu învoirea că — de se va așeza în capitala Țării Românești — să mai dea (Lupu) altă sută de mii. Și așa, din lăccmie (vizirul) și-a pierdut capul” ¹⁸⁹. Pentru a-l convinge pe sultan de necesitatea mazi-
lirii lui Matei Basarab, vizirul îi prezentase acestuia niște arzuri false, susținînd că ar fi trimise din partea locuitorilor Țării Românești care cereau ca domn pe fiul lui Vasile Lupu.

Uciderea vizirului reprezenta o mare izbîndă pentru Matei Basarab și o recunoaștere a justetei cauzei sale ¹⁹⁰.

Vasile Lupu, fiind învins, capudan-pașa — prietenul lui Matei Basarab — a cerut sultanului să-l prindă pe domnul Moldovei la Brăila, în care scop au fost trimiși zece capugii împărătești. Agenții moldoveni la Poartă au reușit să-l prevină, însă, pe domn de primejdie, iar acesta a fugit din Brăila. După o relatare contemporană, „calul lui (Vasile Lupu) stătea dincolo de ziduri și el, urcîndu-se pe casă, a sărit în curte și, sărînd peste întărituri, a căzut pe cal, numai cu dolmanul și în papuci și a fugit cu un singur însoțitor, sosind la Galați în două nopți. Acolo a găsit încălțăminte de la un țaran și cai pentru trăsură. După două zile a sosit la Iași și însoțitorul lui, de asemenea, a alergat după dînsul cu doi cai” ¹⁹¹.

În acest mod s-a terminat cea de a doua expediție a lui Vasile vodă în Țara Românească. *Împotriva voinței Porții otomane, care-l mazilise și-i dăduse tronul lui Vasile Lupu, domnul Țării Românești reușise să-și păstreze scaunul și să-și întărească poziția față de Poartă.*

Cumpărat de domn, pașa de Silistra a scris la Poartă că Matei vodă dispune de o oaste atît de puternică încît nici el însuși împreună cu oștile

¹⁸⁸ *Călători străini*, V, p. 126. Vezi și C. C. Giurescu, *Uciderea vizirului Mahomed Tabani Buiuc, sprijinitorul lui Vasile Lupu. O scrisoare incendiată* (RI, XII, 1926, p. 98—103).

¹⁸⁹ *Călători străini*, V, p. 126. După cum rezultă din raportul lailului Aloisio Contarini, vizirul a fost ucis la 17 dec. 1639, deci la două săptămîni după bătălia de la Nejișori (Hurmuzaki, IV/2, p. 509).

¹⁹⁰ După opinia rezidentului imperial la Poartă, sultanul s-ar fi prefăcut că-l iartă pe Matei vodă deoarece, fiind iarnă, nu-l mai putea ataca, astfel încît și-a vărsat toată mînia asupra caimacamului (Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 143).

¹⁹¹ *Călători străini*, V, p. 126. După cum spune M. Cestin, *Opere*, p. 116—117, V. Lupu a fost înștiințat de primejdia de a fi prins de Stamatie capuchehala: „ce ședzînd sara la masă, i-au dat știre și de la bucate s-au sculat, pentru o grădină, peste un gard, suind de pe spinarea unui din slujitori și acolo i-au scos calul și au ieșit cu fuga din Brăila, la Galați, lăsînd toate în Brăila cite nu rămăsesă la Ojogeni”. Auzind că tatăl său revine la Iași, după „poticala” din Țara Muntenească, Ioan vodă a abdicat de la tron, motivînd că nu era făcut pentru domnie „pentru slabă sănătate ce avea” (*ibidem*).

lui Vasile Lupu nu l-ar putea învinge. Între timp, în februarie 1640, murise sultanul Murad al IV-lea, cel care-l mazilise pe Matei Basarab și care încercase să oprească criza generală a Imperiului otoman.

Darurile bogate și un nou memoriu din partea locuitorilor l-au convins pe noul sultan că trebuie să recunoască situația existentă și să aprobe cele întimplate. La 24 martie 1640, Matei Basarab — cel mazilit cu câteva luni mai devreme — primea la Tirgoviște pe ceașul sultanului care-i aducea caftanul și sceptrul, întărindu-l în stăpânirea țării!¹⁹² „Situația lui Matei devenise foarte bună. Turcii îl prețuiau ca pe un viteaz și iscusit domnitor, care prin sabia și diplomația sa, pe de o parte, pe de alta prin alipirea statornică a țării întregi, a știut să-și mențină domnia, strecurându-se teafăr prin toate cursele și pericolele ce-l amenințaseră pînă atunci“¹⁹³.

La 10 mai 1640, o mare solie trimisă de domnul Țării Românești expunea lui Gheorghe Rákóczi condițiile de înnoire a tratatului de alianță, printre care, în primul rînd, ajutor împotriva lui Vasile Lupu. Temîndu-se că domnul Moldovei va veni „cu primejdie mai mare împotriva lor“, solii rugau pe principe să fie alături de ei la vreme, „ca să nu fim despărțiți unii de alți ca în toamna trecută“. Ei mai cereau ca în întărirea tratatului de alianță cu domnul Țării Românești să nu se prevadă nici o excepție pentru dușmani, adică să fie cuprinși în rîndul acestora și turcii¹⁹⁴ (ținînd seama că domnul fusese mazilit de Poartă în 1639).

După cum spune I. Kemény, principele „a lucrat cu viclenie, deoarece în actul dat de dieta țării nu era vorba de nici o excepție (a dușmanilor), pe cînd în acela dat în numele său se făcea excepție pentru turci și tătari“¹⁹⁵.

Cu toate acestea — temîndu-se în continuare de planurile lui Vasile Lupu — Matei Basarab va păstra bune relații cu G. Rákóczi. Agentul venețian la Poartă putea să afirme — pe baza știrilor sigure pe care le avea —: „tra il Ragozzi et il Mattei Principe di Valachia passa gran confidenza et si intendono bene insieme“ sau că Matei „si trova ben armato et ben s'intende con la Transilvania“¹⁹⁶. După cum remarcă cu spiritul său pătrunzător N. Iorga, G. Rákóczi se întorsese din nou spre cel care se dovedise mai puternic¹⁹⁷.

În același timp, Matei Basarab o încercat a apropiere de Polonia, singura putere care întreținea relații nu prea amicale cu Poarta și în ajutorul căreia începuse să spere¹⁹⁸.

Nici după înfringerea din 1639, otomanii nu și-au părăsit planurile de a-l scoate pe Matei Basarab din domnie. Într-un raport din 1640 către împăratul Ferdinand al III-lea se arăta că sultanul dorea să-l facă pe Vasile

¹⁹² *Călători străini*, V, p. 172; Hurmuzaki, IV 2, p. 508—510. Matei Basarab fusese reconfirmat domn de sultan încă de la 17 dec. 1639 (*ibidem*, p. 509).

¹⁹³ I. Lupaș, *Politica lui Matei Basarab*, p. 150.

¹⁹⁴ Veress, *Documente*, X, p. 73—75; N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. CCI, 214, 217—222.

¹⁹⁵ *Călători străini*, V, p. 134; I. Sirbu, *op. cit.*, p. 179. La 12 martie 1641, Ștefan Kassay afirma însă că la dieta amintită „țara nu s-a învoit să ajute direct pe Matei Vodă împotriva turcilor“ (Veress, *op. cit.*, p. 87). De altfel, îngrijorat de reacția Porții față de marea solie trimisă de Matei Basarab în Transilvania pentru încheierea tratatului, principele a comunicat trimisului său Ștefan Szalanczi că — dacă turcii întrebă ceva despre rostul soliei — să-i liniștească spunîndu-le că au venit doar să aranjeze niște probleme privitoare la dijma din pășunatul oilor, precum și unele chestiuni hisericești! (TM.ŢO, III, p. 63—64). Vezi și I. Lupaș, *Politica lui Matei Basarab*, p. 156.

¹⁹⁶ Hurmuzaki, VIII, p. 24.

¹⁹⁷ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CCII.

¹⁹⁸ Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 106—108.

Lupu domn peste cele trei țări române (*tres Provincias istas christianas, Transylvaniam, Moldaviam ac Transalpinam, sibi suisque dari postulavit*)¹⁹⁹.

În iulie 1640 se știa la Poartă că domnul Moldovei „tot stăruie să i se dea voie să gonească pe domnul Țării Românești, pentru care scop adună într-una trupe și cheltuiește tot ce poate aduna de la bieții supuși”²⁰⁰. Peste o lună se spunea din nou: „se folosesc aici toate mijloacele pentru a pune mina pe domnul Țării Românești”²⁰¹.

În aceeași vreme, G. Rákóczi se străduia să împace pe cei doi domni: la 13 iulie 1640, principele anunță că tratează încheierea unei păci între Matei Basarab și Vasile Lupu, exprimându-și speranța că va realiza curînd înțelegerea dorită, ceea ce nu a reușit²⁰².

În același timp, Matei vodă solicita împăratului Ferdinand al III-lea să intervină la regele Poloniei pentru alungarea lui Vasile Lupu, considerat dușman periculos al țărilor creștine, și cerea ajutorul în cazul unui atac turcesc²⁰³. El se arăta dispus să adopte ca moștenitor pe Mihai Pătrașcu, nepotul lui Mihai Viteazul, aflat în Imperiul habsburgic. Împăratul a răspuns și de această dată tot cu promisiuni, rugîndu-l pe Matei să-i țină cu vorba pe turci pînă cînd se termină războiul din Germania²⁰⁴.

Către sfîrșitul anului 1640, turcii au încercat din nou să-l prindă pe Matei Basarab, trimițînd la el un capugi-bașa; cînd a aflat că acesta a ajuns la hotare, domnul a trimis haraciul la Poartă iar el s-a prefăcut că e bolnav pentru a nu trebui să-l primească imediat pe turc; după două zile — timp în care capugiul a fost ospătat din belșug — acesta a fost primit de domn „care avea în jurul lui destulă straje”, ceea ce l-a determinat pe turc să spună că a venit doar pentru haraci²⁰⁵.

Mai tîrziu, la 20 martie 1641, Sava logofătul relata lui Gheorghe Rákóczi că aflase de la Poartă despre noile planuri ale lui Vasile Lupu, care urmărea să-și dea fiica de soție fiului lui Alexandru Iliș, pe care să-l aducă apoi domn în Țara Românească, după care să treacă și în Transilvania; cei doi domni promiteau 100 000 de galbeni plocoane „în toate părțile”. Sava își exprima temerea că, dacă turcii ar pune mina pe cele două țări românești extracarpătice, ar ocupa apoi și Transilvania și le-ar prefăce pe toate trei în pašalicuri, ceea ce ar determina pe boieri să-și părăsească bunurile și averile. Pentru a împiedica asemenea planuri, era necesar „să întocmim mai multe oști în taină, în afară de oastea țării”, deci o temeinică pregătire militară, de apărare²⁰⁶.

¹⁹⁹ Hurmuzaki, IV/1, p. 656. Vezi și MCRT, X, p. 288—289.

²⁰⁰ N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. 224. La 13 iun. se arăta că încercase să surprindă pe Matei cu ajutorul tătarilor dar vizirul caimacam i-a interzis (*ibidem*, p. 223—224).

²⁰¹ *Ibidem*, p. 225.

²⁰² Hurmuzaki, XVI, p. 3; I. Lupaș, *op. cit.*, p. 156. Vezi și TMAO, III, p. 66—70.

Deși aliat cu Matei Basarab, în sept. 1640 — după moartea mitropolitului Ghenadie al II-lea al românilor ortodocși din Transilvania — Rákóczi a numit mitropolit pe Ilie Iorest, susținut de domnul Moldovei, preferîndu-l lui Meletie Macedoneanul, recomandat de Matei Basarab (I. Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Sibiu, 1918, p. 64—65).

²⁰³ Veress, *Documente*, X, p. 83—85; I. Strbu, *op. cit.*, p. 200—201.

²⁰⁴ CI, 1940, p. 501; Veress, *op. cit.*, p. 92. Rezydentul imperial la Poartă asigura pe împărat că Matei promovează o politică filccreștină (Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 148).

²⁰⁵ N. Iorga, *op. cit.*, p. 227—228.

²⁰⁶ Veress, *op. cit.*, X, p. 89—90. Probabil în legătură cu aceste planuri trebuie pusă intervenția făcută, la 30 apr. 1641, de împăratul Ferdinand al III-lea pe lângă regele Poloniei Vladislav al IV-lea să medieze pacea între Matei Basarab și Vasile Lupu (Hurmuzaki, IV/1, p. 660). La 18—20 oct. 1641, G. Rákóczi pregătise armata deoarece Matei se temea de un nou atac al lui Vasile vodă (ETA, IV, p. 72).

La 24 aprilie 1642 — după ce aflase printr-un om de încredere al său de la Iași că „Lupu vrea să meargă împotriva lui Matei vodă“ —, Rákóczi a cerut solului său de la Poartă să roage pe marele vizir „să înlăture pe acest om neastîmpărat“²⁰⁷.

Gîndurile lui Lupu erau cunoscute și medicului său Scogardi, care — la 13 septembrie 1642 — îi comunica rezidentului imperial la Poartă că domnul Moldovei își pusese mari speranțe că trupele otomane care se întorceau din expediția împotriva Azovului îl vor ataca pe Matei Basarab și-l vor alunga de pe tron²⁰⁸.

În același an, 1642, au avut loc o serie de ciocniri la hotarul dintre Țara Românească și Moldova; la 19 mai 1642, agentul venețian la Poartă relatează: „*le settimane passate sono seguiti atti di ostilità con aggressioni sopra certe ville et habitationi nel confine da una parte et l'altra*“. Matei Basarab s-a plins vizirului, care a chemat capuchehaielele celor doi domni, cerîndu-le cu asprime să se pună capăt certurilor. Ca să-l îmbuneze pe vizir, Vasile Lupu i-a trimis 10 000 de taleri și citeva zibeline „bellissimi“²⁰⁹.

Miron Costin nu vorbește despre asemenea ciocniri; dimpotrivă, el afirmă — într-un text deja citat — că au fost ani de „liniște și pace întemeiată den toate părțile“; „că de au fost cîndva vremi fericite acestor părți de lume, atunce a au fost“.

În același an 1642, Matei Basarab inclina *Cazania* tipărită în țara sa „preaslăvitului și blagocestivului neam al țării noastre și altor tuturor care sînt împrejurul nostru creștini“, creștini care nu puteau fi decît românii din Moldova și din Transilvania, pentru că numai lor li se putea adresa o carte scrisă în românește.

În toamna lui 1642, Vasile Lupu și-a continuat eforturile de a convinge Poarta să-i încredințeze tronul Țării Românești, ceea ce determina pe principele Transilvaniei să intervină prin capuchehaielele sale pentru apărarea lui Matei²¹⁰.

La 14 ianuarie 1643, Vasile Lupu a reinnoit propunerea sa marelui vizir, cerîndu-i să dea domnia Țării Românești fratelui său, Gavril, sau ginerelui său, I. Radzywill, el urmînd să treacă în Transilvania²¹¹, unde populația — în mare parte românească — se va ridica împotriva magnaților maghiari²¹².

Scrisoarea — ajunsă în mina lui G. Rákóczi — arată în mod clar că *Vasile Lupu, ca și Matei Basarab, avea conștiința unității de neam a româ-*

²⁰⁷ Veress, *op. cit.*, p. 120.

²⁰⁸ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 164.

²⁰⁹ *Ibidem* IV/2, p. 517.

²¹⁰ TMAO, III, p. 141—142, 147—148. Instrucțiuni asemănătoare au fost trimise reprezentanților Transilvaniei la Poartă în aug. și nov. 1643, în mart. 1644 etc. (*ibidem*, p. 220, 239—240, 261). După cum rezultă dintr-un raport venețian din 4 oct. 1642, Vasile Lupu „pretendeva la Valachia în premio delle cose da lui fatte per la recuperazione di Assacco“ (= Azov), la care marele vizir a răspuns că cetatea s-a predat datorită temei de oastea turcească, nu ofițierilor și banilor domnului Moldovei (Hurmuzaki, VIII, p. 507).

²¹¹ Temeri de acest fel erau exprimate de nobilul Barkozy ca și de arhiepiscopul de Strigoniu în vara lui 1642: Vasile Lupu urmărea să supună Țara Românească, după care aspira la Transilvania (*si Valachiam Transalpinam sibi subycere potuerit, verendum esse ne et ad Principatum Transylvaniæ aspirat*) (Hurmuzaki, IV 1, p. 662). Știri asemănătoare comunica, la 3 oct. 1642, și prepozitul catolic de Nicopole: turcii aveau de gînd să-l atace pe Matei vodă prin Vasile Lupu, iar trupele otomane să intre în Transilvania și să devasteze țara (*ibidem*, p. 663—664).

²¹² *Ibidem*, p. 663; N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, Vălenii de Munte, 1925, p. 272.

nilor; pe cei din Transilvania domnul urmărea să-i folosească în interesul său, pentru a-i ușura drumul spre tronul princiar. Principalele Transilvaniei va fi înțeles, desigur, ce greșeală săvîrșise cînd nu-l ajutase pe Matei Basarab împotriva lui Vasile Lupu pe care l-ar fi putut înlocui de pe tron la 1637 sau 1639.

În această vreme Vasile vodă avea mare trecere la Poartă, căreia îi făcuse un imens serviciu determinînd pe țarul Moscovei să nu ajute pe cazaci pentru a înlesni astfel ocuparea Azovului de către țurci, ceea ce se petrecuse în vara lui 1642²¹³. Ca recompensă fusese confirmat domn pe viață²¹⁴. Se spunea chiar că marele vizir i-ar fi promis ca răsplată tronul Țării Românești la care Vasile Lupu nu dorea să renunțe în nici un chip²¹⁵.

Se înțelege că, în fața unor asemenea planuri și amenințări, Matei Basarab trebuia să ia măsuri de apărare. În decembrie 1641, rezidentul imperial la Poartă aflate din mediile diplomatice de la Istanbul că voievodul avea mare încredere în puterea sa militară și că era hotărît să reziste otomanilor, dacă aceștia l-ar fi atacat; domnul știa că în cazul în care aceștia ar fi vrut să pornească împotriva lui, nu puteau strînge mai mult de 20 000 oameni din Rumelia și din Dobrogea, efective cărora domnul le-ar fi putut face față numai cu armata sa. Pe de altă parte, se spunea că *Poarta nu vroia să provoace direct pe Matei Basarab deoarece acesta putea să devină un al doilea Mihai Viteazul, care dăduse atît de mult de lucru turcilor*²¹⁶.

La Poartă se știa că Matei vodă dispunea de trupe numeroase (circa 25 000 oșteni) și bine pregătite: „*é cosa certa che il Principe Mattei é ben proveduto di militie havendo tra fanteria e cavaleria circa vinti cinque mille persone, tutta bona gente*“. Boierimea țării era — la rîndul său — hotărîtă să-l urmeze pe domn pînă la moarte. Ținînd seama de această situație, vizirul recunoștea el însuși că nu-i putea face nimic lui Matei Basarab²¹⁷. Dealtfel, după cum s-a remarcat de curînd, ferma poziție a lui Matei vodă, ca și grava criză a Imperiului otoman, conjugată cu războiul istovitor al Cretei (început în 1645), au silit Poarta să păstreze o atitudine de expectativă față de țările române²¹⁸, fapt de care erau conștienți atît Matei Basarab, cit și Vasile Lupu.

În iulie 1643 se aflase în Transilvania că Vasile vodă i-ar fi cerut lui Matei Basarab, printr-un sol, să părăsească tronul, la care bătrînul domn i-ar fi răspuns: „ar trebui să-ți tai capul, dar te iert; du-te și spune stăpînului tău că-l aștept; l-am bătut de două ori, îl voi mai bate odată“²¹⁹, prorocire ce avea sa se implinească peste zece ani.

Deși încheiasse tratate de prietenie cu Matei Basarab²²⁰, Gheorghe Rákóczi I avea în continuare o atitudine duplicitară față de acesta. La 20

²¹³ Veress, *op. cit.*, X, p. 130—133.

²¹⁴ Hurmuzaki, IV 2, p. 519.

²¹⁵ Klein, *Fragments*, III, p. 155. Din opinia lui Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 110—111, meritele lui Vasile Lupu în problema Azovului au fost curînd minimalizate de marele vizir.

²¹⁶ Hurmuzaki, IV/2, p. 519; vezi și IV 1, p. 672; N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CCIV; I. Sirbu, *op. cit.*, p. 199—191; Hurmuzaki, *Fragments*, III, p. 151.

²¹⁷ Hurmuzaki, IV/2, p. 520—521.

²¹⁸ Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 110.

²¹⁹ I. Sirbu, *op. cit.*, p. 206 și I. Lupas, *op. cit.*, p. 157. În vara aceluiași an, Matei Basarab cerea din nou curții din Viena un lied al lipost în Imperiul habsburgic și promitea că va lăsa ca urmîș pe Mihai, fiul lui Niculae Pîtrașcu (I. Sirbu, *op. cit.*, p. 218 și urm.).

²²⁰ Tratatul fusese încheiat la 17 iul. 1643 (Veress, *op. cit.*, X, p. 136—138).

septembrie 1643, trimițând o solie la domnul Moldovei, îl ruga pe acesta să mai amine „mergerea asupra lui Matei vodă“, asigurându-l că acesta, fiind om bătrîn, „azi, mine, ajunge la sfîrșitul vieții“, și că, după moartea lui, principele îl va susține pe Vasile Lupu „sau pe cel pe care-l poștește domnia sa“ să-i ocupe tronul²²¹. Moartea aliatului său, nu renunțarea la planurile lui Vasile Lupu, ar fi simplificat deci lucrurile pentru principele Transilvaniei!

Aflat la Iași pentru a perfecta nunta frumoasei domnițe Ruxandra cu Sigismund, fiul cel mic al principelui, la 4 octombrie 1643, Acațiu Barcsai comunica lui G. Rákóczi condițiile în care Vasile Lupu ar fi dispus să se împace cu Matei Basarab: domnul Țării Românești să-i plătească 15 000 de taleri, pe care-i cheltuisese în 1635 pentru uciderea lui Curt Celebi la Poartă (bani pe care-i mai ceruse și la 1638), să-i acorde despăgubiri pentru pagubele suferite, să alunge pe moldovenii stabiliți în Țara Românească și să-și ceară iertare de la domnul Moldovei prin soli cinstiți. După cum remarcă solul, Lupu stabilise asemenea condiții cu scopul ca Matei să fie pus în situația de a nu le primi, Vasile vodă neavînd interesul să se împace cu vecinul său. Pentru a-i capta bunăvoința principelui, Vasile vodă promitea să facă pentru el de două ori mai mult decît făcuse domnul Țării Românești și să-i asigure „credință“ la Poartă²²².

În această epocă principele Transilvaniei avea mai mult ca oricînd nevoie de liniște la hotare deoarece, la 16 septembrie 1643, semnase cu puterile protestante tratatul prin care se obliga să-i atace pe imperiali; la sfîrșitul aceluiași an, planurile antihabsburgice ale principelui au fost aprobate de sultan, care urmărea să submineze pozițiile curții din Viena în Ungaria²²³.

Deși nu aproba acest război²²⁴, domnul Țării Românești l-a ajutat din nou pe G. Rákóczi I, în martie 1644, cînd a trimis în sprijinul principelui 1 000 de curteni, sub conducerea căpitanului Constantin, care au lup-

²²¹ *Ibidem*, p. 147. Cu toate acestea, G. Rákóczi nu avea o opinie prea bună despre Lupu vodă; înainte de moarte, mărturisea lui I. Kemény, colaboratorul său apropiat, că domnul Moldovei „a făcut, chiar de la început, multe lucruri pe care nu s-ar fi convenit să le facă un creștin“ și-și exprima temeri cu privire la viclenia lui Vasile vodă (*Călături străini*, V, p. 138).

²²² Veress, *op. cit.*, X, p. 152—153. La 1 nov. 1643, Sigismund Prepostváry scria împăratului austriac că nu va fi atacat de G. Rákóczi deoarece acesta era reținut de planurile ambițioase ale lui Vasile Lupu: „Voievodul Moldovei, cu o foarte mare oștire (adăugîndu-se și ajutorul tătarilor), are de gînd să gonească din scaunul său pe domnul Țării Românești și, dacă poate să-l biruie, acel voievod al Moldovei plănuiește numai (*omne propositum id haberet*) să se îndrepte, el și oastea sa, împotriva principelui Transilvaniei“ (N. Iorga, *Recherches dans les archives royales de la Haye*, Buc., 1936, p. 6—7). Din această relație rezultă că primejdia ocupării Țării Românești de către Vasile Lupu era aproape permanentă, ceea ce îl determina pe Matei Basarab să țină sub arme oștile sale. În nov. 1643, agentul olandez la Poartă aflase de o nouă ciocnire în regiunea de hotar între circa 1 000 de ostași „la adunarea birurilor, în care ciocnire au învins muntenii“. Vizirul-caimacam a chemat capuchehajele celor doi domni și le-a comunicat că „va scoate pe amîndoi stăpîinii dacă nu se astîmpără“ (N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 228).

²²³ Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 112. Vezi și A. Szilágyi, *Actes et documents pour servir à l'histoire de l'alliance de George Rákóczy, prince de Transylvanie, avec les Français et les Suédois dans la Guerre de trente ans*, Budapest, 1874 și Eugen Pavlesco, *La participation de la Principauté de Transylvanie à la guerre de trente ans devant l'opinion publique française de 1643—1645*, Iași, 1931 (extras din „Arhiva“, 1931).

²²⁴ Hurmuzaki, IV/1, p. 676; N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. CCVII—CCVIII.

tat în condițiile grele ale iernii împotriva trupelor imperiale²²⁵. Campania a durat citeva luni, dînd prilej oștilor române să-și dovedească priceperea în luptă²²⁶. De pildă, cînd Homonnay — „care avea o oaste aleasă” — se pregatea să atace cetatea Jeszenő, „înainte ca ostașii lui Homonnay să se așeze bine pentru noapte, curtenii i-au atacat pe neașteptate la 16 iulie și i-au pus pe fugă; 200 de oameni au fost uciși; mulți polonezi prinși [...]. Cu acest prilej, curtenii s-au îmbogățit foarte mult”²²⁷.

Politica lui Rákóczi, ostilă Imperiului habsburgic, împotriva căruia lupta cu sprijinul Porții, nu era pe placul lui Matei Basarab, care înțelegea să ducă față de austrieci o politică de cruciadă ca aceea a lui Mihai Viteazul²²⁸; aceasta ar fi fost, după N. Iorga, motivul principal al îndepărtării domnului Țării Românești de aliatul său din Transilvania. „Pentru Matei, care înțelegea a urma față de austrieci politica de cruciadă a lui Mihai Viteazul, această hotărîre, pentru care nu fusese consultat, însemna o ruptură desăvîrșită”²²⁹.

În ceea ce-l privește pe Vasile Lupu, acesta a pierdut o parte din creditul său la Poartă după ce și-a măritat una din fiice cu magnatul polon Ianus Radzywill²³⁰, astfel încît și el era interesat într-o apropiere de Matei

²²⁵ TMAO, II, p. 252—254. După opinia rezidentului imperial la Poartă, marele vizir „închiriasă” lui G. Rákóczi cite 1 000 de călăreți din Moldova și Țara Românească cu 40 000 de taleri, fără voia domnilor acestor țări, ceea ce l-a supărat pe Matei voievod (Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 172). La 28 ian. 1644, solul lui G. Rákóczi la Vasile Lupu arăta că domnul se străduia să obțină de la Poartă aprobare să nu trimită oștenii ceruți de Rákóczi, „pretinzînd că trebuie să vegheze asupra Poloniei” (Veress, *op. cit.*, X, p. 163). La 30 ian. un alt sol al lui G. Rákóczi se afla la Matei Basarab pe care-l zorea să trimită cei 1 000 de călăreți. Ca să-l convingă, solul susținea că Vasile Lupu era gata să dea „și mai mult de 1 500 de călăreți”, ca să-i fie pe plac principelui! (*ibidem*, p. 165—166; vezi și p. 170—174 și N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. CCIX—CCX).

²²⁶ În schimb, cei 1 000 de oșteni trimiși de Vasile Lupu se revoltaseră împotriva comandanților lor, după cum spune domnul într-o scrisoare din 5 apr. 1644 și fugiseră din oaste (*ibidem*, p. 180—181, 187). După opinia lui Miron Costin, *Opere*, p. 120, oastea moldovenească a fost condusă de serdarul Apostol din Orhei.

Ni s-a păstrat o însemnare pe o *Cazanie* a lui Varlaam (1643), cumpărată de un locuitor din Transilvania, Dumitru Galea, de la un moldovean „cînd am mers în Țara Nemțescă” (Francisc Kiss, *Date noi privind circulația Cazaniei lui Varlaam în Transilvania*, în „Steaua”, 1968, nr. 11, p. 127—128).

²²⁷ G. Kraus, *op. cit.*, p. 111. În schimb, la 20 oct. 1644, G. Rákóczi scria fiului său că cea mai mare parte a trupelor muntene fugise, rămînînd doar 200—300 de oameni (MHHD, XXIV, p. 215, 221, 274, 285). Despre rechemarea trupelor române de către voievozii Moldovei și Țării Românești vezi Stephanus Kátona, *Historia critica Regum Hungariae*, XXXII, Buda, 1794, p. 298.

²²⁸ Să nu uităm că, în aug. 1643, Matei Basarab asigurase pe Ferdinand al III-lea că mai bine ar muri decît să uneltească ceva cu turcii împotriva creștinilor; or, G. Rákóczi lupta contra imperialilor sprijinit de turci. În plus, în rîndurile armatei imperiale se afla Mihai Pătrașcu, nepotul lui Mihai Viteazul, cel pe care Matei Basarab dorea să-l lase urmaș la tron (Veress, *Documente*, X, p. 182—184).

²²⁹ N. Iorga, *Istoria romînilor*, VI, p. 118.

²³⁰ Consimțămîntul Porții a fost obținut în sept. 1644. Relațiile bune stabilite de Vasile voda cu Polonia erau uneori exploatate de Poartă în folosul ei; de pildă, în iul. 1646 se spunea că sultanul încredințase domnului Moldovei sarcina de a convinge pe poloni să rămînă neutri pînă cînd Poarta termină războiul cu Veneția (Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 183). De altfel, pentru a obține aprobarea, Vasile voda susținea că va sluji mai bine interesele Porții în Polonia (Veress, *Documente*, X, p. 166). Pe de altă parte, în iun. 1645, tenindu-se de minunile relațiilor sale strînse cu domnul Moldovei, patriarhul grec al Constantinopolului, Partenie al II-ea, ținea să facă cunoscut faptul că asemenea relații încetaseră „per non incorre alle mormorationi che si fano intorno ad esso Principe congiunto con li Polacchi destramente a danni del Tyranno commune” (F. Pall, *Les relations de Vasile Lupu avec l'Orient orthodoxe et particulièrement avec le Patriarcat de Constantinople*. În „Balciana”. VIII, 1945, p. 126).

Basarab; în plus, cei doi domni trebuiau să țină seama de tendințele expansioniste ale lui Gheorghe Rákóczi, care — dacă ar fi reușit să-și extindă stăpânirea în Ungaria, în dauna Imperiului austriac — și-ar fi mărit pretențiile față de țările române extracarpătice. Acestea au fost motivele care i-au determinat pe Matei Basarab și Vasile Lupu să se împace²³¹.

²³¹ Vezi și analiza făcută de Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 114—115, care consideră că Vasile Lupu urmărea „unirea celor trei țări române sub sceptrul său, ca o bază necesară pentru redobândirea neatrănării, prin înfăptuirea și chiar conducerea unei largi coaliții creștine antiotomane“, ceea ce nu prea rezultă din politica domnului Moldovei. Vezi mai sus nota 23.

Capitolul IV

Împăcarea lui Matei Basarab cu Vasile Lupu. Aderarea domnului Țării Românești la proiectele de cruciadă din 1645—1647

Anul 1644 avea să aducă împăcarea temporară dintre domnii țărilor române extracarpătice. Punindu-și întrebarea de unde a venit apropierea dintre domnii celor două țări, N. Iorga spunea: „de la țara însăși, acesta trebuie să fie răspunsul”²³².

Nu este desigur o simplă intimplare că împăcarea a fost realizată prin intermediul a doi cărturari de frunte ai celor două țări: mitropolitul Varlaam al Moldovei și logofătul Udriște Năsturel; cei doi și-au manifestat cu claritate, fiecare în felul propriu, conștiința unității de neam a românilor, conștiință care trebuia să primeze față de neînțelegerile dintre conducătorii lor politici²³³.

Cu un an înainte de împăcarea dintre cei doi domni, în 1643, Varlaam tipărea *Cartea românească de învățătură*, care se adresa la „toată sementia românească”²³⁴, fiind considerată un „dar făcut limbii românești”, vorbită de tot poporul român. Cu asemenea idei, Varlaam putea să medieze ușor împăcarea celor doi domni ai țărilor române.

Inițiativa pare a fi aparținut lui Matei Basarab; la 28 ianuarie 1644, același Acațiu Barcsai — aflat din nou la Iași — scria principelui că domnul Țării Românești ceruse lui Vasile Lupu „să trimită pe episcopul țării și boierii de frunte la Focșani”, un le îi va trimite și el pe ai săi „să se împace și să fică legămînt tare”²³⁵. Nu știm dacă reprezentanții celor două țări s-au întâlnit în felul propus, dar pașii spre împăcare erau făcuți.

²³² N. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 123.

²³³ Nu trebuie să oміtem nici rolul celor trei frați Cantacuzino, din care unul, Constantin, era dregătorul apropiat al lui Matei Basarab, iar ceilalți doi, Toma și Iordache, se aflu la curtea lui Vasile Lupu. Vezi N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, s.v.,

²³⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 104.

²³⁵ Veress, *op. cit.*, X, p. 163—164. Vezi și I. Sirbu, *op. cit.*, p. 225 și urm.: Aceasta nu l-a împiedicat, totuși, pe Vasile Lupu ca, în aug. 1644, să unească din nou la Poartă îndepărtarea lui Matei Basarab de pe tron, care urma să se facă concomitent cu aducerea pe tronul Transilvaniei a lui Moise Székely, fiul principelui învins și ucis de Radu vodă Șerban în lupta de la Brașov din 1603, pe care Vasile vodă dorea să-l însoare cu una din fiicele sale. Aceste uneltiri au fost dăjucate datorită dezvăluirilor făcute de Neagu vodă, care apăra la Poartă interesele lui Matei Basarab. Pentru amănunte vezi Paul Cernovodan, *Din nou despre pretendenții Neagu vodă*, p. 8—10 (cu bibliografie).

La rindul său, Vasile Lupu l-a trimis, în noiembrie 1644, pe Varlaam „cu treabe domnești“ la Țirgoviste²³⁶. Cei doi învățați — Varlaam și Udriște Năsturel — se cunoșteau mai de mult și colaboraseră în folosul neamului întreg. Se știe că răspunsul lui Varlaam la *Catehismul calvinesc* — în predoslovie cărui mitropolitul susține ideea unității de neam bazată pe unitatea de credință — a fost tipărit în Țara Românească, unde textul a fost puțin modificat²³⁷. Aceasta constituie o dovadă certă că reprezentanții bisericii și culturii din țările române extracarpătice luptau împreună pentru menținerea unității poporului român din cele trei țări românești, într-o vreme în care românii din Transilvania erau amenințați cu pierderea credinței datorită prozelitismului calvin, încurajat de G. Rákóczi I²³⁸.

Ca și Varlaam, învățatul Udriște Năsturel susținea în lucrările sale ideea unității poporului român, asociind „neamul românesc“ cu noțiunea de „limbă românească“, știind prea bine că tot neamul vorbește aceeași limbă; de pildă, în prefața la *Evanghelia învățătoare* din 1642, logofătul muntean mărturisea că a făcut traducerea „pe limba rumânească“ pentru a ajuta „neamul nostru“ care locuia în țările române surori²³⁹.

Avind convingerea că fac parte din același neam²⁴⁰, celor doi învățați nu le-a fost greu să alcătuiască „actul de frăție“, al cărui text nu ni s-a păstrat însă. Datarea tratatului de pace se poate face după relația misionarului Bandini, care spunea, la 10 decembrie 1644, că pacea se încheiasse de curind²⁴¹.

„Ca să arate trăinicia schimbării săvârșite în inima lor“, cei doi voievozi înălțară fiecare câte o „biserică de mulțămire către Dumnezeu pe pământul « fratelui » atita timp dușman“²⁴²: Matei Basarab a ctitorit în Vrancea lăcașul de la Soveja (numit și Dobromira = pace bună!)²⁴³, iar Vasile Lupu a ridicat la Țirgoviste eleganta biserică Stelea pe temeliiile unei biserici mai vechi, construită de tatăl său, Nicolae Coci. În pisanie de la Soveja, Matei Basarab arăta că zidise biserica „cu bunăvoia și cu aplecarea spre vrerea noastră a preaiubitului nostru frate, domnul Moldovei, Io Vasilie voievod“;

²³⁶ Sacerdoșeanu, *Predosloviile*, p. 118; I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, p. 232. În toamna lui 1644, Vasile Lupu se temea el însuși că va fi atacat de turci, astfel încât era firesc să caute un reazem în afară; pe lângă apropierea de Matei Basarab, el a încercat să obțină și sprijinul Poloniei. Singurul dintre cei trei principii care se afla în relații bune cu turcii era G. Rákóczi, care dăduse 50 000 de taleri Porții și câpătase un castan de onoare (Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 175). Vezi și Hurmuzaki, IV 1, p. 695.

²³⁷ Vezi mai sus partea a III-a, p. 93. În prefața lucrării, Varlaam laudă pe Udriște pe care-l considera „un iubitoriu de învățăture și socotitoriu credinței celei drepte“ (BRV, IV, p. 190—194).

²³⁸ Despre aceste încercări — la care cei doi domni și mitropoliții lor au răspuns apărînd pe românii din Transilvania — vezi pe larg N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, I, p. 237—256. După cum arată același mare istoric, înainte de a redacta Răspunsul său la *Catehismul calvinesc*, Varlaam „făcu săbor dintr-amîndouă părțile, din Țeara Românească și din Țeara Moldovei“, pornind lupta ca „mandatar al întregii biserici ortodoxe a românilor“ (*Istoria românilor*, VI, p. 133).

²³⁹ BRV, I, p. 340.

²⁴⁰ Adeseori străinii îi confundau pe moldovenii cu muntenii, deoarece erau a eiași neam. Într-un raport din această epocă se spune: „è necessario rimarcare che corre un equivoco nel nome del Moldavo e del Valacco: perché il Matteo (Basarab) ch'in Polonia chiamano Moldavo in Ungheria lo chiamano Valacco, et il Lupulo ch'in Polonia chiamano il Valacco, in Ungheria chiamano Moldavo“ (Hurmuzaki, IX/1, p. 31).

²⁴¹ *Călători străini*, V, p. 240. Vezi și Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 178.

²⁴² N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CCXI.

²⁴³ Pentru corespondența dintre cele două nume vezi documentul din 2 aug. 1646, unde se spune mănăstirea Soveja „ce se chiamă Dobromira“ (Arh. St. Buc., m-re Soveja, X/8).

rindul său, acesta afirma că ridicase Stelea „în zilele fratelui nostru, Io Matei Basarab voievod“²⁴⁴.

În anul 1645 — după ce domnii „să împăcaseră între sine“ — Matei Basarab a trimis o solie de boieri și pe mitropolitul Ștefan la Iași, la nunta fiicei lui Vasile Lupu cu ducele Ianus Radziwill. Vizita mitropolitului Ștefan — care era, ca și Varlaam, un „bun cărturar“ — în capitala Moldovei a contribuit, fără îndoială, la întărirea înțelegerii dintre cele două țări române.

Împăcarea dintre cei doi domni l-a supărat pe principele Transilvaniei, care i-a imputat lui Matei Basarab că a făcut pace fără consimțământul său. În convorbirea pe care a avut-o cu solul lui Rákóczi, la 29 noiembrie 1644, Matei a arătat că nu l-a putut anunța pe principe deoarece acesta era departe, pe teatrul de război cu austriecii; în plus, a trebuit să procedeze repede, deoarece erau mulți tătari la hotare, iar Lupu stătea gata cu oștile. Domnul și-a exprimat mirarea că principele s-a supărat când știa că el l-a îndemnat de atâtea ori să se impace cu Vasile Lupu și că s-a străduit mult pentru aceasta²⁴⁵.

Împăcarea dintre domnii români l-a afectat deci pe principele Transilvaniei și a dus la îndepărtarea vechiului său prieten și aliat din Țara Românească.

La 4 februarie 1645, rezidentul imperial la Poartă comunica împăratului că avusese o întrevvedere secretă cu trimișii lui Matei Basarab care cereau înlocuirea lui Gheorghe Rákóczi pe motiv că acesta a fost „un cap înfierbîntat și un vecin rău și neastimpărat, dar mai ales pentru popoarele și țările din vecinătatea sa a ajuns de nesuferit“. De aceea și nu pentru că ar fi rivnit la Transilvania — pe care o considera mai prejos decît Țara Românească — Matei stăruia ca Rákóczi să fie scos din conducerea principatului, lucru ce era ușor de realizat în împrejurările de atunci²⁴⁶. Domnul Țării Românești nu se putea împăca cu gândul de a fi aliatul unui principe care lupta împotriva creștinilor.

Supărarea cu Gheorghe Rákóczi nu a ținut mult, pentru că — oricît de lacom și trufaș era acesta — era vecinul cel mai apropiat al domnilor din țările extracarpatiche și, în plus, domnea peste o populație în mare parte românească. Între timp, și relațiile lui G. Rákóczi cu imperialii se îmbunătățiseră, după încheierea păcii de la Linz (22 august 1645)²⁴⁷.

În aprilie 1646, slugerul Gheorghe Ștefan — viitorul domn al Moldovei — discuta în Transilvania ideea unei campanii împotriva sultanului, la care ar fi participat 30 000 de moldoveni și 20 000 de munteni; regele Poloniei ar fi venit și el și astfel ar fi atacat Imperiul otoman considerat îmbătrî-

²⁴⁴ Cînd a văzut mînistirea Stelea, în scurtă vreme după ridicarea acesteia, Paul de Alep arăta că Vasile vodă o construise „cînd încheiase un tratat de prietenie“ cu Matei Basarab (*Călători străini*, VI, p. 107).

²⁴⁵ CI, 1940, p. 506. La 20 feb. 1645, principele Transilvaniei scria fiului său că îi va părea rău lui Matei Basarab pentru purtarea sa (TMAO, III, p. 305).

²⁴⁶ Hurmuzaki, *op. cit.*, III, p. 179. Vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 121 și Hurmuzaki, IV/2, p. 700—703. Despre intenția lui Vasile Lupu de a-l alunga pe G. Rákóczi vezi scrisoarea episcopului de Agria din 14 apr. 1645 (*ibidem*, IV 1, p. 698—699).

²⁴⁷ După cum arată N. Iorga, *Stilii și documente*, IV, p. CCXII (care citează pe Zinkeisen), Rákóczi a fost chemat din expediție de poruncile amenințătoare ale turcilor, care „nu voiau să aibă de lucru în părțile de sus ale împărăției lor atunci cînd, tot în august (cînd s-a încheiat pacea de la Linz — N.S.), ei începeau, printr-o biruință, un lung și greu război pe mare cu Veneția“. Vezi și Tahsin Gemil. *op. cit.*, p. 117 și *Cronici turcești*, III, p. 92—96.

nit²⁴⁸. În același timp, la 22 aprilie 1647, reînnoiește pactul de bună vecinătate cu principele Transilvaniei și domnul Țării Românești²⁴⁹.

Cînd, în același an, 1647, s-a ajuns la o tensiune între Rákóczi și Poartă pentru mărirea tributului. Matei l-a îndemnat pe principe la rezistență, sfătuiindu-l să nu se teamă de otomani, căci, dacă vine sultanul, domnul — deși bătrîn — era gata să ia comanda oștirii și să meargă înainte „cu barba lui cea albă”²⁵⁰.

În aceeași vreme, marele vizir urmărea să schimbe și pe Vasile Lupu, de care era nemulțumit pentru relațiile sale cu polonii și cu Radziwill; în ianuarie 1647, bailul venețian afirma că vizirul spusese: „dacă ar putea să scoată pe voievod de acolo, ar fi o cucerire care face cît patru Candii”²⁵¹. Aceasta l-a determinat pe Vasile Lupu să se apropie de Gheorghe Rákóczi I și foarte probabil — cum crede N. Iorga — sa fi jurat din nou pe pactul de „frăție” cu Matei Basarab²⁵².

Împăcat cu vecinul său din Moldova, asigurat de alianța principelui Transilvaniei, *Matei Basarab se putea ocupa acum de planul său mai cît de luptă antiotomană*, plan pe care-l susțineau și popoarele de la sudul Dunării — dornice să scape de sub dominația otomană²⁵³ — și pe care-l vor încuraja un timp și unele puteri străine ca Polonia sau Veneția. După cum am mai menționat, Imperiul habsburgic, fiind angajat cu toate forțele în Războiul de 30 de ani, nu putea participa la o coaliție antiotomană.

Așa cum am arătat mai sus, una din dorințele cele mai mari ale lui Matei Basarab a fost aceea de a contribui la eliberarea popoarelor din sudul Dunării de sub stăpînirea otomană. El expusese această dorință încă din anul 1636 solului polon Krasinski, căruia îi mărturisea „puternica sa dorință

²⁴⁸ În vara anului 1645 — amenințat de tătari — Vasile Lupu arăta că hanul îi opriese niște soli alături lui, cît și „fratelui” Matei, ceea ce dovedește relații bune între cei doi (N. Iorga, *op. cit.*, p. CCXV). În același timp, Curtea din Viena alcătuiă planul unei „confederații” cu domnii Moldovei și Țării Românești împotriva principelui Transilvaniei (Hurmuzaki, IV/1, p. 701—702). La nunta regelui Vladislav al IV-lea al Poloniei cu Maria-Louise de Gonzague, în mart. 1646, cei doi domni au trimis o solie comună „pentru a trata cu regele și senatul chestiunea războiului care se pregătea împotriva turcilor”, după cum va declara Jean Le Laboureur, participant la acest eveniment (Scarlat Callimachi, *Din cărți vechi. Pagini privitoare la istoria românilor*, (Euc.), 1946, p. 94). Vezi și Hurmuzaki, Supl. II 3, p. 18.

²⁴⁹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 26—28.

²⁵⁰ I. Sirbu, *op. cit.*, p. 249—250, 258—259. În legătură cu aceste evenimente ar trebui pus, probabil, refuzul lui Matei Basarab de a plăti banii ceruți de marele vizir, ceea ce a cauzat fuga reprezentanților săi de la Poartă, amenințați să-și piardă viața (Hurmuzaki, IV 2, p. 565).

²⁵¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. CCXX și idem, *Istoria românilor*, VI, p. 142; RIAF, vol. IV, 1885, p. 621.

²⁵² La 18 sept. 1647, G. Rákóczi junior arăta însă că Matei Basarab „nu se poate cîdîni din pricina lui Lupu vedă” care, „arătîndu-se pașnic, îi este dușman” (Véress, *Documente*, X, p. 208).

²⁵³ Vezi și N. Iorga, *op. cit.*, p. 90, care afirmă, „îlulgarii, mai mult decît sirlii, chemară pe Matei, ca șef de cruciată, sprijinită de imycriali. în frîntca lor. ca să reușească astfel viața aceluia «leu bulgăresc» de care se voiește într-una din scrisorile lor”. După cum s-a arătat cu ani în urmă. Îlulgarii își puseseră năni și crânge în Matei Basarab, pe care se gîdeau ca — în caz de victorie — să-l proclame înjărat la Tîrnovo. Vezi D. Gazdaru, *Aportul românesc la reînnoirea culturii și politice a Îlulgariilor* („Cugget românesc”, IV, 1954, p. 7—17) și N. Iorga, *Decenia Elira a Țării Penânești ca fatucană literară*, Buc., 1932, p. 7.

de dezrobire a creștinilor de sub jugul păgîn“, arătîndu-se gata să jertfească pentru aceasta „averile sale care sînt foarte mari“²⁵⁴.

În această direcție domnul mergea pe urmele unor mari înaintași ca Mihai Viteazul, în lupta căruia popoarele de la sudul Dunării își puseseră mari speranțe de eliberare. Precum se știe, numeroase mărturii contemporane glorioasei domnii a Viteazului arată că : „sîrbii, bulgarii și dalmatienii așteaptă pe voievodul Munteniei peste Dunăre“; „creștinii din Bulgaria și de aiurea de dincolo de Dunăre îl așteaptă cu cereri mari și-l îndeamnă zilnic“; vistierul Stavrinov, la rîndu-i, spunea: „sîrbii și bulgarii țineau cu Mihai și așteptau cu nerăbdare să-l vadă trecînd la dinșii să se închine lui“, iar mitropolitul Dionisie Ralyi îl asigura pe domn că „toată creștinătatea de acolo este aplecată către mîria ta“. Mihai Viteazul el însuși declara că sîrbii și bulgarii „îl așteaptă cu dor mare“ ca să-i izbăvească de stăpînirea străină²⁵⁵.

În Matci Basarab — considerat de otomani drept un al doilea Mihai Viteazul — popoarele balcanice (indeosebi bulgarii) și-au pus speranțe asemănătoare. ceea ce dovedește *rolul conducător important pe care-l îndeplinea domnul Țării Românești în sud-estul Europei*²⁵⁶.

Dorința lui Matei vodă de a lupta contra otomanilor rezulta din proiectul de cruciadă alcătuit la 1640 de Angelo Petrica de Sonnino, vicar pa triarhal; acesta redă o convorbire avută cu domnul Țării Românești în care Matei vodă își exprima regretul că principii creștini ai Europei nu au nici un fel de milă pentru atîția creștini aflați sub tirania otomană; împreună cu Vasile Lupu, Matei Basarab se arăta gata să se ridice împotriva turcilor dacă ar fi fost ajutați de principii creștini. Iată textul: „Numitul domn mi-a spus în mai multe rînduri: cum este cu puțință ca principii creștini să n-aibă nici o milă de atîția creștini care se află sub tirania turcilor și să nu se gîndească să răzbune toate jignirile pe care acești turci le aduc lui Hristos Mîntuitorul“ (e detto principe più volte mi diceva come puor essere che li principi christiani qualche volte non habbiano compassione de tanti christiani che sono sotto la tirania del Turco e non li venga pensiero di vendicar tante ingiurie che questi Turchi fanno a Christo Redentore).

Mai departe misionarul catolic afirma: „Un lucru este sigur: cei doi domni sînt totdeauna gata a se răscula împotriva turcilor dacă ar fi încurajați de comun acord de principii creștini“ (Questo è certo che detti principi sono sempre pronti a ribellarsi al Turco, se fossero a ciò animati et aiutati concordemente da principi chistiani).

Fiecare din cei doi principii, ai Țării Românești și Moldovei, declara că „poate ridica, la primul sunet de goarnă, 25 000 de soldați și, deoarece cele două provincii se află abia la o distanță de 15 zile de Constantinopol, pot să ridice armele contra turcilor, spre marea pagubă a acestora“ (a primo

²⁵⁴ *Călători străini*, V, p. 121. Matei Basarab își exprimase intenția de a încerca să ridice la luptă popoarele subjugate de la sudul Dunării în același an 1636, cu prilejul soliei pe care a trimis-o la împăratul Ferdinand al III-lea, într-un moment în care era amenințat și principele Transilvaniei (Hurmuzaki, IV/1, p. 263 și N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 58). După refuzul împăratului, „Matei nu va mai bate la această ușă“. Să nu uităm că, în 1639, domnul făcuse Veneției oferta de a participa alături de ea în lupta contra Imperiului otoman cu 40 000 de ostași (Hurmuzaki, IV/2, p. 499).

²⁵⁵ Vezi vol. *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, Buc., 1975, p. 95—96 (cu bibliografia respectivă).

²⁵⁶ După cum spune N. Iorga, Matei ar fi ridicat arma contra turcilor „dacă în jurul lui ar fi ridicat-o toată lumea, din care oricine arunca această grea sarcină asupra celuilalt“ (*Studii și documente*, IV, p. CCXIV).

suono di tromba può armare 25 mila soldati e, perché sono le dette provincie lontane da Constantinopoli, solo per lo spatio di 15 giornate, possono con gran danno del Turco prender l'armi contro l'istesso)²⁵⁷.

Este vorba deci de o dorință reală de luptă, nu numai de planuri utopice. Din nefericire, lipsit de sprijin din partea celorlalte puteri interesate (în primul rînd Imperiul habsburgic, Polonia și Veneția), Matei Basarab nu și-a putut realiza dorința²⁵⁸.

Dintr-o scrisoare a ambasadorului venețian la Poartă, din 11 iunie 1650, rezultă că planul unei ridicări generale împotriva otomanilor era mai vechi; bulgarii trimiseseră mai multe solii la regele Vladislav al IV-lea al Poloniei, ultima în 1646, arătînd că sint gata să se ridice la luptă și să se unească cu principii din Moldova și Valahia, „che conspiravano nella medesima resolutione”²⁵⁹.

În anul 1647, Pietro Diodato Baksić, arhiepiscopul catolic al Bulgariei, care comanda pe cei ce urmau să se ridice la luptă, a vizitat pe Matei vodă care a promis că va pune la dispoziție 20 000 de soldați ce vor ridica apoi la luptă un număr imens de creștini din Bulgaria și din țările vecine²⁶⁰.

În același an — la sugestia lui Matei Basarab — o solie bulgară a mers la regele Poloniei Vladislav al IV-lea, despre care se spunea că are „o mare bogăție și un suflet de luptător”, pentru a-i cere ajutorul. Matei Basarab

²⁵⁷ *Călători străini*, V, p. 58—59. Textul italian la N. Iorga, *op. cit.*, XX, p. 199. Pentru importanța deosebită ce se acorda domnilor țărilor române amintim faptul că prima tipăritură bulgară, *Abagarul*, a fost editată la Roma de episcopul de Nicopole, Filip Stanislavovici, la 1641, „sub domnia craiului nostru Ibrahim (= sultanul), sub Matei voievodul Munteniei, și sub Lupu cel pașnic din țara Bogdan, poreclit Vasile voievod” (RI, 1933, p. 96).

²⁵⁸ Vezi și I. Sirbu, *op. cit.*, p. 252 și urm. și Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 122, care consideră că, din primăvara anului 1646, Vasile Lupu a devenit „principalul animator al marii acțiuni antiotomane”, în care era antrenat și regele Poloniei; numai că domnul Moldovei a renunțat foarte repede la asemenea planuri. Într-un raport din Viena, datat 2 iun. 1646 se arată că printre cei care urmau să participe la coalitia antiotomana plănuită de regele Poloniei se găsea și domnul Moldovei („Diplomatarium Italicum”, I, 1925, p. 243). În mai 1646 venise la Vasile Lupu ginerele său Janus Radziwill „per disporlo alla pronta esecuzione del concertato con la Maestà Sua” (AIIAI, 1984, p. 151). După opinia lui M. Costin, *Opere*, p. 121, Radziwill l-a convins pe socrul său care „au primit să fie una cu leșii”. Vezi și F. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, Buc., 1914, p. 121—122 și Hurmuzaki, IV/2, p. 549—550.

²⁵⁹ N. Iorga, *Polonais et Roumains. Relations politiques, économiques et culturelles*, Buc., 1921, p. 73; Hurmuzaki, VIII, p. 524. În vara lui 1646, regele polon cu ostile sale se pregătea să coboare spre Cămenia, „spre marea bucurie a ambasadorului venețian pe lângă dînsul, Tiepolo, care credea că a sosit ceasul înfrățirii prin arme” (N. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. CCXVII). Vezi și Hurmuzaki, IV/2, p. 546. Regele Poloniei avea la dispoziția sa și un viitor sultan, pe Iahia, cunoscut și lui Matei Basarab, care se oferise să-l sprijine încă din 1645 (I. Sirbu, *op. cit.*, p. 195 și 238—240, care citează pe Catualdi, *Sultan Iahia*).

Despre proiectul de cruciadă și atitudinea domnilor români vezi pe larg studiul lui Ștefan Andreescu, *Matei Basarab, Vasile Lupu și proiectul de cruciadă din anii 1645—1647* (AIIAI, 1984, p. 147—168), care subliniază faptul că a fost un moment de unitate politică, în care conducătorii țărilor române s-au găsit de aceeași parte a baricadei. „Chiar dacă nu a fost tradus în viață, proiectul de «cruciadă» al regelui Vladislav IV, prin însuși faptul că a fost îmbrățișat în cercurile politice din statele de la Dunărea de Jos, demonstrează elocvent starea de spirit de aici”.

²⁶⁰ În scrisoarea reprezentanților bulgari către Veneția din 1649 se spune că Matei „ținea la dispoziția sa o armată foarte bine pregătită” și că se declara gata să colaboreze cu orașul lagunelor, care lupta pe mare contra otomanilor (*Călători străini*, V, p. 374), fapte confirmate și de alte documente contemporane.

era interesat ca regele Poloniei să participe la expediție și din pricină că se temea de intențiile lui Vasile Lupu ²⁶¹.

Din documentele cercetate de istoricul bulgar Ivan Duicev rezultă că se făcuse planul ca luptele să înceapă la sud de Dunăre, în teritoriile bulgărești, organizându-se în același timp și o răsccoală a bulgarilor; simultan, urmau să declanșeze lupta polonii și venețienii ²⁶².

În numele regelui Poloniei s-a adresat un mesaj lui Matei Basarab prin care i se făcea cunoscut că a fost desemnat principalul conducător al întregului Răsărit (*generalissimo di tutto l'Oriente*) ²⁶³, ceea ce constituia dovada certă a importanței rolului politic și militar jucat de Țara Românească ²⁶⁴.

După mărturiile solului Petăr Parcević, solii au adus scrisori lui Matei Basarab și i-au comunicat cele spuse de rege, iar domnul Țării Românești i-a trimis fără întârziere în Bulgaria ca să anunțe conducătorilor mișcării de eliberare hotărârile luate (*Venuti noi dal gran Matthia con le lettere di sua*

²⁶¹ În memoriul din 1650 se arată că Matei Basarab — care era dornic „să se elibereze de tributul apăsător“ pe care-l plătea Porții — ceruse să fie sprijinit de Vladislav al IV-lea, regele Poloniei, deoarece „ieșind el (= Matei) cu armata din statul său ca să pună stăpânire pe acela al turcului, ar risca să și-l piardă pe al său și să nu-l dobândească pe celălalt, căci avea un mare dușman în spatele său, Vasile, principele Moldovei“, realitate confirmată și de alte mărturii din 1648 (*Călători străini*, V, p. 376). Vezi și I. Sirbu, *op. cit.*, p. 257 și urm. În iul. 1646, Vasile Lupu își exprima speranța față de regele polon că „lucrurile mari stau să se îndeplinească“ (N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 140), iar la sfârșitul lui aug. 1646 același Vasile Lupu se lăuda marelui vizir că el a influențat semnul polon care a torpilat inițiativa antiotomană a coroanei! (Hurmuzaki, IV/2, p. 555). Vezi și Tahsin Cemil, *op. cit.*, p. 124 și AIIAI, 1984, p. 156—157. Prevenindu-i pe otomani de planurile regelui Poloniei (la care inițial aderase), domnul Moldovei vroia să-și dovedească credința față de Poartă.

²⁶² Ivan Duicev, *Petar Parcević și încercările de eliberare ale popoarelor balcanice de sub stăpânirea otomană, în Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII—XIX)*, vol. I, Buc., 1971. Cu prilejul editării relațiilor despre misiunile lui Parcević, Maria Holban — o cercetătoare dotată cu un spirit hipercritic — a pus la îndoială autenticitatea documentelor în cauză, afirmând că „întreaga povestire a soliei lui Parcević din 1647 este o pură invenție“ și că apelurile la ajutorul Veneției și al papei „erau în realitate fără obiect“ (*Călători străini*, V, p. 367—369). În ce ne privește, nu împărtășim această opinie deoarece ea se bazează doar pe presupuneri.

Fără îndoială că între curtea regelui polon și Matei Basarab au existat contacte directe, îndeosebi în perioada 1645—1647, dar acestea nu exclud legăturile cu bulgarii din sudul Dunării; în plus, nimeni nu afirmă că Matei Basarab ar fi trimis o „ambasadă unică“, încredințată lui Parcević, cum susține Ștefan Andreescu (AIIAI, 1984, p. 150, n. 15). Chiar dacă am admite „caracterul fictiv“ al misiunii lui Parcević, nu se poate nega faptul că această misiune se încadra în spiritul epocii și în planurile lui Matei vodă de eliberare a sudului Dunării de sub dominația otomană, cum declara el însuși.

²⁶³ *Călători străini*, V, p. 377. Vorbind despre planurile de cruciadă ale lui Vladislav, susținut de papalitate, de Veneția și de Imperiul habsburgic, Miron Costin afirma că puterile creștine l-au ales pe regele Poloniei „la toată creștinătatea gherenal, adică purtătoriu de oaste împotriva turcului“ (*Opere*, p. 125—126). Vezi și TT, 1887, p. 421—422.

²⁶⁴ În același timp exista și un plan grecesc care-l dorea pe Vasile Lupu împărat. Se spunea anume că patriarhul Partenie al Constantinopolului ar fi declarat că „toți mitropoliții s-au înțeles ca să adune trupe în clipa cînd flota turcească va ieși împotriva venețienilor în Marea Albă și să-l proclame împărat“ pe Lupu (Hurmuzaki, IV/2, p. 585; idem, *Fragmente*, III, p. 144). Calificându-l de „sprijin unic, unică glorie și bucurie a neamului grecesc, lipsit de împărat și de gloria cea mai bună“, Atanasie Patellaros considera că „el (Lupu) e împărat pentru noi“ (Hurmuzaki, XIII, p. 24, 446). Vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 140. Pe cînd Matei Basarab urmărea eliberarea popoarelor de limbă slavă (bulgarii și sîrbii), Vasile Lupu era considerat „împăratul“ grecilor, dovada elocventă a orientării politice diferite a celor doi principii. Vezi și rezervele exprimate de A. Pippidi, *Tradiția bizantină*, p. 205, după care V. Lupu dorea să transfere „imperiul“ pe pămînt românesc.

Maestà... ci spiedi subito in Bulgaria per darne parte del tutto alli capi della fazione). Cînd solia bulgară a trecut pe la Matei, l-a găsit „întinerit de bucurie“ la vestea că s-ar putea organiza o coaliție împotriva turcilor ²⁶⁵.

În Țara Românească exista în această vreme un puternic spirit de cruciadă, de dorință de luptă antiotomană. Nu este o întîmplare că pe turnul pe care l-a zidit pe la 1645 Matei Basarab, la ctitoria străbunului său Neagoe Basarab de la Curtea de Argeș, a pus să fie încastrate alături două steme: stema lui Vlad Dracul, reprezentînd emblema ordinului Dragonul, instituit de Sigismund de Luxemburg și reprezentînd un diagon „creștin“ învingînd un leu cu cap de șarpe, și stema lui Neagoe Basarab, strămoșul și modelul lui Matei, în care apare un unicorn împungînd în piept un balaur. Amîndouă aceste steme „țineau treze speranțele țărilor cucerite de semilună și ale întregii ortodoxii balcanice“ ²⁶⁶,

În aceeași vreme, cumnatul domnului, Udriște Năsturel, își afișează stema familiei sale pe casele nou construite din Herăști: un leu care lovește cu crucea un șarpe agresiv ²⁶⁷. Cele trei steme, realizate la date diferite (1439, 1517 și 1647), arată cit de puternică era ideea de cruciadă în perioada în care se purtau discuțiile amintite mai sus.

Știrea trimisă din Țara Românească a produs o mare bucurie și mari speranțe în Bulgaria, unde poporul credea că se apropia ziua eliberării. Cu-prins el însuși de un mare entuziasm, Parcević a început să susțină că otomanii sînt atît de înpăimîntați încît se temeau ei înșiși că a sosit sfîrșitul dominației lor.

Din nefericire, această stare de spirit nu și-a găsit concretizarea căci regele Poloniei — în care se puseseră mari speranțe — a încetat din viață la 20 martie 1648 ²⁶⁸.

Matei Basarab a păstrat legături cu Parcević, ca și cu Baksić. La 18 decembrie 1649, din Tirgoviște, acesta scria conducătorilor Veneției despre planurile de cruciadă, arătînd că, în 1647 — ținînd seama de „dorința creștinilor și de unirea cu principele Țării Românești, Matei, care avea la dispoziția sa o armată bine pregătită“ — regele Poloniei luase asupra sa misiunea „de a alunga cu totul pe turci din Orient“ ²⁶⁹.

Mai tirziu, la 7 iulie 1650, în cuvîntarea ținută la Veneția, solia bulgară arăta că Matei Basarab fusese chemat în ajutor drept „căpetenie principală“, cu intenția de a-l alege „principe al Orientului“ (principe de l'Oriente), dacă planurile de răscoală împotriva otomanilor s-ar fi realizat ²⁷⁰.

După cum arăta cunoscutul istoric bulgar Ivan Duicev, „la Varșovia și Viena nu existau intenții serioase pentru începerea unui război împotriva

²⁶⁵ *Călători străini*, V, p. 377. În legătură cu aceste evenimente trebuie pusă, desigur, afirmația făcută la Moscova, la 27 ian. 1649, de patriarhul Paisie al Ierusalimului — care trecuse pe la Tirgoviște în iul. 1648 — după care Matei Basarab „era cit pe aici să adune o oaste și a vrut să pustiască toate orașele turcești de pe lingă Dunăre, iar turcul i-a trimis caftan și sabie și i-a poruncit să fie ca pînă acum“ (*Vossoedinenie Ukrainii s Rossiei*, II, 1648—1651, Moscova, 1954, p. 94; cf. AIIAI, 1985, partea a II-a, p. 428).

²⁶⁶ *De la Negru vodă la Neagoe Basarab*, Buc. 1976, p. 188—195.

²⁶⁷ „Monumente istorice și de artă“, 1976, nr. 2, p. 23—26.

²⁶⁸ După opinia lui Miron Costin — bun cunoscător al situației din Polonia — Vladislav nu ar fi putut face nimic deoarece întîmpina rezistența nobilimii care l-a amenințat „în gura mare“ că, dacă trece hotarul, „or ridica alt crai“ (*Opere*, p. 126). Într-adevăr, după cum spune și N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CCXIX, dieta polonă din iul. 1646 a hotărît „să nu înțească în zadar un dușman așa de periculos cum erau turcii“; acest fapt a fost adus la cunoștința Porții de Vasile Lupu.

²⁶⁹ *Călători străini*, V, p. 374.

²⁷⁰ *Ibidem*, p. 376; I. Sirbu, *op. cit.*, p. 288—292; I. Duicev, *op. cit.*, p. 155 și 162.

Imperiului otoman și cu atât mai puțin pentru cauza eliberării popoarelor subjugate. Mulțumindu-se cu promisiuni duioase, ambele capitale europene considerau că războiul Veneției împotriva Turciei ar putea fi folosit pentru un astfel de scop și de aceea Parcević a fost sfătuit să se îndrepte într-acele locuri²⁷¹.

Istoricul bulgar a recunoscut „*importanța participării conducătorilor moldoveni și munteni din secolul al XVII-lea la viața culturală și politică a popoarelor balcanice în general și în special a poporului bulgar, ca și rolul lor în mișcările de eliberare ale bulgarilor*“. După cum arată același istoric, *Matei Basarab era singurul conducător politic care dorea să ajute pe bulgari să se elibereze de sub stăpânirea otomană*²⁷².

Am insistat asupra acestor planuri pentru a scoate în relief importanța deosebită de care se bucurau Țara Românească și domnul său în sud-estul Europei, unde popoarele aservite de otomani le priveau ca pe principala forță politică și militară de la care le putea veni salvarea.

²⁷¹ Ivan Duicev, *op. cit.*, p. 159.

²⁷² *Ibidem*, p. 156.

Sfârșitul conflictului dintre Matei Basarab și Vasile Lupu. Lupta de la Finta (1653)

Anul 1648 avea să readucă pe tapet neînțelegerile dintre Vasile Lupu și Matei Basarab. După moartea regelui Poloniei, Gheorghe Rákóczi I a încercat să ocupe tronul rămas vacant; în octombrie 1648, Vasile Lupu se oferea să ajute la realizarea planului de mărire al principelui, pe care Matei Basarab nu-l aproba. După informații contemporane, domnul Moldovei asigura lui G. Rákóczi: trecerea liberă a oștilor prin țara sa, de unde putea recruta lefegii care doreau să meargă de bună voie, un împrumut de 10 000 de galbeni și sprijin la Poartă; legătura urma să fie întărită și prin căsătoria Ruxandrei, frumoasa fiică a domnului, cu tinărul principe Sigismund Rákóczi, care era cam „bețiv și îngust la minte“, dar căsătoria nu se va realiza ²⁷³. La 10 octombrie 1648, Gheorghe Rákóczi I moare ²⁷⁴, astfel încît toate aceste planuri au căzut.

Profitînd de faptul că G. Rákóczi I — aliatul lui Matei Basarab — murise, Vasile Lupu a căutat din nou să-l izgonească de pe tron pe domnul Țării Românești. În noiembrie 1648 — pe cînd misionarul Baksic se afla la Tirgoviște — „a venit veste din Moldova că acel domn Vasile (Lupu) pornise împreună cu tătarii ca să vină asupra Țării Românești; acest fapt a pricinuit atîta groază în țară încît toți locuitorii din preajma hotarului către Moldova au fugit în păduri și domnul a trimis îndată poruncă în țară să iasă ostășimea la luptă“. Doritor de luptă, domnul spusese boierilor săi: „Cînd vom fi pe cîmpul de luptă, nădăjduiesc să mă vindec“. Peste cîteva zile, însă „a venit vestea că tătarii s-au întors din drum și, astfel, [...] țara a fost liberă, iar oștenii care porniseră, împreună cu căpitaniile lor, s-au înapoiat la casele lor“ ²⁷⁵.

²⁷³ TT, 1887, p. 432-433. Vezi și *Călători străini*, V, p. 140-141, relația lui A. Kemény, care susține că s-ar fi înțeles cu Vasile Lupu asupra acestor condiții, urmînd „să se dea poruncă atît capuchehaielelor principelui, cît și celor ale voievodului (Moldovei), ca să se înțeleagă între ei și să lucreze împreună în această privință, ajutați de protectorii celor două părți“ (de la Poartă). După cum spunea N. Iorga, „era un plan pur moldovenesc, în care Matei — care și el luccrase deosebit în raporturile cu bulgarii, și, prin el, cu Polonia și Veneția — nu intra deloc. Alianța românească își găsește astfel sfîrșitul încă înainte de dispariția, la 10 oct., a ardeleanului“ (G. Rákóczi) *op. cit.*, IV, p. CCXXV).

²⁷⁴ Matei vodă a aflat de moartea bătrînului principe „cu multă inimă întristată“, dar și a exprimat speranța că va trăi și cu noul principe „în bună vecinătate și dragoste“ ca și cu tatăl său (Veress, *Documente*, X, p. 214). Vezi și I. Sirbu, *op. cit.*, p. 266-267. În schimb, la moartea principelui, Vasile Lupu a denunțat tratatul proiectat în 1648 (MIIID, XXIII, p. 15).

²⁷⁵ *Călători străini*, V, p. 255.

În ianuarie 1650 a avut loc un nou moment greu în relațiile lui Matei Basarab cu Poarta: domnul a fost chemat de marele vizir să se închine sultanului; măsura urmărea să stoarcă cât mai mulți bani de la domn, sub amenințarea înlocuirii. Rezidentul imperial la Poartă susținea că Matei vodă era hotărât să se apere la nevoie cu armele, fiind în cea mai bună înțelegere cu Rákóczi; în afară de aceasta — după cum spusese un curier din Transilvania care trecuse prin Țara Românească — locuitorii și armata țării juraseră domnului că-l vor sprijini până la moarte, ceea ce dovedea că Matei se putea bizui pe poporul său ²⁷⁶.

Pentru a nu stîrni însă pe sultan, Matei Basarab a răspuns că este prea bătrîn și anevoios la drum ca să poată merge la Poartă la vîrsta sa înaintată; că sultanul i-a acordat domnia și că el s-a arătat vrednic de încrederea arătată, îndeplinindu-și totdeauna îndatoririle asumate. Dacă Poarta vrea totuși să-l înlăture de pe tron, să-i trimită înlocuitorul, numai acesta să nu fie din familia lui Vasile Lupu pentru că atunci își declină răspunderea pentru ceea ce ar putea să urmeze. În același timp, domnul s-a străduit să cîștige bunăvoința marelui vizir prin daruri bogate ²⁷⁷.

Pentru a-și asigura sprijinul noului principe al Transilvaniei, la 18 februarie 1650, Matei Basarab a reînnoit pactul de alianță mai vechi încheiat cu tatăl principelui; în noua sa formă, pactul nu schimba nimic din situația de pînă atunci ²⁷⁸.

În aprilie, Matei vodă a făcut o încercare de a introduce paritatea de drepturi și obligații în tratatul cu G. Rákóczi; el insista pentru schimbarea tratatului deoarece cel vechi fusese violat de fostul principe care nu-l ajutase împotriva lui Lupu. Solia sa, trimisă la Alba Iulia, arăta că situația domnului se schimbase, că avea o armată puternică cu care asigurase independența țării și cerea principelui să renunțe la darurile în bani și în cai. Ioan Kemény l-a sfătuit pe principe să nu cedeze, pe motivul că Matei Basarab era bătrîn și nu va mai trăi mult.

În toamnă, după ce tătarii pîrjoliseră Moldova, au amenințat că vor face același lucru și în Țara Românească dacă domnul nu le dădea o mare sumă de bani; Matei a luat măsurile necesare, pregătindu-și oastea și săpînd șanțuri de apărare. La cererea sa, Becteș-aga îi răspunde că e liber să bată pe tătari dacă aceștia îl vor ataca; drept recompensă, sultanul se arăta gata să confirme domnia Țării Românești celui pe care domnul l-ar fi numit ca succesor al său ²⁷⁹.

Cumplita pradă la care tătarii și cazacii au supus Moldova ²⁸⁰ l-a convins pe Vasile Lupu că turcii — care încurajaseră acțiunea — nu-i sînt de nici

²⁷⁶ Veress, *op. cit.*, p. 218—219; Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 193.

²⁷⁷ *Ibidem*, p. 193—194.

²⁷⁸ I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, p. 250; Veress, *op. cit.*, X, p. 217—218; I. Sirbu, *op. cit.*, p. 267—271; MHHD, XXIII, p. 27—28; MCRT, XI, p. 68—69.

²⁷⁹ Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 194—195.

²⁸⁰ După spusele domnului, tătarii ar fi făcut pagube de mai multe sute de mii de taleri imperiali (*Călători străini*, V, p. 450); trupele prădalnice ar fi luat 200 000 de vite mari și mici și cai, plus cîteva mii de oameni (*ibidem*, p. 453). Vezi și N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. CCXXXIV, 238. După tătari a urmat prada cazacilor „în biata Moldovă, pe care au cutreerat-o, dînd foc și pîrjol, omorînd și jefuind, prădînd și despuind, pustiind și nimicind cu mult mai îngrozitor chiar și decît tătarii“, după cum se plîngea Vasile vodă la Poartă (Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 195). Cazacii s-au potolit cînd domnul Moldovei a promis că-și va da a doua fiică, pe frumoasa Ruxandra, lui Timuș Hmelnițki, fiul hatmanului cazacilor. Domnul Moldovei a consimțit greu la această alianță matrimonială, cerînd la început sprijinul regatului Poloniei, de la care a căpătat indigenatul la 24 dec. 1650 (Hurmuzaki, *Supl.* II/3, p. 30). Pînă la urmă, a trebuit să se supună după ce a primit

un ajutor pentru a se apăra de tătari. În decembrie 1650, solul Veneției la Poartă relatează că, intrucit nu primea asistență de la Poartă contra tătarilor, Vasile Lupu „*tenta di far una lega con li principi di Transilvania, e Vallacca per liberarsi tutti quanti del tributo che pagano alla Porta*“²⁸¹. Cît de eficace ar fi fost această ligă a celor trei țări române, dacă ea s-ar fi realizat! Vasile Lupu a înțeles prea tîrziu acest lucru.

În februarie 1651, cînd Matei Basarab s-a îmbolnăvit și se punea problema succesiunii la tron, Vasile Lupu a stăruit din nou la Poartă să i se acorde lui domnia Țării Românești, iar fiul său, Ștefăniță, să fie numit domn al Moldovei; însănătoșirea bătrînului voievod i-a spulberat însă speranțele²⁸².

Nesigur din partea turcilor și tătarilor, temîndu-se de uneltirile domnului Moldovei, la 25 aprilie 1651, Matei Basarab a încheiat o nouă învoială cu Gheorghe Rákóczi al II-lea, în care se prevedea în chip expres că principele îl va ajuta pe domn în cazul cînd otomanii ar călca „*convențiile pe care domnul și țara sa le au cu Poarta otomană*“ (*sive ex Turcis qui ab eorum insatiabili rapacitate compulsi, aliquando tentarent pacta, quae ipse princeps et regnum ipsius cum Porta Othomanica habent, conculcare et perfringere et regni locum occupare*)²⁸³. Era o recunoaștere a faptului că Țara Românească se bucura de autonomie pe baza înțelegerilor cu Poarta. „Era cea dintîi recunoaștere a faptului că Țara Românească era un stat de sine stătător, avînd numai anumite înțelegeri cu imperiul sultanilor“²⁸⁴.

Domnul promitea în schimb ajutor împotriva turcilor și tătarilor, ajutor pe care nu a avut prilejul să-l acorde. O impozantă solie munteană, numărînd peste 100 de persoane, l-a vizitat pe principe în septembrie 1651²⁸⁵.

Pentru a nu păți ca vecinul său din Moldova, Matei vodă a luat o serie de măsuri de pază împotriva amenințărilor tătarăști. În luna mai 1651, aflat în Moldova, solul suedez Johann Mayer afirma că domnul Țării Românești se găsea la Tîrgul de Floci, în partea de răsărit a țării, avînd 15000 de oameni pentru pază împotriva tătarilor; Matei Basarab asigurase pe Vasile Lupu că „nu va încerca nici cel mai mic lucru împotriva sa“, singura sa grijă fiind paza împotriva tătarilor²⁸⁶. În iulie 1651 se știa la Poartă că

oraul sultanului (Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 198). Apropierea de regatul Poloniei l-a îndepărtat pe domnul Moldovei de principele Transilvaniei care urmărea coroana Poloniei (Eugène Pavlesco, *Georges II Rákoczy prince de Transylvanie (1618-1660)*, Iași, 1924, p. 41—42).

²⁸¹ Hurmuzaki, IX 1, p. 2. În același an, la cererea lui G. Rákóczi II, Bogdan Hmelnițki se angaja să nu atace pe voievozii Moldovei și Țării Românești (*Vojvodis Utriusquae Vlachiae Moldaviae scilicet et Transilvaniae*) cît timp aceștia vor trăi în bune relații cu principele Transilvaniei (*donec et ipsi iunctam cum praefato eodem celsissimo Dno Principe amicae confederationis jus illibate observabunt*) (Hurmuzaki, V 1, p. 2). Intrucît Vasile Lupu întreținea relații bune cu Polonia — aflată în conflict cu cazacii lui Hmelnițki — acesta avea de gînd să încorporeze Moldova sub autoritatea sa. Vezi Chantal Lemercier — Quelquejay, *Les relations entre la Porte ottomane et les Cosaques Zaporogues au milieu du XVIIe siècle. Une lettre inédite de Bohdan Hmelnickij au Padichah Ottoman* („Cahiers du Monde Russe et Soviétique“, XI, 1970, nr. 3, p. 454—461).

²⁸² Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 211.

²⁸³ MCRT, XI, p. 134; MHHD, XXIII, p. 61—62. Menționăm că, în actul de confirmare ca principe a lui G. Rákóczi al II-lea, se prevedea că acesta era obligat să anere „cu puterea oștii“ pe domniile Moldovei și Țării Românești, dacă i-ar ataca vreun dușman (I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, p. 248).

²⁸⁴ N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 178.

²⁸⁵ I. Sirbu, *op. cit.*, p. 304. O nouă solie, condusă de Udriște Năsturel, a sosit la Alba Iulia în apr. 1652 (*Călători străini*, V, p. 467).

²⁸⁶ *Ibidem*, p. 449.

Matei Basarab „își ținuse trupele mereu gata de luptă“, temindu-se de năvala cazacilor și tătarilor ²⁸⁷.

Relațiile domnului Țării Românești cu tătarii au continuat să fie încordate și în 1652. După un raport al rezidentului imperial la Poartă, din august 1652, fratele hanului tătar ar fi trimis la Matei pe un agă al său ca să-i spună că — dacă vrea să nu plătească ca domnul Moldovei, a cărui țară fusese pustiită de tătari — să-i plătească urgent 80 000 de taleri. Matei vodă a cerut solilor tătari să aștepte citeva zile, timp în care a anunțat Poarta despre pretențiile hanului, precizînd că țara sa nu poate plăti mai mult de un tribut; dacă trebuie să dea tătarilor suma cerută, nu mai poate achita Porții tributul datorat. Poarta i-a răspuns să nu dea nimic tătarilor, după care domnul și-a desfășurat întreaga oștire în linie de luptă pînă la hotarele Moldovei ca să o vadă solii tătarilor, cărora le-a dat următorul răspuns: dacă hanul tătarilor ar fi în același fel cu sultanul, i s-ar plăti suma cerută, dar altfel nu i se dă nimic. Dacă vrea neapărat să obțină cu forța ce dorește, nu are decît să vină; îl așteaptă 50 000 de călăreți sub comanda domnului lor ²⁸⁸. Se dovedea încă o dată importanța forței armate a Țării Românești pentru apărarea libertății țării.

Dacă Matei a reușit să respingă cu demnitate pretențiile hanului tătarilor, nu același lucru putea face cu acelea ale domnului Moldovei care uneltea în continuare împotriva sa cu sprijinul Porții, unde plătea mari sume de bani.

Adversitatea dintre cei doi domni era întreținută cu multă abilitate de Gheorghe Ștefan, marele logofăt al lui Vasile Lupu ²⁸⁹, care l-a anunțat pe Matei Basarab că domnul Moldovei urmărea să-l prindă și să-l predca turcilor, ceea ce l-a determinat pe bătrînul voievod să se retragă spre munți ²⁹⁰, întărîndu-i în același timp hotărîrea de a scăpa de primejdiosul său vecin.

Foarte probabil la îndemnurile marelui dregător moldovean, G. Rákóczi a propus lui Matei, în iunie 1652, să acționeze împreună pentru înlocuirea lui Vasile Lupu, pe care nu avea cine să-l apere ²⁹¹. Matei Basarab a răspuns că nu e momentul oportun pentru atac, deși el nu avea nici o încredere în Vasile Lupu. Bătrînul domn considera însă: „cheltuielile ce ar fi să se utilizeze fără folos pentru aceasta (expediția în Moldova) găsim mai

²⁸⁷ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 208. Despre conflictul polono-cazac și implicațiile sale vezi Maiolino Bisaccioni, *Historia delle guerre civili di questi ultimi tempi*, Bologna, 1653, reproducă parțial în „Arhiva“, 1892, p. 704—726. Importanța lucrării lui Bisaccioni, a fost subliniată de Lizica Papoiu, *Un istoric italian, Maiolino Bisaccioni, despre țările române în sec. XVII* („Studii și materiale de muzeografie și istorie militară“, 7—8, 1974—1975, p. 181—192); vezi și Tâhșin Gemil, *op. cit.*, p. 139—141.

²⁸⁸ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 217—218. La 27 iul. 1652, Matei Basarab anunța pe I. Kemény că — deși era vremea pentru lucrul cîmpului — „oștile noastre sînt toate idicate și în tabără“; dacă le-ar fi lăsat la vatră, vrăjmașii săi l-ar fi atacat (Veress, *Documente*, X, p. 249).

²⁸⁹ După cum spune Miron Costin, *Opere*, p. 135, ca sol al lui Vasile Lupu, Gheorghe Ștefan „mai multe adăogea spre vrajbă și, în locul trebilor stăpînu-său, în solii au aședzat treaba sa spre domnie“. Încă din 1651, logofătul îndemnuase pe principe să atace pe domnul Moldovei, ceea ce acesta se arăta dispus să facă (I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 308).

²⁹⁰ TMAO, III, p. 427 și urm.

²⁹¹ După cum arăta E. Pavlesco, *op. cit.*, p. 46, alianța (forțată) a lui Vasile Lupu cu hatmanul cazacilor l-a izolat de toți vecinii: regatul Poloniei — cu care domnul întreținuse relații bune — îl privea cu suspiciune deoarece se afla în război cu cazacii. Pînă și otomanii se temeau că Vasile Lupu va deveni prea puternic cu sprijinul cazacilor pe care-i bănuiau că vor să ocupe Moldova (Hurmuzaki, IX/1, p. 4).

bine a le îndrepta către alte scopuri mai vrednice“, dovedind, din nou, dorința sa de pace. Domnul explica principelui că Țara Românească nu are o situație atât de bună ca Transilvania. El arăta mai departe că nu se teme de turci, al căror împărat este un copil, iar sfinții săi se schimbă zilnic; de două ori încercaseră să-l mazilească, dar el a rezistat. Tonul scrisorii domnului era deosebit de optimist și dovedea cât de mult conta pe alianța cu Transilvania: „de cine să ne temem, dacă țările noastre vor păstra buna înțelegere de pînă acum? În afară de Dumnezeu, de nimeni“²⁹².

După cum informa rezidentul imperial la Poartă, la 12 decembrie 1652, domnul Moldovei își sprijinea pretențiile la tronul lui Matei vodă pe mari sume de bani, iar dușmănia dintre cei doi domni reizbucnea ca niște flăcări vii. Toată lumea cunoștea pregătirile de război ale celor doi rivali; Matei își ținea oastea gata de război, contînd și pe sprijinul lui Gheorghe Rákóczi al II-lea, în timp ce despre Lupu se spunea că — bazîndu-se pe ajutorul cazacilor și tătarilor — dorea nu numai Țara Românească, dar și Transilvania²⁹³.

Anul 1653 avea să aducă deznodămîntul conflictului dintre Matei Basarab și Vasile Lupu, conflict terminat cu victoria domnului Țării Românești și înfrîngerea voievodului Moldovei, care-și va pierde tronul și va fi silit de proprii săi supuși să-și părăsească țara. În acest conflict a fost antrenat și principele Transilvaniei; de această dată, Gheorghe Rákóczi al II-lea a adus o contribuție de seamă la alungarea lui Vasile Lupu, care-i amenința și tronul său.

Există o informație foarte bogată despre luptele din 1653, „dar negocierile și mai ales cele de la început, care pregătiră ciocnirile oștilor, acelea nu se desfac bine din întinericul în care au fost cu intenție cufundate“²⁹⁴.

După G. Kraus, nemulțumirea lui Vasile Lupu împotriva lui G. Rákóczi al II-lea fusese cauzată de refuzul lui Sigismund, fratele principelui, de a lua de soție pe fiica domnului Moldovei; după căsătoria acesteia cu Timuș Hmelnițki, fiul hatmanului cazacilor, și bazîndu-se pe ajutorul acestora, domnul „a căutat să se răzbune [...] și să spele această necinste. Ca urmare, Lupu vodă a uneltit cu împăratul roman Ferdinand al III-lea, cu palatinul Francisc Wesselényi și cu vizirul din Buda împotriva lui Rákóczi și a lui Matei vodă“²⁹⁵.

²⁹² I. Lupaș, *Politica lui Matei Basarab*, p. 161; I. Sirbu, *op. cit.*, p. 310—311; MHHD, XXIII, p. 99—103.

²⁹³ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 220—221. Vezi și scrisoarea din 23 aug. 1652, unde se arată că Vasile Lupu urmărea să ocupe pentru sine Țara Românească pe care o dorea de multă vreme (*a longo tempore*) și să lase Moldova lui Timuș Hmelnițki (Hurmuzaki, V/1, p. 9). Intențiile lui Vasile vodă erau cunoscute și lui G. Rákóczi al II-lea care îl pira la Poartă că are poște regale și că dorește toate cele trei principate pentru sine (I. Sirbu, *op. cit.*, p. 319—320). Miron Costin sesizase și el faptul că, după alianța cu cazacii, Vasile vodă devenise amenințător față de cei doi vecini; lui Rákóczi îi cerea „să șadză mlcom“, că altfel va păți ceva neplăcut din partea tătarilor. Pericolul i-a făcut pe Rákóczi și pe Matei vodă — „nepriietinul vechi“ — să se sfătuiască împreună (M. Costin, *Opere*, p. 135).

²⁹⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CCXLII.

²⁹⁵ G. Kraus, *op. cit.*, p. 152. Cu toate acestea, N. Iorga susține că „începătura tulburărilor nu trebuie căutată în ambiția lui Lupu, care în ultimele timpuri se mai potolise“ (*op. cit.*, p. CCXLII). „Atacul contra moldoveanului a venit de la Rákóczi, înțeles de mult cu logofătul doritor de domnie“ (idem, *Istoria românilor*, VI, p. 194).

Planurile lui Vasile vodă erau mai ambițioase ca niciodată: el urmărea să ajungă principe al Transilvaniei, să lase Moldova ginerelui său Timuș, iar în Țara Românească să pună domn pe unul din frații săi ²⁹⁶.

Trimițind „mari daruri și plocoane” împăratului, palatinului Ungariei și pașei de Buda și bazându-se pe sprijinul lor, Vasile Lupu făcuse planul „să-i atace cu ajutorul cazacilor, la o anumită dată, pe principele Rákóczi și pe Matei vodă, izgonindu-i pe amândoi din țările lor”. Pașa de Buda — lacom de bani — a deconspuat însă aceste planuri, trimițând scrisoarea lui Rákóczi și lui Matei Basarab, „cu nădejdea că va dobîndi și de la ei daruri și plocoane”. Cei doi principii și „prieteni buni” i-au trimis, într-adevăr, pașei „daruri și peșcheșuri însemnate”, rugîndu-l să împiedice realizarea uneltirilor lui Vasile Lupu, ceea ce pașa a promis. El a anunțat însă pe domnul Moldovei că principele Transilvaniei și domnul Țării Românești „au prins de veste de vicleniile și uneltirile lor”, ceea ce l-a determinat pe Lupu să fie mai circumspect.

După ce a primit asigurări de la Ferdinand al III-lea că-i va trimite ajutor, domnul Moldovei a prins mai mult curaj; a trimis lui Rákóczi scrisoarea primită de la pașa din Buda, ca și scrisoarea principelui și a lui Matei vodă către pașă, pe care acesta le dăduse lui Lupu, și a acuzat pe principele Transilvaniei de necredință.

Ca să dovedească vinovăția lui Lupu, G. Rákóczi al II-lea, la rîndu-i, i-a trimis scrisorile pe care domnul Moldovei le expediasse pașei din Buda și pe care acesta le dăduse principelui; văzînd scrisorile, Lupu „rămase uluit și înspăimîntat” și trimise la principe pe marele său logofăt Gheorghe Ștefan „ca să potolească lucrurile” ²⁹⁷.

În felul acesta — cum spune G. Kraus — domnul Moldovei „dădu oile în paza lupului”, pentru că principele Transilvaniei — în înțelegere cu Matei Basarab — l-a ales chiar pe Gheorghe Ștefan ca înlocuitor al lui Vasile Lupu, urmărind să se răzubne astfel pe domn pentru necredința sa.

Ni s-a păstrat scrisoarea-legămînt a logofătului Gheorghe Ștefan și a serdarului Ștefan dată lui G. Rákóczi, în care aceștia promiteau sub jurămint că, dacă „Măriei sale craiului”, „i să va face milă de această săracă țară” și va lua „de deasupra” lor pe Vasile vodă, cînd vor porni oștile, „unul dintre noi vom merge cu oștile Măriei sale, iar celălalt dintre noi vom fi împotriva lui vodă, ca nice să poată a stringe oști, nice el să poată scăpa”. Ei se angajau, de asemenea, ca să restituie principelui „ce va cheltui Măria sa pentru acest lucru, la turci și la tătari”, precum și plata oștirii; cit privește averea fabuloasă a lui Vasile Lupu, cei doi promit „vom nevoi cu toată puterea noastră ca să meargă în miinile Măriei sale” ²⁹⁸.

După opinia lui N. Iorga, această înțelegere s-ar fi încheiat la începutul anului 1653, în timp ce Matei Basarab stăruia pe lingă principe pentru înlocuirea lui Lupu ²⁹⁹.

²⁹⁶ După versiunea cunoscută lui Bissaccioni, planurile erau altele: „Basilio havesso concertato con il Chmelnieski di levare al prencipe Matthia la Valacchia, et al Ragotski la Transilvania, per dare la prima al figlio di Bogdano, et la seconda al figlio di esso Basilio. et godendo esso la Moldavia haverebbono fatta tra tutti quattro una potente monarchia” („Arhiva”, 1892, p. 705).

²⁹⁷ G. Kraus, *op. cit.*, p. 152—153. Vezi și N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 207, 216.

²⁹⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 29 și I. Sirbu, *op. cit.*, p. 322—323.

²⁹⁹ N. Iorga, *op. cit.* Miron Costin nu precizează cînd anume s-a înțeles logofătul cu domnii celorlalte două țări; el spune doar că, „după ce s-au gătit lucrurile spre domnie”, Gheorghe Ștefan s-a înțeles prin jurămint „cu o samă de boieri în țară” (*Opere*, p. 135—136).

După unele știri, Gheorghe Ștefan — fiind „foarte apropiat“ de Vasile Lupu și cunoscându-i tainele — l-ar fi anunțat atît pe G. Rákóczi al II-lea cît și pe Matei vodă de intențiile stăpînului său; pe primul că Lupu ceruse turcilor să numească pe fratele său principe al Transilvaniei, iar pe cel de-al doilea că domnul Moldovei ceruse la Poartă să-l „răstoarne“ pe Matei „pentru a lua scaunul Țării Românești pentru fiul său, voievodul Ștefăniță“³⁰⁰.

Asemenea ambițioase planuri, care amenințau atît tronul lui Rákóczi, cît și pe cel al lui Matei Basarab, i-au determinat pe cei doi principii să se unească pentru a putea face față primejdiei ce-i amenința deopotrivă. După opinia cronicarului Țării Românești — care nu știe de înțelegerea dintre Rákóczi și Gheorghe Ștefan — în 1653, Matei vodă și principele Transilvaniei „sfatuitu-s-au amîndoi cu taină mare ca să-și ia vrăjmașul deasupra lui, că nu să mai poate răposa de dinsul“; ca urmare, cei doi principii „făcură sfat și legătură“ cu Gheorghe Ștefan „ca să prinză pe Vasile vodă și să fie el domn“³⁰¹.

Fără îndoială că pornirea celor doi împotriva incomodului vecin de la estul Carpaților a fost alimentată și de intrigile lui Gheorghe Ștefan³⁰², care urmărea să ocupe tronul Moldovei. După unele știri, pentru a slăbi puterea de apărare a lui Vasile Lupu, marele logofat îl determinase să-și dizolve oastea de mercenari, pe motiv că nu avea cine să-l atace.

Într-o serie de scrisori ale sale către diverși conducători din Polonia, principele își va justifica acțiunea împotriva lui Vasile Lupu prin modul nedemn în care domnul Moldovei l-a tratat pe el și pe Matei Basarab (*interim controversiae Nobis intervenire cum Basilio Vajvoda, qui Nos et Principem Valachiae Matthaeum modis indignissime tractans*). Acțiunea militară din Moldova urmărea să scape țara de tirania lui Vasile Lupu. În aceste scrisori Matei este numit: „*Confoederatus Noster Illustrissimus Dominus Vajvoda Transalpiniae Valachiae*“³⁰³.

După ce Gheorghe Ștefan a acceptat să intre în conjurația ce urmărea să alunge pe Vasile vodă din țară, cei doi principii „au gătît în taină oștile și le-au trimis în Moldova“³⁰⁴.

³⁰⁰ *Călători străini*, VI, p. 75. După cum aflase Paul de Alep, Vasile Lupu era acuzat că urmărea să cucerească „cu sabia și cu sprijinul cazacilor“ Transilvania și Țara Românească (*ibidem*, p. 73).

³⁰¹ *Istoria Țării Românești*, p. 108—109. După opinia lui Paul de Alep, între cei trei se stabilise o înțelegere; Gheorghe Ștefan s'ngenunchiase înaintea celor doi principii „și se înțelesese cu ei ca să lucreze laclaltă, uniți“ (*Călători străini*, VI, p. 74).

³⁰² După cum se spune într-un raport trimis din Polonia în mai 1653, Gheorghe Ștefan a fost „capo e macchinatore“ pentru înțelegerea dintre Rákóczi și Matei vodă contra lui Vasile Lupu; „havendo la chiave dei secreti di quel Palatino (= Lupu) havesse potuto facilmente persuadere a Principi di Moldavia (= Valachia) e Transilvania esser a'oro interessi necessario di cacciarlo da quel dominio“ (Hurmuzaki, IX/1, p. 19). Rolul lui Gheorghe Ștefan în învrăjbirea celor doi voievozi era cunoscut și cronicarului Mustafa Naima, care afirmă că logofătul „a băgat atîta intrigă între ei, încît aga Matei s-a hotărît să pornească cu oaste și să ducă luptă împotriva Moldovei“. Matei Basarab sconta și pe faptul că regele Poloniei fiind în conflict cu cazacii, aceștia nu-l vor putea ajuta pe Lupu (*Cronici turcești*, III, p. 104).

³⁰³ Szilágyi Sándor, *Okmánytar II. Rákóczi György*, Budapesta, 1874, p. 674—689. Vezi și Hurmuzaki, V/1, p. 15, unde G. Rákóczi preciza într-o altă scrisoare: „Nos imposterum una cum Matthaeo Vajvoda Transalpino, in defendendis duobus Regnis, maiorem curam et sollicitudinem adhibebimus“. Era deci vorba de o luptă de apărare împotriva planurilor lui Vasile Lupu.

³⁰⁴ Miron Costin, *Opere*, p. 136. Ordonanța de trimitere a trupelor transilvănene în Moldova, datată la începutul lunii aprilie 1653 (stil nou), a fost publicată în *Magyar Történelmi Tár*, vol. XVIII, p. 62; cf. E. Pavlesco, *op. cit.*, p. 51. La 2 apr. 1653, principele ordona bistriștenilor să închidă trecerile spre Moldova (Hurmuzaki, XV/2, p. 1 213).

Rákóczi a trimis „în cea mai mare taină“ citeva mii de oameni sub comanda lui Ioan Kemény, care cunoștea bine Moldova, cu porunca să atace pe neașteptate pe Vasile Lupu. „Pentru ca acesta să nu-și dea seama și să nu hănuiască ceva, principele îi trimise lui Lupu vodă în dar, prin Ioan Boros, care știa și el urzeala, două butoaie cu vin unguresc, pentru ca Boros — care-l cunoștea pe Lupu foarte bine — să bea cu el acest vin bun unguresc și să-l țină pe loc pînă ce Ioan Kemény va sosi din munți cu oastea sa“³⁰⁵. Planul era foarte bine alcătuit și el urmărea să asigure atacarea lui Vasile Lupu prin surprindere.

Gheorghe Ștefan se înțelesese cu Constantin Ciogolea spătarul și cu Ștefan serdarul — comandantii armatei moldovene — să participe împreună cu oștile lor la conspirație, să-l prindă pe neașteptate pe Lupu și să-l ucidă³⁰⁶.

Între timp, „pînă a nu veni oștile“, Gheorghe Ștefan trăia momente de mare tensiune. Într-o zi, stînd în spătăria cea mare cu toiagul de dregator la gură, Toma și Iordache Cantacuzino „în chip de batjocură îi ziseră: «logofeate, ce ții toiagul la gură, pare-ți că zici în fluier?»». La care logofătul a răspuns, plin de spirit: „așa este, că zic în fluier să-mi coboare caprele de la munte“³⁰⁷. Gheorghe Ștefan avea în vedere oștile ce înaintau în țara, fără știrea domnului, pentru a-l instala pe el pe tron.

Știind de înaintarea oștilor transilvănene spre capitala țării și urmărind să iasă înaintea lor, Gheorghe Ștefan a cerut permisiunea lui Vasile vodă să plece la moșia sa Bogdana-Bacău, sub pretext „că-i ieste giupineasa spre marte“. Văzindu-l cu „fața scornită de mare mîhniciune“³⁰⁸, Vasile Lupu i-a dat drumul să plece, spunîndu-i „să afle lucrul pre voia sa!“, cu alte cuvinte, urîndu-i succes în întreprinderea sa. După cum spune Miron Costin, „neștiutoriu gîndul omului spre ce menește!“³⁰⁹.

Pentru datarea acțiunii lui Gheorghe Ștefan, dispunem de o însemnare contemporană, unde scrie că s-a făcut „cînd s-a ridicat Ștefan vodă asupra

După opinia lui G. Kraus, *op. cit.*, p. 154, lui G. Ștefan i s-ar fi pus la dispoziție „citeva mii de oameni“; cifra de „aproape treizeci de mii de ostași“, indicată de Paul de Alep, este evident exagerată (*Călători străini*, VI, p. 74). Pentru plata acestor oști, Gheorghe Ștefan folosise suma de 20 000 de taleri încredințată lui de Vasile Lupu pentru apărare, țării; după scoaterea sa din domnie, Ștefăniță Lupu i-a confiscat „moșiile toate și blăn de sobol“ (T. Codrescu, *Uricarul*, XI, p. 210). Vezi și cronicăa lui Ioachim Jerlich, unde se spune că fostul logofăt a strîns oaste „chiar cu banii lui Vasile vodă, de la care împrumutase 20 000 de galbeni“ („Arhiva istorică“, II, 1865, p. 15). Știri interesante despre această problemă ne oferă studiul lui C. A. Stoide, *Date noi cu privire la relațiile de după 1653 dintre Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan* (AIIAI, XII, 1975, p. 171—176), din care rezultă că domnul îi dăduse marelui său logofăt 20 000 de taleri „să stea la dînsul în taină“, dar logofătul devenit domn îi cheltuisese „cu oștile“.

³⁰⁵ G. Kraus, *op. cit.*, p. 154. Vezi și I. Sirbu, *op. cit.*, p. 327.

³⁰⁶ După unele informații, Vasile Lupu urma să fie prins sau ucis în duminica Floriilor, la ieșirea din biserică (E. Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 229 și *Călători străini*, VI, p. 74). Exact în aceeași zi, Gheorghe Ștefan intra în Iași, dar Vasile Lupu a scăpat! După Miron Costin, *Opere*, p. 136, ziua în care oștile transilvane și muntene urmau „să iasă în țară“ era „tocma în sărbătorile Paștilor“.

³⁰⁷ I. Neculce, *Leopisețul țării Moldovei*, ed. G. Ștrempel, Buc., 1982, p. 182—183.

³⁰⁸ Cronicarul Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, p. 105, afirmă că Gheorghe Ștefan a plecat din Iași după ce i-a venit vestea lui Vasile vodă că oștile muntene și transilvănene au intrat în țară; atunci logofătul „începu a șterge la ochi cu năframa“, spunînd domnului că-i moare soția și că trebuie să plece să o îngroape. Vezi și Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 230. Este vorba deci de o stratagemă pusă la cale cu destulă pricepere; ea vădește însă din partea lui Vasile Lupu o surprinzătoare lipsă de prevedere.

³⁰⁹ M. Costin, *Opere*, p. 136—137. Același cronicar ne spune că Vasile Lupu a fost avertizat de cele urzite de Gheorghe Ștefan, dar nu a crezut (*ibidem*, p. 136).

lui Vasile vodă din țara sa. Și au venit într-ajutor lui Ștefan vodă mulțime de unguri (= transilvăneni) și a alungat Ștefan vodă pe Vasile vodă pînă în Țara Leșească, pînă la Camenița. În anul 7161 (1653), în luna martie, ziua 25, s-a ridicat, ca să se știe“³¹⁰. Înseamnă deci că acțiunea trupelor aliate a început la data amintită, iar peste cîteva zile Gheorghe Ștefan era deja domn la Iași. *Spectaculoasă răsturnare de situații!*

După plecarea logofătului, spătarul Ciogolea — temindu-se de urmările acțiunii sale — l-a anunțat pe Vasile Lupu de uneltirile acestuia, dar încercarea domnului de a-l prinde pe Gheorghe Ștefan a dat greș; trupele trimise după el au fost întinpinate la Bacău de străjile oștilor lui I. Kemény³¹¹. În același timp, oștile trimise de Matei Basarab, sub comanda lui Diicu Buicescu³¹², înaintau și ele în sudul Moldovei, pentru a face joncțiunea cu trupele lui I. Kemény.

După opinia lui G. Kraus, deși Kemény „avusese o înțelegere cu Matei vodă, cînd și în ce loc se vor întîlni și unde trebuiau să se aștepte oștile una pe cealaltă ca să treacă la atac cu forțele unite [...], după ce trecu munții nu voi să aștepte, ci dori să dobîndească singur prețul și rodul izbînzii. El mărse mai departe în urmărirea (oștirii) lui Lupu, ostașii lui îi uciseră pe toți fugarii întîlniți în cale, punind mina pe toate carele și tunurile“³¹³.

În fața acestei situații grave, Vasile Lupu „să mira încotro va năzui? I.a turci să temea de pira țării și de lunicoasă lirea turcilor și cu grije. La căzaci iarăși să feriia, să nu-și mai strice nunele de la turci. Iară a sta împotriva oștilor ce-i venia asupra, nu era cum, neavînd nici oaste gata și țara fiind toată cu ură și gata la lucrul nou: că Orheiul, ce era capete, era tot de-a lui Ștefan logofătul“³¹⁴. Cea mai bună soluție a fost „să năzuiască la cetatea Hotinului“ și, în același timp, să anunțe pe Bogdan Hmelnițki de cele întimplate și să-i ceară ajutor grabnic împotriva dușmanilor aflați în țară³¹⁵.

³¹⁰ „Arhiva românească“, 1940, p. 112—113. După părerea lui W. Zekely, *Unele precizări cronologice privind mișcările social-politice desfășurate în ultimul an al domniei lui Matei Basarab* („Istros“, Brăila, 1981—1983, p. 300—301), plecarea logofătului a avut loc în noaptea de 23—24 mart. sau 2—3 apr. (stil nou), dar opinia sa nu este exactă, ținînd seama de însemnarea contemporană.

³¹¹ M. Costin, *op. cit.*, p. 137—138 și Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 230. Vasile Lupu a fost surprins de vestea aflată despre oștile transilvane intrate în țară „nefiind gata de nemică“ (M. Costin, *Opere*, p. 139).

³¹² După opinia lui Paul de Alep, Matei vodă l-ar fi trimis pe nepotul său Diicu Buicescu cu oștile în Moldova „în taină, fără știrea boierilor săi, căci, dacă aceștia ar fi știut, i-ar fi ucis pe amîndoi și nu i-ar fi lăsat să atragă asupra lor o nenorocire veșnică“ (*Călători străini*, VI, p. 133). Aceasta dovedește că expediția în Moldova nu era aprobată de boierimea munteană.

³¹³ G. Kraus, *op. cit.*, p. 155. Vezi și Hurmuzaki, IX/1, p. 20, unde se arată că în Moldova au intrat mai mult de 15 000 de transilvăneni „senza resistenza, e con grandissime devastazioni“. În timp ce „fruntea oștilor ungurești“ (= transilvane) se afla la Roman, Diicu Buicescu de abia plecase din Focșani (M. Costin, *Opere*, p. 140). Vezi și scrierea lui G. Rákóczi al II-lea din 15 apr. 1653 (Hurmuzaki, XV/2, p. 1213).

³¹⁴ Vezi și *Cronici turcești*, III, p. 105, unde se reproduce știrea dintr-o cronică osmană, după care domnul Moldovei și-a făcut următoarea socoteală: „Oastea Țării Românești este o armată mare și între boierii țării mele au intrat zizăanii și nu este cu putință să te războiești, bîzîindu-te pe o oaste cu păreri deosebite“. Din această pricină, el și-a ridicat toată avuția și vistieria și a plecat la Hotin. Aflînd de fuga rivalului său, Matei Basarab s-ar fi întristat pentru că nu l-a putut prinde.

³¹⁵ M. Costin, *Opere*, p. 140; *Călători străini*, VI, p. 74; Hurmuzaki, V/1, p. 15 etc. La 24 apr. 1653, G. Rákóczi cerea bistrișenilor „să cerce dacă drumul e sigur spre Hotin“ (Hurmuzaki, XV/2, p. 1214).

Deși Miron Costin susține că Vasile Lupu „cu toată casa și curtea și cu boierii de curte” au plecat spre Hotin, fără să încerce vreo rezistență în fața trupelor ce înaintau spre Iași (fapt confirmat și de G. Kraus), Radu Popescu afirmă că „Vasile vodă încă ce au putut stringe oști degrabă le-au luat și au ieșit înainte la Podul Liloaii (= Iloaei). Acolo, lovindu-se oștile, au biruit Gheorghe logofătul și au fugit Vasile vodă”³¹⁶.

Nici Paul de Alep — aflat la Iași în această vreme — nu știe de vreo luptă, ci doar de faptul că Vasile Lupu a fost trădat de oștile sale; după același autor, dacă domnul nu ar fi trimis pe nepotul său să strice un pod și să întirzie astfel înaintarea oștilor transilvănene și muntene, acestea l-ar fi prins pe Vasile Lupu chiar în Iași³¹⁷.

Atmosfera de teamă și nesiguranță ce domnea în capitala Moldovei ne este descrisă de același Paul de Alep, martor al evenimentelor: „groaza și înfiorarea au cuprins populația orașului [...]. Toți negustorii și orașenii s-au adunat și și-au dus lucrurile în mănăstiri; s-au întărit acolo, făcând baricade de trăsuri în jurul fiecărei mănăstiri. O mare spaimă domnea printre ei”³¹⁸.

Între timp, la 3 aprilie 1653, Gheorghe Ștefan își făcea intrarea în capitala pustie, însoțit de o parte din oastea aliată, în vreme ce Vasile vodă — surprins de lovitura pregătită de fostul său logofăt — fugea spre Hotin pentru a scăpa de urmăritori.

După ce oștile aliate au „cuprins scaunul țării”, locuitorii, „înglotindu-să, au mărș la Chimini Ianăș, strigînd: « Să ne hie domn Ștefan Gheorghe logofătul ». La care generalul transilvănean a răspuns « pre voie să le hie, precum poftesc »”³¹⁹. După aceea „boierii, armata și tot poporul au îngenunchiat înaintea lui și i s-au supus, pentru că era din neamul lor”³²⁰.

După opinia lui Miron Costin, Diicu Buicescu spătarul, comandantul oștirii muntene, „să ispitia” și el cu nădejdea „să fie el la domnie”, dar a rămas doar cu speranța.

Pentru a liniști Poarta, Matei Basarab a trimis o scrisoare de explicație la Istanbul, în care spunea: „Voievodul Moldovei era răzvrătit și tulburător atît față de voi, cît și față de noi. Fiînd aliat cu neamul leșesc, care încă se află în dușmănie cu hanul, el a fugit la leah, ca urmare a trădării sale. De aceea am numit în locul lui pe un supus bun și credincios”³²¹. Matei Basarab acuza de trădare pe Vasile Lupu deoarece — în conformitate cu tratatul tureco-polon din 1640 — polonii nu aveau voie să primească pe domnii țărilor române care s-ar fi refugiat acolo. Totodată, Matei Basarab cerea confirmarea alegerii ca domn a lui Gheorghe Ștefan; pentru aranjarea lucrurilor, el a trimis la Poartă 20 000 de florini³²².

După ce Gheorghe Ștefan „a schimbat logofeția lui cu domnia altuia” — cum spune N. Iorga³²³ — s-a sfătuit cu cei doi comandanți de oaste să continue urmărirea domnului fugar, iar Kemény a cerut polonilor să nu îngăduie

³¹⁶ Radu Popescu, *Istoriile*, p. 106.

³¹⁷ *Călători străini*, VI, p. 76.

³¹⁸ *Ibidem*, p. 76—77.

³¹⁹ M. Costin, *Opere*, p. 141.

³²⁰ *Călători străini*, VI, p. 77.

³²¹ *Cronici turcești*, III, p. 105.

³²² Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 224.

³²³ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CCXLV.

trecerea lui Vasile Lupu la temuta sa rudă din Ucraina, hatmanul Bogdan Hmelnițki.

Pentru a nu cădea în mina urmăritorilor, Vasile vodă s-a folosit de un vicleșug: a trimis carele și tunurile pe drumul cunoscut, „pentru ca dușmanul, când le va ajunge, să piardă timp cu prădarea lor, iar el să scape”; în același timp, „Lupu cu banii și averea sa, cu soția și copiii, totul pus pe cai, au mers cam la jumălate de milă alături de drum. Dacă ar fi mers pe drumul obișnuit, el n-ar fi putut scăpa”³²⁴. Astfel străbătu cu mare teamă țara ce i se arăta dușmană domnul detronat atît de repede.

După părerea lui G. Kraus, alegerea ca domn a lui Gheorghe Ștefan s-ar fi făcut de-abia după întoarcerea trupelor lui Kemény din urmărirea lui Luțu și a însoțitorilor săi³²⁵. Întrucît Paul de Alep precizează că trupele ce-l aduceau pe Gheorghe Ștefan au ajuns în capitala Moldovei la 3 aprilie, vom da crezare lui Miron Costin care afirmă că alegerea s-a făcut după ce trupele au ajuns la Iași, în timp ce Vasile Lupu fugea spre Ilotîn³²⁶. Același lucru îl spune și autorul *Letopiseșului cantacuzinesc*, după care, în duminica Florilor, „sosiră oștile la Iași și rădăcară domn pre acel boiarin moldovean”³²⁷.

Aflat la Ilotîn, la 16 aprilie 1653, Vasile Lupu scria voievodului Podoli i: „am fost atacat pe neașteptate de unii din boierii mei trădători”³²⁸, recunoscînd astfel că fusese izgonit din țară în primul rînd de o mișcare a celor nemulțumiți de politica sa, mai ales de faptul că se înconjurase de boieri greci. Într-adevăr, mare parte din dregătorii lui Vasile Lupu erau greci sau rude cu domnul: frații săi, Gheorghe și Gavriil Coci, au fost primul mare paharnic, cel de-a doilea hatman; nepotul său de frate, Alexandru Coci, mare paharnic; vărul său, Iorga, mare postelnic; Dumitrașco Iarali, căsătorit cu o vară a domnului, a fost mare jîtnicer și mare clucen. Iordache Cantacuzino mare vistier; fratele său, Toma, mare sluger, mare stolnic și mare vornic; Necula Țatargi mare vistier; Stamate Hadîmbul mare postelnic etc. au fost greci. După cum arăta I. Tanovițeanu, în ultimul divan al lui Vasile Lupu erau șapte greci și trei români. Și aceasta era o deosebire între reginul lui Vasile Lupu — înconjurat mai ales de dregători de origine greacă sau sud-dunăreană — și acela al lui Matei Basarab, la care marea majoritate a dregătorilor erau boieri pămînteni³²⁹.

Dupa cum spune Paul de Alep, boierii din Moldova s-au ridicat împotriva domnului lor „datorită urei clocotitoare pe care o nutreau împotriva lui Vasile, a boierilor lui și mai ales împotriva neamului grecesc”³³⁰; rezidentul imperial la Poartă susținea, la rîndu-i, că „boierii din Moldova, care de mulți ani sufereau asupririi nedrepte, s-au ridicat împotriva lui Vasile pe care-l urau”³³¹. „Boierimea de țară a Moldovei, care vedea cum cei de un singe cu dînsa guvernează fără un amestec mai însemnat de greci principalul vecin, ajunsese a nu mai suferi pe Vasile vodă, a cărui înfățișare și

³²⁴ G. Kraus, *op. cit.*, p. 155. Vezi și Hurmuzaki, V 1, p. 15.

³²⁵ G. Kraus, *op. cit.*, p. 155.

³²⁶ Miron Costin, *Opere*, p. 141.

³²⁷ *Istoria Țării Românești*, p. 109.

³²⁸ *Istoria României*, III, p. 175; *Călători străini*, VI, p. 74.

³²⁹ Vezi și *Călători străini*, VI, p. 77—78, unde se afirmă că Vasile Lupu își alcătise „întreaga suită din greci”.

³³⁰ *Ibidem*, p. 75.

³³¹ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 224, 229. Vezi și I. C. Filitti, *Din arhiv la Vatican ului*, II, Buc., 1914, p. 125, unde se spune: „Princeps quippe Basilus Albanus gentis greceanæ in hac Provincia fautor studiosissimus, posthabitis Moldavis Grecum opera in plerisque obcundis muneribus utebatur, ita ut hi in suis officiis constituti quantumvis miseri facile ditescerunt, illi ex divitibus pauperes efficerentur”.

a cărui vorbă erau străine și care îndrepta politica sa după neconținut schimbătoare scopuri personale“³³².

Numeroase mărturii ale vremii — studiate de C. Cihodaru — vorbesc de o ridicare a locuitorilor Moldovei împotriva domnului lor³³³. De pildă, un cronicar turc aflase că „poporul s-a răsculat atunci în Moldova împreună cu boierii“, iar un contemporan a însemnat pe un manuscris că mișcarea s-a extins „în toată țara“³³⁴. De aceea, exagerînd puțin lucrurile, I. Tanoviceanu putea spune, pe la 1901: „domnia lui Vasile vodă era putredă, cu toate că pe din afară părea strălucită; și era putredă pentru că nu se întemeia pe țară, adică pe boierii, negustorii și țăranii moldoveni, ci pe un pumn de străini“³³⁵.

Succesul relativ ușor al acțiunii comune munteano-transilvănene în Moldova a fost deci înlesnit de ridicarea boierilor și a țării împotriva lui Vasile Lupu, care a fost izgonit de proprii săi supuși³³⁶.

Spre deosebire de Vasile Lupu, părăsit de supușii săi și silit să fugă din țară la 1653, Matei Basarab va avea, în împrejurări asemănătoare, sprijinul întregii țări care-l va ajuta să respingă încercarea lui Vasile vodă și a cazacilor de a-l alunga de pe tron. Atitudinea diferită a moldovenilor și muntenilor față de domnii lor nu poate fi decît rezultatul firesc al politicii celor doi voievozi.

Nu vom insista asupra evenimentelor petrecute la Hotin, unde Vasile Lupu era gata să fie prins și unde locuitorii din cetate au tras asupra domnului lor, evenimente povestite pe larg de Miron Costin, pe atunci tînăr logofăt, rămas în slujba domnului alungat de pe tron cu „nedrepte mijloace“, după părerea sa³³⁷.

De la Hotin — unde nu se simțea în siguranță — Vasile vodă a trecut la Camenița, iar boierii săi și slujitorii „cu pușcile s-au întors spre Iași, la domn tînăr“³³⁸. Primit de starostele de Camenița „cu mare făgăduință și cu căldură“, Vasile Lupu declara plin de speranță că va cuprinde Țara Românească și „crăia de peste munte“ (= Transilvania) și le va supune împreună cu Moldova regelui Poloniei³³⁹.

³³² N. Iorga, *Istoria armatei*, II, p. 153.

³³³ C. Cihodaru, *Răscoala din anul 1653 din Moldova* („Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza“, Iași, istorie, XIV, 1968, p. 103—109).

³³⁴ N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor*, II, Buc., 1899, p. 56. Vezi și *Cronici turcești*, II, p. 171, unde se spune: „chiar oștile sale s-au ridicat împotriva lui, unindu-se cu boierii, și au mers să-l atace, însă el a fugit cu un număr oarecare de oameni“. O prezentare destul de completă și bine informată a evenimentelor petrecute în Moldova se află în raportul unui catolic de la nunțiatul din Polonia, datat 6 apr. 1653, publicat de I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 124—131.

³³⁵ I. Tanoviceanu, *Din luptele pentru neam. Răsturnarea lui Vasile Lupu. Studiu istoric*, Buc., 1902 (extras din AARMȘI, s. II, t. XXIX, 1901—1902).

³³⁶ Acest fapt este recunoscut și de autorii vol. III din *Istoria României*, unde se arată că răsturnarea lui Vasile Lupu a fost provocată de o mare mișcare internă, pe de o parte a boierilor pămînteni, nemulțumiți de clientela grecească a domnului și de atitudinea sa de monarh autoritar, iar pe de altă, a țăranilor, care se ridicau împotriva nemiloasei exploatare feudale (*Istoria României*, III, p. 320).

³³⁷ M. Costin, *Opere*, p. 143, 145. Întrucît Gheorghe Ștefan fusese dregător de încredere al lui Vasile Lupu și — beneficiind de această încredere — îi uzurpase tronul, cronicarii vremii, „legaliști“ și apărători ai monarhiei legiuite, îl aseamănă pe boierul devenit domn „cu Iuda care au vîndut pre domnu-său“ (*Istoria Țării Românești*, p. 109).

³³⁸ *Călători străini*, VI, p. 74; M. Costin, *Opere*, p. 145; Hurmuzaki, IX/ 1, p. 19.

³³⁹ N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 223—226. De la Camenița, Lupu a scris și la Poartă, oferind 20 000 de taleri pentru a fi restabilit în domnie (Hurmuzaki, *op. cit.*, III, p. 178).

Se profila astfel o alianță moldo-cazacă, sprijinită de poloni, ce urmărea să destrame alianța militară a celor trei țări române realizată prin ridicarea în scaunul Moldovei a lui Gheorghe Ștefan cu sprijinul Transilvaniei și Țării Românești.

Ni s-a păstrat scrisoarea de mulțumire dată de Gheorghe Ștefan lui I. Kemény, după instalarea sa pe tron, în care se spune că domnul cu boierii, „cu vitejii și cu toate rindurile” țării, mărturiseau că „prealuminatul craiu al Ardealului [...], nu într-alt chip, ce pre pofta noastră și împotriva celui de țară supărător, cu numele voevod, iară cu făptura vrăjmaș, ca să ne mintuiască pre noi, lăcuiitorii țării, cu dumnealui Matei vodă depreună, slobozituș-au Măria sa cităva samă de oști, carii într-această țară nu ca niște vrăjmași, ce tocma ca oamenii noștri de țară, frumos și pre încet s-au purtat și iarăși când au fost voia noastră den țară au eșit”³⁴⁰.

La Camenița, unde aștepta ajutorul solicitat al cazacilor, Vasile vodă a primit vestea că ginerele său, Timuș Hmelnițki, a trecut Nistrul pe la Soroca în fruntea unei oștiri de 8 000 de cazaci³⁴¹. Trecerea râului a avut loc la 18/28 aprilie, când oștile de pază ale lui Gheorghe Ștefan au fost respinse. Peste două zile, la 20/30 aprilie, oștile căzăcești treceau Prutul³⁴².

De data aceasta, situația se schimba în favoarea lui Vasile Lupu. Noul domn, surprins de rapiditatea atacului căzăcesc și părăsit de majoritatea trupelor ce-l aduseseră pe tron³⁴³, a încercat să organizeze rezistența împotriva oștilor cazace ce înaintau vijelios spre Iași, dar a fost învins la Popricani și silit să se retragă spre Țara Românească, la aliatul său Matei Basarab, „avînd nădejde de ajutor” de la acesta³⁴⁴. A fost doar „un domn de Paști”, deoarece a venit la Iași de Florii și a trebuit să plece puțin după duminica Tomii; o domnie efemeră de două săptămîni.

După cum spune N. Iorga, adînc cunoscător al epocii, Gheorghe Ștefan nu era un războinic; „în lupte-i plăcea să stea la o parte, gata pentru triumf, ca și pentru fugă”, aceasta spre deosebire de Vasile vodă, prezent mereu în luptă pentru a muta steagurile unde era nevoie și a-și îmbărbăta ostașii³⁴⁵.

³⁴⁰ N. Iorga, *Două scrisori românești de la Gheorghe Ștefan* („Convorbiri literare”, 1900, p. 927). După alte informații, locuitorii țării ar fi suferit mult de pe urma operațiilor militare care ar fi durat de la 11 apr. pînă la 1 nov., timp în care locuitorii „au umplut pădurile, munții și peșterile, fugind de teama vexațiunilor săvîrșite de oșteni” (*Călători străini*, V, p. 501).

³⁴¹ M. Costin, *Opere*, p. 145. Vezi și Hurmuzaki, IX/1, p. 21–22. După alte izvoare, Timuș ar fi avut 16 000 de cazaci (G. Kraus, *op. cit.*, p. 156; N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 216–217).

³⁴² *Ibidem*, p. 220.

³⁴³ G. Kraus, *op. cit.*, p. 156. Conform opiniei lui Miron Costin, *Opere*, p. 145, trupele muntene conduse de Diicu Buicescu s-au retras din porunca lui Matei Basarab pe motivul „să nu sune de tot lucrul că au intrat cu oștile lui în raiaua împăratului”, adică de teama turcilor. Alături de Gheorghe Ștefan rămăsese doar o parte din oastea lui I. Kemény, și anume călărima.

³⁴⁴ M. Costin, *Opere*, p. 145–148. După o descriere contemporană, Hmelnițki avea 10 000 de cazaci și 3 000 de tătari; tinărul cazac „l’haveșe assaltato (pe Gheorghe Ștefan) con tanta bravura che spaventata la cavalleria Transalpina, in numero di circa 12 mille si dasso dopo ricevute le prime percosse alla fuga, lasciando l’infanteria Valacca e Moldava, in numero di circa 6 mille a discrezione dell’armi e furore di Cosacchi, che ne facessero strage et apena si potesse salvare il Logofed (= Gheorghe Ștefan) con alcuni suoi” (Hurmuzaki, IX/1, p. 21–22). După această descriere (care exagerează puțin efectele), primii care ar fi părăsit lupta ar fi fost călăreții din Țara Românească. Vezi și *Călători străini*, VI, p. 81–82.

³⁴⁵ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CCXLVI.

La 28 aprilie/6 mai 1653 Vasile Lupu își făcea reintrarea în capitala părăsită la începutul lunii aprilie; locuitorii i s-au supus de teama cazacilor care comiteau mari excese ³⁴⁶.

După informațiile date de unii observatori ai evenimentelor, Vasile vodă se bucura în continuare de sprijinul marelui vizir care l-a reconfirmat în domnie după revenirea în Moldova ³⁴⁷. În același timp, s-au trimis porunci hanului să-l ajute pe domnul revenit pe tron, iar G. Rákóczi al II-lea și Matei Basarab au fost amenințați cu dizgrația sultanului dacă mai întreprind ceva împotriva lui Vasile Lupu ³⁴⁸.

Ca răspuns la aceste porunci, principele a arătat prin reprezentantul său la Poartă că, susținând în continuare pe Vasile Lupu, vizirul își va înstrăina cele trei țări române; el avertiza Poarta că Matei vodă ține de mult sub arme 40 000 de oameni, că a chemat recent tot al treilea bărbat sub steagurile sale și că și-a înșirat trupele pe malul Dunării pentru a respinge o eventuală agresiune otomană.

Pentru a-l compromite pe domnul Moldovei la Poartă, Gheorghe Rákóczi al II-lea a trimis un memoriu în care acuza pe Lupu de legături cu imperialii, cazacii și polonii ³⁴⁹, cu care urmărea apoi să atace pe turci, așa cum făcuse cu ani în urmă Mihai Viteazul. Principele arăta că acțiunea comună împotriva domnului Moldovei avea drept scop să-l împiedice să scoată țara de sub supremația Porții ³⁵⁰.

Ajuns la Iași, Vasile Lupu a început de îndată pregătirile împotriva lui Matei Basarab, deși „o samă de boieri” îl sfătuiau să renunțe la aceste planuri, să se „așeze iară cu paza treburilor la împărăție” și să se „întărească” cu slujitori, astfel încât nimeni să nu mai îndrăznească să-l mai atace.

Încercător în puterea oștilor căzăcești și în bunăvoința marelui vizir, Vasile Lupu ținea cu tot dinadinsul „să-și răscumpere strîmbătatea despre Matei vodă întîi și mai pre urmă și despre Racoți”, datorită cărora fusese

³⁴⁶ Potrivit unui raport contemporan, nici starea sau poziția socială, nici vîrsta, nici sexul, nici nevinovăția, nici bogăția nu constituiau piedici în fața furiei și setei de pradă a cazacilor, care prădau și despuiau pe cei pe care nu-i treceau prin sabie, încît cei prădați își căutau scăparea fugind goi în păduri (Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 244). Vezi și M. Costin, *Opere*, p. 146.

³⁴⁷ După cum informa doctorul Scogardi pe rezidentul Schmidt, marele vizir l-ar fi imputernicit pe Vasile Lupu să întreprindă expediția de răzbunare în Țara Românească pe care o plănuia (Hurmuzaki, *op. cit.*, III, p. 232).

³⁴⁸ După cum arăta E. Pavlescu, *op. cit.*, p. 53, Poarta căuta să profite din nou de pe urma acestui conflict, cu speranța că el va slăbi cele două părți care vor fi apoi mai ușor dominate. Vezi și Hurmuzaki, *op. cit.*, III, p. 238—239.

³⁴⁹ Pe de altă parte, G. Rákóczi cerea regelui Poloniei să nu-l ajute pe Vasile Lupu deoarece acesta e un dușman comun, „traditore di tutti i Principi confinanti [...] e del Regno di Polonia, contro del quale non è restato di macchinare ogni ruina”! (Hurmuzaki, IX/1, p. 20).

³⁵⁰ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 234—236. După cum s-a arătat, Rákóczi și Matei Basarab „credeau că trebuie să dea lămuriri mincinoase la Poartă pentru ca să nu cadă asupra lor răspunderea aducerii noului voievod” (I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 334—335; N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. CCXLVII). După opinia cercurilor diplomatice de la Poartă, demnitarii otomani așteptau desfășurarea evenimentelor și, în funcție de mersul acestora, urmau să acționeze: dacă Lupu ar fi ieșit victorios cu ajutorul cazacilor, urma să fie recunoscut domn; dacă, dimpotrivă, era învins, ar fi fost confirmat în scaun Gheorghe Ștefan, alesul țării. Se considera că Matei Basarab și G. Rákóczi pot fi mai ușor ținuți la respect decît cazacii și Vasile Lupu (Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 237).

silit să fugă cu mare rușine din țară; pină la urmă, „au biruit sfatul să meargă numai asupra lui Matei vodă“³⁵¹.

Nicolae Iorga avea perfectă dreptate cînd spunea: „dacă Vasile ar fi făcut ceea ce stătea în nevoia timpului, dacă, mulțumit cu înlăturarea celui care-i furase tronul, ar fi urmat vechea lui politică dibace de negocieri în toate părțile, el putea să rămîie, domnind, ca vecinul său Matei, pină la adînci bătrînețe și pină la sfîrșitul zilelor sale“³⁵².

Domnul Moldovei a făcut „mare gătire (de oaste), dînd știre țării să încalece tot omul, iertînd pre toți de toate vinile, de ar hi și greșit cineva împotriva domniei“, după cum spune Miron Costin. „Se vede ușor ce garanții de succes prezentau asemenea luptători“, observă cu oarecare ironie N. Iorga³⁵³.

Cu toate măsurile speciale, care vizau ridicarea la luptă a „oastei celei mari“ de pe vremuri, Vasile Lupu nu a reușit să strîngă „pină la marginile țării“ decît 8 000 de oameni, „toată oastea de țară“³⁵⁴.

Reținem deci că majoritatea efectivelor care au intrat în Țara Românească erau alcătuite din trupele lui Hmelnițki; de aceea, în documentele prin care răsplătea oștenii ce se distinseseră în bătălie, Matei Basarab va afirma el însuși că răsplata era acordată pentru slujbă dreaptă și credincioasă „în lupta cu cazacii la Finta“ (moldovenii nu sînt amintiți!)^{354bis}.

Pornind din Iași împreună cu trupele sale și cu cele ale lui Timuș — care nu vedea cu ochi buni campania din Țara Românească — Vasile Lupu s-a oprit la Birlad, unde violentul său ginere a făcut „căutare“ oștilor cazace „și le-au împărțit de la Vasilie vodă lefe și căpeteniilor și oștenilor, tuturora“ (cazacii erau deci mercenarii domnului).

Înaintarea spre Țara Românească a fost întîrziată cîteva zile de apele Siretului care veniseră mari, fiind necesară construirea unui pod de vase pentru ca oastea să poată trece apa. Intrați în Țara Românească, oștenii lui Timuș au dat foc orașului Focșani „fără nici o milă“, împrăștiind groaza în locuitori³⁵⁵.

Urmărind cu atenție mersul evenimentelor, Matei Basarab a încercat să oprească sau să întîrzie intrarea oștilor moldo-cazace în Țara Românească. În acest scop, a trimis pe spătarul Diicu Buicescu „să strîngă toată oastea de la marginile țării sale, să hie la hotar între țări de straje“³⁵⁶. Împreună

³⁵¹ M. Costin, *Opere*, p. 147. Rezidentul imperial la Poartă se dovedește și de această dată bine informat; ca și Miron Costin, el spune că Lupu a fost pierdut de lipsa sa de cumpăt: dacă ar fi rămas pe loc după recucerirea Moldovei, alianța sa cu cazacii i-ar fi determinat pe turci și pe cei doi principii să-l lase în pace (Hurmuzaki, *op. cit.*, III, p. 236).

³⁵² N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. CCXLVII. Vezi și idem, *Istoria armatei*, II, p. 156.

³⁵³ *Ibidem*, p. 157.

³⁵⁴ M. Costin, *Opere*, p. 149.

^{354bis} Amintirea acestui fapt se păstra încă la începutul sec. XIX; într-un poemelnic din 1816, Dionisie Eclesiarhul caracterizează astfel pe Matei Basarab: „au avut mare război cu cazacii și i-au biruit și au făcut 40 de mănăstiri“ (AO, 1929, p. 210). Într-un document din 2 iul. 1667 este menționată „Movila cazacilor“ din preajma Tirgoviștei, unde fuseseră îngropați probabil oșteni căzuți în luptă (Arh. St. Buc., Ep. Argeș, XLV/5).

³⁵⁵ Miron Costin, *Opere*, p. 149. După cum arată același cronicar, Timuș era „om cu hirea de hiară sălbatecă“, avînd doar față de om, „iară toată hirea de hiară“ (*ibidem*, p. 135).

³⁵⁶ *Ibidem*, p. 149.

cu Diicu Buicescu se afla și Gheorghe Ștefan, rămas doar cu 300 de oșteni „într-ales călăreți și cițiva feciori de boieri”³⁵⁷.

După părerea lui G. Kraus, oastea munteană și trupele lui Gheorghe Ștefan ar fi ținut piept cazacilor, care au fost siliți să-și facă tabără cu șanțuri de apărare, unde oștenii munteni și moldoveni nu au îndrăznit să-i atace; fiind prea slabi, aceștia au cerut ajutor lui Matei Basarab — aflat în apropiere, iar domnul le-a trimis fără întârziere 2 000 de oșteni conduși de vistierul Ghinea Țucala și de armașul Radu Vârzaru.

Bazându-se pe acest ajutor — pe care l-a lăsat în rezervă, „ca sprijin în urmă” — Gheorghe Ștefan și oastea ardeleană ce-i rămăsese (Kraus nu pomeneste de Diicu Buicescu) au atacat vitejește și „au luptat cu destoinicie [...]”, cu nădejdea că oastea din Țara Românească le va veni în ajutor. Comandanții oastei muntene, Ghinea vistierul și Radu armașul, trădându-l pe Matei Basarab, nu au intrat în luptă, lăsându-i pe Gheorghe Ștefan și oștenii săi să fie înfrinți de Vasile Lupu. „Văzind cum stau lucrurile și ca să nu-și piardă în întregime oastea”, Gheorghe Ștefan „a fost nevoit să dea înapoi cu mari pierderi și s-a îndreptat spre Matei”. Ajuns cu resturile oastei în tabăra lui Matei Basarab, Gheorghe Ștefan i-a povestit domnului modul cum a pierdut lupta datorită trădării celor doi boieri; „cuprins de o mare minie”, domnul a poruncit ca boierii trădători să fie uciși de seimeni³⁵⁸.

Informațiile date de Kraus sint în contradicție nu numai cu cele păstrate de cronicile interne, care nu știu nimic despre o asemenea trădare, dar și cu cele furnizate de documentele interne; într-un astfel de document, Matei vodă declara el însuși că Ghinea vistierul a fost luat „tocma den casa domnii mele și l-au scos la toate glotile (gloatele) de l-au ucis”³⁵⁹. Ghinea a fost ucis în realitate de slujitorii răsculați³⁶⁰, după cum declară și G. Rákóczi al II-lea, „în mijlocul poporului”. Dacă l-ar fi ucis pentru trădare, domnul i-ar fi arătat el însuși vina, așa cum se făcea de obicei în asemenea împrejurări.

Revenind la desfășurarea evenimentelor din primăvara anului 1653, reținem faptul că trupele conduse de Vasile Lupu și Timuș Hmelnițki au reușit să înfrângă destul de repede rezistența oștirii trimise de Matei Basarab să le întâmpine în regiunea de hotar, după care și-au continuat marșul spre capitala țării, Tirgoviște, de unde urmăreau să alunge pe bătrînul domn al țării³⁶¹.

Matei Basarab a dat dovadă de mult calm și de un spirit organizatoric deosebit, pregătind cu pricepere rezistența. După cum spune Miron Costin, Matei vodă, „luînd veste și de răsipă oștilor sale la margine și că vine asupra lui întins Vasilie vodă cu Timuș, nemică cu aceia minteală a oștilor dentli nu s-au spăimîntat, ce, strîngîndu-și oastea de țară și lefecii ce avea, au purces și el den Tirgoviște și și-au ales loc foarte bun de dinsul, la o poiană între

³⁵⁷ *Ibidem*. La 31 mai 1653, G. Rákóczi afirma că îi dăduse ajutor lui Gheorghe Ștefan 600 sau 700 de oșteni, din care 100 fuseseră uciși în luptă (Hurmuzaki, XV/2, p. 1217). După opinia lui G. Kraus, *op. cit.*, p. 157, Gheorghe Ștefan ar fi dispus de „rămășița oștii moldovene”, 2 000 de meszei și secuî și încă 200 de pușcași lăsați de I. Kemény.

³⁵⁸ G. Kraus, *op. cit.*, p. 156—157.

³⁵⁹ Vezi mai jos p. 209.

³⁶⁰ De altfel, și rezidentul imperial de la Poartă știa că marele armaș, „plătitor al oștirii”, fusese ucis de oșteni, după lupta de la Finta, în timp ce domnul zăcea rănit în pat, deoarece armașul refuza să le plătească cele trei lefuri promise înainte de bătălie (Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 243). Vezi și mai jos partea a V-a.

³⁶¹ După unele opinii, Vasile Lupu se grăbea să-l atace pe Matei Basarab „spre a preveni împreunarea amenințătoare a armatei muntene cu corpul auxiliar din Ardeal, care se afla pe drum” (Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 241). Vezi și „Arhiva”, 1892, p. 709.

Ialomiță, apă curgătoare, și un pîrîu foarte tînos și de trecătoare rău, la un sat anume Hinta (Finta). Și acolo au stătut cu mare inimă, [...] așteptînd pre Vasile vodă“³⁶².

Pentru a nu rămîne singur în fața inamicului, Matei Basarab a cerut ajutor grabnic aliatului său Rákóczi al II-lea³⁶³, cu sprijinul căruia întreprinsese expediția din Moldova împotriva lui Vasile Lupu. După cum spune cronica țării, Matei vodă „decă prinsă de veste (că vine Lupu), îndată trimesă pre Badea post(elnicul) Bălăceanul la Racoți craiul ca să-i dea o samă de oști ajutoriu, iar Racoți prinsă bucuros și să făgădui că va veni el cu capul lui, cu oști, ca să nu scape acel vrăjmaș“³⁶⁴.

Ni s-a păstrat, de asemenea, scrisoarea adresată de Matei Basarab lui Ioan Kemény la 14/24 mai 1653, în care — după ce-l informează despre înaintarea cazacilor și a armatei lui Vasile vodă pînă la Buzău — îi cere să vină „cît mai de grabă“ în ajutor, să treacă Teleajenul și să-și unească trupele cu el la Șoplea (unde îl așteptase și în 1637)³⁶⁵.

Ținînd seama de poruncile Porții de a nu se amesteca în luptele dintre cei doi domni, dar temîndu-se că — după Țara Românească — cazacii vor ataca Transilvania, Gheorghe Rákóczi al II-lea și-a concentrat oastea în Țara Birsei, de unde urmărea desfășurarea evenimentelor. Principele proceda ca și tatăl său în 1639, cînd acesta și-a concentrat oștirea în Țara Birsei, așteptînd rezultatul bătăliei.

După opinia lui G. Kraus, Rákóczi al II-lea ar fi trimis în ajutorul lui Matei un număr de 5 000 de „meszei“³⁶⁶ și secui. Cînd aceștia treceau spre Țara Românească, „trei mișei de boieri trădători“, care știau despre venirea ajutorului din Transilvania, s-au prezentat la comandantul oștirii, Ștefan Petki, și i-au comunicat că sînt trimiși de Matei Basarab să-i ceară să se retragă³⁶⁷, deoarece domnul dorea „să-și păstreze acest ajutor pentru o nevoie mai mare“. Boierii trădători ar fi așezat în două locuri primejdioase din munți cete înarmate, cu porunca de a-l împiedica cu forța pe Petki să intre în țară dacă acesta nu se retrăgea.

Întors la Feldioara, în tabăra lui Rákóczi, Petki i-a raportat cele petrecute în Țara Românească; mirat de cele auzite, principele l-a anunțat pe Matei Basarab — care aștepta cu nerăbdare ajutorul promis — despre cele întîmplate. „În urma unei cercetări, boierii au fost descoperiți și Matei a poruncit uciderea lor neîntîrziată, plătindu-le trădarea“³⁶⁸.

Informațiile date de Georg Kraus — neconfirmate de alte izvoare — sînt greu de crezut; este posibil ca cronicarul — știind că principele nu avea

³⁶² M. Costin, *Opere*, p. 150.

³⁶³ MHD, XXIV, p. 456 și urm.

³⁶⁴ *Istoria Țării Românești*, p. 109 (note).

³⁶⁵ Veress, *Documente*, X, p. 258. După cum aflase rezidentul imperial la Poartă, luptele de la hotar ar fi avut loc la 16/26—17/27 mai (Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 226).

³⁶⁶ După opinia lui N. Iorga, „mesei“ înseamnă mișei, adică țărani, săraci (*Răscoala seimenilor împotriva lui Matei Basarab*, Buc., 1910, p. 4, nota 3). În realitate, înseamnă „oaste de cîmp“ (de la mező = cîmp), adică oastea strînsă de pe numărul porților, care slujea numai vara și care nu cuprindea oștenii de profesie.

³⁶⁷ Aflat în tabără la Feldioara, la 31 mai 1653, G. Rákóczi al II-lea afirma, la rîndu-i, că Matei a scris că „nu e nevoie să fim în tabără“ și că s-ar fi grăbit să-l bată singur pe Vasile Lupu (Hurmuzaki, XV/2, p. 1 217). După cum rezultă din însemnări contemporane, principele s-a aflat în tabăra de la Feldioara începînd de la 28 mart. pentru a urmări desfășurarea evenimentelor (*Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, VI, p. 56).

³⁶⁸ G. Kraus, *op. cit.*, p. 160.

interesul să-l ajute pe domnul Țării Românești — să fi încercat să-l scuze pe Rákóczi că ar fi fost împiedicat de boierii trădători să-l ajute pe Matei ³⁶⁹.

După cum observa de curînd C. Rezachevici, este greu de crezut că boierii trădători să fi dispus de un număr atît de mare de oameni care să poată împiedica trecerea peste munți a 5 000 de oșteni transilvăneni fără ca Matei vodă să știe despre existența acestor trupe aflate la dispoziția boierilor trădători ³⁷⁰.

Afirmațiile lui G. Kraus sînt contrazise chiar de principele Transilvaniei, care declara, la 29 mai 1653 (stil nou), că trimisese în ajutorul lui Matei Basarab doar 800 de oșteni ³⁷¹.

După ciocnirile de la hotar, trupele „cu foc” trimise de Matei Basarab în ajutor s-au întîlnit cu „fruntea oștii lui Vasile vodă” la rîul Teleajen. Văzînd superioritatea numerică a acesteia, călăreții munteni au protejat retragerea pedestrimii peste rîu, după care s-au retras și ei, neputînd împiedica trecerea Teleajenului de către trupele moldo-cazace ³⁷².

„Fără să-și piardă nădejdea pentru aceste trecătoare toane ale norocului, bătrînul Matei încălecă pe calu-i de război și, stringînd la sine pe vechii boieri și pe coconii și slugile acestora, el se opri numai, după un mers de două zile aproape, la Finta, pe apa Țalomîții” ³⁷³.

Vasile Lupu și Timuș Hmelnițki, crezînd că dincolo de Teleajen se găseau oștile lui Matei Basarab, au trecut rîul prin trei locuri, înaintînd mai departe.

Prezent la luptă, Miron Costin povestește: „iară gonașii îndată au agiuns și pe siimeni și aceia, dîndu-să înapoi, s-au apărât pen niște dumbrăvi ce sînt acolo. Și dînd știre lui Vasilie vodă de săimenii aceia, au purces și singur Timuș cu o samă de oaste căzăcească, lăsînd tabăra pre urmă cu Vasilie vodă. Și dacă au agiuns Timuș, au descălecat pre căzaci gios, la năvală asupra săimenilor. Ce tot au mărs, aparîndu-să foarte tare den foc săimenii, pînă au intrat într-altă pădure ce era lunca Praovii; și nu le-au stricat nemică căzacii pîn-in noapte, bătîndu-se den foc, fără ce au picat și den săimeni și den căzaci. Din căzaci au perit și doi sotnici (= comandanți) atuncea” ³⁷⁴.

Văzînd că seimenii au rezistat cu vitejie asaltului de temut al cazacilor, Matei Basarab a prins curaj, „luînd mare inemă și nădejde”. După cum spune N. Iorga, în inima bătrînului domn „se deșteptase iubirea pentru războaie a tinerețelor lui îndepărtate, cînd Mihai vodă făcea minuni pe acest pămînt românesc” ³⁷⁵.

A doua zi — deși oastea era trudită de drum și de luptă — Timuș a dat ordin de înaintare, fără măcar să cerceteze situația trupelor muntene. „Mult au stătut Vasilie vodă, sfătuindu-l să rămîie (pe loc) acea dzi, să răsuflă oastea, să să stringă bine toată și să să cerce locurile și pe alt loc, nu pe acoloa, pre unde anume alesesă Matei vodă să-i hie îndemină a sta

³⁶⁹ Dorința de a scoate în relief meritele lui G. Rákóczi al II-lea este evidentă și într-o poemă dedicată de I. Köröspataki luptelor din 1653, unde se spune că principele a trimis în ajutorul lui Matei Basarab cele mai frumoase oștiri ale sale care l-ar fi învins pe Lupu și pe cazaci, luptînd alături de Matei vodă (A. Veress, *Cîntece istorice vechi ungurești despre români*, Buc., 1925, p. 25)

³⁷⁰ ȘMIM, IX, 1978, p. 79.

³⁷¹ MHHD, XXIV, p. 324.

³⁷² M. Costin, *Opere*, p. 151 și *Istoria Țării Românești*, p. 110.

³⁷³ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CCXLVIII.

³⁷⁴ M. Costin, *Opere*, p. 151.

³⁷⁵ N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. CCXLIX.

împotrivă. Ce cui să dzicea aceste sau cu cine să sfătuia? Cu un om în hirea hierălor“³⁷⁶.

În asemenea stare de spirit înainta Vasile Lupu spre tabăra bine organizată a lui Matei Basarab.

Încrezător în dreptatea cauzei sale, domnul Țării Românești aștepta „cu mare inemă“ sosirea trupelor moldo-cazace. După ce și-a „tocmit“ tabăra cu șanțuri, bătrînul domn și-a îmbărbătat ostașii, „învățînd pre toți. «Feții miei, voinici viteji! [...] să stați toți gata de război, că iată, vrămașul nostru, Vasilie vodă, sosește acum. Să nu care cumva să fie vreunul cu gîndul îndoit, ci cu credință și cu bărbăție, cu arme goale și să le stați împotrivă, precum ați fost și mai-nainte. Să nu carecumva numele vostru cel bun să se surpe jos, că nu ne va fi de nici un folos»³⁷⁷. Matei Basarab avea deci toată încrederea în „numele bun“ al oștenilor săi, căliți în luptă.

Lupta s-a dat în ziua de 16/27 mai 1653 la Finta, în apropiere de Țirgoviște³⁷⁸. Oastea Țării Românești era formată din circa 30 000 de oșteni: curteni, seimeni, slujitori și slugi boierești; ea avea de înfruntat o oaste inferioară din punct de vedere numeric, circa 24 000 de oșteni, în majoritate cazaci și mercenari germani³⁷⁹.

Tabăra lui Matei era așezată între apa Ialomiței și un pîriu mocirlos, greu de trecut. După opinia lui Miron Costin, prezent în luptă în tabăra lui Vasile Lupu, oștile Țării Românești erau așezate în următoarea ordine de bătaie: „den-a-direapta au pus curtea, ce să dzice la dinșii roșii, și altă oaste de țară și au pus o samă de pedestrime, siimeni; și aceia aripă era împotriva moldovenilor. Iară el singur (=Matei Basarab) au stătut în mijloc cu livinții și cu dărăbanții și cu o samă de săimeni, cu puști (=tunuri) tocmită pentru pedestrime. Iară în-a-stînga, ce să prinde împotriva căzacilor, au pus leșii, lefegii și unguri“³⁸⁰.

³⁷⁶ M. Costin, *Opere*, p. 151.

³⁷⁷ *Istoria Țării Românești*, p. 110.

³⁷⁸ Vezi I. Țănasu, *Bătălia de la Finta*, Țirgoviște, 1912; Radu Rosetti, *Încercări critice asupra războiului din 1653 dintre Matei Basarab și Vasile Lupu*, Buc., 1912; N. Iorga, *Istoria armatei*, II, p. 158—161. Pentru datarea luptei vezi scrisoarea lui G. Rákóczi al II-lea din 31 mai 1653 (Hurmuzaki, XV/2, p. 1216—1217; vezi și p. 1219—1220).

³⁷⁹ Efectivele celor două armate sînt redată în chip diferit de izvoare: după cronică Țării, Matei ar fi avut 7 000 de curteni, plus cetele boierești (număr mult prea mic), iar Vasile Lupu circa 20 000 de cazaci și moldoveni (*Istoria Țării Românești*, p. 110); după opinia rezidentului imperial la Poartă, Matei Basarab ar fi dispus de 40 000 de oameni, iar Vasile Lupu de 37 000 (Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 225—226) (cifra de 30 000 de cazaci este, însă, exagerată!). În alt raport se vorbește de 40 000 de oșteni pe care Matei îi ținea de mult sub arme, la care s-ar fi adăugat o treime din locuitorii Țării apți de luptă, contingent care a fost așezat de-a lungul Dunării pentru a respinge o eventuală năvală a turcilor (*ibidem*, p. 233); după opinia lui Kraus, Vasile Lupu avea circa 20 000 de oșteni, din care 16 000 de cazaci și doar 4 000 de moldoveni (deși M. Costin vorbește de 8 000 de oșteni strînși din Moldova).

³⁸⁰ M. Costin, *Opere*, p. 153. Același rezident imperial la Poartă — în general bine informat — arată într-un raport că aripa stîngă o comanda Diicu Buicescu, cea dreaptă Gheorghe Ștefan, centrul era ocupat de călăreți; în spate se afla oastea de rezervă, condusă de Matei (Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 226). Opinia lui G. Kraus, *op. cit.*, p. 159, după care Matei Basarab ar fi pus în centru pe curteni, iar oastea de seimeni și pedestrași pe cele două flancuri deoarece „se temea de o nouă trădare“, ni se pare greu de acceptat; vom da crezare lui Miron Costin care a văzut tabăra la fața locului.

Cu toate acestea, nu putem să nu amintim că și un alt izvor contemporan susține că parte din oștenii lui Matei Basarab „nu voiau să lovească în frații lui moldoveni“ (*in fratres Valachos moldavicos saevire*), o recunoaștere clară a unității de neam a românilor (*Chronicon Fuchsio-Lupino Olardinum*, p. 51).

În fața acestei puternice armate ce-și apăra țara, ședea oastea lui Vasile Lupu, inferioară din punct de vedere numeric, așteptând sosirea cazacilor care se aflau în urmă la o distanță de câteva ceasuri.

După câteva ore de așteptare, în care timp Vasile Lupu a trimis „rînd după rînd” să grăbească pe cazaci, iar moralul trupelor sale a scăzut în mod evident, Timuș Hmelnițki a refuzat să atace odată cu oștenii lui Vasile Lupu, lăsîndu-i să pornească lupta singuri; aceasta a înlesnit mult victoria lui Matei care putea înfringe mai ușor cele două armate separat.

Atacul impetuos al călăreților și mercenarilor din oastea lui Vasile vodă a silit oastea de curteni sau roșii din aripa dreaptă să bată în retragere. Matei a restabilit imediat ordinea, trecînd în locul roșilor pe seimeni cu arme de foc și cerînd oștenilor săi „să stea la război, să nu dea mijlocul”, adică centrul frontului de luptă. „Deci așa, pentru cuvintele lui cele dulci și bune, foarte să îmbărbătară și da război tare, bătîndu-se în puști și în tunuri, în săgeți, în sabie, față cu față”³⁸¹. A fost deci o luptă aspră, în care s-au folosit toate armele.

Așa cum relatează Miron Costin, după ce aripa dreaptă a oștirii muntene a fost respinsă, „să hie fost și tabăra căzacilor odată alături (cu moldovenii), cu focul asupra mijlocului și aripii cei de-a stînga a lui Matei vodă, s-ar fi ales lucrul (în favoarea lui Vasile Lupu — N.S.). Ce, neavînd Matei vodă la mijloc, unde era el, nici o treabă și aripa lui ceialaltă (fiind liberă), s-au mutat singur cu capul său în aripa de-a dreapta, unde era înfrîntă de moldoveni oastea lui și au dat îndărăpt călărima Moldovei, întorcînd toate puștile în muldoveni și toată pedestrima”³⁸². *Dacă moldovenii și cazacii ar fi atacat odată și în mod organizat, soarta bătăliei ar fi fost alta.*

În faza a doua a luptei a avut loc atacul pedestrimii căzacești împotriva centrului armatei muntene. Deși rănit la picior de un glonte, domnul a continuat să lupte, exemplul său de vitejie fiind unul din factorii victoriei (problemă la care vom reveni). „Matei îndreaptă pe seimeni și tunurile asupra cavaleriei biruitoare. Îndată vodă se întoarce la mijloc și iarăși seimenii se opun dușmanului. Călărima polonă, deprinsă cu cazacii, ajută într-un iureș greoi, cu caii lor mari, după ce ai lui Timuș dăduseră, tirîndu-se pînă aproape de dușman, singurul lor foc fulgărător”³⁸³.

Spre seară, cînd soarta luptei nu fusese încă decisă, victoria oastei muntene a fost ușurată de o ploaie puternică (considerată de cronicari o adevărată minune cerească)³⁸⁴, care a udat praful de pușcă al cazacilor ce nu și-au mai putut utiliza puștile.

³⁸¹ *Istoria Țării Românești*, p. 110—111. Cronicarul subliniază vitejia deosebită a boierilor și „coconilor” lor, care intrau „tot cu sabiile goale” în adversarii lor.

³⁸² M. Costin *Opere*, p. 153. Rolul important jucat de pedestrima în lupta de la Fînta este relevant și de alte mărturii. Astfel, la 15 oct., 1653, Sima căpitanul este răsplătit de domn cu ocina de la Curteni pentru slujbă dreaptă și credincioasă „cu vărsare de sînge în lupta cu cazacii la Fînta” (Muzeul de istorie și artă — București, nr. 26 861). Despre comandantul pedestrimii, aga Lupu Buliga, se scrie pe piatra sa de mormînt de la schitul Topolnița că „foarte rău i-au strecat pe cazaci și pe moldoveani” la Fînta (N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, p. 208—209). Vezi și Radu Crețeanu, *Cine era Lupu Buliga, ctitorul schitului Topolnița, și ceva despre sfîrșitul lui* (MO, 1969, nr. 11—12, p. 913—917 + 2 pl.).

³⁸³ N. Iorga, *Răscoala seimenilor*, p. 12.

³⁸⁴ *Istoria Țării Românești*, p. 111; M. Costin, *Opere*, p. 154; *Călători străini*, VI, p. 87, unde Paul de Alep declară și el că Dumnezeu „a trimis tunete, fulgere, trăznete, ploaie și grindină mare ca pietrele asupra oastei lui Vasile și a cazacilor, căci vîntul le era potrivnic”. După o altă informație, în timpul luptei „s-a pornit o ploaie mare și le-a udat (cazacilor) iarba de pușcă”, ceea ce a ușurat victoria lui Matei Basarab (*Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România în veacurile XV — începutul celui de al XVIII-lea*, II, 1633—1673, Moscova, 1968, p. 240).

În faza finală a luptei, muntenii și-au descărcat toate puștile și tunurile în oastea inamică, intrată în panică, după care „toată tabăra“ lui Matei „să năpusti și intrară pren mijlocul lor fără de nici o frică, tăindu-i foarte rău“ cu săbiile³⁸⁵.

„Prin ploaia grea de primăvară, moldovenii întâi, apoi ostașii lui Timuș să dădură înapoi, fugind“, spune N. Iorga³⁸⁶.

Au rămas pe cîmpul de luptă 16 tunuri și circa 4 000 de oameni³⁸⁷. „Vasile vodă cu Timuș și cu puțini călări de-abia au scăpat numai cu trupul, trecind la Moldova pre la Galați“³⁸⁸.

După luptă, Matei Basarab „strîns-au trupurile căzute în război [...] de au făcut o movilă mare“, în care „înfîpt-au și o cruce mare“³⁸⁹. Este vorba de crucea comemorativă a luptei, pe care se săpa o inscripție ce povestea lupta, după obiceiul vremii.

Învîgătorul a răsplătit cu generozitate pe oștenii săi, cărora le-a dat toate prăzile capturate în luptă, printre care și cei 1 000 de galbeni aflați în trăsura lui Timuș Hmelnițki; blana de samur și hainele scumpe ale lui Vasile Lupu — capturate și ele — au fost prețuite de domn, iar prețul lor împărțit oștenilor.

După opinia rezidentului imperial la Poartă, învîgătorul ar fi găsit în bagajele lui Vasile vodă scrisoarea trimisă de marele vizir domnului Moldovei prin care-l autoriza să-l scoată din scaun pe „trădătorul“ Matei Basarab. Domnul a trimis această scrisoare muftiului, arătîndu-i totdeodată ce pagube mari cauzase țării sale expediția lui Vasile Lupu. Marele vizir a negat însă orice amestec în această afacere, temîndu-se de consecințe (nu uitase probabil cele întîmplate lui Mehmed pașa în 1639!)³⁹⁰.

³⁸⁵ *Istoria Țării Românești*, p. 112.

³⁸⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CCXLIX.

³⁸⁷ Știrea se aflase în Transilvania: „pe cîmpul de luptă i-au pierit 4 000 de oameni, după cum s-au numărat“ (Hurmuzaki, XV/2, p. 1 220). Alta este opinia lui G. Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p. 163, care afirmă că, după luptă, „într-o singură grămadă fuseseră clădiți vreo 28 000 de ostași morți, cazaci, moldoveni și munteni“, cifră care pare mult prea mare. După opinia rezidentului imperial, pierderile totale ar fi fost de 25 000 de oameni.

³⁸⁸ După informațiile furnizate de doamna Elina, soția lui Matei Basarab, a doua zi după luptă, „toată călărimea (lui Vasile Lupu) a căzut. Și, rămîind pedestrima, s-au închis în carăle taberii lor (după model căzăcesc — N.S.), împreună cu Vasilie vodă și cu ginere-său, cazacul (= Timuș Hmelnițki) și oștile domnu-mieu i-au înconjurat de toate părțile“ (RI, 1926, p. 19 și I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, p. 252). O informație asemănătoare ne furnizează și G. Kraus. *op. cit.*, p. 159, după care 7 000 de cazaci, scăpați din luptă, s-au retras în întărirea lor; „aceștia au fost impresurați de Matei vodă și infometați, astfel încît nici măcar un singur om n-a putut duce acasă știrea acestei înfrîngerii“.

Paul de Alep — prezent în Țara Românească la scurtă vreme după luptă — nota că, în timpul luptei, oastea lui Matei a făcut mare măcel de cazaci și a luat pe foarte mulți în prinoare. Cînd aga vistieriei (turcești) a venit la el, domnul „[...] a pus să se taie capul multor cazaci în fața acestuia, spunînd: «eu îi urăsc pe cazaci»“: parte din cazacii prinși au fost puși în fiare și trimiși vizirului pentru a fi folosiți la galere (*Călători străini*, VI, p. 134).

Un cronicar turc al vremii afirmă că au fost luați prizonieri 8 000 de cazaci (cifră apropiată de a lui Kraus!), din care „cea mai mare parte a fost nimicită“ (M. Guboglu, *Crestomație turcă*, p. 634).

Înfrîngerea a produs o puternică impresie la Iași, unde vestea a ajuns în numai trei zile. Paul de Alep aflase de la fugarii scăpați din luptă, după ce și-au aruncat armele, că „muntenii n-au încetat să-i nimicească (pe cei învinși la Finta) timp de trei zile, luînd pe mulți în prinoare“ (*Călători străini*, VI, p. 88).

³⁸⁹ *Istoria Țării Românești*, p. 112.

³⁹⁰ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 228.

La câteva zile după luptă, Gheorghe Rákóczi al II-lea anunța în Transilvania: „La 27 ale lunii, cu ajutorul lui Dumnezeu, vodă Matei l-a biruit pe vodă Lupul, împreună cu ai lui, luându-i toate armele și bunurile ce le avea la sine. Așa e căzăcimea”³⁹¹.

Analizând cauzele victoriei obținute de Matei la Finta — victorie care i-a asigurat pe mai departe domnia și care a avut ca urmare pierderea tronului de către Vasile Lupu — vom spune că *principala cauză a fost vitejia armatei muntene*, care — urmînd exemplul domnului său — a luptat cu bărbăție.

Victoria lui Matei a fost ușurată și de greșelile săvîrșite de Timuș Hmelnițki care nu a atacat cu tabăra legată — cum atacau de obicei cazacii —, ci a rupt tabăra în trei părți, ușurînd și în acest mod victoria muntenilor.

O altă greșeală a lui Timuș a fost aceea că a intrat în luptă cu oastea obosită. De aceea, pe drept cuvînt, Miron Costin considera că: „*toată izbînda aceasta a lui Matei vodă de la Hinta [...] iese din nebuniia lui Timuș întîi și din bărbăția și a lui Matei vodă al doilea, însă nebuniia lui Timuș cu cîtva mai mult*”. „Ce toată pricina au fost izbînzii aceia nebuniia lui Timuș, care nici voroviia cu nime, nici întreba de polcovnicii săi sau de cineva”³⁹².

Un alt factor care a contribuit în mod deosebit la obținerea victoriei a fost vitejia lui Matei Basarab, prezent tot timpul în centrul bătăliei, organizînd trupele și conducîndu-le la izbîndă. Toți martorii contemporani ai evenimentelor recunosc vitejia domnului Țării Românești. Iată ce spune G. Kraus: „Deși Matei vodă era un bărbat de 65 de ani, a dat dovadă de multă vitejie și fiecare i-a arătat cîntea cuvenită. Spre marea mirare a tuturor, el era pretutindeni, cînd în fruntea, cînd în spatele oștirii, iar sub el au fost împușcați trei cai. Deși fusese lovit la genunchiul stîng, a luptat mai departe vitejește, iar după ce a izbîndit, s-a întors la scaunul său și a cerut să i se lege rănile”³⁹³.

Miron Costin, la rîndu-i, consideră vitejia lui Matei ca fiind al doilea factor care a hotărît victoria; el „îmbia pe denaintea oștilor sale, îmbărbătînd în frunte”; de aceea cronicarul îl aseamănă pe Matei „cu mari oșteni ai lumii”, un omagiu binemeritat pe care cronicarul moldovean îl face învingătorului oștirii în rîndurile căreia se afla el însuși³⁹⁴.

Vitejia dovedită de Matei vodă în bătălia de la Finta era lăudată la scurtă vreme după luptă într-o poezie populară scrisă în limba maghiară, de un poet ocazional din Transilvania, care spune că domnul a cîștigat bătălia datorită curajului său; în luptă, Matei vodă se afla tot timpul în fruntea oamenilor săi, îmbărbătîndu-i și învățîndu-i cum să se bată³⁹⁵.

Vitejia lui Matei Basarab a impresionat și cercurile diplomatice de la Istanbul. Rezidentul imperial informa curtea din Viena că domnul Țării

³⁹¹ Hurmuzaki, XV/2, p. 1216—1217.

³⁹² Miron Costin, *Opere*, p. 152.

³⁹³ G. Kraus, *op. cit.*, p. 159. Rănirea lui Matei Basarab în timpul luptei este confirmată și de alte izvoare: „au nemerit și pre Matei vodă un glonț de sineț aproape de încheetura genunchiului” (M. Costin, *Opere*, p. 87); Paul de Alep știe că domnul a fost împușcat „în picior”, dar că a rezistat durerii pînă seara, cînd și-a scos cizma plină de sînge (*Călători străini*, VI, p. 87). Vezi și *Istoria Țării Românești*, p. 111, unde se afirmă că rana a fost făcută „la piciorul stîng, den josul genunchiului”.

³⁹⁴ M. Costin, *Opere*, p. 152.

³⁹⁵ A. Veress, *Cîntece istorice*, p. 29. Vitejia bătrînului oștean este recunoscută și de Bissaccioni, care spune: „benche vecchio, (il principe) fece meraviglie di sua mano, combattendo, e con la voce inanimando li suoi” („Arhiva”, 1892, p. 710).

Românești se luptase cu un curaj de leu și săvârșise minuni de vitejie; deși rănit la picior de un glonte în toilul furtunos al luptei și cu calul ucis sub el, domnul încăleacă repede alt cal și, fără să țină seama de durerile pricinuite de rană, cu un curaj neînfrînt, știind că pilda lui va fi urmată de oștenii săi, se aruncă din nou în vârtejul luptei cu sabia în mină și îmbărbătează oștenii, promițându-le că victoria va fi a lor ³⁹⁶.

Astfel, „cu vitejia cea mare (a lui Matei), recunoscută și de dușmani, dar și cu acele cuvinte dulci și bune pe care le găsea mărețul bătrîn, Matei își asigurase un sfîrșit senin între cei care-l iubeau” ³⁹⁷.

După luptă, Matei Basarab a trimis memorii sultanului, marelui vizir, muftiului și altor demnitari ai Porții, în care își exprima speranța că sînt mulțumiți că el a reușit să biruie și să umilească pe un trădător al sultanului, care se dovedise foarte încăpățînat în planurile sale; nemulțumit de cele două înfringeri suferite pe teritoriul Țării Românești, Lupu a căutat-o și pe a treia, de această dată sub scutul cazacilor ³⁹⁸.

Reprezentanții Porții — constatînd că Matei Basarab se dovedise din nou mai puternic decît Vasile Lupu — i-au adresat o scrisoare de mulțumire pentru modul cum își apăraseră țara, îndemnîndu-l să continue cu aceeași hotărîre opera sa. Același lucru ar fi făcut și cu Vasile vodă dacă ar fi învins!

Rezidentul imperial la Istanbul — care ne dă aceste știri — înțelegea foarte bine politica Porții care urmărea ca cei doi domni să se slăbească unul pe altul; ducînd o politică fățarnică, Poarta trata cu amabilitate pe amîndoi voievozii, care dispuneau de oștiri puternice, dar în secret îi asmuțea unul asupra altuia pentru ca luptîndu-se între ei să se istovească, înlesnind astfel sultanului supunerea țărilor lor ³⁹⁹.

Cînd reprezentanții Porții s-au lămurit cu privire la puterea deosebită a armatei lui Matei Basarab și la trăinicia alianței sale cu principele Transilvaniei au renunțat să-l mai sprijine pe Vasile Lupu cel învins. Oastea munteană (circa 500 de oameni) și cea transilvăneană (circa 1 000 de călăreți) au pătruns din nou în Moldova, unde au instalat a doua oară ca domn pe Gheorghe Ștefan ⁴⁰⁰. Astfel — nota rezidentul imperial la Poartă — „s-a spart ca o bășică de săpun marea splendoare a lui Lupu, prefăcînd cu o singură lovitură într-un nimic neînsemnat toate bogățiile lui și fericirea lui familiară” ⁴⁰¹.

Vasile Lupu a fost astfel „victima propriei sale erori fundamentale de a fi încercat subordonarea intereselor majore ale țării ambițiilor sale personale” ⁴⁰².

Pentru a justifica acțiunea de alungare a lui Vasile Lupu din Moldova, la 13 iunie 1653, Rákóczi al II-lea a trimis un memoriu la Poartă în care dezvăluia planurile fostului domn de a făuri o uniune personală din

³⁹⁶ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 227.

³⁹⁷ N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 200.

³⁹⁸ Hurmuzaki, *op. cit.*, III, p. 237—238.

³⁹⁹ *Ibidem*, p. 238—239.

⁴⁰⁰ Nu insistăm asupra acțiunii aliate în Moldova, pentru care se pot vedea: Miron Costin, *Opere*, p. 155 și urm.; scrisoarea lui G. Rákóczi al II-lea din 19 iul. 1653 (Hurmuzaki, V/1, p. 18—20), relația lui Paul de Alep (*Călători străini*, VI, p. 91—96); cronică lui Kraus (p. 165—168); Hurmuzaki, *op. cit.*, III, p. 247—255 etc.

⁴⁰¹ *Ibidem*, p. 254.

⁴⁰² Tahsin Cemil, *op. cit.*, p. 149.

cele trei țări române⁴⁰³, cu sprijinul cazacilor și al marelui vizir; „este clar ca lumina zilei — se spunea în scrisoarea principelui — că marele vizir i-a dat lui Lupu împuternicirea de a năvăli cu ajutor căzăcesc în Muntenia“; principele ruga Poarta „să dea ocrotire pentru persoana și țara sa și îndeosebi să dea îndrumările cuvenite pașalei de la Buda și celei de la Silistra, căci cele trei țări, Transilvania, Moldova și Muntenia, nu vor mai suferi cu nici un preț pe Lupu ca domn și vecin.“

Asigurînd Poarta de fidelitatea sa, Gheorghe Rákóczi al II-lea avertiza pe dregătorii otomani de primejdia căzăcească: „Setea de cucerire a hatmanului căzăcesc amenință înainte de toate Moldova, apoi Muntenia și în cele din urmă Transilvania cu pierderea independenței și contopirea în căzăcism. Dacă Lupu nu va fi înlăturat, Poarta va pierde în mod sigur cele trei țări“⁴⁰⁴. Argumentele au convins Poarta, iar la acțiunea de alungare a cazacilor din Moldova au participat și trupe polone, căci Polonia era în conflict cu hatmanul cazacilor.

În același timp, Girolano Giustiniano informa din Viena pe dogele Veneției despre foloasele pe care le-ar putea avea „creștinătatea“ din liga realizată între principele Transilvaniei și domnii Țării Românești și Moldovei⁴⁰⁵.

La 29 iulie 1653, un capugilar-chehaiasi era trimis în Moldova pentru a cere țării să se supună noului domn, care era confirmat pe tron după ce alungase pe „trădătorul“ Vasile Lupu⁴⁰⁶. Era o mare biruință a lui Matei Basarab care scăpase, în sfîrșit, de cel care-i crease atitea griji în decursul domniei și pe care-l învinsese de trei ori. Recunoscîndu-i puterea, la 14 august, Poarta îi trimitea lui Matei vodă un nou firman de confirmare împreună cu sabia și caftanul de onoare. Domnul nu se va mai bucura mult de biruința sa; alte necazuri îl așteptau după victoria de la Finta.

⁴⁰³ Această intenție a lui Vasile Lupu era destul de cunoscută în Transilvania; de pildă, preotul I. Kőröspataki — autorul unui *Cintec despre Lupul-vodă, cînd în îngimfarea sa mergînd asupra lui Matei vodă din Muntenia, Dumnezeu l-a pedepsit minunat și l-a adus la mare rușine prin Matei vodă și principele Transilvaniei* — susține că Vasile Lupu, „cărui nimeni numele nu-i e cîstit, ci plin de mișelie ca și el“, dorea să ocupe Țara Românească și apoi Transilvania, dar a pățit precum ciinele lui Esop, care, dînd cu gura după umbra prăzii, a rămas cu burta goală (A. Veress, *op. cit.*, p. 25–26).

⁴⁰⁴ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 230–240. Vezi și C. Șerban, *op. cit.*, p. 1955–1956 și Hurmuzaki, V/1, p. 17.

⁴⁰⁵ Hurmuzaki, IX/1, p. 38 (Considerá i buoni effetti che risuldar potevano da quest'unione in pro della Christianità, et danno al Turcho).

⁴⁰⁶ *Ibidem*, p. 29, 37.

Partea a V-a

Sfârșitul domniei lui Matei Basarab. Personalitatea domnului

Capitolul I

Răscoala slujitorilor. Moartea lui Matei vodă

Sfârșitul domniei voievodului Țării Românești a fost întunecat de o serie de tulburări izbucnite în cadrul armatei sale, tulburări care au amărit pe bătrînul domn¹.

Cronicile interne prezintă prima ridicare a slujitorilor ca urmînd la scurtă vreme după bătălia de la Finta, care a avut loc la 17 mai 1653 (stil vechi). Iată cum povestește această răscoală *Letopiseșul cantacuzinesc* (favorabil domnului): „Iar Matei vodă, fiind rănit de războiul căzăcesc, zăcea în patul lui și nu putea să se răpaose și să-și caute leacul ranei sale de necazul slujitorilor lui, mai virtos dorobanții și seimenii și alte cete“. Cronicarul arată mai departe cum i-a strîns Matei Basarab pe dorobanți și pe seimeni sub steagurile sale și cum le-a asigurat toate cele necesare traiului. Aceștia însă „să îndrăciră de se-nebuniră și începură a nu-l băgare în seamă nici cît, ci-și bătea joc de dînsul și în toate zilele zbiera în curtea lui“².

Răsculații au scos tunurile afară în cîmp, au intrat în curtea domnească și au cerut să li se plătească banii pe care li-i promisese domnul cu ocazia victoriei de la Finta, amenințînd că altfel și-i vor lua singuri din vistierie.

În expunerea cronicarului, apare drept cauză nemijlocită a răzvrătirii ostirii muntene neplata lefurilor după biruința de la Finta. În fața bătăliei hotărîtoare, Matei Basarab promisese că va plăti slujitorilor leafa pe două luni dacă aceștia vor lupta cu vitejie și vor obține victoria. După bătălie, la îndemnul unor mari boieri, se pare că domnul nu și-a mai înde-

¹ Despre aceste tulburări vezi îndeosebi Lidia Demeny, L. Demeny, N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor sau răscoală populară?*, Buc., 1968, cap. III, p. 54—67, precum și W. Zekely, *Unele precizări privind mișcările social-politice desfășurate în ultimul an al domniei lui Matei Basarab* („Istros“, Brăila, 1981—1983, p. 299—329).

² *Istoria Țării Românești*, p. 114.

plinit promisiunea făcută, ceea ce a provocat nemulțumiri în rândurile dorobanților și seimenilor, care avuseseră un rol decisiv în obținerea biruinței.

Aceste împrejurări sînt descrise pe larg și într-o scrisoare a principelui Gheorghe Rákóczi din 11/21 iunie 1653, în care se spune: „după lupta și biruința lui Matei vodă [...], s-a întîmplat ceva zarvă din pricina ostașilor de acolo împotriva unor slujbași din preajma voievodului și armășești, anume împotriva marelui cămăraș“ (vistier?). După cum relatează principele, ostașii răsculați i-au învinuit de trădare atît pe marele armaș, cît și pe marele vistier, „pe armaș din pricina prea marei lui strășnicii, pe vel cămăraș că este tilhar al lefii obișnuite a oștenilor [...] și că leașa pe două luni, făgăduită în dar de voievod cu prilejul luptei pe care a dat-o, vel cămărașul a vrut să o socotească din nou leașa lor“³ (de aci a luat probabil știrea Georg Kraus despre trădarea celor doi mari dregători!)⁴. Nemulțumirea răsculaților ar fi fost provocată întîi de toate — ca și în cronică — de faptul că nu li se plătise solda pe două luni, făgăduită de domn înainte de bătălia de la Finta ca răsplată pentru biruință.

Într-o formă asemănătoare aflate și rezidentul imperial la Istanbul cauzele și desfășurarea răscoalei izbucnite la Tîrgoviște. Primul dintre boierii sacrificați ar fi fost marele armaș, plătitor al oștirii; acesta a refuzat cu vorbe aspre să plătească pedestrimii leașa pe trei luni, pedepsind pe cei trimiși la el să-i ceară plata, ceea ce a provocat o puternică agitație; acuzînd pe pedestrași (dorobanți și seimeni) de răzvrătire, armașul a încercat să-i supună cu ajutorul ostașilor călări (curtenilor), dar aceștia au făcut cauză comună cu ceilalți ostași, au intrat în palatul domnesc, au luat pe cei doi boieri (vistierul și armașul) și i-au ucis⁵.

Rezultă deci că nemulțumirea oștenilor pentru neplata soldelor a fost motivul principal al răscoalei. Paul de Alep — care l-a văzut pe bătrînul domn în ultima parte a vieții sale — afirmă că acesta „se făcuse peste măsură de zgîrcit“⁶. Astfel stînd lucrurile, este posibil ca domnul — îndemnat de unii boieri — să fi încercat să nu-și îndeplinească făgăduiala făcută oștenilor în momente grele (menționăm că două lefuri pentru întregul efectiv al oastei muntene de legegii ar fi însemnat circa 100 000 de taleri!).

Din relatările păstrate rezultă că răsculații s-ar fi ridicat atît împotriva domnului, cît și a unora din marii săi dregători.

Radu Popescu afirmă chiar că oștenii răsculați „striga pen curtea domnească ca să le dea lefi, că ei au bătut războiul cu Vasile vodă și zicea lui Matei vodă să se ducă să se călugărească, că nu le mai trebuie să le fie domn, bătrîn fiind și bolnav“⁷. Era, fără îndoială, o insultă gravă la adresa domnului care zăcea pe patul său de suferință.

În această atmosferă de teamă și teroare, care domnea la curtea lui Matei Basarab, oștenii răsculați și-au revărsat mînia pe doi dregători, vistierul Ghinea Tucala și armașul Radu Vîrzarul, pe care i-au acuzat „că ei nu lasă pe Matei vodă să le dea lefiele“. Cei doi boieri s-au refugiat în pa-

³ Veress, *Documente*, X, p. 263.

⁴ Vezi mai sus p. 198.

⁵ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 243.

⁶ *Călători străini*, VI, p. 131. Afirmatia lui Paul de Alep că Matei Basarab „iubea foarte mult pe turci și pe tătari și le dădea toată averea sa“ este greu de crezut, ținînd seama de atitudinea sa antiotomană din timpul domniei. După cum arată W. Zekely, *op. cit.*, p. 304, este posibil ca Paul de Alep să fi fost influențat de Constantin Șerban, despre care declara că „era prietenul nostru de multă vreme“, adică dinainte de a deveni domn (*Călători străini*, VI, p. 135).

⁷ Radu Popescu, *Istoriile*, p. 108—109.

latul domnului, care „nu i-ar fi predat bucuros pentru pedeapsă nelegiuită, dar, neputînd altfel, nu le-a putut sta împotriva, zăcînd bolnav în pat din pricina răniilor“, după cum arată principele Transilvaniei în scrisoarea amintită, bazată pe informații primite din Țara Românească⁸.

Oștenii răsculați au intrat în palatul domnesc, i-au luat pe cei doi dregători și „i-au dus afară din tîrg, unde era toți strînși; acolo i-au sfărîmat cu săbiile“, spune cronicarul⁹. Uciderea celor doi boieri s-ar fi făcut „în mijlocul poporului“, adunat să asiste la pedepsirea lor¹⁰.

Uciderea lor în mijlocul poporului este confirmată chiar de Matei Basarab, care arată că pe Ghinea vistierul „l-au scos la cîmp la toate glotile (=gloatele) de l-au ucis“¹¹.

După cum arată autorul *Letopiseșului cantacuzinesc* — care caută să absolve pe Matei Basarab de „numele rău“ ce-i ieșise din pricina exploatarei fiscale — Ghinea Țucala se purta „ca un lup, trimițînd în toate părțile de pradă și pre mari și pre mici, fără nici o dreptate și fără de nici o milă“. Cît privește pe Radu Vărzarul armașul, acesta „era om îndrăcit și fără de rușine și iubitor a vărsa singele oamenilor“; el „își arăta veninul asupra săracilor“, cu care se purta „ca un șarpe minios“¹².

Indiferent de cauzele uciderii lor — trădarea sau abuzurile, sau amindouă împreună — trebuie să subliniem faptul că cei doi dregători nu au fost uciși fără motiv de slujitorii răsculați; asasinarea lor în mijlocul poporului dovedește că acesta a fost de acord cu uciderea celor doi dregători abuzivi¹³.

După suprimarea lor, răsculații au început să atace și casele altor mari boieri, sfetnici apropiați ai domnitorului. Unul dintre aceștia a fost Socol Cornățeanu mare clucer, un boier „foarte puternic și bogat, cum nu se găsea altul în Țara Românească“, după cum spunea Georg Kraus. Socol a fost ucis de oștenii răsculați în casa lui, pe motiv că și el ar fi fost un trădător, ca și ceilalți doi. Oștenii invocau ca dovadă a trădării boierului ucis faptul că oștile inamice îi crușaseră satele, în timp ce toate celelalte așezări din jurul lor fuseseră jefuite, ceea ce arăta că boierul fusese înțeles cu Vasile Lupu¹⁴.

Răsculații au atacat apoi „casele lor, le-au prădat foarte rău“, încît „să îngrozise toți boierii de frica lor“, după cum scria Radu Popescu¹⁵.

Domnul și boierii săi priveau neputincioși la această mișcare de o rară violență, deoarece nu dispuneau de alte forțe care să înăbușe răscoala oște-

⁸ Veress, *op. cit.*, X, p. 263.

⁹ Radu Popescu, *op. cit.*, p. 109. În *Istoria Țării Românești*, p. 115, se spune că cei doi boieri au fost uciși „înaintea tuturor oștilor“.

¹⁰ Veress, *op. cit.*, p. 263. Despre uciderea lui Radu Vărzarul armașul de către „slujitorii țării“ vezi și documentul din 30 iul. 1654 (Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., LXXXVIII/8). Într-o variantă a *Letopiseșului cantacuzinesc* se afirmă că „unul dintre slujitorii, scoțînd cuțitul, s-au slobozit la armașul Vărzarul și i-au tăiat o bucată din trup și, punînd-o în năframă, zicea că o va duce la casa lui și o va frige și o va minca cu femeia și cu copiii lui și blestema zicînd că, fiind el neguțător, l-au adus la atîta lipsă și sărăcie“ (*Istoria Țării Românești*, p. 115, note).

¹¹ AO, 1937, p. 191.

¹² *Istoria Țării Românești*, p. 153—154. Despre Radu Vărzarul vezi și mai sus nota 10.

¹³ De aceea ni se pare neîntemeiată opinia lui N. Iorga, *Răscoala seimenilor împotriva lui Matei Basarab*, Buc., 1910, p. 23, după care cei doi dregători ar fi fost uciși din dorința lui Constantin Șerban, deoarece Ghinea ar fi fost cumnatul lui Matei Basarab (afirmație inexactă!), iar Radu armașul era un om energic, care i-ar fi putut strica planurile de a ajunge la tron.

¹⁴ G. Kraus, *op. cit.*, p. 158—159. Vezi și *Istoria Țării Românești*, p. 115; Radu Popescu, *Istoriile*, p. 109 și G. D. Florescu, *Un sfetnic al lui Matei Basarab, ginerele lui Mihai Viteazul* (RIR, 1942, p. 66—94; și extras, Buc., 1942).

¹⁵ Radu Popescu, *op. cit.*, p. 109.

nilor răzvrătiți. Cronicarul Radu Popescu notează că bătrînul domn, „acestea văzînd și fiind bolnav, nu putea să facă alt, numai îi blestăma (că neputincioșii au acest obicei de blestemă)”¹⁶.

Neputînd să lase desfășurarea evenimentelor la voia întîmplării, amenințat el însuși de slujitorii răsculați pe care nu-i putea liniști, domnul s-a gîndit să ceară ajutorul principelui Gheorghe Rákóczi al II-lea pentru potolirea dezordinii.

Faptul ne este relatat de un document transilvănean din 12/22 iunie 1653, în care — după ce se povestește pe scurt cele petrecute în Țara Românească — se spune: „în joia trecută au fost în solie la domnul nostru (=Gheorghe Rákóczi) trei boieri ai voievodului Matei din Muntenia. Dacă au zăbovit trei ceasuri, nu mai mult; domnul nostru i-a trimis foarte zorit înapoi, nici n-au dormit acolo în Feldioara (unde se afla tabăra principelui — N.S.), s-au întors cu foarte mare grabă”¹⁷.

Principele a răspuns prompt la cererea domnului, amenințat de proprii săi oșteni; el a trimis în Țara Românească o oaste de „cîteva mii de oameni”, care a potolit răscoala. Auzind că se apropie oastea transilvăneană, răsculații, „adunîndu-se după obiceiul lor în biserică și jurînd pe evanghelie, s-au legat din nou în credință față de voievod”¹⁸.

Răscoala din primăvara anului 1653 a avut un larg ecou în țară; după cum preciza domnul în documentul din 23 iunie 1653, citat și mai sus, în care evocă împrejurările prin care trecuse „fiind țeara toată întărită și toți slujitorii (porniți) asupra Ghinei vistieru, luatu-l-au tocma den casa domnii mele și l-au scos la cîmpu la toate glotile și l-au ucis”¹⁹. Din documentul citat rezultă că, la data cînd a fost emis, răscoala se potolise²⁰.

La mișcare se pare că au aderat și unii boieri, ba chiar și mitropolitul țării, Ștefan, a cărui destituire a fost cerută mai tîrziu de domn patriarhului de Constantinopol pe motivul că „s-a dovedit că a fost în legătură cu răsculații” și că „a fost dovedit că a țesut uneltiri și împotriva domnului țării”; după opinia lui Matei Basarab, mitropolitul se făcuse „părtaș cu cei ce au stricat orînduiala și s-au ridicat împotriva domniei”²¹.

Faptul că urmașul lui Matei Basarab, Constantin Șerban (aflat în dizgrație în timpul răscoalei), l-a absolvit pe mitropolitul Ștefan și l-a repus în scaun poate constitui o dovadă că și el ar fi fost amestecat în mișcarea din primăvara anului 1653.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Veress, *op. cit.*, p. 264.

¹⁸ *Ibidem*, p. 263.

¹⁹ AO, 1937, p. 191.

²⁰ Cu toate acestea, unele dezordini locale au continuat să se manifeste; de pildă, la 13 iul. 1653, Matei Basarab reproșează „tuturor iuzbașilor și tuturor hotnogilor și tuturor călărașilor și tuturor slujitorilor și tuturor orășenilor din tirgul Buzăului” că făceau iar „pacoste și răutate” mănăstirii de acolo; ei își stricaseră casele aflate pe loc domnesc și își construiseră altele pe locul episcopiei de Buzău (Arh. St. Buc., ms. 573, f. 430).

²¹ Hurmuzaki, XIV/1, p. 195—197. În testamentul său, din 15 apr. 1668, mitropolitul, bătrîn la acea dată, nu-și recunoștea vina de a se fi ridicat împotriva domnului țării. El declara: „poate fi fostu pentru păcatele noastre, au din graiurile omenеști (adică din pira unora — N.S.), (Matei Basarab) scosu-ne-au den scaunul nostru numai cu ce am fost îmbrăcați”; Constantin Șerban, „știindu că nimica vinovat n-am fost”, îl repusese pe fostul mitropolit în scaunul său (copie la Institutul de istorie „N. Iorga”). Lucrurile sînt destul de complicate și greu de lămurit. Fără îndoială însă că Matei vodă nu putea să ceară caterisirea mitropolitului dacă acesta nu ar fi avut nici o vină. Prin originea sa modestă, de țaran din Oltenia, mitropolitul nu putea fi străin de nemulțumirile care existau în țară la sfîrșitul domniei lui Matei Basarab, cînd acestea au izbucnit cu violență. Vezi și SMIM, X, 1983, p. 135.

Din analiza atentă a mărturiilor epocii, rezultă că mișcarea din primăvara lui 1653, îndreptată împotriva autorității centrale reprezentate de bătrînul domn, a avut un caracter complex: pe de o parte, revolta armatei, nemulțumită de neplata lefurilor, revoltă care se îndreaptă și împotriva sfetnicilor domnului; pe de altă, o stare de agitație în țară — inclusiv în rîndurile boierimii —, cauzată de abuzurile cercurilor conducătoare și de creșterea considerabilă a exploatații fiscale și înlesnită de uzura puterii autoritare îndelung deținute de un domn acum bătrîn și bolnav, deci incapabil să stăpînească situația devenită explozivă. Stăpînirea lui Matei, care părea atît de puternic consolidată, s-a prăbușit datorită în primul rînd erodării temeliei sale care era armata ²².

Potolirea mișcării slujitorilor a fost doar vremelnică, pentru că în toamnă ea a izbucnit din nou ²³. Cronicile țării povestesc pe larg noile umilințe la care a fost supus domnul țării de oștenii săi: „după ce s-au vindecat Matei vodă Basarab la picior, eșit-au în preumblare către Argeș și, învîrtejindu-se (=înapoindu-se) de acolo, iar dorobanții și seimenii i-au închis porțile (de la Tirgoviște — N.S.) și i-au ieșit înainte, la șanțul cel mare, cu toate tunurile, oprind pe domnul lor ca să nu mai intre în cetate, zicînd că de acum înainte nu le mai trebuie să le mai fie lor domn, ci, sau să iasă din țară, sau să se călugărească“. Domnul a fost lăsat să intre în capitala țării numai cu prețul promisiunii că va da bani „din dăstul“ oștenilor răsculați.

După intrarea domnului în cetatea de scaun, slujitorii „nu sã mai așă-zară“, „ci ca niște lupi flămînzi, și ziua și noaptea zbiera și umbla pre la casele boierilor, ca niște calici de-i pedepsea [...]. Nimenilea nu le putea sta împotriva“ ²⁴.

Răscoala a continuat toată iarna; după cum spune Radu Popescu, „cu necazuri ca acestea (cauzate de răscoală — N.S.) Matei Basarab a petrecut toată iarna“ ²⁵.

În fața acestei situații grave — fără precedent în istoria Țării Românești — Matei Basarab a adunat „pre toți credincioșii lui boiari și slugi“ și le-a spus că el condamnă cu asprime răscoala; după cele înregistrate de cronicar, domnul era supărat mai ales pe dorobanții care s-au unit cu „seimenii străini“ împotriva sa. Cuvintele puse de cronicar pe seama domnului sunau ca o adevărată proorocie: „De acum înainte, dragii miei, să știți cu adevărat că, pentru faptele lor, vor să vie mari răutăți asupra aceștii sărace de țară. Și va să cază la mare nevoie; și vor să pătimească și cei buni pentru cei răi“ ²⁶. După opinia lui P. P. Panaitescu, cuvintele profetice ale lui Matei Basarab ar fi fost puse pe seama domnului de către cronicar după ce răscoala fusese înăbușită ²⁷.

Domnul Țării Românești își manifesta neliniștea în legătură cu „tulburarea“ pe care răsculații o aduceau asupra sa și a țării și își exprima intenția că — dacă va avea zile — va aduce „în primăvară 30 000 de tătari

²² Bogdan Teodorescu, *op. cit.*, p. 11.

²³ La 30 aug. 1653, bătrînul domn scria îngrijorat lui G. Rákóczi că Siavuș pașa adună „mulți turci și spahii“ cu care vrea să ducă pe un presupus fiu de domn (probabil Mihnea al III-lea) „să-l așeze în scaunul nostru“ (Veress, *op. cit.*, p. 270).

²⁴ *Istoria Țării Românești*, p. 115—116. Vezi și Radu Popescu, *Istoriile*, p. 109.

²⁵ *Ibidem*. Dezordini s-au produs și în restul țării, nu numai la curtea domnească; la 20 mai 1654, Constantin căpitanul — fiul lui Radu Vărzaru mare armaș, cel ucis de slujitorii răsculați — declara că își pierduse niște zapise de moșie „cînd ne-au jefuit oștile casa“ (Arh. St. Buc., m-reă Trivalea, II/3). Vezi și documentul din 5 sept. 1654 (*ibidem*, m-reă Arnota, XVIII/9).

²⁶ *Istoria Țării Românești*, p. 116—117.

²⁷ P. P. Panaitescu, *Începuturile istoriografiei în Țara Românească* (SMIM, V, p. 228—229).

și pre craiu (=Gheorghe Rákóczi al II-lea) cu ungurii să-i lovească fără veste de toate părțile și să se puie supt sabie toți cei mai mari, să piară ca niște tîlhari²⁸.

Matei Basarab nu a mai avut cînd să-și realizeze intențiile deoarece, la 9 aprilie 1654²⁹, a închis ochii pentru totdeauna, chinuit nu numai de amărăciunea pricinuită de răscoala slujitorilor săi, dar și de durerile cumplite provocate de rana de la Finta pe care un medic polon — plătit se pare de boieri — i-a otrăvit-o.

Împrejurările sînt povestite pe larg de Georg Kraus care arată că Rákóczi i-a trimis lui Matei un bărbier vestit care i-a scos glonțul, a curățat rana și l-a lăsat pe domn într-o stare bună. Boierii trădători l-au cumpărat pe bărbierul polon în grija căruia fusese lăsat Matei Basarab; bărbierul criminal i-a pus domnitorului o oblojeală otrăvitoare care i-a pricinuit mari dureri și i-a umflat trupul. Domnul fiind în pericol de moarte, boierii credincioși au cerut lui Rákóczi un nou bărbier care a reușit să-l salveze pe bătrînul bolnav. Cînd a aflat de crima pusă la cale de boierii trădători, domnul a poruncit să fie întemnițați 11 boieri, din care unii au fost uciși, iar altora li s-au confiscat averile³⁰. Documentele și cronicile interne nu amintesc însă despre complot, nici despre măsurile de pedepsire a trădătorilor, astfel încît afirmația lui Kraus este greu de controlat³¹.

După opinia unui cronicar contemporan, Matei „a murit dis-de dimineață, în palat, în locul obișnuit, sub cerul liber (în loggia palatului — N.S.), pe cînd ședea în jețul său“ (*moritur mane in aula, solito loco sub diu in sediliis sedens*)³², la începutul primăverii, senină ca și cugetul lui, cum spunea N. Iorga³³.

Domnul a fost înmormîntat cu pompa cuvenită la biserica domnească din Tirgoviște³⁴, deși dorința sa fusese să fie dus la mănăstirea Arnota, ctitoria lui din nordul Olteniei³⁵.

²⁸ *Istoria Țării Românești*, p. 117. Faptul că în primăvara lui 1654 domnia bătrînului voievod devenise destul de nesigură se reflectă și în slaba activitate a cancelariei domnești care emite foarte puține hrisoave la 15 și 29 mart. și la 1 apr. (Arh. St. Buc., Doc. istorice, CCCLXIX/13 și DCXXII/65).

²⁹ Este data înscrisă în cronică și reținută de Paul de Alep; ea este confirmată, de asemenea, și de o însemnare contemporană din Brașov (*Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens*, Brașov, 1860, p. 343). Cu toate acestea, ni s-a păstrat un document din 10 apr. 1654, emis de cancelaria lui Matei Basarab, prin care se întărește o danie făcută de soția sa, doamna Elina (Arh. St. Buc. m-rea Cozia, XXIX/1).

³⁰ G. Kraus, *op. cit.*, p. 160—162.

³¹ După unele opinii, otrăvirea ranei domnului s-ar fi produs în vara lui 1653 (W. Zekely, *op. cit.*, p. 307—308). După mărturia lui Paul de Alep, Matei ar fi căzut grav bolnav „de o boală fără leac“ chiar în săptămîna în care a decedat (*Călători străini*, VI, p. 132).

³² *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, II, p. 54.

³³ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CCLVI.

³⁴ Vezi Nicolae Constantinescu, *O operă necunoscută a sculptorului Elias Nicolai: Întîia piatră de mormînt a voievodului Matei Basarab aflată la Tirgoviște* („Studii și comunicări“, 1970, p. 357—364); Aurelian Sacerdoțeanu, Stelian Metzulescu, *Întîia piatră de mormînt a lui Matei Basarab* (SCIA, 1955, nr. 3—4, p. 342—351).

³⁵ Soarta tristă a osemintelor fostului domn ne este povestită de un document din 5 aug. 1661, unde se spune că Matei Basarab făcuse mănăstirea Arnota „den temelia ei, făgăduind cum să-i zacă oasele acolo, fiind o mănăstire în laturi și departe de răutăți, către munte. După aceia s-au întîmplat lui Matei voievod moarte la scaun, la Tirgoviște, și l-au îngropat în tînda bisericii domnești. Iar apoi, fiind multe răutăți și robii aici în țară de limbi păgîne, i-au scos oasele afară și au stătut cîtăva vreme acolo în besearecă. Iar dacă stătu Mihnea (al III-lea — N.S.) a fi domnul țării în urma lui Constantin (Șerban) vodă, fiindu-i oasele tot dezgropate, le-au trimis cu cinste tocma acolo la această mănăstire Arnota, precum au fost poftit pînă era în viață“ (D. Cristescu, *Mănăstirea Arnota*,

Matei Basarab a murit fără să-și asigure succesiunea la tron, deși această problemă l-a preocupat în mod deosebit. Neavînd urmași direcți și fiind legat de amintirea lui Mihai Viteazul, ale cărui fapte glorioase le cunoștea din adolescență, Matei Basarab a căutat să aducă pe tronul țării pe nepotul marelui domn, numit tot Mihai, fiul lui Nicolae Pătrașcu, care se afla pribeag în Imperiul habsburgic. O solie a domnului cerea împăratului, în 1639, să-l aibă în vedere pe Mihai, „căci numitul voievod, neavînd copii, nu are pe nimeni rudă mai apropiată de cît dinsul, care îi ține loc de fiu și succesor, lăsîndu-l drept dovadă de fidelitate la curtea maiestății sale, în serviciul și sub ocrotirea Măriei sale. Iar pe acesta (pe Mihai), nu numai voievodul singur, ci toată țara îl dorește, ca pe fiul patriei”³⁶. În august 1643, Matei vodă a cerut din nou împăratului de la Viena să-l trimită în țară pe tînărul Mihai, pentru ca poporul și boierii să se obișnuiască cu el. După ce și-a consultat consilierii, împăratul a refuzat să împlinească cererea pentru a nu provoca pe turci³⁷.

După eșuarea acestui plan, Matei l-a dorit ca moștenitor pe Mateiaș, nepotul soției sale³⁸, care a murit însă de tînăr, după ce Matei îl înfiase³⁹,

· p. 133). Despre mormîntul lui Matei de la Arnota vezi Victor Brătulescu, *Monumente de artă din Tirgoviște. Morminte voievodale de la Tirgoviște și Arnota* (GB, 1967, nr. 3—4, p. 291—322).

³⁶ I. Slavici, *Nepotul lui Mihai Viteazul* („Vatra“, II, 1894). Vezi și Damian Todîța, *Pătrașcu cel Tînăr, fiul lui Mihai Viteazul*, Buc., 1982, p. 105—106. Despre intenția lui Matei Basarab de a aduce pe tron pe Mihai Pătrașcu — care era „del sangue di quel famoso Michel Vaiuoda, che potrebbe fare grandissime scorrerie sino al mare, e foci del Danubio” — vezi relația ambasadorului Giovanni Grimani din 22 ian. 1638. Ambasadorul susținea că Matei domnește de aproape 7 ani, „anzi contra uolontà de Turchi” și că prin aducerea pe tron a urmașului lui Mihai Viteazul dorea să facă „quelque segnalato seruigio alla Christianità” (*Fontes Rerum Austriacarum. Diplomataria*, vol. XXVI, Viena, 1866, p. 231). Împăratul Ferdinand al III-lea îl considera pe Mihai „haereditarius Valachiae Transalpinae” (Veress, *Documente*, X, p. 223 și Hurmuzaki, V/1, p. 4), iar uneori chiar voievodul acestei țări, deși Matei trăia încă (*ibidem*, p. 13).

Nu insistăm asupra acestei probleme care a fost tratată recent și de Ștefan Andreescu, *Moștenirea politică a lui Mihai Viteazul la mijlocul veacului XVII* (AIIAI, 1985, partea a II-a, p. 421—433). Autorul citează o cerere transmisă de solia trimisă la Moscova de Mihai Pătrașcu în 1650, prin care nepotul Viteazului solicita „să i se acorde scaunul său natural, al țărilor Muntenească și Moldovenească și Ungurească (= Transilvania), care este moșia lui”. Nu ni se pare însă că o asemenea cerere poate confirma „supraviețuirea proiectului dăcic la curtea domnească din Tirgoviște”, cum susține autorul amintit (p. 425), deoarece Mihai nu se afla acolo, iar Matei Basarab nu ar fi putut accepta un asemenea plan, în dauna sa. În plus, numeroase date furnizate de autor în studiul său nu au nici o legătură cu „moștenirea” lui Mihai, pusă în titlu doar din motive de conjunctură.

³⁷ Hurmuzaki, IV/1, p. 692; Damian Todîța, *op. cit.*, p. 108. În 1651, contele Ladislaus Csaky recomanda împăratului să nu mai susțină candidatura la tron a lui Mihai, deoarece bunicul său, Mihai Viteazul, fusese necredincios față de împăratul Rudolf al II-lea, din care pricină fusese ucis de Basta „din sfatul și decretul împăratului” (Veress, *op. cit.*, p. 225). Împăratul a continuat însă să-l protejeze pe tînărul Mihai, deoarece, prin serviciile aduse curții imperiale, acesta își câștigase dreptul la o protecție deosebită (Hurmuzaki, V/1, p. 5). Pînă la urmă, Mihai a murit la cazaci, în 1654, fiind îngropat la mănăstirea Comana. Vezi Sergiu Iosipescu, *Note istorice asupra fortificației de la Comana*, în *Ilfov-File de istorie*, Buc., 1978, p. 203. După unele știri, Mihai ar fi încercat să ocupe tronul Țării Românești cu sprijinul lui Bogdan Hmelnițki. Vezi Hurmuzaki, IX/1, p. 66—67 și MHHD, XXIII, p. 142—143.

³⁸ Vezi Victor Motogna, *Avut-a Matei Basarab un fiu?* (RI, XIV, 1928, p. 39—41) și Stoica Nicolaescu, *Mateiaș voievod, fiul lui Matei Basarab voievod (1635—1652)* (AO, XX, 1941, p. 19—27, 73—80). Despre problema succesiunii lui Matei Basarab vezi și N. Iorga, *Răscoala seimenilor împotriva lui Matei Basarab*, p. 15—18.

³⁹ Amănunte despre aceasta aflăm dintr-un document din 18 sept. 1653, în care Matei Basarab declara că soția sa, Elina, „luat-au pre un nepot de frate al ei, fecior al lu Udrește Năsturel logofăt [...], mitutel, rămas sărac (= orfan) de mumă-sa [...] numai

iar apoi pe Istratie Leurdeanu, care se căsătorise cu domnița Ilinca, sora lui Mihai, amintit mai sus, și fiica lui Nicolae Pătrașcu voievod (fiul lui Mihai Viteazul), și a doamnei Ancuța, fiica lui Radu Șerban; Istratie a fost însă victima uneltirilor boierilor din preajma domnului, fiind silit să fugă din țară⁴⁰.

În ultimii ani de domnie, Matei Basarab ar fi dorit ca succesor al său pe Diicu Buicescu, ruda sa dinspre mamă și marele său spătar, cu care Constantin Șerban nu a întreținut relații prea bune⁴¹. După moartea lui Matei, adunarea compusă din boieri, reprezentanți ai clerului și ai oștirii au ales ca domn pe Constantin Șerban, urmașul nedorit al lui Matei Basarab. Faptul că acesta a păstrat la începutul domniei sfatul domnesc al predecesorului său⁴² (mai puțin rivalul său, Diicu Buicescu mare spătar) dovedește că a fost ales sau acceptat ca domn de toți marii dregători ai țării⁴³.

de două săptămîni și l-au botezat, punîndu-i numele nostru, Mateiu, și l-au crescut fecior (al) ei în casa noastră, pînă au fost de 17 ai, purtîndu-i grijă de toate [...] ca o mămă a fecior“. Tînărul Matei, ajuns al doilea postelnic al domnului, a murit însă la Țarigrad („Studia bibliologica“, 1969, p. 842). Vezi și Silviu Anuichi, *Un hrisov al lui Matei Basarab în arhive iugoslave. Peripecile unui testament* (MI, 1982, nr. 9, p. 9–12); V. Drăghiceanu, *Morminte domnești, Matei Basarab, doamna Elina și fiul lor Mateiaș* (BCMI, 1915, p. 172).

Dintr-un document din 7 mai 1687, rezultă că Matei vodă dăduse bisericii domnești din Tirgoviște — unde fusese îngropat Mateiaș — satul Străoști pentru sufletul celui dispărut („Analele Univ. București“, istorie, 1956, p. 295).

Moartea tînărului Mateiaș a impresionat pe contemporani. Un călugăr rus, Grigori Rojadoski, aflat pe atunci la Tirgoviște, a scris un *Epitaphium nobilissimi adolescentis Matthaeae cubicularii qui tunc principante Matthaeo Bassaraba anno Domini 1652 filii clarissimi atque devotissimi necnon doctrina perpoliti Oresti Nasturelis vicecancellarii*:

Ille ego sum juvenis clamosi proles Oresti

Plausus Dace tui delitiaeque breves

Invida quem Lachesis raptum trieteride sexta

Dum numerat palmas credidit esse senem.

Tunc beatam vitam hactus dum morte mutatus

Ad coelos properat. Suscipe Christe tuum [...] („Studii“, 1971, nr. 5, p. 1 031–

1 032).

⁴⁰ G. Kraus, *op. cit.*, p. 162.

⁴¹ După cum aflase Paul de Alep, „în mai multe rinduri Matei voievod a vrut să-l așeze (pe Diicu) domn în locul său și a folosit (în acest scop) fel de fel de șiretlicuri, dar din cauza trufiei lui nimeni nu l-a vrut, nici dintre boierii țării, nici dintre supuși“ (*Călători străini*, VI, p. 133). De altfel, înainte de moartea ocrotitorului său, Diicu Buicescu se dusese la moșia sa Buicești, deoarece aflase că un fiu al său era bolnav; „făcîndu-i veaste unii din prietenii lui că moare Matei vodă, au purces de olac de la Buicești de au venit“ la Tirgoviște (Radu Popescu, *Istoriile*, p. 111). Cînd a ajuns în cetatea de scaun, era însă prea tîrziu; rivalul său fusese ales domn, iar el s-a văzut în situația umilitoare de a-i săruta mîna ca unui stăpîn, fiind apoi îndepărtat din slujbă.

⁴² Este vorba de: Spahiul mare ban, Preda Brîncoveanu mare vornic, Radu Cocorăscu mare logofăt, Bunea Grădișteanu mare vistier, Pană Filipescu mare stolnic, Radu Mihalcea-Cîndescu mare comis, Radu al lui Staico mare paharnic și Constantin Cantacuzino mare postelnic (ultimul înlocuit după 25 apr.).

⁴³ După opinia lui Miron Costin, *Opere*, p. 168–169, un rol de seamă în alegerea ca domn a lui Constantin Șerban l-ar fi avut slujitorii: „încă nu ieșise sufletul den Matei vodă deplin, cînd săimenii și dărăbanții, carii la aceia simetie să suise den izbînda cu Matei vodă, cit nici domniia, nici pre boieri întru nemică nu băga în samă, precum s-au arătat apoi și aievea fapta lor, au rădicat pre Constantin vodă domn și au dat cu puscile și cu sinețile de veselie“. Ca recompensă, noul domn „au plătit pe slujitori cu un haraci deplin... și au ertat dorobanților și călărașilor dijma și oieritul și au îmbrăcat pe toți cu postav bun“ (*Istoria Țării Românești*, p. 119).

Aceste împrejurări au îndreptățit pe unii istorici să afirme că noul domn, Constantin Șerban, „a luat frinele țării printr-un complot, pe care boala lui Matei nu l-a curmat, ci l-a favorizat“ (W. Zekely, *op. cit.*, p. 319). Nu este de asemenea exclus ca, aflînd de tentativa de uzurpare și fiind bătrîn și bolnav, domnul să fi avut un șoc puternic, care explică „boala fără leac“ de care s-a stîns în cîteva zile (*ibidem*, p. 320). Asupra acestor împrejurări vom reveni pe larg în monografia dedicată lui Constantin Șerban.

Capitolul II

Matei Basarab în amintirea posterității

La mijlocul secolului al XVII-lea, un anonim nota: „*mai bun domn de cît Matei vodă n-au fost nici un domn*“⁴⁴. Această mărturie nu aparține unei cronicii oficiale sau unui document de cancelarie ce ar fi urmărit în mod firesc să preamărească pe domnul Țării Românești; ea a fost zgîriată pe o cărămidă utilizată la ridicarea unei ctitorii din Tîrgoviște, în ultimii ani ai domniei lui Matei Basarab. Este vorba, deci, de mărturia unui meșter constructor sau diac care trăiau pe atunci în vechea capitală a țării. Aceste cuvinte simple transmit peste veacuri prinosul de recunoștință al unuia din supușii bătrînului domn, care a știut timp de peste două decenii (1632—1654) să apere țara de războaie pustiitoare și inutile, să asigure o perioadă de prosperitate Țării Românești.

Dealtfel, așa cum a rezultat din capitolele anterioare, Matei Basarab a fost elogiat adeseori în timpul vieții; un monah alcătuitor de manuscrise îl compara cu Constantin cel Mare. În predoslovie la *Antologhionul* din 1643, apărut la Cîmpulung, Matei Basarab era comparat cu strămoșul său Neagoe Basarab pentru marile binefaceri care „nu s-au pomenit niciodată mai înainte“. Aceste binefaceri s-au exprimat „prin zidirea a o mulțime de biserici dumnezeiești și mirenești, de asemenea prin tipografie și prin moara făcătoare de hîrtie, apoi prin felurite metale, aramă și fier, și prin alte frumoase lucruri, de unde pe atîtea și atît de mari comori de binefacere pentru țară aduse“. Pentru aceste motive, domnul merita „laude netrecătoare și niciodată peritoare și care se întind mai departe de cît veacul“⁴⁵.

Asemenea omagii nu sînt caracteristice numai perioadei cînd a domnit Matei vodă; ele au fost preluate de cronicarii secolului al XVII-lea, care au și ei, cu toții, cuvinte de laudă pentru Matei vodă, despre care ne-au lăsat imaginea unui domn bun și blînd, ce a știut să conducă țara cu deosebită pricepere și înțelepciune.

Astfel, în *Letopisețul cantacuzinesc*, Matei Basarab este caracterizat ca fiind „domn bun“, care a guvernat țara „foarte bine și cu dreptate“. În timpul domniei lui Matei, „țara lui, mare cu mic, să bucura și da laudă lui Dumnezeu pentru domn bun, că avea pace și odihnă dăspre toate părțile și fieștecare avea hrană den dăstul“⁴⁶. După cum a subliniat N. Iorga, cronicarul idealizează meritele lui Matei Basarab care „apare o figură de o nobleță, de o puritate, de o dezinteresare neobișnuite [...]. El e nu numai

⁴⁴ *Inscripții București*, p. 789. Vezi și Ștefan Andreescu, *Mai bun n-a fost nici un domn* (MI, 1969, nr. 12, p. 26—32) (cu unele exagerări privind bunătatea fostului domn).

⁴⁵ Sacerdoțeanu, *Predosloviile*, p. 92.

⁴⁶ *Istoria Țării Românești*, p. 107—108.

o blîndă figură creștină, coborîtă din viețile sfinților, ci un campion al naționalismului, un izgonitor de greci, un arhanghel care alungă cu sabia de foc a dreptății pe mîncătorii țării“⁴⁷.

Ca să apere memoria bătrînului domn de „numele rău“ pe care i-l făcuse exploatarea fiscală aspră din timpul ultimilor ani ai domniei, cronicarul dă toată vina pe Ghinea Țucala, „grec lăcătar de la Rumele“, care i-ar fi promis domnului „bani mulți“ dacă îl face mare vistier; și, într-adevăr, vistierul i-a procurat „bani mulți“, dar, odată cu aceștia, i-a stricat domnului „numele cel bun“, pe care îl avusese pînă atunci⁴⁸.

La rîndul său, autorul celeilalte cronici muntene din această epocă (numită *Letopisețul Bălenilor*) înregistrase din spusele bătrînilor că Matei Basarab „s-au nevoit de au dres țara foarte bine, careși după orînduiala lor: boiarii, slujitorii, țaranii, cît tuturor le era bine în zilele lui, precum am auzit pe bătrîinii noștri mărturisind de aceasta“; domnul a așezat „lucrurile țării cele stricate și dărăpănate de alții și cu bune socotele toate le așeza și cu vecinii se împăca, ca să aibă țara odihnă și pace“; din aceste motive, „țara iubea pre domn și domnul pe țară“⁴⁹, ceea ce nu se prea spune despre mulți domni.

Miron Costin îi face o caracterizare și mai frumoasă, punînd în lumină o altă latură a personalității domnului: vitejia. După opinia sa, Matei voievod a fost „un om fericit preste toate domniile acei țări, nemindru, blînd, drept, om de țară, harnic la războaie, așa neînfrint și nespăimat cît poți să-l asemeni cu mari oșteni ai lumii“⁵⁰.

Calitatea de oștean viteaz și cu multă experiență în purtarea războaielor a fost recunoscută și de alți contemporani și ea inspira teamă și respect otomanilor. La cîțiva ani de la urcarea pe tron a lui Matei Basarab, la 20 august 1643, rezidentul imperial la Poartă, Johann Rudolf Schmidt — în general bine informat asupra realităților noastre — scria împăratului Ferdinand că voievodul Țării Românești era un bătrîn oștean viteaz, din singele vechilor voievozi ai Țării Românești și că turcii îl respectau, considerîndu-l „ca pe un al doilea Mihai vodă“ (Viteazul)⁵¹.

Datorită acestor calități, ca și forței militare a Țării Românești — care putea ridica circa 40 000 de oșteni la luptă — solii bulgari în Apus conside-

⁴⁷ N. Iorga, *Cronicle muntene*, p. 51. Mai departe marele istoric analizează poziția celor două cronici muntene față de domnia lui vodă Matei.

⁴⁸ *Istoria Țării Românești*, p. 153—154. După opinia lui P. P. Panaitescu, *Începuturile istoriografiei în Tara Românească* (SMIM, V, 1962, p. 250), ar fi vorba de un adaos la cronică, un pamflet îndreptat împotriva celor doi boieri — Ghinea Țucala vistierul și Radu Vârzaru armașul, din care primul era grec — care au avut un rol nefast în domnia lui Matei vodă și care au fost uciși în timpul răscoalei slujitorilor, așa cum am arătat în capitolul precedent. Exploatarea fiscală a țării se răsfrînge, bineînțeles, și asupra domnului care a patronat-o; „avem aici o altă imagine a lui Matei Basarab, deosebită de cea idealizată de boieri: acest domn a rămas în realitate cu reputație rea și tragică de pe urma exploatării boieresti“.

⁴⁹ Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, p. 96—97. După cum a arătat N. Iorga, *op. cit.*, p. 51—52, Radu Popescu nu putea vorbi de rău pe bătrînul domn, care lăsase „amintirea unei domnii lungi, bogate, amintirea de biruințe, amintirea unor nemeritate și crude suferințe la bătrînețe, [...] Neputînd combate pe domn, (Radu Popescu) atenuază laudele și insinuiază acuzările“ (el amintește de faptul că domnul a mărit haraciul).

⁵⁰ M. Costin, *Opere*, p. 168.

⁵¹ Hurmuzaki, IV/1, p. 671. Și alți străini care l-au cunoscut pe domnul Țării Românești au fost impresionați de calitățile sale, considerîndu-l „om plin de demnitate“, „foarte devotat creștinătății“ etc. (*Călători străini*, V, p. 120, 132). Vezi și Hurmuzaki, IV/2, p. 520, unde se spune că Matei era „*huomo sagacissimo*“.

rau că Matei Basarab era principalul conducător al „întregului Răsărit“, iar regele Poloniei îi atribuia titlul de „generalissim al Orientului“⁵².

Un portret frumos a făcut domnului Țării Românești Giovanni Tiepolo, trimisul Veneției în Polonia pentru a realiza un proiect de cruciadă în anii 1645—1647: „Signore però amico della nostra (=religia catolică), di buoni costumi, generoso e splendido. Non hà prole, e niente altro desidera al mondo che sottrasi dal giogo turchesco e veder sconvolto l'imperio Ottomano“⁵³.

Meritele deosebite ale lui Matei Basarab au fost apreciate și în literatura apuseană; un compiler francez de la 1689, Vanel, considera astfel că Matei era un „prinț zelos pentru religia creștină și foarte iubit de supușii săi“ (prince zelé pour la religion chrétienne et fort aimé de ses sujets)⁵⁴.

În sfârșit, patriarhul Macarie al Antiohiei — care l-a cunoscut pe Matei Basarab către sfârșitul vieții acestuia — are și el frumoase cuvinte de laudă despre domnul dispărut: „acest Matei bei a știut să mine raiaua (=supușii) cu cea mai bună cîrmuire [...]. Era îndrăzneț în războaie, fericit, mîndru, și oricare dușman care purta război cu el se întorcea biruit și nimicit. Avea un foarte bun nume⁵⁵, era temut de toată lumea. Faima lui era pretutindeni răspîdită“⁵⁶.

Subliniem faptul că această caracterizare este foarte asemănătoare cu aceea din inscripția de pe piatra de mormînt a lui Matei Basarab de la mănăstirea Arnota, unde se spune că răposatul domn a fost: „bărbat drept, îndurător și milostiv [...], niciodată biruit ci biruitor și a multe învingeri învingător, prea slăvit, înfricoșător dușmanilor, prietenilor de folos, îmbogățitor al țării sale“⁵⁷.

Ținînd seama de toate aceste caracterizări elogioase ale cronicarilor și ale unor contemporani ai domnului, *istoricii din trecut l-au considerat și ei pe Matei Basarab ca pe un domn bun și drept*. Astfel, pentru Al. Odobescu, Matei a fost „viteză în războaie, dibaci în politică și-n veci încins cu grija țării [...], acel erou mare în toate, care nu nesocotea nici cele mai mărunte înșelăciuni ca să țină liniștea și dreptatea între pămîntenii săi [...]. El nu știe multă carte, nu vorbea altă limbă decît limba țării, dar vorba-i era vorbă sănătoasă, și, cînd lua condeiu în mînă, apoi condeiu plătia cit sabia [...]. Matei Basarab, dacă n-a fost singurul erou al Țării Românești, negreșit că a fost cel mai mare domnitor al ei, cel ce a știut să împreune puterea armelor de apărare cu regularea progresului și ordinii înlăuntru. [...]. Numele tău glorios — i se adresează Odobescu — ar trebui să insuflă o venerație religioasă poporului pentru care ai jertfit“⁵⁸.

⁵² Vezi mai sus partea a IV-a, p. 179.

⁵³ AIIAI, 1984, p. 150.

⁵⁴ N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 83. Vezi și Ricaut, *Histoire*, p. 393.

⁵⁵ Afirmăție confirmată și de papa Inocențiu al X-lea, care, la 16 mai 1647, laudă „minunata bunătațe sufletească“ a lui Matei (*Spectata nobis non semel mirifica nobilitatis tuae humanitas*) („Studii italiene“, 1939, p. 66).

⁵⁶ Virgil Căndea, *Letopiseșul Țării Românești (1292—1664) în versiunea arabă a lui Macarie Zaim* („Studii“, 23, 1970, nr. 4, p. 691).

⁵⁷ N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, Buc., 1905, p. 204.

⁵⁸ Al. Odobescu, *Cîteva ore la Snagov*, în *Opere complete*, III, p. 52—54. Vezi și Oliver Velescu, *Matei Basarab în imaginea secolului XIX*, în vol. *Matei Basarab și Bucureștii*, p. 105—126, care prezintă pe larg modul cum a fost văzut bătrînul domn de istoricii și scriitorii veacului trecut ca luptător contra „străinilor“ și comandant militar, model cultural etc. Printre altele, se citează drama lui G. Baronzi, *Matei Basarab sau dorobanșii și seimenii*, Buc., 1858.

Pentru Nicolae Iorga, domnul a fost „adevărat bun păstor și părinte” care „a ținut țara în cea mai deplină liniște, cu judecată bună și cu dări cumpătate”; pentru marele nostru istoric, Matei a fost un adevărat „domn-părinte” sau „bunul ocrotitor al supușilor și tovarășilor săi de arme”⁵⁹.

O opinie asemănătoare are și V. Motogna, autorul unui studiu deosebit de important despre politica externă a lui Matei Vodă, care susține că „Matei Basarab a fost unul dintre cei mai înțelepți ocîrmuitori pe care i-a dat neamul nostru, ale cărui însușiri alese le-a întruchipat în chipul cel mai fericit [...]. Ridicat la domnie prin o mișcare națională împotriva streinilor impilatori, Matei vodă a șters suferințele trecutului, restabilind întocmirile cele bune și așezînd toate păturile sociale în drepturile lor pe care le-au avut din vechime. Prin cîrmuirea lui blîndă și dreaptă, și-a făcut zid de apărare din alipirea și dragostea supușilor”⁶⁰.

În sfîrșit, pentru C. C. Giurescu, Matei Basarab a fost un domn cu remarcabile însușiri: „viteaz ostaș, ctitor desăvîrșit, gospodar vrednic și diplomat încercat [...], tipul reprezentativ al domnului de țară”⁶¹.

Chiar dacă aceste caracterizări tind să idealizeze în parte personalitatea și meritele lui Matei Basarab, după cum s-a observat⁶², nu se poate nega faptul evident că, în lunga sa domnie de aproape 22 de ani, Țara Românească a cunoscut importante progrese atît în viața economică, politică și militară, cît și în dezvoltarea culturii și artei. Cu armata sa foarte puternică, Matei Basarab a reușit să apere integritatea țării sale împotriva Imperiului otoman și să-i asigure autonomia. Pentru toate aceste motive, Matei Basarab merită prețuirea urmașilor săi care-l consideră unul din marii voievozi români din veacurile trecute⁶³.

⁵⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, X, p. 116, 233 și idem, *Răscoala seimenilor*, p. 3.

⁶⁰ V. Motogna, *Epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu* (CI, XIII—XVI, 1940, nr. 1—2, p. 516—517).

⁶¹ C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea I, ed. I, Buc., 1944, p. 79; idem, *Matei aga din Brîncoveni*, în vol. *Din trecut*, Buc., 1942, p. 100—110.

⁶² Lidia Demény, Ludovic Demény, N. Stoicescu, *Răscoala slujitorilor*, p. 29. Opinia lui P. P. Panaitescu, *Începuturile istoriografiei în Țara Românească* (SMIM, V, 1962, p. 216), după care Matei „a fost un domn cumplit pentru țărani, rumîni și moșneni, îngreunînd sarcinile celor dinții și aservind boierilor mari pe cei din urmă”, este puțin exagerată, întrucît nu domnul a aservit țărănimea liberă, așa cum am arătat în partea II-a, cap. II. La polul opus se află aprecierea generalului Radu Rosetti, care vedea în domnul Țării Românești: un „tip de moșnean cuminte” (*Istoria artei militare a românilor pînă la mijlocul secolului al XVII-lea*, Buc., 1947, p. 542).

⁶³ Întrucît aspectele negative ale domniei lui Matei Basarab (îndeosebi în politica internă) le-am expus pe larg în partea a II-a a lucrării, considerăm că nu mai este cazul să le reluăm aici.

Contents

<i>Preface</i>	7
<i>Abbreviations</i>	9
Part I	
<i>How Matei Aga of Brâncoveni became the Prince of Wallachia</i>	11
Part II	
<i>Wallachia's internal situation during the reign of Matei Basarab</i>	36
Chapter I	
The economic development	37
Chapter II	
The social relations	46
Chapter III	
Organization of the state. Consolidation of the central power	53
Fiscal organization	61
Organization of the army	70
Organization of justice	77
Part III	
<i>Development of culture and art. Wallachia's cultural-artistic relations with Moldavia and Transylvania.....</i>	81
Chapter I	
Development of culture	81
Chapter II	
Matei Basarab, the greatest founder of the Romanian people during the Middle Ages	94
Part IV	
<i>Wallachia's foreign policy during the reign of Matei Basarab</i>	126
Chapter I	
Co-ordinates of Matei Basarab's foreign policy	126
Chapter II	
Ensuring the alliance with Transylvania	138

Chapter III	
Vasile Lupu's attempts at ascending Wallachia's throne ..	145
Chapter IV	
Matei Basarab's reconciliation with Vasile Lupu. Adherence of Wallachia's Prince to projects for the 1645—1647 Crusade	173
Chapter V	
End of the conflict between Matei Basarab and Vasile Lupu. The battle of Finta (1653)	182
Part V	
<i>End of Matei Basarab's rule. The Prince's personality</i>	206
Chapter I	
The servants' uprising. Death of Prince Matei's rule	206
Chapter II	
Matei Basarab in the memory of those to come	214
Sommaire	221

Table des matières

<i>Avant-propos</i>	7
<i>Abréviations</i>	9
Ire Partie	
<i>Comment Matei, l'aga de Brâncoveni, est devenu prince de la Valachie</i>	11
IIe Partie	
<i>Situation intérieure de la Valachie pendant le règne de Matei Basarab</i>	36
Chapitre I	
Développement économique	37
Chapitre II	
Relations sociales	46
Chapitre III	
Organisation de l'Etat. Consolidation du pouvoir central	53
Organisation fiscale	61
Organisation de l'armée	70
Organisation de la justice	77
IIIe Partie	
<i>Développement de la culture et de l'art.</i>	
<i>Relations culturelles-artistiques de la Valachie avec la Moldavie et la Transylvanie</i>	81
Chapitre I	
Développement de la culture	81
Chapitre II	
Matei Basarab, le plus grand bâtisseur du peuple roumain au Moyen Âge	94
IVe Partie	
<i>Politique intérieure de la Valachie pendant le règne de Matei Basarab</i>	126

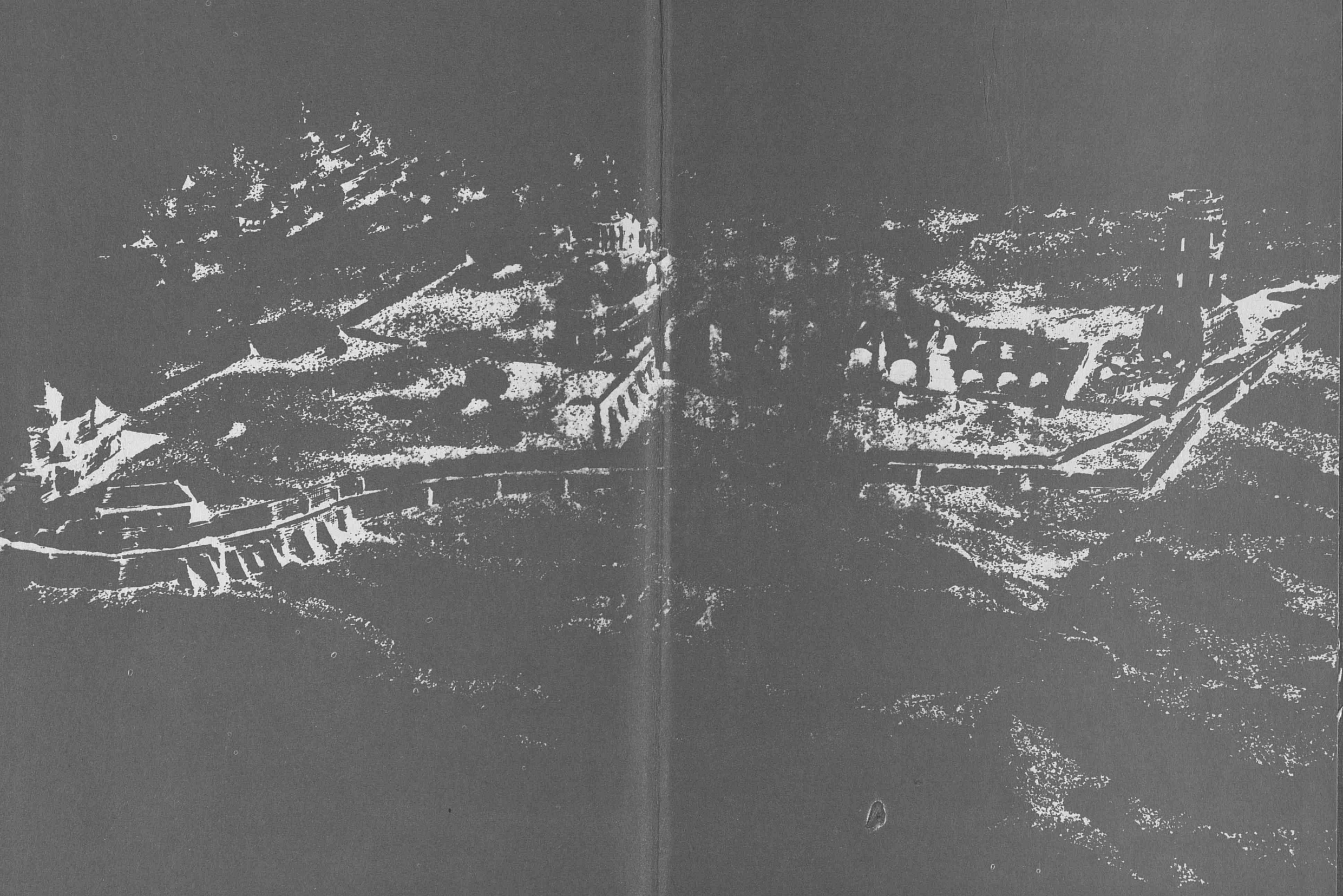
Chapitre I	
Coordonnées de la politique extérieure de Matei Basarab ..	126
Chapitre II	
L'alliance avec la Transylvanie	138
Chapitre III	
Les tentatives de Vasile Lupu d'occuper le trône de la Valachie	145
Chapitre IV	
Conciliation de Matei Basarab et de Vasile Lupu. L'adhésion du prince de la Valachie aux projets de croisade de 1645—1647	173
Chapitre V	
La fin du conflit entre Matei Basarab et Vasile Lupu. La bataille de Finta (1653)	182
Ve Partie	
<i>La fin du règne de Matei Basarab. La personnalité du prince</i>	206
Chapitre I	
La révolte des seimeni. La mort de Matei Voïévode ..	206
Chapitre II	
Matei Basarab dans la mémoire de la postérité	214
Contents	219

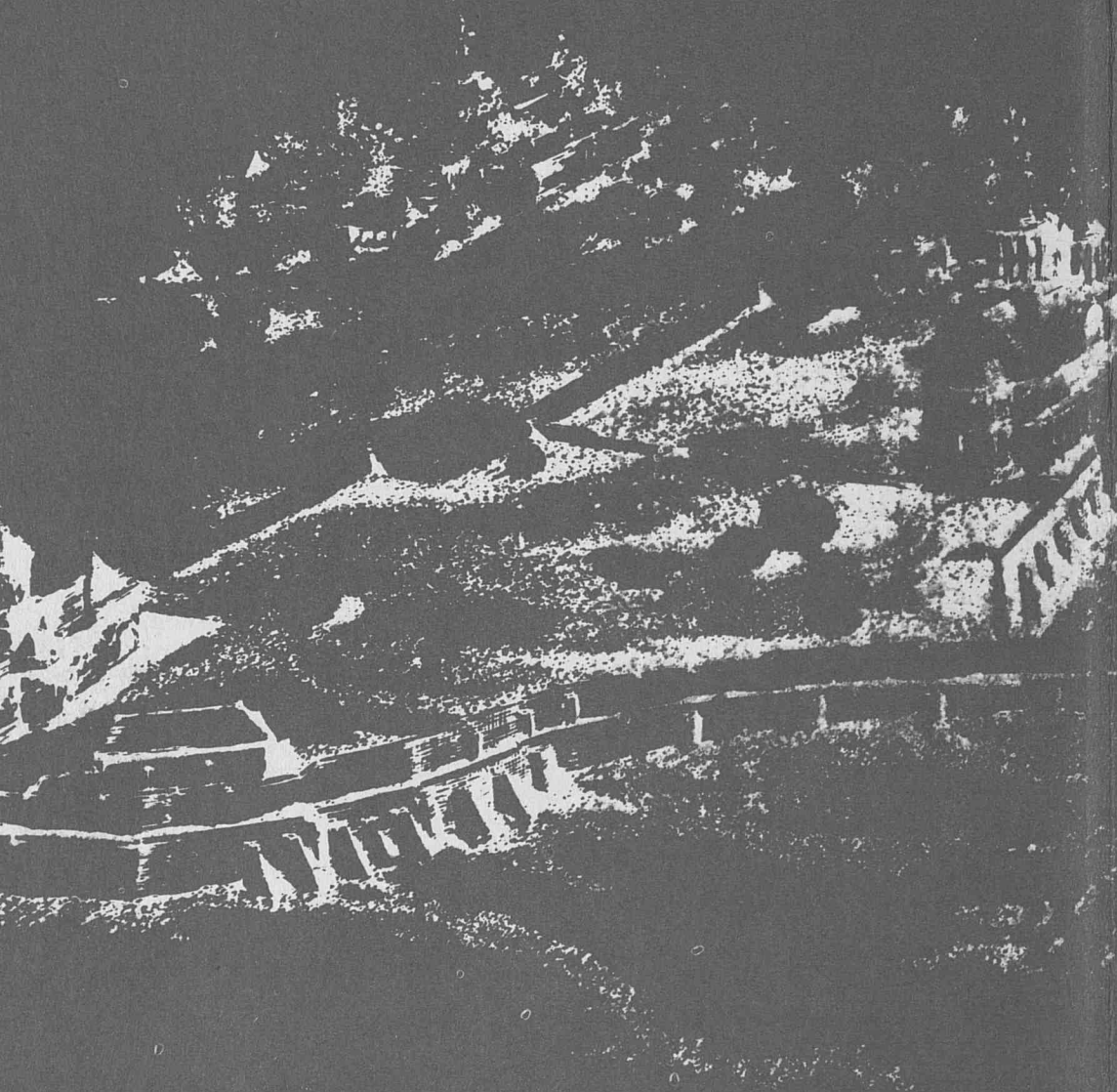
Redactor: BEATRICE BUDESCU
Tehnoredactor: SILVIA DEOCLEȚIAN
Corector: NICOLETA NICOLESCU

Bun de tipar: 01.03.1988. .
Format: 16/70 × 100. Coli tipar: 14.
C.Z. pentru biblioteci mari: 92(Matei
(498.1) Basarab)
C.Z. pentru biblioteci mici: 9(498.1) «1632:1654»

Tiparul executat sub comanda
nr. 709 la
Întreprinderea Poligrafică
„13 Decembrie 1918”,
str. Grigore Alexandrescu nr. 89-97
București,
Republica Socialistă România

ÎN EDITURA ACADEMIEI
AU APĂRUT
ÎN ACEEAȘI SERIE:

Mihai Viteazul. Culegere de studii (redactori coordonatori Paul Cernovodeanu și Constantin Rezachevici), 1975, 280 p., 24 lei.

NICOLĂE STOICESCU, *Vlad Tepeș*, 1976, 240 p., 20 lei.

Petru Rareș (redactor coordonator Leon Șimanschi), 1978, 336 p., 24,50 lei.

Marele Mircea Voievod (coordonator Ion Pătroiu), 1987, 536 p., 55 lei.

Coperta I: Portretul lui Matei Basarab de la Arnota.

Coperta a IV-a: Matei Basarab și soția sa Elina după un manuscris de epocă (apud Gh. Buluță, Sultana Craia, *Manuscrise miniate și ornate din epoca lui Matei Basarab*, Buc., 1984, nr. V).

JOHN
martyr and Cosmodon

Soywa Lybwa